Freud

A MINDENNAPI ÉLET PSZICHO-PATHOLOGIÁJA

Tisztelete jeléül

SIGMUND FREUD

ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI

EGYEDÜL JOGOSITOTT MAGYAR KIADÁS

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

DR. FERENCZI SÁNDOR

ÉS

STORFER A. JÓZSEF

II. KÖTET

A MINDENNAPI ÉLET PSZICHOPATHOLOGIÁJA

Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien

és

Somló Béla, Budapest

kiadása

SIGMUND FREUD

A MINDENNAPI ÉLET PSZICHOPATHOLOGIÁJA

(AZ ELFELEJTÉS, ELSZÓLÁS, ELIRÁS BABONA ÉS TÉVEDÉS)

FORDITOTTA
DR. TAKÁCS MÁRIA

Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien
és
Somló Béla, Budapest
kiadása

Buchdruckerei Elbemühl A.-G. Wien IX.

I

TULAJDONNEVEK ELFELEJTÉSE

A „Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie“ 1898.-i évfolyamában egy kis értekezést tettem közzé a „Feledékenység lélektani mechanizmusáról“ (Zum psychischen Mechanismus der Vergeßlichkeit), amelynek tartalmát itt ujból előadom és további fejtegetések kiinduló pontjáúl fogom felhasználni. A tulajdonnevek múló elfelejtésének gyakori jelenségét vetettem ott lélektani analizis alá, önmegfigyelésem szolgáltatta jellegzetes példán, és arra az eredményre jutottam, hogy egyik lelki működésünk — az emlékezés — ily egyszeri csődötmondása, e mindennapos s gyakorlatilag nem igen nagyjelentőségű jelenség, sokkal mélyebbre hatoló magyarázatot enged meg, mint amilyenre értékelni szokták.

Ha a pszichológustól magyarázatát kérnők: miként történik, hogy annyiszor nem jut eszünkbe valamely ismertnek tudott név — úgy hiszem, nem igen tévedek — beérné azzal a felelettel, hogy tulajdonnevek könnyebben felejtődnek, mint másféle emlékezettartalom. Felsorolná még a tulajdonnevek ilyen kiváltságosvoltának valószinü okait, de nem tenné fel, hogy e folyamatnak még egyéb meghatározói is vannak.

Engem az időleges névelfelejtés tüzetes vizsgálatára bizonyos

részletjelenségek megfigyelése indított, amelyek, nem minden esetben ugyan, de egyes esetekben elég világosan felismerhetők. Ilyen esetekben ugyanis nemcsak elfelejtést, hanem téves emlékezést is észlelhetünk. Miközben hiába erőlködik valaki, hogy az elfelejtett név eszébe jusson, más — pótló nevek — ötlenek a tudatába, amelyeknek téves voltát rögtön felismeri ugyan, amelyek azonban nagy szivóssággal mégis felfeltolakszanak. A keresett név visszaidézésére irányuló gondolatfolyamat mintegy eltolódott s így téves pótlást eredményez. Feltevésem mármost az, hogy ez az eltolódás nem lelki önkény műve, hanem törvényszerü s kiszámítható utakon folyik le. Másszóval: felteszem, hogy a pótló név vagy pótló nevek felderithető összefüggésben vannak a keresett névvel és remélem, hogy, ha ezt az összefüggést sikerül kimutatnom, megvilágíthatom az elfelejtés lefolyását is.

Az 1898.-i munkámban analizis számára választott esetben semmiféle erőlködéssel sem sikerült emlékezetembe idéznem annak a mesternek a nevét, aki az orviétói dóm nagyszerü freskóit a „Végső Dolgokról" alkotta. A keresett név — Signorelli — helyébe két más festő neve ötlött fel — Botticelli és Boltraffio —, amelyeket itéletem rögtön és határozottan téveseknek találta és elvetett. Mikor másvalaki közölte velem a helyes nevet, nyomban és habozás nélkül ráismertem. Azirányú vizsgálódásom, vajjon milyen befolyások által s milyen gondolattársítások utján történt az emlékezés ilyen eltolódása Signorelli-ről Botticelli-re és Boltraffio-ra, a következő eredményre vezetett:

a) A Signorelli név elfelejtésének oka nem keresendő sem magának e névnek különös voltában, sem pedig az összefüggés lélektani sajátosságában, amelybe beleilleszkedett. Az elfelejtett név éppoly ismerős volt nekem, mint a pótlónevek egyike — Botticelli —, és hasonlíthatatlanúl ismerősebb, mint a másik pótlónév — Boltraffio — amelyről alig tudok egyebet,

mint azt, hogy viselője a milánói iskolához tartozott. Az összefüggés pedig, amelynek kapcsolatában a névelfelejtés megtörtént, egészen jelentéktelen és nem nyujt további magyarázatot: a dalmát Raguzából Hercegovina egy állomására kocsikáztam egy idegen társaságában; történetesen olaszországi utazások kerültek szóba és én megkérdeztem utitársamat, volt-e már Orviétóban s megnézte-e ott *** híres freskóit.

b) A névelfelejtés csak akkor lel magyarázatot, ha az idézett beszélgetést közvetlenül megelőző témára emlékszem vissza s ekkor kiderül, hogy ez elfelejtésben az előző témának az ujonnan fölmerülőre gyakorolt zavaró hatása nyilvánult meg. Röviddel, mielőtt utitársamhoz az említett kérdést intéztem, vajjon járt-e már Orviétóban, a Boszniában és Hercegovinában élő törökök életmódjáról, szokásairól volt szó. Elmondtam, amit egy közöttük élő s orvosi gyakorlatot folytató kartárstól hallottam volt, hogy ezek rendszerint teljes bizalommal vannak az orvos s teljes megadással a sors iránt. Ha az ember kénytelen közölni velük, hogy a beteg menthetetlen, így felelnek: „Uram (németül Herr), mitevők legyünk? Tudom, ha menthető lett volna, Te megmentetted volna.“ — Csak ezekben a mondatokban találjuk meg a Bosznia, Hercegovina, Herr neveket és szavakat, amelyek képzettársításisorozatként iktathatók be Signorelli és Botticelli, Boltraffio közé.

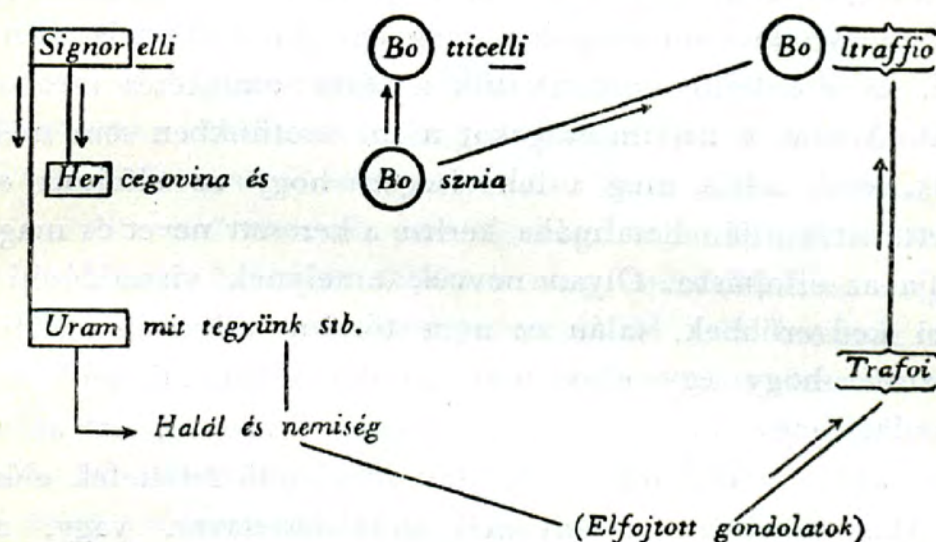
c) Fölteszem, hogy a boszniai törökök szokásaira stb. vonatkozó gondolatmenetnek azért volt meg a képessége, hogy zavarólag hasson ki a következő gondolatsorra, mert figyelmemet hamarabb eltereltem tőle, mintsem végére jutottam volna. Emlékszem ugyanis, hogy még egy adomát akartam elmondani, amely emlékezetemben közvetlenül az előbbi mellett pihent. Ezek a törökök a nemi élvezetet fölé helyezik minden egyébnek és a nemi élet zavarai esetében megnyilvánuló kétségbeesésük sajátságos ellentéte a halállal szemben tanusított megadásuknak. Kartársam egyik

betege egyszer azt mondta: „Tudod, Uram (Herr), ha az nincs már rendben, akkor az élet már semmitsem ér". Magamba fojtottam e jellegzetes vonás közlését, mert nem akartam ezt a kényes kérdést idegennel szemben szóba hozni. Sőt, mi több: még gondolatban is eltereltem figyelmemet azokról a képzetekről, amelyek bennem a „halál és nemiség" témájához folytatólag kapcsolódhattak volna. Akkoriban éppen egy néhány héttel előbb Trafoiban kapott hír hatása alatt állottam. Egyik betegem, akivel sokat fáradoztam volt, gyógyíthatatlan nemi zavarok miatt véget vetett életének. Biztosan tudom, hogy a szóbanforgó hercegovinai utamon ez a fájdalmas esemény s mindaz, ami hozzá fűződik, nem jutott tudatos emlékezetembe. De a Trafoi — Boltraffio szavak megegyezése arra a feltevésre késztet, hogy bennem ez az emlék akkor, figyelmem szándékos elterelése dacára, megmozdult.

d) Most már a Signorelli név elfelejtését nem tekinthetem véletlen eseménynek. El kell ismernem e folyamat indokolt voltát. Benső indokok birtak arra, hogy gondolataim közlését (a törökök szokásairól stb.) megszakítsam; ezek befolyásoltak továbbá abban is, hogy az idekapcsolódó gondolatoktól, amelyek a Trafoi-ban kapott értesülésig vezettek volna, a tudatossá-levést megtagadjam. Tehát el akartam valamit felejteni: elfojtottam valamit. Igaz, hogy valami mást akartam elfelejteni, nem az orviétói mester nevét; de ennek a másvalaminek sikerült e névvel képzettársításos kapcsolatba jutni, úgyhogy szándékom céltévesztett s én akaratom ellenére ez utóbbit felejtettem el, amidőn a másikat szándékoztam elfeledni. Az emlékezés elleni tiltakozásom az egyik tartalom ellen irányult; az emlékezni-nemtudás a másik tartalmon nyilvánult meg. Nyilván egyszerűbb volna az eset, ha a tiltakozás és az emlékezni-nemtudás ugyanazt a tartalmat illette volna. — A pótló-nevek sem oly teljesen jogosulatlanok immár előttem, mint a helyzet felderítése előtt; (kompromisszumként) egyaránt utalnak mind

arra, amit elfelejteni, mind arra, amit emlékezetbe idézni kívántam, s azt tanusítják, hogy az a szándékom, hogy valamit elfelejtsek, nem sikerült, de nem is volt teljesen sikertelen.

e) Igen feltünő a kapcsolatnak módja, amely a keresett név s az elfojtott gondolatkör között létesült. (E gondolatkör: a „halál és nemiség" stb., amihez a Bosznia, Hercegovina, Trafoi nevek fűződnek.) Az alábbi, 1898.-i dolgozatomból átvett vázlatban e kapcsolat szemléletes ábrázolását kiséreltem meg.

A Signorelli nevet a folyamat kétrészre osztotta. Az egyik szótagcsoport (elli) a pótlónevek egyikében változatlanul tért vissza; a másik németreforditása — Signor-Herr — révén többszörös és különféle vonatkozásba jutott az elfojtott gondolatsorban előforduló nevekkel, de éppen emiatt nem volt felidézhető. Pótlása úgy történt, mintha eltolódás létesült volna a „Hercegovina és Bosznia" névkapcsolat irányában, tekintet nélkül a szótagok értelmére és hangzási elhatárolására. Ez a folyamat tehát hasonlóan bánt a nevekkel, mint ahogy egy mondat írásképeivel szokás, ha képrejtvénnyé (rébusz) akarják átváltoztatni. Az egész folyamatról, amely ilyen úton-módon pótlóneveket tett a Signorelli név helyébe, a tudat nem értesült. A Signorelli

nevéhez fűződő és az ezt megelőző elfojtott téma között e g y e l ő r e nem állapítható meg a hasonló szótagok (vagy inkább betüsorok) megismétlődését megelőző kapcsolat.

Talán nem fölösleges megjegyeznem, hogy a föntebbi magyarázat nem tartalmaz ellentmondást a visszaemlékezésnek és elfelejtésnek a pszichológusok által elfogadott feltételeivel, amelyeket ők bizonyos viszonylatokban és hajlamosságokban vélnek felismerni. Éppencsak hogy azokhoz a régen elismert mozzanatokhoz, amelyek a tulajdonnevek elfelejtését eredményezhetik, mi bizonyos esetekre vonatkozólag még egy i n d o k o t is füztünk hozzá, és ezenfelül földerítettük a téves emlékezés mechanizmusát. Azokat a hajlamosságokat a mi esetünkben sem mellőzhetjük, ezek adják meg a lehetőségét, hogy az elfojtott elem képzettársítás utján hatalmába kerítse a keresett nevet és magával ragadja az elfojtásba. Olyan névvel, amelynek visszaidézési feltételei kedvezőbbek, talán ez nem történt volna meg. Hiszen valószinű, hogy egy elnyomott gondolatelem mindenkor arra törekszik, hogy valahol másutt jusson érvényre; ezt az eredményt azonban csak ott éri el, ahol megfelelő feltételek elősegítik. Más esetekben az elnyomás működési-zavar, vagy, mint joggal mondhatjuk, t ü n e t-képződés nélkül sikerül.

Valamely névnek téves emlékezéssel kapcsolatos elfelejtése tehát több feltétel találkozásától függ s ezek a következőkben foglalhatók össze: *1)* bizonyos hajlamosság a név elfelejtésére, *2)* röviddel előbb lefolyt elnyomási folyamat, *3)* az a lehetőség, hogy f e l ü l e t e s képzettársítás jöjjön létre az illető név s az előzőleg elnyomott elem között. Ez utóbbi feltételt valószinüleg nem kell túlbecsülni, minthogy a társítással szemben támasztott igen csekély igények mellett ez az esetek túlnyomó részében létrejöhet. Más és mélyebbenjáró kérdés, vajjon az ily felületes képzettársítás tényleg elegendő feltétele-e annak, hogy az elfojtott elem a keresett név emlékezetbe-idézését megzavarja, vajjon nem szükséges-e mégis, hogy a két gondolati tartalom is bensőbb

összefüggésben legyen egymással. Felületes szemlélésre ez utóbbi követelést elvethetnők és elegendőnek tekinthetnők a két téma időbeli találkozását akkor is, ha tartalmuk tökéletesen különböző. Alapos kutatás azonban mind gyakrabban ki fogja deríteni, hogy a két, felületes képzettársítás útján egybekapcsolt elem (az elfojtott s az ujonnan fölmerülő gondolat) ezenfelül tartalmilag is összefügg egymással; ez a Signorelli-példán is kimutatható.

A Signorelli-eset analiziséből merített belátásunk értéke természetesen attól függ, vajjon ezt az esetet tipikus, vagy elszigetelt jelenségnek tekintjük-e. Azt kell állítanom, hogy a téves emlékezéssel kapcsolatos névelfelejtés igen gyakran megy végbe olyanformán, amint azt a Signorelli-példán is kimutattuk. Csaknem valamennyi esetben, amikor ezt a jelenségét magamon észlelhettem, módom volt arra is, hogy a fentemlített példához hasonlóan az elfojtásban találjam meg indokolását és magyarázatát. De még egy más szempontot is fel kell hoznom analizisünk tipikus természetének támogatására. Azt hiszem, nincs jogunk elvi megkülönböztetést tenni a téves emlékezéssel kapcsolatos névelfelejtés és az olyan elfelejtési esetek között, amelyekben téves pótlónevek nem ötlöttek fel.

Ezek a pótlónevek sokesetben önként merülnek fel, más esetekben, ha önként nem jelentkeznek, megfeszített figyelemmel kikényszeríthetjük megjelenésüket és ekkor ugyanolyan vonatkozásban vannak az elnyomott elemhez és a keresett névhez, mintha önként jelentkeztek volna. A pótlónevek tudatossá válására, úgylátszik, két mozzanat döntő: először a figyelem megfeszítése, másodszor egy benső feltétel, amely a lelki tartalomban rejlik. Ez utóbbit abban keresném, hogy a két elem közt szükségelt felületes képzettársítási kapcsolat könnyebb vagy nehezebb módon tud-e létrejönni. Ilyformán a téves emlékezés nélküli névelfelejtések nagy része is a pótlónévképzéssel járó esetek mellé sorozható, amelyeknek mechanizmusa a Signorelli példáéval megegyezik. De nem merészkedem addig az

állításig, hogy a névelfelejtés minden esetét ebbe a csoportba kell besorozni. Kétségtelenül vannak a névelfelejtésnek sokkal egyszerübb lefolyásu esetei is. Azt hiszem, eléggé óvatosan állapítjuk meg a tényállást, ha kimondjuk: A tulajdonnevek egyszerü elfelejtése mellett előfordul olyan elfelejtés is, amelyet elfojtás indokol.

II

IDEGENNYELVŰ SZAVAK ELFELEJTÉSE

Anyanyelvünk használatos szókincse a normális lelki működés határai közt, úgylátszik, mentes a feledéstől. Másképp áll a dolog, mint köztudomású, az idegennyelvű kifejezésekkel. Itt az elfelejtésre való hajlandóság minden beszédrészre vonatkozólag megvan s a működési zavar legkönnyebb foka abban nyilvánul, hogy idegen szókincsünkön közérzetünk s általános fáradtságunk mérve szerint más és más fokú biztonsággal rendelkezünk. Az idegen szavak elfelejtése sokesetben ugyanolyan mechanizmus segitségével megy végbe, amilyent a Signorelli-példa leplezett le. Ennek bizonyítására egyetlen, de értékes sajátságaival kitünő analizist fogok közölni, amely egy latin idézetben foglalt, nem főnévi szó elfelejtését tárgyalja. Hadd adjam elő e kis történetet részletesen és szemléletesen.

Múlt nyári szünidei utazásomon felújítottam ismeretségemet egy főiskolai-képzettségü fiatalemberrel, aki, mint csakhamar észrevettem, ismerte néhány lélektani közleményemet. Beszélgetésünk — nem tudom már, hogyan — annak a népfajnak társadalmi helyzetére terelődött, amelyhez mindketten tartozunk, és ő, a becsvágyó, fájlalta, hogy nemzedéke, ahogy' kifejezte, elsatnyulásra van itélve, nem fejtheti ki tehetségeit s nem

elégítheti ki szükségleteit. Szenvedélyes kitörését Vergilius ismert sorával végezte, amelyben a boldogtalan Dido az utókorra bizza Aeneas elleni bosszúját: *Exoriare*... azaz, hogy csak akarta ezzel végezni, mert az idézetet nem sikerült végigmondania s emlékezetének nyilvánvaló csődötmondását a szavak ide-oda tologatásával igyekezett palástolni: *Exoriar(e) ex nostris ossibus ultor!* Végül bosszúsan mondta: „Ne mosolyogjon, kérem, olyan gúnyosan, mintha zavaromban gyönyörködnék, segítsen inkább. A versből kimaradt valami. Hogyan is hangzik ez hiánytalanul?"

Szívesen, feleltem, és elmondtam a helyes idézetet:

Exoriar(e) aliquis nostris ex ossibus ultor!

„Ostoba dolog, hogy egy ilyen szót elfelejt az ember. De hiszen Ön azt állítja, hogy az ember semmit sem felejt el ok nélkül. Igazán szeretném ármost tudni, hogy' jutok hozzá, hogy ezt a határozatlan névmást, az *aliquis*-t, elfelejtsem".

Szivesen elfogadtam a kihivást, mert példatáram kibővitését reméltem tőle. Azt feleltem tehát: Ezt mindjárt kideríthetjük. Csak arra kell kérnem, hogy őszintén és kritika nélkül közöljen mindent, ami eszébe jut, ha határozott szándék nélkül az elfelejtett szóra irányítja figyelmét.[1]

„Jó, hát most az a nevetséges ötletem támadt, hogy a kérdéses szót így osszam ketté: *a* és *liquis*."

Mire jó ez? — „Nem tudom." — Mi jut még eszébe ehhez? — „Így folytatódik: relikvia — likvidáció — folyadék — fluidum. Ért most már valamit?"

Nem, még távolról sem. De folytassuk.

„Most meg", folytatta gúnyos nevetéssel, trienti Simonra gondolok, akinek relikviáit egy trienti templomban láttam. A vérvádra gondolok, amelyet éppen most ismét hangoztatnak a zsidók ellen s Kleinpaul iratára, amely mindezekben az állí-

1) Általában ez a módja annak, hogy lappangó képzetelemeket a tudatba emeljünk. V. ö. „Traumdeutung" („Álomfejtés") című munkámat.

tólagos áldozatokban a Megváltó inkarnációit, úgyszólván új kiadásait látja."

Ez az ötlet némileg összefügg azzal a témával, amelyről beszélgettünk, mielőtt Önnek az a latin mondás eszébejutott.

„Úgyvan. Továbbá egy olasz napilapban megjelent cikkre gondolok, amelyet nemrég olvastam. Körülbelül az volt a címe: Mit mond szt. Ágoston az asszonyokról. Hát ezzel mihez kezd?"

Várok.

„Most olyasmi következik, ami igazán nincs összefüggésben tárgyunkkal".

Sziveskedjék félretenni minden kritikát és —

„Tudom már. Egy pompás öreg úr jut eszembe, akivel múlt héten utazás közben találkoztam. Igazi különc. Originál. Olyan, mint egy nagy ragadozó madár. A neve, ha tudni akarja, Benedek."

Legalább is csupa szentet és egyházatyát sorakoztat fel: szt. Simon, szt. Ágoston, szt. Benedek. Egyik egyházatyát, azt hiszem, Origenes-nek hívták. Különben három ezek közül a nevek közül használatos keresztnév is, mint a Paul szótag a Kleinpaul névben.

„Most meg szt. Januárius jut eszembe s a vér csodája — úgy látom, ez gépiesen folytatódik így akármeddig.

Hagyja csak: szt. Januárius is, szt. Ágoston is a naptárral függnek össze. Nem mondaná el nekem a vér csodáját?

„Azt csak ismeri! Nápoly egyik templomában szt. Januárius vérét őrzik egy üvegcsében s ez a vér bizonyos ünnepnapon csoda folytán ismét folyékonnyá lesz. A nép nagyra van ezzel a csodatétellel és igen izgatott lesz, ha a beállta késik, mint egyszer a francia megszállás idején történt. Ekkor a parancsnokló ezredes — vagy tán tévedek? Garibaldi volt? — félrehívta a püspököt és igen érthető mozdulattal, a künnálló katonákra mutatva, kijelentette neki, hogy reméli, a csoda hamarosan bekövetkezik. Csakugyan be is következett..."

Nos és tovább? Miért akad el?

„Most tényleg eszembe jutott valami . . . de ezt úlságosan intim dolog, nem mondhatom el . . . Különben nem is látom témánkkal való összefüggését és nem hiszem, hogy szükséges lenne elmondani."

Az összefüggésről majd én gondoskodom. Különben nem kényszeríthetem, hogy Önre nézve kellemetlen dolgokat mondjon el; de akkor tőlem se kivánja, hogy megmagyarázzam, milyen úton-módon felejtette el az *aliquis* szót.

„Igazán? Azt hiszi? Noshát, hirtelen egy hölgyre gondoltam, akitől könnyen kaphatnék olyan hírt, amely mindkettőnkre nézve nagyon kellemetlen lenne."

Hogy elmaradt a menstruációja?"

„Hogyan találta ezt ki?

Most már könnyen. Eléggé előkészített rá. Emlékezzék csak a *naptári szentekre*, a *vérnek bizonyos napon való folyékonnyá válására*, a *nagy fölfordulásra*, *amelyet az esemény elmaradása okoz*, arra az *átlátszó fenyegetésre, hogy a csodának be kell következnie, mert különben* . . . Hiszen szt. Januárius csodatételét nagyszerü célzássá dolgozta át a nő menstruációjára.

„Anélkül, hogy sejtelmem lett volna róla. S Ön igazán azt hiszi, hogy ez az aggodalmas várakozás zavarta meg bennem a *aliquis* szócska visszaidézését?"

Szerintem ez kétségtelen. Emlékezzék csak rá, hogy a szócskát *a-liquis* részekre bontotta, hogy eszmetársításai így következtek: *relikvia, likvidáció, folyadék*. Beillesszem-e még az összefüggésbe a *gyermekkorában feláldozott* szt. Simont, aki a relikviákról eszébe jutott?

„Ezt inkább hagyjuk. Remélem, nem veszi komolyan ezeket a gondolatokat, ha tényleg meg is voltak bennem. Viszont bevallom Önnek, hogy a hölgy olasz s az ő társaságában jártam Nápolyban is. De nem lehet mindez véletlen?"

Saját itéletére bizom annak eldöntését, hogy a véletlen kielégítő magyarázatát szolgáltatja-e az összefüggések e láncolatának. De annyit mondhatok, hogy minden hasonló eset analizise éppenilyen különös „véletlen"-eket fog felderíteni.[1]

Ez a kis analizis, amelynek átengedéséért akkori utitársamnak köszönettel tartozom, több okból értékes reám nézve. Először azért, mert ezesetben egy rendszerint hozzáférhetetlen forrásból meríthettem. A köznapi életben mutatkozó lelki működés-zavarok példáit, amelyeket itt közlök, kénytelen vagyok többnyire önmegfigyelésem adataiból meríteni. A neurótikus betegeim szolgáltatta gazdag anyagot lehetőleg nem használom fel, nehogy azt az ellenvetést hivjam ki, hogy az illető jelenségek éppen a neurózis eredményei és megnyilvánulásai. Különös értéke van tehát számomra, ha egészséges idegzetü idegen ember veti alá magát ilyen vizsgálatnak. Másrészt pedig azért nagyjelentőségű ez az analizis, mert téves pótlóemlék nélküli szóelfelejtés esetét világítja meg s megerősíti fentebbi tételemet, hogy a téves pótlóemlékek felmerülése vagy elmaradása nem képezheti elvi megkülönböztetés alapját.[2]

1) Ezt a kis analizist az irodalomban nagy figyelemre méltatták és élénken megvitatták. E. Bleuler éppen ezen kisérelte meg, hogy a pszichoanalitikus értelmezések hihetőségét matematikailag megközelítse és arra a következtetésre jutott, hogy valószinűségi értéke nagyobb, mint ezernyi sohasem vitatott orvosi „megismerés"-é és csak azért tekintik különösségnek, mert még szokatlan dolog, hogy a tudomány lélektani valószinűségekkel számoljon. (Das autistisch-undisziplinierte Denken in der Medizin und seine Überwindung. Berlin, 1919.)

2) Pontosabb megfigyelés azt mutatja, hogy a „Signorelli" és *aliquis* esetek közt tulajdonképpen nem oly nagy az ellentét a pótlóemlékek tekintetében. Ugyanis az utóbbi esetben is kapcsolódik nyilván az elfelejtéshez bizonyos pótlóképződmény. Midőn utólag megkérdeztem utitársamtól, vajjon nem jutott-e valami pótlás az eszébe, mikor a hiányzó szó visszaidézésén erőlködött, elmondta, hogy előbb kisértést érzett, hogy a verssort így idézze: *„nostris ab ossibus"*, vagyis az *ab* prepoziciót (talán az *a-liquis* kapcsolatlan maradt első szótagát) iktassa be. Azután meg az *exoriare* szó tolult fel benne különös élességgel és makacsul. Kétkedő létére hozzátette: nyilván azért, mert ez a verssor első szava. Mikor arra

Az *aliquis*-példának legfőbb értéke azonban a Signorelli-esettől való más eltérésében rejlik. Ez utóbbi esetben a név visszaidézését röviddel előzőleg megkezdett és hirtelen megszakított gondolatmenet utóhatása zavarta meg, amelynek tartalma azonban nem volt világos összefüggésben az uj, Signorelli nevét magában foglaló gondolatkörrel. Az elfojtott témát az elfelejtett név témájával csak az időbeli találkozás viszonylata kötötte össze; s ez elegendő volt arra, hogy a kettő felületes társitás révén kapcsolatba lépjen egymással.[1] Az *aliquis* esetében azonban nem vehető észre olyan különálló elfojtott gondolatmenet, mely

kértem, hogy most az *exoriare*-ból kiinduló képzettársításaira ügyeljen, az exorcizmus szót említette. Elképzelhető tehát, hogy az *exoriare* szó fokozott reprodukciós ereje tulajdonképpen ilyen pótképződmény jelentőségével bir. Az „exorcizmus" képzettársításos kapcsolatán át a szentek nevéből indulhatott volna ez ki. De ezek oly finomságok, amelyekre nem kell túlságos súlyt helyezni. (P. Wilson: The imperceptible obvious, Revista de Psiquiatria, Lima, 1922 január, viszont hangsulyozza, hogy az *exoriare* különös erősségének jelentős magyarázóértéke van, mert az exorcizmus legjobb szimbolikus pótlása annak az elfojtott gondolatnak, hogy a rettegett gyermektől abortus révén szabaduljon. Ezt a helyesbitést, amely az analizis érvényességét nem csorbítja, köszönettel elfogadom.) — Lehet azonban, hogy valamiféle pótemlék föllépése állandó, vagy talán csak különösen jellegzetes és áruló vonása minden célzatos, elfojtás-indokolta elfelejtésnek. Ez a pótlóképződmény meg volna tehát ott is, ahol a helytelen pótlónevek fölmerülése elmarad s abban nyilvánulna, hogy az elfelejtetthez közelálló valamely elem súlyban növekedik. A Signorelli-esetben például mindaddig, amíg a festő nevét nem tudtam felidézni, a freskóciklus s a művésznek az egyik kép sarkába odafestett önarcképe rendkivül világos vizuális emlékkép gyanánt állt előttem, sokkal élénkebben, mintahogy nálam látási-emlékek jelentkezni szoktak. Egy másik esetben, amelyet 1898.-i dolgozatban szintén közöltem, kénytelen-kelletlen látogatásra készülvén egy idegen városban, a lakcím egy részét, az utcanevet tökéletesen elfelejtettem, a házszámot azonban, mintegy gúnyképpen, a legpontosabban megjegyeztem, holott a számokra való emlékezés rendszerint nagy megerőltetésembe kerül.

1) Nem merném teljes meggyőződéssel kizárni, hogy a Signorelli-esetben is van tartalmi összefüggés a két gondolatkör között. Ha a „halál és nemiség" témájának elfojtott gondolatait gondosan tovább fűzzük, eljutunk egy olyan eszméhez, amely az orviétói freskók tárgyát közelről érinti. (A „végső" — azaz halál utáni — „dolgok".)

közvetlenül megelőzőleg foglalkoztatta volna a tudatos gondolkodást s utólag érvényesítette volna zavaró hatását. A visszaidézés megzavarása itt a megkezdett téma magvából indul ki, mert tudattalan ellentmondás támad az idézet-kifejezte vágy eszméje ellen. A folyamat ilyenformán ábrázolható: A beszélő sajnálkozását fejezte ki afelett, hogy népének jelen nemzedéke csorbát szenved jogaiban; egy ujabb nemzedék, jósolja Dido szavaival, majd bosszút áll az elnyomókon. Tehát utódok utáni vágyát fejezi ki. Ebben a pillanatban ellentmondó gondolat ébred tudattalanában. „Igazán oly hőn óhajtod, hogy utódaid legyenek? Ez nem igaz. Milyen zavarban volnál, ha most értesülnél, hogy arról a bizonyos oldalról utódokra számíthatsz? Nem, csak semmi utódot, noha bosszúnknak szüksége van rá.“ Ez az ellentmondás most olymódon jut érvényre, hogy éppenúgy, mint a Signorelli-esetben, külső társítást létesít egyik képzetelem és a kifogásolt vágy egyik eleme közt, éspedig ezesetben igen erőszakolt módon, mesterkéltnek látszó képzettársítások kerülőutján. A másik lényeges megegyezés a Signorelli-esettel az, hogy az ellentmondás elfojtott forrásból fakad s olyan gondolatokból indul ki, amelyek a figyelem elfordulását hívnák ki. Ennyi az, amennyit a névelfelejtés e két példája közötti különbségről, másrészt a benső rokonságukról mondhatunk. Az elfelejtésnek egy második mechanizmusát ismertük itt meg, azt, hogy valamely gondolat befolyását elfojtott elemből fakadó belső ellentmondás zavarja meg. Ezzel az érthetőbbnek látszó folyamattal még gyakran találkozni fogunk fejtegetéseink folyamán.

III

NEVEK ÉS SZÓFŰZÉSEK ELFELEJTÉSE

Amidőn előző tapasztalataink feltárták azt a folyamatot, amely egy idegennyelvű szófűzés elfelejtését meghatározta, vágyunk támadhatott annak a kutatására, vajjon az anyanyelvünkből való szövegrészek elfelejtése lényegesen eltérő lefolyást mutat-e? Nem szoktunk ugyan csodálkozni rajta, hogy könyvnélkül megtanult szabályokat, költeményeket bizonyos idő mulva csak pontatlanul, hézagosan és elferdítésekkel tudunk emlékezetbe idézni. Minthogy azonban az elfelejtés nem terjed ki egyenletesen az összefüggően megtanult anyag egészére, hanem nyilván megint csak egyes darabokat morzsol le belőle, talán mégis érdemes az ily hibássá vált visszaidézés néhány esetét analitikus vizsgálat alá venni.

Egy fiatalabb kartársam beszélgetés közben azt a feltevést nyilvánította, hogy anyanyelvünkön írt költemények elfelejtésében hasonló indokok működhetnek közre, mint az idegennyelvű szófűzések egyes elemeinek elfelejtésénél láttuk s egyszersmind felajánlotta, hogy rajta magán tegyünk ilyen irányu kisérletet. Megkérdeztem, melyik költeménnyel tegyünk próbát s ő a „Korinthusi menyasszony"-t választotta, mint amelyet nagyon szeret s legalább is egyes versszakait jól tudja könyvnélkül. Mindjárt az elején — tulajdonképpen meglepő — bizonytalanság

fogta el. Hogy is van, kérdezte: „*V o n Korinthus n a c h Athen gezogen*", vagy pedig: „*N a c h Korinthus v o n Athen gezogen.*" Magam is haboztam egy pillanatig, míg végül nevetve jegyeztem meg, hogy hiszen a költemény címe: „A korinthusi menyasszony" világosan megmondja, merre vette útját az ifjú. Az első versszak elmondása azután simán ment, legalábbis feltünő ferdítések nélkül. A második versszak első sora után néhány pillanatig gondolkodott a szavaló, azután csakhamar folytatta ilyeténképpen:

Aber wird er auch willkommen scheinen,
Jetzt, wo jeder Tag was Neues bringt?
Denn er ist noch Heide mit den Seinen
Und sie sind Christen und — getauft.

Én már elébb kissé idegenkedve füleltem fel; az utolsó sor végeztével mindketten megállapítottuk, hogy itt valami elferdítés történt. Minthogy azonban egyikünknek sem sikerült azt kijavítani, levettük a könyvespolcról Goethe költeményeit s meglepődve láttuk, hogy e versszak második sorának tökéletesen más a szövege, amelyet a kartárs emlékezete mintegy kidobott magából s látszólag idegen szavakkal helyettesített. A költemény tulajdonképpen így szól:

„Aber wird er auch willkommen scheinen,
W e n n e r t e u e r n i c h t d i e Gunst e r k a u f t."

A második sor a negyedikkel rímel „*erkauft*" — „*getauft*" s különösnek találtam, hogy ez az összefüggés: pogány, keresztények, megkeresztelt, oly kevéssé segítette őt a szöveg visszaidézésében.

Tud-e magyarázatot találni rá, kérdeztem a kollégától, hogy ebből az állítólag oly jól tudott versből egy sort ily maradéktalanul törölt s van-e fogalma róla, milyen összefüggésből származik a pótlás, amelyet helyébe tett?

Tudott felvilágosítással szolgálni, noha nyilván nem valami szivesen tette. „Az a sor: ‚*Jetzt, wo jeder Tag was Neues bringt*' — ‚Most, hogy minden nap csak ujat hoz' nagyon ismerősen

cseng a fülemben; azt hiszem, a minap mondhattam ilyesmit orvosi praxisomról, amely, mint tudja, mostanában örvendetesen fellendült. De hogy' kerül ez a mondat a költeménybe? Sejtem az összefüggést. Az a sor: *‚Wenn er teuer nicht die Gunst erkauft'* nyilván kellemetlenűl érintett. Lánykérés van a dologban; először kosarat kaptam, de most, erősen megjavult anyagi helyzetemre való tekintettel ujból szerencsét akarok próbálni. Többet nem mondhatok a dologról, de bizonyos, ha most szivesebben fogadnak is, nem igen eshetik jól, ha eszembe jut, hogy akárcsak akkor, most is bizonyos számítás a döntő szempont."

Ez a magyarázat a közelebbi körülmények ismerete nélkül is kielégítőnek látszott. De tovább kérdeztem: Hogy jut egyáltalán ahhoz, hogy magát és személyes körülményeit a „Korinthusi menyasszony" tartalmával összefüggésbe hozza? Talán hasonló vallásküIönbség játszik szerepet az Ön esetében is, amilyenen a költemény meséje megfordul?

(Keimt ein Glaube neu,
wird oft Lieb und Treu
wie ein böses Unkraut ausgerauft.)

Nem találtam el az igazat, de megdöbbentően érdekes volt megfigyelnem, hogy egyetlen jólirányzott kérdés mily élesen látóvá tette az illetőt, úgyhogy olyan feleletet adhatott nekem, amelyről eddig bizonyára magának sem volt tudomása. Gyötrődő s egyben bosszús pillantást vetett rám s a költeménynek egy későbbi helyét mormolta magában:

„Sieh sie an genau!
Morgen ist sie grau." [1]

1) Különben a szereplő kartárs a költemény e szép sorainak úgy a szövegét, mint alkalmazását kissé megváltoztatta. A kisérteties leány azt mondja vőlegényének:

„Meine Kette hab' ich dir gegeben
Deine Locke nehm' ich mit mir fort.
Sieh sie an genau!
Morgen bist du grau,
Und nur braun erscheinst du wieder dort."

Azután kurtán hozzá tette: a lány valamivel idősebb nálam. Nem akarván neki még több fájdalmat okozni, abbahagytam a kérdezősködést. A magyarázat kielégítőnek látszott. De mindenesetre meglepő volt, hogy miközben az ember az emlékezés egy jelentéktelen elvétésének okait kutatta, a megvizsgált egyénnek ily távoleső, intím és kínos indulattal telt dolgait kellett érinteni.

Valamely ismert vers részletének elfeledésére egy másik példát C. G. Jung[1] mond el, amelyet szószerint idézek.

„Egy úr Heine ismert költeményét akarja elmondani: ‚Fenyőfa áll magában' stb. *(Ein Fichtenbaum steht einsam)*. Abban a sorban, amely így kezdődik: ‚Alhatnék . . .' *(Ihn schläfert)*, menthetetlenül megakad. A ‚fehér lepel'-ről *(‚mit weißer Decke')* tökéletesen megfeledkezett. Feltünőnek találtam e közismert verssor elfelejtését s most már elmondatom vele, mi jut eszébe a ‚fehér lepel'-lel kapcsolatban. A következő gondolatlánc keletkezett benne: — ‚A fehér lepel a halotti leplet juttatja az ember eszébe — azt a leplet, amellyel a halottakat letakarják — (szünet) — most hirtelen egy jó barátom jut eszembe — a fivére a minap váratlanul meghalt — állítólag szívszélhüdés ölte meg — az is olyan kövér volt — a barátom szintén nagyon kövér és már többször gondoltam, hogy ő is így járhat — bizonyára nem mozog eleget — mikor arról a halálesetről értesültem, hirtelen aggodalom szállt meg, hogy én is így járhatnék; családunkban úgyis nagy a hajlamosság az elhizásra; nagyapám is szívszélhüdésben halt meg; magamat is túlságosan testesnek találom s ezért a napokban fogyókurát kezdtem."

„Az illető tehát tudattalanul azonosította magát" — jegyzi meg Jung — „a fenyőfával, melyet fehér halotti lepel borít."

A mondatelfelejtésnek következő példáját Ferenczi Sándor barátomnak köszönhetem s ez, az előbbiekkel ellentétben, nem valami költői mondásra, hanem magafogalmazta beszédszövegre vonatkozott. Abban a tekintetben is érdekes és nem mindennapi az eset, hogy benne az elfelejtés a józan meggondolást szolgálta,

1) C. G. Jung: Über die Psychologie der Dementia Praecox. 1907. 64. l.

amidőn az a veszély fenyegetett, hogy pillanatnyi szeszély győzedelmeskedik felette. Az elvétés így jut hozzá, hogy hasznos működést teljesítsen. Az utólagos józan megitélés igazat ad annak a belső áramlatnak, amely előbb csak megakadásban — elfeledésben, lelki működésképtelenségben, — nyilvánulhatott meg.

„Társaságban a ‚*tout comprendre c'est tout pardonner*' (mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani) mondást idézik. Én megjegyzem, hogy beérhetjük a mondat első felével, a ‚megértéssel,' ‚megbocsátani' már elbizakodottság, hagyjuk ezt az úristenre és a papokra. Egyik jelenlevő igen helyesli megjegyzésemet; erre nekibátorodom s — valószinüleg, hogy jóindulatú birálóm hizelgő véleményét megerősítsem — azt mondom, hogy a multkor volt egy sokkal találóbb ötletem. El akarom mondani — s ime, nem jut eszembe. — Tüstént visszavonulok s feljegyzem a felmerülő pótló-ötleteket. Legelőször annak a barátomnak s annak a budapesti uccának neve jut eszembe, aki s amely ama (keresett) ötlet születésének tanúi voltak; azután egy másik barátom neve merül fel, M i k s a, akit azonban rendszerint M a x i-nak szólitunk. Ez a m a x i m a szót idézi fel s azt a visszaemlékezést, hogy akkor (mint a föntemlített esetben is) valami ismert m a x i m a módosításáról volt szó. Csodálatosképpen azonban nem valami maxima jut tovább eszembe, hanem a következő: I s t e n a z e m b e r t s a j á t k é p é r e t e r e m t e t t e és ennek módosított fogalmazása: Az ember istenét a maga képére teremtette. Ezután rögtön felmerül a keresett emlék: Barátom akkoriban azt mondta nekem az Andrássy-uton: *Nil humanum a me alienum puto.* S e m m i e m b e r i n e m i d e g e n t ő l e m amire én — a pszichoanalizis tapasztalataira célozva — hozzáfűztem: B í z v á s t m e s s z e b b i s m e h e t s z s v a l l h a t o d, h o g y s e m m i á l l a t i s e m i d e g e n t ő l e d."

„Mikor így végre emlékezetembe idéztem a keresett mondást, már akkor éppenséggel nem mondhattam el abban a társaságban, ahol történetesen voltam. Ugyanis az a barátom, akit akkoriban a tudattalan állatiságára emlékeztettem, ifjú nejével együtt szintén ott volt a társaságban és én jól tudtam, hogy a fiatal asszony ily kellemetlen belátások tudomásul vételére semmiképpen sincs előkészítve. Az elfelejtés egy csomó kínos kérdéstől és hiábavaló vitatkozástól mentett meg és valószinüleg éppen ez volt a ‚pillanatnyi emlékezet-kiesés' indoka."

„Érdekes, hogy pótlóötletként oly mondás jutott eszembe, amely az istenséget emberi kitalálássá fokozza le, míg a keresett mondat az ember állati mivoltára céloz. Tehát a *capitis diminutio* a közös bennük. Különben az egész nyilvánvalóan az előző beszélgetés által megindított, a megértésre és megbocsátásra vonatkozó gondolatmenet folytatása."

„A keresett gondolat ily gyors felmerülését talán annak a körülménynek is köszönhettem, hogy a társaságból, amelynek jelenlétében a belső cenzura elvetette, magányos szobába vonultam vissza."

Azóta a szófűzések elfelejtésének, vagy hibás visszaidézésének számos esetét analizáltam s e vizsgálódások egybehangzó eredménye arra a feltevésre késztet, hogy a felejtésnek az *„aliquis"* s a „Korinthusi menyasszony" példáiban elénk tárult mechanizmusa majdnem általános érvényű. Az ily analizisek közlése rendszerint meglehetősen kínos, mert a fentebb idézettek módjára mindig intim s az analizált számára kínos dolgokat érintenek; ezért nem is fogom az ilyen példák számát szaporítani. Tartalmuktól függetlenül ezeknek az eseteknek közös az a vonásuk, hogy az elfeledett, vagy elferdített rész valamiféle képzettársítás útján valamely tudattalan gondolattartalommal jutott kapcsolatba és ez utóbbi a forrása az elfelejtésben megnyilvánuló hatásnak.

Mármost ismét a névelfelejtés jelenségére térek rá, amelynek sem egyes példáival, sem indokaival nem foglalkoztunk eléggé kimerítően. Minthogy az elvétésnek éppen ezt a fajtáját bőségesen figyelhetem meg néha magamon is, nem jövök zavarba, ha példát kell keresnem rá. A könnyű migrénrohamok, amelyekben még mindig szenvedek, már órákkal felléptük előtt jelentkezni szoktak névelfelejtések alakjában és az állapot tetőpontján, mely munkám megszakítására azért nem kényszerít, gyakran egyetlen tulajdonnév sem jut eszembe. Mármost éppen az ilyenféle esetek, mint az enyém, alkalmasak lehetnek arra, hogy elvi ellentmondást támasszanak analitikus vizsgálódásainkkal szemben. Vajjon nem azt kell-e az ilyen jelenségekből következtetnünk, hogy a feledékenységet s különösen a névelfelejtést a nagy agy vérkeringési- és

általános működési-zavarai okozzák és igy fölösleges e jelenségek lélektani magyarázatára törekednünk? Véleményem szerint korántsem; ezesetben ugyanis csak összetévesztenők egy lelki folyamat mindig egyféle mechanizmusát azokkal a változó és nem szükségszerű körülményekkel, amelyek a felléptét megkönnyítik. Vitatkozás helyett egy hasonlattal igyekszem ezt az ellenvetést megdönteni.

Tegyük fel, hogy elkövettem azt az óvatlanságot s éjnek idején indultam sétára a nagyváros valamely elhagyatott részében; ott megtámadnak s elrabolják órámat és pénztárcámat. A legközelebbi rendőrszobában aztán jelentést teszek a következő szavakkal: Itt és itt jártomban a magányosság és sötétség rajtamütöttek és elszedték órámat és pénztárcámat. Noha ezekkel a szavakkal nem mondanék semmi valótlant, azt hiszem, az ilyen beszéd révén abba a gyanúba keveredném, hogy nincs helyén az eszem. Helyesen csak így írhatom le a tényállást: a kedvező magányosságot kihasználva s a sötétség védelme alatt ismeretlen tettesek elrabolták értékes holmimat. Noshát, egészen hasonló a tényállás a névelfelejtés esetében: a fáradság, a vérkeringészavar, az intoxikáció támogatásával valami ismeretlen lelki hatalom elragadja tőlem az emlékezetem-birtokolta tulajdonnevek használatát; ugyanaz a lelki hatalom, amely más esetekben a teljes egészség és teljesítőképesség állapotában is tud hasonló emlékezetzavart felidézni.

Ha a magamon észlelt névelfelejtések eseteit elemezem, majdnem minden esetben arra az eredményre jutok, hogy a kimaradó név olyan gondolatkörrel áll kapcsolatban, amelyhez személyesen szoros közöm van s amely erős, gyakran kínos indulatot tud bennem felkelteni. A zürichi iskolának (Bleuler, Jung, Riklin) kényelmes és megfelelő kifejezésével élve ezt így is fogalmazhatnám: a kimaradó név valami „személyes komplexum"-ot érintett bennem. A névnek személyemhez való viszonylatát váratlan, többnyire felületes (pl. valamely szó kétértelműségén, vagy ha-

sonló hangzásán alapuló) képzettársítás közvetíti; általánosságban e viszonylatot „oldalsó viszonylatnak" nevezhetném. Néhány egyszerű példát hozok fel e kapcsolat természetének megvilágítására:

1) Egy betegem megkér, ajánljak neki alkalmas gyógyhelyet a Riviérán. Tudok egy ilyen helyet Génua tőszomszédságában; emlékszem a német kartárs nevére is, aki ott rendel, de magának a helynek nevét nem sikerül felidéznem, noha úgy érzem, kitűnően ismerem. Mit tehetnék egyebet, váratom néhány percig a beteget s gyorsan családom nőtagjaihoz fordulok segítségért. „Hogy is hijják azt a helyet Génua mellett, ahol Dr. N. kis intézete van, amelyben X.-né oly soká volt kezelésben?" „Persze nem csoda, hogy éppen te felejtetted el ezt a nevet. N e r v i-nek hijják." — „Nervus, nervi"-vel, idegekkel, éppen elég a dolgom, az már bizonyos.

2) Más valaki egy közeli nyaralóhelyről beszél és azt állítja, hogy ott a két nagy és közismert vendéglőn kivül van még egy harmadik is, amelyhez neki különös emléke fűződik; mindjárt meg fogja mondani a nevét is. Én tagadom ennek a harmadik vendéglőnek a létezését és arra hivatkozom, hogy hét éven át nyaraltam azon a helyen, tehát jobban kell nála ismernem. Az ellentmondás ingerli a beszélőt s most már eszébe jut a vendéglő neve is: H o c h w a r t n e r. Kénytelen vagyok megadni magamat, sőt be kell vallanom, hogy hét nyáron át e tagadott vendéglő tőszomszédságában laktam. Miért felejtettem el hát a nevet s a tárgyat, amelyet megjelöl? Azt hiszem, azért, mert ez a név nagyon is hasonlít egy bécsi szaktársaméhoz (Frankl-Hochwart), tehát megint a „hivatás" komplexumát érinti bennem.

3) Más esetben R e i c h e n h a l l pályaudvarán jegyet akartam váltani s ime, sehogysem jut a legközelebbi nagy vasutállomás oly ismerős neve az eszembe, pedig számtalanszor utaztam át rajta. Egész komolyan kénytelen vagyok a menetrendből kikeresni. Végre megtalálom: R o s e n h e i m. Rögtön tisztában vagyok

azzal is, milyen képzettársítás révén sikkadt el. Egy órával előbb nővéremet látogattam meg Reichenhallhoz közel fekvő lakóhelyén; nővéremet Rózá-nak hívják, tehát az ő otthona is Rosenheim (Róza-lak). Ezt a nevet a „családi komplexum" vette el tőlem.

4) Hogy a „családi komplexum" valóságos rablómesterséget folytat, azt egész sereg példán kimutathatom.

Egyszer egy fiatalember jött rendelőórámra, egyik nőbetegem öccse, akit már számtalanszor láttam s akit keresztnevén szoktam emlegetni. Mikor aztán el akartam beszélni látogatását, elfelejtettem — mint jól tudtam — igen mindennapos keresztnevét és semmimódon nem tudtam visszaidézni. Később lementem az uccára, olvasgattam a cégtáblákat s rögtön ráismertem a névre, alighogy az első alkalommal megpillantottam. Az elemzés kiderítette, hogy látogatómat saját testvérbátyámmal állítottam párhuzamba, amely abban az elfojtott kérdésben csúcsosodott ki, vajjon az én bátyám hasonló esetben hasonlóan vagy inkább ellentétesen viselkedett volna-e? Az idegen család s a magamé közti gondolatösszekapcsolódást pedig az a véletlen tette lehetővé, hogy az anyáknak mindakét családban ugyanaz a keresztnevük: Amália. Utólag megértettem a Dániel és Ferenc pótlóneveket is, amelyek felmerültek bennem, anélkül, hogy akkor útbaigazítottak volna. Ezek a nevek is, mint az Amália, Schiller drámájában, a „Rablók"-ban fordulnak elő, amelyhez Daniel Spitzer bécsi szatirikus egy tréfája fűződik.

5) Más alkalommal megesett, hogy nem tudtam egy betegem nevére visszaemlékezni, aki pedig ifjúkori ismerőseim közé tartozik. Az elemzés csak hosszú kerülő úton juttat el a keresett névhez. Betegem azt az aggodalmát nyilvánította, hogy el fogja veszíteni szemevilágát; erről egy fiatalember jutott az eszembe, aki egy lövés következtében megvakult, majd egy más ifjú képe merült föl, aki magára lőtt s akinek vezetékneve ugyanaz volt, mint betegemé, noha nem volt rokonságban vele. Ezt a nevet

azonban csak akkor sikerült felidéznem, amikor az átvitel tudatossá tette bennem, hogy e két ifjúkori tragédia aggodalmas várakozást ébresztett lelkemben családom egy tagjával szemben.

Így a „magamravonatkoztatás“ szünetlen áramlata húzódik végig gondolkodásomon, amely rendszerint nem jut tudomásomra, de ily névelfelejtésekben megnyilvánul előttem. Mintha arra kényszerítene valami, hogy mindent, amit idegen emberekről hallok, a magam személyével hozzak kapcsolatba, mintha személyes komplexumaimat megrezdítené minden másokkal kapcsolatban tudomásomra jutó gondolat. Lehetetlenség, hogy ez csupán az én egyéni sajátosságom legyen: ellenkezőleg, ez a folyamat mutat rá, hogyan tudunk általában „mást“ megérteni. Indokolt az a feltevésem, hogy más egyénekben e folyamatok ugyanúgy mennek végbe, mint bennem.

Ennek a magáravonatkoztatásnak szép példáját mondta el nekem egy Lederer nevű úr saját élményei sorából. Nászútján Velencében valami távolabbi ismerősével akadt össze, akit ifjú nejének be kellett mutatnia. Minthogy azonban az illető nevét elfelejtette volt, elsőízben úgy segített magán, hogy valami érthetetlen mormolással intézte el a bemutatást. Mikor azonban — ami Velencében elkerülhetetlen — másodszor is találkozott az illető úrral, félrevonta őt és megkérte, segítse ki zavarából s mondja meg neki a nevét, minthogy, sajnos, elfelejtette. Az idegen felelete fölényes emberismeretről tanuskodott: Meghiszem, hogy nem jegyezte meg a nevemet, ugyanaz, mint az Öné: Lederer! — Az embert rendszerint kissé kellemetlenül érinti, ha egy idegen vele azonos nevet visel. Nemrégiben világosan éreztem ezt, amidőn orvosi rendelőórámon egy úr mint S. Freud mutatkozott be. (Egyébként tudomásul veszem egyik birálóm kijelentését, hogy e tekintetben éppen ellentétesen érez, mint én.)

6) A magáravonatkoztatás hatása mutatkozik a következő esetben is, melyet Jung[1] közöl:

1) Dementia Praecox. 52. o.

„Y. úr sikertelenül udvarolt egy hölgynek, aki röviddel ezután X. úr felesége lett. Mármost Y. úr, noha régen ismeri X. urat, sőt üzleti összeköttetésben is áll vele, folyton ujra meg ujra elfelejti a nevét, úgyhogy többizben kénytelen volt azt másoktól megtudakolni, ha X. úrral leveleznie kellett."

Ámde itt az elfelejtés indokai átlátszóbbak, mint az előbb felsorolt, a magáravonatkoztatás hatása alatt álló esetekben. Az elfelejtés itt mintegy a boldog vetélytárs iránti ellenszenv egyenes következménye; Y. úr tudni se akar a szerencsés vetélytársról — „Szó se essék róla" (*Nicht gedacht soll seiner werden*).

7) Valamely név elfelejtésének lehet finomabb indoka is, úgyszólván „szublimált" neheztelés a név viselőjével szemben. K. I. kisasszony, Budapestről, a következőket írta:

„Van egy kis elméletem. Megfigyeltem ugyanis, hogy azoknak az embereknek, akiknek tehetségük van a festéshez, nincs érzékük a zene iránt és megfordítva. Nemrégiben beszélgettem erről valakivel és azt mondtam: ‚Megfigyelésem még mindig helyesnek bizonyult, egyetlen eset kivételével.' Mikor a személy nevét akartam visszaidézni, menthetetlenül elfelejtettem azt, noha tudtam, hogy egyik legbensőbb ismerősöm neve. Mikor néhány nap mulva véletlenül említették előttem ezt a nevet, természetesen rögtön tudtam, hogy elméletem megdöntőjéről van szó. A neheztelés, amelyet tudattalanul tápláltam irányában, különben oly jól ismert nevének elfelejtésében nyilvánult meg."

8) Kissé más úton-módon okozta a magáravonatkoztatás egy név elfelejtését a következő esetben, amelyet Ferenczi Sándor közölt s amelynek analizisét különösen a pótló-ötletek viszonylatának földerítése teszi (mint a Botticelli—Boltraffio—Signorelli példán) tanulságossá.

„Egy hölgy, aki hallott valamit harangozni a pszichoanalizisről, sehogysem tudja emlékezetébe idézni Jung pszichiáter nevét.

Ehelyett a következő ötletek merülnek fel: Kl... (egy név) — Wilde — Nietzsche — Hauptmann."

Nem mondom meg a keresett nevet, hanem felszólítom, hogy közölje minden az egyes ötlethez kapcsolódó gondolatát.

A Kl. név rögtön Kl.-né asszonyt juttatja eszébe, akiről

azt mondja, hogy affektált, negédeskedő teremtés, de korához képest jól tartja magát. ,Nem öregszik'. Wilde és Nietzsche közös vonása gyanánt az ,elmebetegséget' emeli ki. Azután gúnyosan jegyzi meg: Maguk Freudiánusok addig fognak az elmebetegségek okai után keresgélni, amig a maguk elméje is belébetegszik.' Azután: ,Nem szeretem Wilde-ot és Nietzschét; nem értem őket. Hallom, mindketten homoszexuálisak voltak; Wilde-nak fiatal (*jung*) emberekkel volt viszonya.' (Noha ebben a mondatban — igaz, hogy magyarul — már ki is mondta a keresett nevet, még mindig nem tud ráeszmélni.)

Hauptmann után Halbe, azután a Jugend folyóirat jut eszébe s csak most, miután figyelmét a Jugend szóra irányítottam, tudja meg, hogy a Jung nevet kereste volt.

Igaz ugyan, hogy ennek a hölgynek, aki 39 éves korában özvegy lett s nem igen remélheti, hogy ujból férjhez menjen, elég oka van rá, hogy kerüljön minden olyan gondolatot, amely az ifjúságra vagy az öregségre emlékeztetné. Feltünő, hogy a pótlóötletek tisztán tartalmi kapcsolatban állnak a keresett névvel, minden hangzásbeli hasonlóság nélkül."

9) Ismét más és igen finom indokoltságát látjuk egy név elfelejtésének, amelyet az illető maga derített fel, a következő esetben:

„Amikor a bölcseletből, mint melléktárgyból szigorlatoztam, a vizsgáztató tanár Epikurosz rendszeréről kivánt ismertetést s azután azt kérdezte, tudom-e, ki építette tovább az ő tanitásait a későbbi századokban. Én erre Pierre Gassendi nevét említettem, akiről történetesen két nappal előbb a kávéházban hallottam, hogy Epikurosz tanítványa volt. A tanár csodálkozó kérdésére, honnan tudom ezt, merészen válaszoltam, hogy már régen érdeklődöm Gassendi munkássága iránt. Így aztán *magna cum laude* minősítést nyertem az oklevelemben, de sajnos egyszersmind konok hajlandóságot is a Gassendi név elfelejtésére. Úgylátszik, rossz lelkiismeretem az oka, hogy ezt a nevet most a legnagyobb igyekezettel sem sikerül megjegyeznem. Hiszen tulajdonképpen akkor sem lett jogom rá, hogy tudjam."

E vizsgaepizód emléke elleni ellenszenvnek rendkivüli erejét csak az méltányolhatja kellőképpen, aki tudja, milyen rendkivül

nagyra van ez az úr a doktori cimmel s mi mindenért kell ebben kárpótlást lelnie.

10) Még egy városnév elfelejtésének példáját iktatom itt be, amely talán nem oly egyszerű, mint a fentidézett esetek voltak, de amelyet mindenki, aki ilyen vizsgálódásokkal már foglalkozott, igen valószinűnek és értékesnek fog itélni. Egy olasz város neve azért esett ki az emlékezetből, mert hangzása azonos egy női keresztnévvel, amelyhez sokféle, indulattól fűtött, az elbeszélésben valószinűleg nem kimerítően részletezett emlék füződött. Ferenczi Sándor barátom, aki ezt az elfelejtési-tünetet önmagán figyelte meg, úgy elemezte ezt, mint egy álmot vagy neurótikus eszmét szoktunk s ezt kétségkivül teljes jogosultsággal tette.

„Baráti körben voltam ma; északolaszországi városok kerültek szóba. Valaki megjegyezte, hogy ezek az északolasz helyek még magukon viselik az osztrák befolyás bélyegét. Felsorolnak néhány ilyen várost; magam is meg akarok nevezni egyet, de neve nem jut eszembe, noha tudom, hogy két rendkivül kellemes napot töltöttem ott s ez nem nagyon egyeztethető össze az elfelejtés Freud-i elméletével. — A keresett városnév helyett a következő ötletek tolulnak fel bennem: Capua — Brescia — a bresciai oroszlán.

Ezt az oroszlánt szinte tárgyi kézzelfoghatóságában látom magam előtt márványszobor alakjában, de rögtön tudatában vagyok annak is, hogy az előttem lebegő alak nem annyira a bresciai szabadságszobor oroszlánjához hasonlít (amelyet csak képen láttam), hanem inkább ahhoz a márvány-oroszlánhoz, amelyet Luzernben láttam a Tuileriákban elesett svájci testőrök síremlékén s amelynek kicsinyített másolata könyvszekrényemen áll. Végül mégiscsak eszembe jut a keresett név: Verona."

„Rögtön tudom azt is, ki volt az emlékezetzavar oka. Éppen annak a családnak egy régi házicselédje, amelynek vendégei voltunk. A lányt Veronikának, azaz magyarosan Veronának hívták s visszataszító arcvonásai, rekedt, rikácsoló hangja és tűrhetetlen bizalmaskodása (amire a család szolgálatában eltöltött hosszú idő bátorította fel) egyenesen utálatossá tették előttem. Felbőszített

az a zsarnoki mód is, amellyel annakidején a család gyermekeivel bánt. Most már tudtam azt is, mit jelentenek a pótlóötletek."

Capua nyomban a caput mortuum-ot vonta maga után. Veronika fejét sokszor hasonlítottam halálfejhez. A magyar kapzsi szó is hozzájárulhatott az eltolódás meghatározásához. Természetesen szerepet játszanak azok a sokkal közvetlenebb társítási kapcsolatok is, melyek Capuát és Veronát mint földrajzi fogalmakat és mint hasonló ütemű olasz szavakat kapcsolják egybe."

„Mindez vonatkozik Bresciára is, de itt is voltak a gondolatkapcsolatnak bonyolultabb mellékútjai."

„Verona iránti ellenszenvem annakidején oly heves volt, hogy valósággal undorodtam tőle és többször fejeztem ki csodálkozásomat afölött, hogy mégis csak volt szerelmi élete és akadt, aki szeresse. ‚Hiszen fel kell, hogy forduljon annak az embernek a gyomra (németül: Brechreiz kriegen) — mondtam — aki megcsókolja.' S mégis bizonyára már régen és joggal kapcsolatba volt hozható az elesett („bukott") svájci testőrökkel."

„Bresciát nálunk Magyarországon nem az oroszlánnal, hanem egy más vadállattal kapcsolatban szoktán sűrűn emlegetni. Országunkban éppúgy, mint Északolaszországban nincs gyűlöltebb név, mint Haynau tábornoké, akit röviden bresciai hiénának hívnak. A gyűlölt zsarnok Haynau képétől tehát az egyik gondolathíd Brescián keresztül Verona városához vezet, a másik a sírokat feltúró, rekedten üvöltő vadállaton át (amely a síremlék felmerülésénél is közrejátszott) a Verona ‚halálfejéhez' és ‚rikácsoló hangjához', akivel tudattalanom oly csunyául elbánt s aki ebben a házban valamikor majdnem oly zsarnoki módon garázdálkodott, mint az az osztrák tábornok a magyar és olasz szabadságharcok leverése után."

„Luzern-hez annak a nyárnak az emléke kapcsolódik, amelyet Veronika gazdáival a Vierwaldstätti tó partján, Luzern közelében töltött; a svájci testőrséghez (*Garde*) pedig az az emlék, hogy Verona értett hozzá, hogy nemcsak a gyerekekre, hanem a család felnőtt tagjaira is kiterjessze zsarnoki uralmát és nagyon szerette a garde de dames szerepét játszani."

„Hangsúlyoznom kell, hogy Verona elleni ellenszenvem — tudatomban — régen elintézett dolog. Azóta ő úgy külsejében, mint modorában előnyös változáson ment keresztül s most, ha találkozom vele — ami ritkán történik ugyan — őszintén barátságos

tudok hozzá lenni. De a tudattalan, mint rendszerint, konokul ragaszkodik az első benyomásokhoz: ‚makacs' és haragtartó."

„A Tuileriák viszont egy más személyre emlékeztetnek, egy idősebb francia hölgyre, aki az illető család nőtagjait tényleg sokszor „gardirozta" volt — s akire a ház apraja-nagyja tisztelettel s nyilván kissé félelemmel tekintett. Én egy ideig tanítványa voltam — *élève* — a francia társalgásban. Az *élève* szó eszembe juttatja még, mennyit nevettem valamikor Északcsehországban, mai vendéglátó gazdánk sógoránál tartózkodván azon, hogy az ottani parasztok a helybeli erdőgazdasági akadémia „élève"-jeit következetesen „Löwe"-knek (oroszlán) nevezték. E mulatságos visszaemlékezésnek is lehet része abban az eltolásban, hogy a hiénát oroszlánnal helyettesítettem."

11) A következő példa[1] is azt mutatja, hogy a lelkiéleten éppen uralkodó személyes komplexum hogyan idézheti elő ettől igen távoleső név elfelejtését:

„Két férfi, egy idősebb és egy fiatalabb, akik féléve együtt utazták be Sziciliát, e szép és élményekben gazdag napokról beszélgetnek. ‚Hogy is hívták azt a helységet, kérdi az ifjabbik, amelyben a selinunti kirándulás előtt megháltunk? Ugy-e Calatafiminek?' ‚Nem' — feleli az idősebb — ‚de az igazi nevét én sem tudom, noha jól emlékszem ottartózkodásunk minden részletére. Én már úgy vagyok vele, mihelyt észreveszem, hogy más elfelejtett valami nevet, tüstént elfelejtem magam is. Ne próbáljuk e nevet negkeresni? Nekem azonban csak Caltanisetta jut eszembe, pedig tudom, hogy nem ez az igazi.' ‚Nem' — szól a fiatalabb — ‚az a név *w*-vel kezdődik, vagy *w* van benne.' — ‚De *w* egyáltalán nincs is az olasz nyelvben' figyelmeztet az idősebb. — ‚Hiszen tulajdonképen én is csak *v*-t gondoltam s csak azért mondottam a *v*-t *w*-nek, mert anyanyelvemen így szoktam meg.' Az idősebb a *v* ellen tiltakozik. ‚Azt hiszem, egyáltalán sok sziciliai nevet elfelejtettünk már; tegyünk csak próbát! Hogy hívják például azt a magasfekvésü helyet, amelyet az ókorban Ennanak neveztek? — Tudom már: Casrogiovanni!' — A következő pillanatban az ifjabb utitárs már a keresett nevet is megtalálta. Örömmel kiáltja: Castelvetrano és diadallal utal a szó közepén álló *v*-re. Az idősebb csak bizonyos idő mulva ismeri meg és fogadja el a nevet s ekkor magyarázatot kell adnia,

1) Zentralblatt f. Psychoanalyse I. 9. 1911.

miért felejtette el. ‚Nyilván azért' — mondja — ‚mert a név második része — vetrano — a veterán-nal hasonhangzású. Tudom magamról, hogy nem szívesen gondolok az öregedésre és egész különös módon reagálok, ha emlékeztetnek rá. Így nemrég egy igen nagyrabecsült barátomnak a legfurcsább körülírással dörgöltem az orra alá, hogy ‚már régen elhaladtak felette az ifjúság évei', mert előzőleg ő egyszer szintén azt állította rólam, a leghizelgőbb kijelentések között, hogy ‚nem vagyok már fiatal ember.' Hogy a Castelvetrano név második része ellen irányult valami tiltakozás bennem, az abból is kitünik, hogy első szótaga a Caltanisetta pótlónévben még visszatért. ‚S maga a Caltanisetta név?' — kérdi a fiatalabb. ‚Oh, ez mindig úgy csengett a fülembe, mint valami fiatal nő becézőneve' — vallja be az idősebb".

„Kis idő mulva hozzáteszi: ‚Hiszen az Enna név szintén csak pótlónév volt. S most tűnik csak fel nekem, hogy a közbevetett okoskodás révén felmerült Castrogiovanni éppúgy a giovane — fiatal — szóval cseng egybe, mint az elfelejtett Castelvetrano a veteránnal."

„Az idősebb útitárs úgy véli, hogy ezekkel teljesen számot adott a vele megesett elfelejtés indokairól. Hogy mi idézte elő ugyanazt a gondolatkiesési tüneményt a fiatalabbnál, azt nem kutatták."

A névelfelejtés indokain kivül figyelmet érdemel ennek mechanizmusa is. Igen sok esetben nem azért felejtődik el valamely szó, mert maga ébreszt fel ilyen motivumokat az elfelejtésre, hanem azért, mert hangzási- vagy betű-hasonlósága révén valamely más szóképet rezdít meg, amely ellen azok a motívumok irányulnak. A feltételek ily lazítása persze rendkivül megkönnyíti a jelenség létrejöttét. Így a következő példákban:

12) Hitschmann E. közli: (Zwei Fälle von Namenvergessen. Internat. Zeitschrift für Psychoanalyse. I. 1913).

„N. úr a „Gilhofer és Ranschburg" bécsi könyvkereskedő céget akarja valakinek megnevezni, de bármennyire töri is a fejét, csak a Ranschburg név jut eszébe, noha különben a céget kitünően ismeri. Kissé bosszúsan érkezik ezután haza s a dolog eléggé fontos neki ahhoz, hogy öccsét, aki már aludni tért, felköltse és tőle kérdezze meg a kettős cég nevének elfelejtett első részét. Mihelyt megkapta a feleletet, N. úrnak nyomban „Gallhof" jut

eszébe a „Gilhofer“ szóról. A „Gallhof“-hoz néhány hónappal azelőtt emlékezetes kirándulást tett egy vonzó leány társaságában. A leány kis emléktárgyat adott neki, amelyen ez állt: ‚Emlékül a gallhofi (Gallhofer) szép órákra.‘ A névelfelejtést megelőző napon N. úr ezt az emléktárgyat, látszólag véletlenül, egy fiók hirtelen belökése közben erősen megrongálta, amit — tisztában lévén a tüneticselekvések jelentőségével — nem minden bűntudat nélkül állapított meg. Az előző napokon bizonyos ambivalens hangulatban volt az illető hölggyel szemben, mert bár szerette, habozott, vajjon elvegye-e feleségül, amit pedig a hölgy elvár tőle.“

13) Dr. Hanns Sachs:

„Génuáról és környékéről folyt a társalgás; egy fiatalember Pegli helységet is fel akarja említeni, de csak nagynehezen, megfeszített gondolkodással tudja a nevet emlékezetébe idézni. Hazamenet bosszúsan gondol a jólismert név hirtelen kiesésére s közben az egészen hasonló hangzású Peli szó jut eszébe. Tudja, hogy Oceánia egyik szigetét hívják így, amelynek lakói máig megőriztek néhány különös szokást. Nemrégiben olvasott erről egy néprajzi munkában s akkor feltette magában, hogy e közléseket saját elméletének támogatására felhasználja. Aztán eszébe jut, hogy Peli a szinhelye Laurids Bruun élvezettel és érdeklődéssel olvasott regényének, a ‚Van Zanten boldog évei‘-nek is. Aznap majdnem szünetlenül egy levél foglalkoztatta gondolatait, amelyet reggel kapott egy hölgytől, akit nagyon szeretett: e levél tartalma azt az aggodalmat ébresztette benne, hogy egy megbeszélt találkozásról le kell mondania. Egész nap a legkeservesebb hangulatban volt, este azután azzal az elhatározással ment el hazulról, hogy nem fog többé ezzel a bántó gondolattal kínlódni, hanem lehetőleg zavartalanul fogja élvezni a nagyon is sokrabecsült társas együttlétet, amelyre kilátása volt. Világos, hogy a Pegli szó könnyen magzavarhatta ezt a szándékát, minthogy egészen hasoncsengésű Peli-vel, Peli pedig néprajzi érdeklődése révén személyes vonatkozást nyert számára, felidézte nemcsak Van Zanten, hanem a maga „boldog évei“-t, is, és így felébreszthette aznapi aggodalmait és gondjait. Jellemző, hogy ezt az egyszerű magyarázatot csak akkor sikerült megtalálnia, midőn egy második levél eloszlatta nyugtalanságát s a közeli viszontlátás boldog és biztos reményét hozta meg neki.“

Ha párhuzamba állítjuk ezt az esetet azzal a vele rokon példával amely a Nervi helységnév elfelejtéséről szól, akkor látjuk, hogy

valamely szó kétértelműségét hogyan helyettesítheti két szó rokonhangzása.

14) Mikor 1915-ben Olaszország is háborúba lépett ellenünk, azt a megfigyelést tettem magamon, hogy egész sereg olasz helységnév esett ki az emlékezetemből, amelyek fölött egyébként tökéletesen rendelkeztem. Mint annyi más német, én is olasz földön szoktam azelőtt szabadságom egy részét eltölteni s most nem kételkedhettem, hogy e tömeges névelfelejtés annak az érthető elkeseredésnek volt következménye, amely bennem Olaszországgal szemben a régi vonzódás helyén támadt. A közvetlenül indokolt névelfelejtésen kívül azonban még ez indokokkal csak közvetetten összefüggő elfelejtést is észleltem magamon, amely ugyanarra a befolyásra volt visszavezethető. Könnyen felejtettem el nem olasz helységneveket is s az elemzés ez esetekben kiderítette, hogy ezek a nevek valamiképpen távoli hangzási hasonlóság révén függnek össze a megvetett ellenséges nevekkel. Így például egyszer Bisenz morva város nevének felidézésével vesződtem. Mikor végre eszembe jutott, rögtön tudtam azt is, hogy ez az elfelejtés az orviétói Bisenzi-palota rovására irandó. Ebben a palazzo-ban van most a ‚Belle Arti' szálló, ahol Orviétóban rendszerint megszálltam. Érzelmeim megváltozása természetesen a legkedvesebb emlékeknek ártott meg leginkább.

Célszerű lesz még, hogy néhány példán megfigyeljük azt is, mily sokféle szándékot szolgálhat a névelfelejtéses elvétés.

15) A. J. Storfer közli:

„Névelfelejtés egy szándék elfelejtésének biztosítására: Egy baseli hölgy egy reggel értesítést kap, hogy ifjukori barátnője, a berlini X. Zelma, nászútján átutazóban Baselbe érkezett; a berlini barátnő csak egy napig maradhat Baselben, miért is a baseli hölgy azonnal a szállóba siet. Búcsúzáskor megbeszéli barátnőjével, hogy délután ismét felkeresi s egészen elutazásáig együtt marad vele. — Délután a baseli hölgy megfeledkezik a találkozóról. Nem tudom, mi indította erre, éppen az adott

helyzet (hogy most férjhezment ifjúkori barátnőjével kell találkoznia), több olyan jellemző lelki állásfoglalás lehetőséget tartalmazta magában, amely gátlást támaszthatott az ujólagos találkozás ellen. Az eset érdekessége abban áll, hogy egy további elvétés következett be, amely az elsőnek tudattalan biztosítását célozza. Abban az időben, amikor berlini barátnőjével kellett volna ismét együtt lennie, a baseli hölgy más társaságban szórakozott. Kurz bécsi operaénekesnő röviddel azelőtt megkötött házasságára terelődött a szó. Hölgyünk elitélőleg (!) nyilatkozott e házasságról, de amikor az énekesnő nevét akarta kimondani, megzavarodva vette észre, hogy nem tudja a keresztnevét. (Tudvalevőleg éppen egyszótagú vezetéknevekhez rendszerint hozzáfűzzük a keresztnevet is.) A hölgy annál jobban bosszankodott feledékenységén, mert Kurz énekesnőt már sokszor hallotta s teljes nevén szokta emlegetni. A társalgás azonban más tárgyra terelődött, anélkül, hogy az elfeledett nevet valaki más megmondta volna. — Ugyanaznap este hölgyünk ismét társaságban van — részben ugyanazokkal, mint délután. Történetesen ismét a bécsi énekesnő házassága kerül szóba s a hölgy most minden gondolkodás nélkül kimondja a nevet: Kurz Zelma. Rögtön utána felkiált: ‚Jaj, most jut eszembe: egészen megfeledkeztem, hogy ma délután Zelma barátnőmmel lett volna találkozóm.' Megnézi az órát: barátnője indulási ideje már elmult." (Internat. Zeitschrift f. Psychoanalyse, II, 1914.)

Talán még nincs meg a kellő készültségünk arra, hogy ezt az érdekes példát minden viszonylatában kellőleg méltathassuk. Egyszerübb a következő eset, amelyben nem egy név, hanem egy idegen szó esett a helyzetből fakadó indok hatása alatt a feledés áldozatául. Láthatjuk már, hogy ugyanazon folyamatokról van szó, akár tulajdonnevek, keresztnevek, idegen szavak vagy szófűzések ezek tárgyai. Itt arról van szó, hogy egy fiatal ember az aranynak — némettel azonos — angol nevét *(Gold)* felejtette el, hogy alkalma nyiljék egy titkon vágyott cselekvés megvalósítására.

16) Dr. Hanns Sachs közlése:

„Egy fiatalember a penziójában megismerkedik egy ottlakó angol leánnyal, aki neki nagyon tetszik. Ismeretségük első estéjén angolul társalog vele, amely nyelvet meglehetősen folyékonyan

beszéli, amikor egyszerre nem jut eszébe az ‚arany' angol megjelölése, bármennyire erőlködött is, hogy felidézze. Ellenben pótlásként konokul feltolakodnak a francia *or*, a latin *aurum* és a görög *chrysos* szavak, annyira, hogy alig tud tőlük szabadulni, noha biztosan tudja, hogy a keresett szóval nincs semmi rokonságuk. Végül nem talál más módot, hogy a hölggyel megérttesse magát, mint hogy megérinti ennek aranygyürüjét. Szégyenkezve hallja erre, hogy a keresett angol szó teljesen azonos a némettel: *gold*. Az elfelejtés révén lehetségessé vált megérintés nagy jelentősége itt nemcsak a bírás- és érintésvágy ártatlan kielégülésében volt, amelyre szerelmesek más alkalmakkor is oly gyakran találnak módot, hanem méginkább abban, hogy tájékozódhat az udvarlás remélhető sikere felől is. A hölgy tudattalanja, különösen ha rokonszenves neki az ifjú, bizonyára megsejti az elfelejtésnek az elfogulatlanság álarca mögé rejtőzött erótikus célzatát; a mód, ahogyan az érintést fogadja s annak indokolását felfogja, mindkét félben tudattalan, de nagyon jelentőséges választ rejthet magában a megkezdett flirt kilátásait illetőleg."

17) A névelfelejtésnek és ujból való felidézésének J. Stärcke nyomán még egy érdekes példáját közlöm, amelynek az a különösssége, hogy egy versszöveg meghamisitásával párosul, amilyennel a „Korinthusi menyasszony" példájában is találkoztunk[1].

„Z. úr, öreg, tekintélyes jogász és nyelvtudós, társaságban meséli, hogy Németországban diákkorában ismert egy kollégát, akinek rendkivüli ostobaságáról egész sereg adomát tud. De nem emlékszik a diák nevére; úgy rémlik neki, hogy *W*-vel kezdődik, de utóbb ezt is visszavonja. Azt tudja, hogy az ostoba diák később borkereskedő lett. Azután még egy adomát mond el ugyanezen diák butaságáról s ismét csodálkozik, hogy a neve nem jut eszébe; végül ezt mondja: ‚Olyan tökfilkó volt, hogy még ma sem értem, hogy tudtam egy kis latint nagy kínnal a fejébe verni.' Egy pillanat mulva eszébe jut, hogy a keresett név . . . man szótaggal végződik. Most megkérdezzük tőle, nem jut-e eszébe más . . . man-ra végződő név, mire azt mondja: ‚Erdmann.' — ‚Ki az?' — ‚Az is egy akkori diák volt.' — Z. úr leánya megjegyzi, hogy

1) E könyv holland kiadásából, melynek címe: De invloed van ons onbewuste in ons dagelijksche leven. Amsterdam 1916. Németül megjelent: Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse 1916.-i IV. számában.

van egy Erdmann nevű egyetemi tanár is. Beszélgetés közben kiderül, hogy ez az Erdmann professzor nemrégiben Z. úr egy beküldött értekezését a szerkesztésében megjelenő folyóiratban csak rövidítésekkel közölte, részben kifogásai is voltak ellene stb., s hogy a cikk írója ezt meglehetősen zokon vette tőle. (Ezenfelül megtudtam később, hogy Z. úrnak évekkel ezelőtt szintén reménye volt rá, hogy egyetemi tanárrá nevezzék ki ugyanazon szaktárgyból, amelyet most Erdmann ad elő, hogy tehát ez a név talán ez okból is érzékeny ponton érinthette.)

Ezután hirtelen eszébe jut az ostoba diák neve: ‚Lindemann'. Minthogy a man végszótagra már régebben visszaemlékezett, a Linde (hársfa) szó volt hosszabb ideig elfojtva. Arra a kérdésre, mi jut eszébe a Linde szóhoz, előbb azt feleli: ‚semmi'. Minthogy tovább erősködöm, hogy valaminek csak eszébe kell jutnia, égnek emelt tekintettel s széles kézmozdulattal azt mondja: ‚Nos, hát hiszen a hárs nagyon szép fa.' Más semmi sem jut az eszébe. Mindenki hallgat, folytatja olvasmányát vagy egyéb foglalatosságát. Kisvártatva Z. úr álmodozó hangon szavalja:

Steht er mit festen
Gefügigen Knochen
Auf der Erde,
So reicht er nicht auf,
Nur mit der Linde
Oder der Rebe
Sich zu vergleichen.

Diadallal kiáltottam fel: ‚Megfogtuk az Erdmannt.' A férfi, aki szilárdan áll a földön (Erde), az *Erd*-mann, nemér föl addig, hogy a hárssal (Lindemann) vagy a szőlőtőkével (borkereskedő) vetélkedjék. Más szóval: az a Lindemann, az ostoba diák, aki később borkereskedő lett, az is szamár volt ugyan, de mégsem akkora szamár, mint az Erdmann, aki még hozzá sem ér fel.' Az ily tudattalanul végbemenő csúfolódás és gyalázkodás igen gyakori, ezért úgy véltem, hogy most már rátaláltam a névelfelejtés legfontosabb indokára.

Megkérdeztem még, hogy az idézett sorok milyen versből valók. Z. azt mondta, hogy Goethe egy költeményéből, amelynek, úgy emlékszik, ezek a kezdősorai:

„Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut!

s hogy később ezek a sorok fordulnak elő benne:

„Und hebt er sich aufwärts
So spielen mit ihm die Winde."

Másnap előkerestem Goethe e költeményét s ekkor kiderült, hogy az eset még érdekesebb, (de bonyolultabb is), mint eleinte látszott.

a) Az idézet első két sora így szól (v. ö. föntebb):

Steht er mit festen
M a r k i g e n Knochen

A „g e f ü g i g e Knochen" — „hajló, engedékeny csontok" meglehetősen idegenszerű kép volna. De ezzel nem kivánok bővebben foglalkozni.

b) A versszak következő sorai pedig ezek (l. fönt):

Auf der w o h l b e g r ü n d e t e n
D a u e r n d e n Erde,
Reicht er nicht auf,
Nur mit der E i c h e
Oder der Rebe
Sich zu vergleichen.

Tehát hársról az egész költeményben szó sincs. A tölgyfa helyébe csak azért helyezett (tudattalanja) hársfát, hogy lehetővé tegye az ‚Erde, Linde, Rebe', szavakkal való játékot.

c) E költemény címe: ‚Grenzen der Menschheit' s összehasonlítja az istenek mindenhatóságát s az ember csekély hatalmát. Az a költemény pedig, amelynek kezdősorai:

Edel sei der Mensch,
Hilfreich und gut!

egészen más költemény és néhány lappal hátrább van az előbbinél. Címe: ‚Das Göttliche' s szintén az ember és az istenség viszonyáról elmélkedik. Minthogy ebben az irányban nem vizsgálódtunk tovább, legfeljebb sejthetem, hogy az eltolódás előidézésében a lét és enyészet, mulandóság és örökkévalóság, a saját rövid életünk és a közeledő halál gondolatai is szerepet játszottak."

A fölsorolt példák egynémelyikének felderítésénél a pszichoanalitikus módszer minden finom fogását alkalmazták. Aki az ilyen elemző munkát alaposabban meg akarja ismerni, annak

figyelmébe ajánlom a londoni E. Jones angolból fordított egyik értekezését.[1]

18) Ferenczi észlelte, hogy a névelfelejtés hisztériás tünetként is felléphet. Ezesetben mechanizmusa az elvétés rendes mechanizmusától nagyon különbözik. Hogy e megkülönböztetés hogyan értendő, kiviláglik közléséből:

„Kezelek most egy beteget, egy öregedő kisasszonyt, akinek még a leghasználatosabb s neki legismerősebb vezetéknevek sem jutnak eszébe, noha különben jó az emlékezőképessége. Elemzés közben kiderült, hogy e tünettel tudatlanságát akarja bizonyítani. Tudatlanságának ez a tüntető fitogtatása azonban tulajdonképpen szemrehányás szüleivel szemben, akik nem részesítették magasabb iskolai kiképzésben. Kínzó takarítási kényszere is („háziasszonypszichozis") részben ugyanebből a forrásból fakad. Körülbelül azt akarja kifejezni mindakettővel: Ime, cselédet csináltatok belőlem."

Tetszésszerint szaporíthatnám a névelfelejtés példáit és még sokkal mélyebbre hatolhatnék itt a magyarázatukba, de nem akarom azokat a szempontokat, amelyek későbbi témáknál csaknem kivétel nélkül ujra szóba fognak kerülni, már itt az elsőnél fejtegetni. Csak az eddig közölt analizisek eredményeit kívánom néhány mondatban összefoglalni:

A névelfelejtésnek (helyesebben: kiesésnek, múló felejtésnek) mechanizmusa abban áll, hogy a név szándékolt felidézését idegen s azidőszerint tudattalan gondolatmenet zavarja meg. A zavaró komplexum vagy már eleve összefüggésben van a visszaidézésében megzavart névvel, vagy pedig ez az összefüggés néha mesterkéltnek látszó útakon, felületes (külsőséges) társítások útján jött létre.

A zavaró komplexumok közt leghatékonyabbnak bizonyulnak az önmagára-vonatkoztatás komplexumai (személyi, családi, hivatásbeli komplexumok).

Ha egy név többértelműségénél fogva több gondolatkörhöz

[1]) Analyse eines Falles von Namenvergessen. Zentralblatt für Psychoanalyse, II. évf. 2 f. (1911).

(komplexumhoz) tartozik, úgy azt az egyik gondolatmenettel való összefüggésében gyakran zavarja meg a másik, erősebb komplexumhoz való tartozása.

Ez emlékezetzavarok indokai közül a legvilágosabban felötlő az a szándék, hogy távoltartsa az emlékezettel felidézhető kínérzetet.

Általában a névelfelejtés eseteit két főcsoportba oszthatjuk: vagy a név maga érint valami fájdalmas pontot, vagy olyan más szóval jut kapcsolatba, amely ily kínos hatást ébreszthetne. Azaz a nevek felidézésében vagy a név maga, vagy annak közelebbi vagy távolabbi képzettársításos kapcsolata okozhat zavart.

Ez általános megállapítások áttekintése érthetővé teszi előttünk, hogy leggyakrabban észlelhető elvétésünk a futólagos név elfelejtés.

19) De még távolról sem dolgoztuk fel a jelenség összes sajátságait. Arra akarok még utalni, hogy a névelfelejtés nagymértékben ragadós. Ha két ember beszélget, sokszor elegendő, hogy az egyik megjegyezze, hogy ezt vagy azt a nevet elfelejtette s már a másik is kiejti azt emlékezetéből. De az ilyen ‚átragadt' elfelejtés esetében hamarabb sikerül a keresett nevet visszaidézni. Ez a ‚tömeges', ‚kollektiv' elfelejtés, amely szorosan véve a tömeglélektan jelensége, még nem képezte lélekelemző vizsgálódás tárgyát. Egyetlen, de igen szép példán Th. Reik-nek sikerült e különös jelenség helyes magyarázatát adnia.[1]

„Főiskolásokból álló kis társaság van együtt, köztük a filozófiai szak két nőhallgatója is; azokról a számos problémákról beszélgetnek, amelyeket a kereszténység keletkezése vet fel a művelődéstörténet és a vallástudomány számára. Az egyik fiatal hölgy résztvesz a társalgásban és megjegyzi, hogy egy nemrégiben olvasott angol regényben érdekes képét találta az ama korszakon végighullámzó sokféle vallási áramlatnak. A regény Krisztus egész életét leírja, születésétől haláláig, teszi hozzá. A könyv címe azonban

[1]) Über kollektives Vergessen. Internat. Zeitschrift für Psychoanalyse II. 1920. (Lásd még: Reik, Der eigene und der fremde Gott, 1923.)

sehogysem jut eszébe (ellenben rendkivül élénken áll előtte a könyv fedőlapjának s a cím tipográfiai képének látási emlékképe). A jelenlevő urak közül három szintén azt állítja, hogy ismeri a könyvet, de sajátságos módon a címe nekik sem jut eszükbe."

„Csak a fiatal hölgy vetette alá magát elemzésnek e névelfelejtés felderítése céljából. A könyv címe: Ben Hur (szerzője: Lewis Wallace). A leány pótlóötletei a következők voltak: *Ecce homo* — *homo sum* — *quo vadis?* Maga is átlátta, hogy azért felejtette el a nevet: ‚mert oly kifejezést tartalmaz, amelyet én, vagy bármely fiatal leány nem szívesen használ — különösen fiatalemberek társaságában.' (*Hure* = ringyó). Ezt a magyarázatot az igen érdekes elemzés még elmélyítette. Ebben a megpendített összefüggésben a *homo* német fordítása: Mensch is használható kétes értelemben. Reik következtetése tehát ez: A fiatal hölgy úgy bánik azzal a szóval, mintha a gyanus cím kimondásával egyéniségéhez méltatlan, bántó és magától távol tartott kivánságokat vallott volna magáénak fiatal férfiak jelenlétében. Rövidebben: tudattalanja a „Ben Hur" kimondását nemi ajánlkozásnak veszi, a név elfelejtése tehát az ilyfajta tudattalan kisértés elleni tiltakozásnak felel meg. Indokolt az a feltevés, hogy hasonló tudattalan folyamatok határozták meg az elfelejtést a fiatal emberekben is. Tudattalanjuk megértette a lány elfelejtésének való jelentését és . . . mintegy értelmezte azt. A férfiak elfelejtése mintegy a lány tiltakozó magatartása iránt való tekintetből történt . . . Mintha a beszélgető leány hirtelen emlékezőképtelensége világos figyelmeztetés lett volna, amelyet a férfiak tudattalanul jól megértettek".

Ismerünk folytatólagos névelfelejtést is, amidőn a nevek egész fáncolata esik ki az emlékezetből. Ha az ember egy az emlékezetből kiesett név keresése közben más, vele szoros összefüggésben levő, nevek után kapkod segítségért, akárhányszor ezek a támaszul szolgálható nevek is elillannak előlünk. Az elfelejtés egyik szóról a másikra szökken át, mintegy bizonyságául, hogy az emlékezésnek egykönnyen el nem hárítható akadály állja útját.

IV

GYERMEKKORI- ÉS FEDŐEMLÉKEK

Egy másik (a „Monatsschrift für Psychiatrie und Neurologie" 1899.-i évfolyamában megjelent) értekezésemben váratlan helyen sikerült kimutatnom emlékezésünk szándékzatos természetét. Abból a feltünő tényből indultam ki, hogy az ember zsenge gyermekkori emlékei sokszor látszólag mellékes és közömbös élményeket őriznek meg, míg e kor fontos, mélyreható s indulattelt benyomásainak a felnőtt emlékezetében (gyakran, bár bizonyára nem mindig!) nyomuk sem maradt. Minthogy emlékezetünk tudvalevőleg válogat az eléje került benyomások között, arra gondolhatnánk, hogy ez a válogatás a gyermekkorban egészen más elvek alapján történik, mint az értelmi érettség idején. A beható vizsgálat azonban azt mutatja, hogy erre a feltevésre nincs szükség. A közömbös gyermekkori emlékek eltolódási folyamatnak köszönhetik létüket; egyéb, igazán jelentős élmények helyettesítői, amely élmények emlékét a lélekelemzés kifejtheti belőlük, de amelyeknek közvetlen felidézését belső ellentállás gátolta meg. Minthogy fennmaradásukat nem saját tartalmuk, hanem e tartalomnak más, elfojtott gondolattal való képzettársításos kapcsolata biztosítja, jogosan viselhetik a „fedőemlékek" nevet, amellyel felruháztam őket.

A fedőemlékek jelentésének és viszonylatainak sokféleségét csak éppen érintettem az említett dolgozatban, de korántsem merítettem ki. Az ott részletesen elemzett példán különösen a fedőemlék s a mögötte rejlő tartalom időbeli viszonylatának sajátosságát emeltem ki. Abban az esetben ugyanis a fedőemlék a gyermekkor legelső éveiből származott, mig a gondolati élmények, amelyeket az emlékezetben képviselt, s amelyek csaknem tudattalanok maradtak, az illetőnek későbbi korába estek. Az ilyenfajta eltolást visszanyuló vagy visszafutó pótlásnak neveztem. Még gyakoribb talán az ellenkező viszonylat, hogy t. i. a közelmult valamely közömbös benyomása rögzítődik az emlékezetben fedőemlék gyanánt, éspedig kizárólag egy korábbi élménnyel való kapcsolata révén, amelynek közvetlen felidéződését ellentállás gátolja meg. Ezek volnának az előrenyuló vagy előretolt fedőemlékek. Az emlékezetre tartozó lényeges dolog itt időrendben a fedőemlék mögött van. Végül van példa a harmadik esetre is, amikor a fedőemlék nemcsak tartalma, hanem időbeli közelsége révén is hozzákapcsolódik a mögötte rejlő jelentős élményhez, tehát a fedőemlék egyidejű vagy szomszédos.

Hogy emlékezetkincsünk mekkora hányadát sorozhatjuk a fedőemlékek osztályába s hogy ezek milyen szerepet játszanak a különböző neurótikus gondolatfolyamatokban, oly problémák, amelyeknek méltatására akkor sem terjeszkedtem ki, de most sem fogok belebocsátkozni. Csak azt kivánom kiemelni, hogy a téves emlékezéssel kapcsolt névelfelejtés és a fedőemlékképződés egynemű lelki folyamatok.

Első pillantásra sokkal feltünőbbek a két jelenség közötti különbségek, mint esetleges hasonlóságaik. Ott tulajdonnevekről van szó, itt teljes benyomásokról, valósággal vagy gondolatban átélt élményekről; amott az emlékezési-működés nyilvánvaló csődötmondásáról, emitt oly emlékezési teljesitményről, amely megütközést kelt bennünk; ott pillanatnyi zavarról — hiszen

az éppen elfelejtett nevet százszor idézhettük fel helyesen azelőtt és idézhetjük fel ujra azután —; itt az emlék megszakításnélküli birtoklásáról, hiszen a közömbös gyermekkori emlékek életünk hosszú szakán át kisérhetnek bennünket. Úgylátszik, hogy a rejtély nyitja más és más irányban keresendő e két eset mindegyikében. Ott az elfelejtés, itt az emlék fennmaradása vonja magára tudományos kiváncsiságunkat. De, ha belemélyedünk a kérdésbe, látjuk, hogy a két jelenség lelki tartalmát és tartósságát illető különbözőségei dacára, a köztük fennálló megegyezések a túlnyomóak. Mindkétesetben az emlékezés megtévedéséről van szó; az emlékezet nem azt idézi fel, amit tulajdonképpen kellene, hanem, ennek pótlásául, valami mást. A névelfelejtés esetében sem szünik meg az emlékezet működni: ott a pótlónevek formájában nyilvánul meg. Viszont a fedőemlék képződése más, lényegesebb benyomások elfelejtésén alapul. Mindkét esetben zavar közbeléptéről ad nekünk hirt valamely intellektuális érzésünk, csakhogy más-más formában. A névelfelejtés esetében *tudjuk*, hogy a pótlónevek *tévesek*; a fedőemlékekkel szemben *csodálkozunk*, hogy egyáltalán élnek bennünk. Ha azután a lélekelemzés kimutatja, hogy a pótképződmények mindkétesetben azonos módon, felületes képzettársítás irányában való eltolódás útján jönnek létre, akkor éppen a két jelenség lelki anyagában, időtartamában és a hangsúly elhelyezésében észlelt nagy különbségek fokozhatják azt a várakozásunkat, hogy fontos és általános érvényű dolgot fedeztünk fel bennük. Ez az általános érvényű dolog úgy hangzanék, hogy az emlékezet működésének csődötmondása és megtévedése, sokkal gyakrabban mint gondolnók, egy elfogult tényezőnek, valamely *szándéknak* beavatkozását árulja el, amely az egyik emlék fennmaradását pártolja, mig a másiknak ellene dolgozik.

A gyermekkori emlékek problémáját annyira jelentősnek és érdekesnek tartom, hogy az eddig kifejtett szempontok kiegészitéséül még néhány megjegyzést szeretnék neki szentelni.

Meddig nyúlnak vissza a gyermekkorba emlékeink? V. és C. Henri[1] és Potwin[2] ezirányú vizsgálódásai azt mutatják, hogy e tekintetben nagy egyéni eltérések mutatkoznak a megvizsgált személyeknél, mert némelyek életük hatodik hónapjába teszik első visszaemlékezésüket, mások semmire sem emlékeznek a hatodik, sőt nyolcadik évük betöltése előtti időből. De mitől függ a gyermekkori emlékek ez eltérő viselkedése és mi ennek az eltérésnek a jelentősége? Nyilvánvalóan nem érhetjük be azzal, hogy tömeges vizsgálódás útján adatokat gyüjtsünk e kérdésre vonatkozólag; hanem ez adatokat fel is kell dolgoznunk, mégpedig az őket szolgáltató személy közreműködésével.

Azt hiszem, hogy mi a gyermekkori amnéziának, az életünk első éveire vonatkozó emlékek eltünésének tényét tulságosan magátólértődőnek vesszük és ezzel elmulasztjuk az alkalmat, hogy egy sajátságos rejtélyt lássunk meg benne. Megfeledkezünk róla, milyen magasrendű értelmi működésre s mily bonyolult érzelmekre képes a négy év körüli gyermek; egyenest csodálkoznunk kellene, hogy a későbbi évek emlékezete rendszerint oly kevés nyomát őrzi meg e lelki folyamatoknak, ami annál feltünőbb, mert döntő okok késztetnek a feltevésre, hogy ugyanezek az elfelejtett gyermekélmények nem multak el nyomtalanul az egyén fejlődésében, hanem mindenidőkre kiható befolyást gyakoroltak rá. S ime, rendkivűli hatásosságuk dacára elfelejtettük őket! Ez a tény arra utal, hogy (a tudatos reprodukció értelmében vett) viszszaemlékezésnek egészen különleges feltételei vannak, amelyeket eddig nem sikerült felismernünk. Könnyen lehetséges, hogy a gyermekkori elfelejtés felderítése útat nyit azoknak az emlékezet-kieséseknek megértésére is, amelyek ujabb megismeréseink szerint minden neurótikus tünet képződésének alapját képezik.

1) Enquête sur les premiers souvenirs de l'enfance. L'année psychologique, III. évf. 1897.

2) Study of early memories. Psychological Review, 1901.

A megőrzött gyermekkori emlékek egy része értelmes és érthető, mások megütközést keltenek vagy érthetetlenek. Könnyen földeríthetünk néhány tévedést ez emlékek mindkét fajtáját illetőleg. Ha lélekelemző vizsgálat alá vetjük egy ember megőrzött emlékeit, hamarosan megállapíthatjuk, hogy misem kezeskedik helyességükért. Az emlékképek egy része kétségtelenül hamisitott, hiányos, vagy időben és térben eltolódott. A kisérleti személyek kijelentései, például, hogy első emlékük életük második évébe nyulik vissza, nyilvánvalóan nem megbizhatók. Rövidesen sikerül indokokat is találnunk, amelyek az emlékek elferdítését és eltolódását érthetővé teszik, de azt is bizonyítják, hogy nem egyszerűen az emlékezőtehetség gyengesége okozta az emlékezés e tévedéseit. Későbbi éveink hatalmas lelki erői formálták a gyermekélmények felidézhetőségét, valószinüleg ugyanazok az erők, amelyeken mulik, hogy általában úgy elidegenedtünk gyermekkorunk megértésétől.

A felnőttek emlékezése tudvalevőleg különböző lelki anyagon megy végbe. Vannak, akik látási-képekben emlékeznek, emlékeiknek vizuális jellege van; mások alig tudják az élmények homályos körvonalait emlékezetükbe idézni; ezeket *auditiv* vagy *motorikus* tipusú egyéneknek nevezzük a *vizuális* tipussal szemben (Charcot javaslata szerint). Az álomban eltünnek ezek a különbségek, mindnyájan túlnyomórészben látási-képekben álmodunk. De ugyanígy fejlődik vissza ez a különbség a gyermekkori emlékeket illetőleg; ezek plasztikus látási-képekben jelennek meg oly személynél is, akiknek későbbi emlékezése nélkülözni kénytelen a vizuális jelleget. A látási-emlékezés tehát megőrzi a gyermeki emlékezés tipusát. Nekem a legkorábbi gyermekemlékek egyedüli vizuális emlékeim; valósággal plasztikusan kiművelt jelenetek ezek, amelyek csak a szinházi előadásokhoz hasonlíthatók. Ezekben a gyermekkori jelenetekben, akár valódiaknak, akár meghamisítottaknak bizonyulnak, rendszerint saját gyermekkori személyét is ott látja az ember, a körvonalait, a

ruházatát. E körülménynek megütközést kell keltenie bennünk; mert felnőtt vizuális-emlékezetű emberek a maguk személyét későbbi élményeik emlékképein már nem látják.[1] Ezenfelül minden tapasztalatunk elleneszól annak a feltevésnek, hogy a gyermek figyelme valaminek átélése közben önmagára s nem kizárólag a külső benyomásokra irányul. Igy különböző indokok késztetnek arra a feltevésre, hogy úgynevezett kora-gyermekkori emlékeink nem az igazi emlékezeti benyomást, hanem ennek későbbi átdolgozását tartalmazzák, amely átdolgozás nyilván magán viseli különféle későbbi lelki tényezők bélyegét. Igy az egyén „gyermekkori emlékei" egész általánosságban a „fedőemlékek" jelentőségéhez jutnak és ezzel nevezetes analógiát mutatnak fel a népeknek mondákban és mitoszokban megőrzött gyermekkori emlékeivel.

Aki sok egyén lelkét vizsgálta meg a lélekelemzés módszerével, az a különféle fedőemlékek számos példáját gyüjthette össze. E példák közlését azonban rendkivül megnehezíti az a fentebb kifejtett körülmény, hogy ezek a fedőemlékek az egyén későbbi élményeivel vannak szoros kapcsolatban; így sokszor egy ember egész élettörténetét el kellene mondanunk, hogy kimutassuk valamely gyermekkori emlékének fedőemlék-jellegét. Ritka dolog, hogy egyetlen gyermekkori emléket önmagában lehessen közölni és méltatni, mint a következő szép példában:

Egy huszonnégyéves férfi a következő emlékképet őrizte meg életének ötödik évéből: Egy nyárilak kertjében kis széken ül nagynénje mellett, aki a betük ismeretére tanítja. Az *m* és *n* betűket nehezen tudja megkülönböztetni egymástól és kéri nénjét, ugyan mondja meg, miről lehessen megismerni, melyik az egyik, melyik a másik. A néni figyelmezteti, hogy hiszen az *m* egy egész darabbal, a harmadik lábbal, nagyobb, mint az *n*. Az elemzés nem derített fel olyan indokot, amelynek alapján ez emlék valódiságában kételkednünk kellene; de ez csak később jutott

1) Ez az állitásom saját tudakozódásaim eredményére támaszkodik.

jelentőségre, amidőn alkalmasnak bizonyúlt, hogy jelképes kifejezését adja a fiú másirányú tudásvágyának is. Mert, amint-hogy akkor az *m* és *n* közötti különbséget szerette volna megtudni, ugy később azon igyekezett, hogy a fiú és leány közötti különbséget ismerje meg s bizonyára szivesen vette volna, ha ugyanaz a kedves nénikéje igazítja útba. Azután rá is jött, hogy a különbség hasonló, mert a fiúnak megint egy egész darabbal többje van, mint a leánynak s e felfedezés idején ébredt fel benne a megfelelő gyermeki kutatásvágy emléke.

Más példa a későbbi gyermekkorból: Egy szerelmi életében nagy gátlásokkal küzdő férfi, aki jelenleg a negyvenedik évét meghaladta, a legidősebb kilenc testvér közül. Legifjabb testvérkéje születésekor tizenöt éves volt, de konokul és határozottan azt állítja, hogy sohasem vette észre anyjának terhességét. Hitetlenségem nyomása alatt az az emlék merült fel benne, hogy tizenegy vagy tizenkétéves korában látta, amint anyja a tükör előtt sietősen megkötötte a szoknyáját (németül: *aufband).* Azután egészen önként hozzáteszi: anyja éppen az uccáról jött és váratlan szülési fájdalmak lepték meg. A szoknya felkötése — *aufbinden* — azonban fedőemlék a szülés — *entbinden* — helyett. Az ily „szóhidak" alkalmazásával még más esetekben is fogunk találkozni.

Egyetlen példán azt szeretném még megmutatni, miként deríthető fel az analitikus munka valamely gyermekkori emlék értelmét, amely azelőtt értelmetlennek látszott. Amikor negyvenhárom-éves koromban gyermekkori emlékeim maradványaira kezdtem irányitani figyelmemet, felmerűlt bennem egy jelenet, amely már régtőlfogva — nekem úgy tünt, öröktőlfogva — tudatomba ötlött időnként s amely minden jel szerint a harmadik évem betöltése előtti időbe volt helyezhető. Követelődzve és bőgve látom magamat egy szekrény előtt, amelynek ajtaját húsz évvel idősebb féltestvérem nyitvatartotta; azután hirtelen, mintegy az uccáról visszatérve, édesanyám lépett be bájosan és karcsún a szobába.

Ezekbe a szavakba foglaltam a plasztikusan előttem álló jelenetet, amelyet azonban nem tudtam hovátenni. Hogy bátyám a szekrényt (Kasten) kinyitni, avagy becsukni akarta-e, hogy én miért sirtam eközben és mi összefüggésben van mindezzel anyám hazatérte, mindez homályos volt előttem. Hajlandó lettem volna olyformán magyarázni a dolgot, hogy bátyám ingerkedett velem s e játéknak édesanyám vetett véget. Az ember gyakran félreért így egy emlékében megőrzött gyermekkori jelenetet; bizonyos helyzetet lát maga előtt, amelynek nincs középpontja; nem tudja, melyik elemére helyezendő a lelki hangsúly. Az elemző munka ennek a képnek nem várt felfogására késztetett. Nem találtam édesanyámat; az a gyanú ébredt bennem, hogy abba a szekrénybe van bezárva s azért követeltem bátyámtól, hogy a szekrényt nyissa ki. Mikor ezt megtette s én meggyőződtem, hogy anyám nincs a szekrényben, kiabálni kezdtem; ezt a pillanatot őrizte meg az emlékkép, amelyre azután édesanyám megjelenése következett, ami lecsillapította aggodalmamat, vagy vágyakozásomat. Ámde, hogy' jutott a gyermek arra a gondolatra, hogy távollevő anyját a szekrényben keresse? Ezidőből való álmaim homályosan egy dajkámra utaltak, akiről még egyéb emlékeim is maradtak; például szigorúan megkövetelte, hogy az ajándékba kapott aprópénzeket neki adjam át. Ez magában is olyan részlet, amely a későbbiek számára fedőemlék értékét nyerte. Elhatároztam tehát, hogy ez egyszer megkönnyítem magamnak a megfejtés munkáját s most már öreg édesanyámnál kérdezősködöm ama dajkám felől. Különböző dolgokat tudtam így meg, többekközt azt is, hogy az az okos, de annál kevésbé becsületes teremtés, anyám gyermekágya idején nagyobb lopásokat követett el és féltestvérem sürgetésére biróság elé került. Ez a felvilágosítás kinyilatkoztatásszerűen derítette fel a kérdéses emlék értelmét. A dajka hirtelen eltünése nem volt nekem közömbös. Éppen féltestvéremtől kérdeztem meg, hová lett, talán mert észrevettem, hogy neki része volt eltüntetésében; ő pedig, szokott módján,

azt a kitérő és kétértelmű választ adta: „bekasztlizták“ („*eingekastelt*“, a Kasten, szekrény szóból). Ezt a feleletet gyerekésszel szószerint értelmeztem, de nem kérdezősködtem tovább, mert nem volt több kérdezni valóm. Mikor aztán röviddel később édesanyámat nem leltem, az a gyanú támadt bennem hogy a gonosz bátya őt is úgy eltüntette, mint a dajkát és követeltem, hogy a szekrényt nyissa ki. Azt is értem már, miért van hangsúlyozva a vizuális jelenet szavakbafoglalásában édesanyám karcsúsága; ez ujdonságával tünt fel a gyermeknek. Én ugyanis két és fél évvel vagyok idősebb akkor született hugomnál, három éves korom után pedig a féltestvérem nem lakott már velünk együtt.[1]

1) Aki érdeklődik a kora gyermekévek lelki élete iránt, hamarosan kitalálja a felnőtt bátyához intézett követelésnek mélyebb indokoltságát. A harmadik évet még be nem töltött gyermek megértette, hogy az ujonnan érkezett testvérke az anyja testében nőtt. Éppenséggel nem szivesen látja a jövevényt és aggódva gyanakszik, hogy az anyai testben még több gyermek is rejtőzhet. A szekrény számára az anyai testet jelképezi. Azért kivánja, hogy a szekrénybe nézhessen s ezzel a követeléséve felnőtt bátyjához fordul, akit, mint más adatokból megállapítható, az apa helyén vetélytársának tekint. Bátyja ellen irányul nemcsak az a jogosult gyanúja, hogy ő „kasztliztatta“ be a dajkát, hanem az a másik is, hogy az ujszülött gyermeket ő mesterkedte bele valamiképpen az anyja testébe. Az üres szekrény láttán érzett csalódottság a gyermek kivánságának felületesebb indokaiból fakadt. A lélek mélyebb vágya szempontjából ez nincs a helyén. Ellenben a hazaérkező anya karcsúságán érzett nagy öröm csak ebből a mélyebb rétegből érthető meg teljesen.

V

AZ ELSZÓLÁS (NYELVBOTLÁS)

Ha anyanyelvünk használatos szókincse, mint már említettük, mentes is a feledéstől, annál gyakrabban fellép alkalmazása közben egy másik működési-zavar, amelyet az „elszólás" néven ismerünk. A normális emberen észlelt elszólás mintegy bevezető foka a patológikus körülmények közt fellépő ugynevezett „paraphasiá"-knak.

E tárgy taglalását, kivételesen, egy a kutatásaimat megelőző tanulmány méltatásával kezdhetem. 1895-ben jelent meg Meringer és C. Meyer értekezése „Az elszólásról és félreolvasásról" (Über Versprechen und Verlesen), amely e kérdést egészen más szempontból tárgyalja, mint én. Az egyik szerző, a munka megszövegezője, ugyanis nyelvtudós, s a nyelvészeti érdeklődés indította arra, hogy az elszólás szabályainak vizsgálatával foglalkozzék. Várakozása az volt, hogy ezekből a szabályokból „bizonyos szellemi mechanizmus" közreműködését állapithatja meg, „amelyben egy szó, vagy mondat hangzói, valamint a szavak egymásközött egész sajátságos módon kapcsolódnak és fűződnek össze." (10. old.)

A szerzők az „elszólás" magukgyüjtötte példáit elsősorban tisztán leíró szempontból csoportosítják. Megkülönböztetnek fel-

cseréléseket (pld.: Vénuszi Milo, ahelyett hogy milói Vénusz), előhangzásokat vagy anticipációkat (pld.: *„es war mir auf der Schwest . . . auf der Brust so schwer“* (Magyar példa: Megyek az Ukadémia-accába, ahelyett hogy: megyek az Akadémia-uccába), — utánhangzásokat vagy posztpoziciókat (pld. *„Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs aufzustoßen“, „anzustoßen“* helyett. — Magyar példa: Felhivom Önöket, hogy ürítsük fel poharunkat), továbbá vegyitéseket, kontaminációkat (pld.: *„er setzt sich auf den Hinterkopf“*, abból, hogy *„er setzt sich einen Kopf auf“* és *„er stellt sich auf die Hinterbeine“*, szubsztituciókat vagy helyettesítéseket (pld.: *„Ich gebe die Präparate in den Briefkasten, — Brutkasten“* helyett); ezekhez a főcsoportokhoz még néhány kevésbé fontosat (vagy a mi szempontunkból kevésbé jelentőset) soroltak. E felosztásnál nem játszik szerepet, vajjon az áthelyezés, ferdítés, összeolvasztás a szó egyes hangzóit, külön szótagokat vagy a mondani szándékolt mondat egész szavait illeti-e.

Az elszólás megfigyelt fajainak magyarázatát Meringer a beszédhangok különböző lelki értékűségében véli feltalálni. Amidőn egy szó első hangjára, egy mondat első szavára idegezzük be magunkat, az ingerület folyamata már a későbbi hangok, a későbbi szavak felé is fordul s amennyiben ezek a beidegződések egyidejüleg történnek, módositólag hathatnak egymásra. A lelkileg nagyobbértékű hang ingerülete előzetesen érvényesül vagy utólag is visszahangzik s így megzavarja a kevésbé hatékony beidegzési folyamatokat. Tehát csak azt kell meghatározni, melyek egy szó legsúlyosabb értékű hangjai. Meringer ezt mondja: „Ha tudni akarjuk, melyik hangnak van valamely szóban legnagyobb ereje, akkor figyeljük meg magunkat, ha egy elfelejtett szót — például nevet — keresünk. Ami először ötlik megint tudatunkba, annak volt mindenesetre legnagyobb hatóereje az elfelejtés előtt“ (16 o.). „A legnagyobb hathatósságú hangok tehát a gyökszótag első hang-

zója, a szó első hangzója és a hangsúlyos magánhangzó vagy magánhangzók." (162. o.)

Nem állhatom meg, hogy itt ellenvetést ne tegyek. Akár a legnagyobb hatóerejű elemekhez tartozik valamely név kezdőbetüje, akár nem, az egész bizonyosan nem áll meg, hogy névelfelejtés esetén ez tér vissza legelőbb a tudatba; a fenti szabály tehát használhatatlan. Ha az ember magát valamely elfelejtett név keresése közben megfigyeli, aránylag gyakran jut arra a meggyőződésre, hogy ez egy bizonyos betűvel kezdődik. Ez a meggyőződés azonban éppoly gyakran bizonyul tévesnek, mint helyesnek. Sőt, azt állítom, hogy az ember legtöbbször helytelen kezőbetűre gondol. Így például a Signorelli-esetben is a pótlónévben úgy a név kezdőbetűje, mint lényeges szótagjai elvesztek; éppen a súlytalanabb elli szótagpár tér vissza a tudatba a Botticelli pótlónévben. Hogy a pótlónevek felmerülésében milyen mellékes szerepe van az elfelejtett név kezdőbetűjének, azt a következő eset is mutatja. Egy napon nem tudom eszembe idézni annak a kis országnak nevét, amelynek fővárosa Monte Carlo. A fölmerült pótlónevek a következők:

Piemont, Albánia, Montevideo, Colico. Albánia helyébe hamarosan Montenegro lép és ekkor föltünik nekem, hogy a Mont (ejtsd: Mon) szótag Colico kivételével az összes pótlónevekben benne van. Ez aztán megkönnyíti, hogy Albert fejedelem nevéből kiindulva, visszaidézzem az elfelejtett Monaco-t. Colico körülbelül az elfelejtett név betűfüzését és ütemét utánozza.

Ha elfogadjuk azt a feltevést, hogy az elszólás jelenségében is hasonló mechanizmus játszhatik szerepet, mint amilyet a névelfelejtés esetében kimutattunk, akkor mélyebben indokolt megitélésére jutunk az elszólás tüneményének. A beszédnek elszólásban nyilvánuló megzavarását okozhatja először ugyanazon beszédfolyam egy más részének befolyása, vagyis elő- vagy utáncsengése, vagy a kimondani szándékolt mondat vagy mondatsor másik

(párhuzamos) szövegezése; idetartoznak a Meringer és Mayer könyvéből átvett összes példák; — de okozhatja másodszor, a Signorelli-eset lefolyásához hasonlóan, a kimondani szándékolt szón, mondaton, beszéden kivülálló befolyás is, oly elemek befolyása, amelyeknek kimondása nem állt szándékunkban s melyeknek rezdülését csak a működészavar hozza tudomásunkra. Az elszólás kétféle keletkezésimódjának közös vonása az ingerületek egyidejűsége volna; megkülönböztető jegyük abban áll, hogy az egyidejű két inger ugyanabba a mondatba vagy összefüggésbe tartozik-e, avagy azon kivül áll. Ez a különbség első látszatra nem oly nagy, mint amilyennek az elszólás tüneteiből vont következtetések mutatják. Világos azonban, hogy csak az első esetben remélhetjük, hogy az elszólás jelenségeiből olyan mechanizmus működésére következtethetünk, amely hangzókat és szókat kiejtésük kölcsönös befolyásolása céljából összekapcsol, tehát olyan következtetéseket vonhassunk le, amilyeneket a nyelvkutató remélt az elszólás tanulmányozásából levonhatónak. Ha az illető mondaton vagy összefüggő beszéden kivüleső befolyás okozta a zavart, akkor elsősorban a zavaró elemeket kellene felfednünk, azután pedig azt a kérdést felvetnünk, vajjon sejtteti-e ennek a zavaró hatásnak mechanizmusa a nyelvképződés feltételezhető törvényeit.

Nem állíthatjuk, hogy Meringer és Mayer nem ismerték fel annak lehetőségét, hogy a beszéd megzavarását „bonyolult lelki befolyások", az illető szó, mondat, beszéd összefüggésén kivül eső elemek határozzák meg. Hiszen észre kellett venniök, hogy a hangok lelki különböző-értékűségének elmélete tulajdonképpen csak a hangzók megzavartatásának, továbbá az elő- és utóhangzásoknak megvilágítására elegendő. Ha a szavak megzavarását nem lehetett hangzók megzavartatására visszavezetni, például a szavak mással helyettesítése (szubsztituciója) vagy összevegyítése (kontamináció) esetében, akkor a szerzők is habozás nélkül a szándékolt összefüggésén kívüleső elemben keresték

az elszólás okát s ezt a tényállást szép példákkal világították meg. Idézem a következő helyeket:

(62. o.) „Ru. oly eseményekről beszél, amelyeket magában ‚disznóságoknak‘ (*Schweinereien*) minősít. De enyhe kifejezést keres és így szól: ‚akkor azonban olyan dolgok kerültek fel... disznire... (‚Sachen zum *Vorschwein* gekommen‘). Mayer és én jelen voltunk és Ru. megerősítette, hogy ‚disznóságokra‘ gondolt. Hogy az az elgondolt szó mégis felbukkant és hirtelen érvényesült, ezt a *Vorschein* és *Schwein* szavak hangzási hasonlósága eléggé megmagyarázza."

(73. o.) „Mind a kontaminációk, mind a szubsztituciók esetében s itt valószinűleg még sokkal nagyobb mértékben, fontos szerepet játszanak a ‚lebegő‘ vagy ‚vagáló‘ szóképek. Ezek, noha a tudat küszöbe alatt, de mégis hatásraképes közelségben vannak s a mondani szándékolt gondolatkörrel való hasonlóság révén könnyen felbukkanhatnak és ekkor kisiklást okoznak vagy keresztezik a szavak menetét. A ‚lebegő‘ vagy ‚vagáló‘ szavak, mint említettük, gyakran röviddel előbb lefolyt beszédfolyamatok maradványai (utóhangjai)."

(97. o.) „A kisiklást hasonlóság is okozhatja, ha valami más, hasonló szó lappang közel a tudat küszöbe alatt, amelyet azonban nem szándékunk kimondani. Így áll a dolog a szubsztituciók esetében. — Remélem tehát, hogy az utólagos vizsgálat az általam felállított szabályokat meg fogja erősíteni. Ehhez szükséges azonban, hogy (ha más beszél) tájékozódjunk afelől, mi minden járt a beszélő fejében.[1] Ime egy tanulságos példa: Li. igazgató jelenlétemben ezt mondta: ‚*Die Frau würde mir Furcht einlagen*‘. (‚Ettől az asszonytól megijednék‘.) Megütköztem, mert a téves *l* teljesen érthetetlennek tűnik. A beszélőt figyelmessé teszem tehát nyelvbotlására, hogy ‚ein*l*agen‘-t mondott ‚ein*j*agen‘ helyett, — mire ő rögtön felvilágosít: — ‚Persze, mert másra

1) Általam ritkítva.

is gondoltam: ‚*Ich wäre nicht in der Lage* . . . stb.‘ Innen a nyelvbotlás.“

„Más eset: Megkérdezem v. Schid. urat, mit csinál beteg lova. ‚*Ja, das d r a u t* . . . *dauert vielleicht noch einen Monat*‘ — (Bizony, ez még eltart talán egy hónapig is) feleli. Csodálkozom a közbecsúszott *r*-en, mert a szóvég előtti *r* nem hathatott így előre. Figyelmessé teszem erre S-t, aki elmondja, hogy közben azt is gondolta magában, ‚*eine t r a u r i g e Geschichte* —‘ (szomoru eset). Tehát két feleletet gondolt el és a kettő összevegyült.“

Félre nem ismerhető, hogy a tudat küszöbe alatt álló és kimondásra nem szánt „lebegő“ szókapcsolatok tekintetbevétele és az a követelés, hogy megtudakoljuk, mi mindenre gondolt a beszélő, milyen közel rokonságban állnak „analiziseink“ módszerével. Mi is tudattalan anyagot keresünk, mégpedig ugyanazon úton-módon, csakhogy a vizsgált személy ötleteitől a zavaró elem felfedezéséig nekünk nagyobb utat kell bonyolult képzettársítások sorozatán át megtennünk.

M e r i n g e r példái még egy más érdekes jelenségről is tanuskodnak, amelyet külön ki akarok emelni. A szerző, saját meggyőződése szerint, a szándékolt mondat egy szavának más, nem kimondásra szánt szóval való hasonlósága teszi lehetővé, hogy az utóbbi valami ferdítés, keverékalakulat, kompromisszumképződés (kontamináció) révén a tudatban érvényesüljön. Így:

lagen, dauert, Vorschein,

jagen, traurig, . . . schwein,

Mármost én az „Álomfejtésről“[1] szóló munkámban kimutattam, milyen része van a s ű r í t ő-munkának abban, hogy az úgynevezett nyilvánvaló álomtartalom a lappangó álomgondolatból kialakuljon. A tudattalan lelkitartalom két elemének valami tárgyi vagy szószerinti hasonlóságát a sűrítőmunka arra hasz-

1) Die Traumdeutung. Leipzig és Wien, 1900. 7. kiadás 1922. (E munka magyar fordítása a következő kötetben fog megjelenni).

nálja fel, hogy belőlük egy harmadikat, keverék vagy kompromisszumképződményt hozzon létre, amely az álomtartalomban mindkét összetevőt képviseli, s amelynek egyes jellemvonásai e kettős eredet következtében gyakran ellentétben állanak egymással. Az elszólás szubsztitucióinak s vegyüléseinek képződése tehát annak a sűrítőmunkának kezdő megnyilvánulása, amely leghathatósabb tevékenységét az álom felépítésében fejti ki.

Meringer egy rövid, a nagy nyilvánosság számára írt értekezésében „Az elszólás fajairól“ („Wie man sich versprechen kann.“ — Megjelent a „Neue Freie Presse“ 1900 aug. 23.-i számában) különös gyakorlati jelentőséget tulajdonított a szófelcserélések bizonyos fajának, amelyben ugyanis egy szót értelmi ellentétével helyettesítünk. „Mindenki emlékszik még rá, milyen különös módon nyitotta meg nemrégiben az osztrák képviselőház elnöke a parlament ülését: ‚Tisztelt Ház! Megállapítom ennyi és ennyi tag jelenlétét és ezzel az ülést bezárom.‘ Csak az általános derültség tette figyelmessé tévedésére, mire aztán helyreigazította elszólását. Ebben az esetben a dolog magyarázata valószinűleg az, hogy a házelnök óhajtotta, bárcsak bezárhatná az ülést, amelytől nem igen várhatott jót; ez a mellékgondolat — mint sokszor előfordul — legalább részben érvényre jutott s így lett az eredmény a „bezárom“ „megnyitom“ helyett, tehát éppen az ellenkezője annak, amit a beszélő mondani szándékozott. De sokszoros megfigyelés győzött meg arról, hogy ellentétes értelmű szavakat általában gyakran cserél össze az ember; ezek már nyelvtudatunkban társulnak, szorosan egymás mellett fekszenek és könnyen idéződnek fel tévesen.“

Az ellentétek felcserélése esetén nem mindig ily könnyű kimutatni, mint itt a házelnök példáján, hogy az elszólást belső, a beszélő lelkében a nyilvánított gondolattal szemben támadt ellentmondás okozta. Hasonló mechanizmus működését fedtük fel az *aliquis*-példa elemzésében; ott a belső ellentmondás egy szó elfelejtésében s nem ellentétének felhasználásában nyilvánult

meg. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a különbség nem lényeges, hanem inkább a külső körülményekből fakad; az *aliquis* szócskának tulajdonképpen nincs oly egyenes ellentéte, mint a „megnyitom"-nak a „bezárom"; ezenfelül a „megnyitom" szó, mint mindennapos szókincsünk része, nem eshetik az elfeledés áldozatául.

Meringer és Mayer ez utóbbi példái azt bizonyítják, hogy a beszéd megzavarását éppúgy okozhatják magának a közlendő mondatnak előre felcsendült vagy utánrezgő szavai és hangjai, amelyek szintén kimondásra voltak szánva, mint olyan, a közleni szándékolt mondaton kivülálló szavak behatása, amelyeknek megrezdülése különben nem árulta volna el magát. Azt kell tehát legelőbb megtudnunk, vajjon az elszólás e két fajtáját élesen szétválaszthatjuk-e és hogy miképpen különböztethetjük meg egymástól az egyik és a másik osztályba sorozandó eseteket. Fejtegetéseink e pontján tekintetbe kell vennünk Wundt véleményét, aki a nyelvfejlődés törvényeit tárgyaló, nemrégiben megjelent terjedelmes munkájában (Völkerpsychologie, 1. kötet, 1. rész, 371. o. és kk., 1900) az elszólás jelenségeivel is foglalkozik. Az ilyen és más, velük rokon jelenségek, mondja Wundt, sohasem keletkeznek bizonyos lelki befolyások közreműködése nélkül. „Ezek közé tartozik elsősorban pozitiv feltétel gyanánt a kimondott hangzók ébresztette hang- és szótársitások akadálytalan folyása. Ehhez járul, mint negativ mozzanat az akarat és az itt is akarattevékenység gyanánt működő figyelem szabad képzettársitást gátló hatásának elmaradása vagy csökkenése. Hogy a társitások ezen játéka abban nyilvánul-e meg, hogy egy következő hang előretolódik, vagy az előzők ujból felmerülnek, vagy egy szokásszerűen begyakorolt iktatódik két más hang köré, vagy pedig végül abban, hogy egészen más, a mondott hangzókkal társitásos kapcsolatban levő szavak hatnak ki ezekre — mindez csak a végbemenő eszmetársitások irányának, legfeljebb még terjedelmének tekintetében jelent különbséget, nem pedig ezeknek általános természetét illetőleg. Sokesetben

kétséges lehet az is, milyen fajtához számítunk egy bizonyos zavart s hogy nem volna-e jogosultabb ezt az okok bonyolódásának elvén[1] több indok találkozásából származtatni." (380. és 381. o.)

Wundt-nak ezeket a megjegyzéseit teljesen jogosultaknak és nagyon tanulságosaknak tartom. Talán határozottabban kellene hangsúlyoznunk, mint azt Wundt teszi, hogy a beszédhibákat megkönnyítő pozitiv mozzanat — a társítások gátlásnélküli lefolyása — és a negativ — a gátló figyelem csökkenése — rendszerint együtt jutnak érvényre, úgyhogy a két mozzanat csak ugyanazon folyamatnak különböző meghatározója lenne. Ugyanis a társítások gátnélküli befolyása éppen a gátló figyelem csökkenésével: még határozottabban kifejezve, a csökkenés folytán indul meg.

Az elszólás magam-gyűjtötte példái között alig akad egy is, amelyben a beszédzavart egyedül arra kellene visszavezetnem, amit Wundt a „hangzók érintkezési hatásának" — *Kontaktwirkung* — nevez. Rendszerint felfedezek ezenfelül valamely, a szándékolt beszéden kivül álló zavaró befolyást, amely vagy egy elszigetelt, tudattalanul maradt gondolat, mely az elszólásban nyilvánul meg s gyakran csak tüzetes elemzéssel hozható a tudatba, vagy pedig valami általánosabb lelki motivum, amely az egész beszéd ellen irányul.

Példák:

1) A leányom elfintorította az arcát, amikor egy almába harapott s én a következő idézetet akarom neki elmondani:

Der Affe gar possierlich ist,
Zumal wenn er vom Apfel frißt.[2]

De így kezdem: *Der Apfe*.. Ez vagy az *‚Affe'* és *‚Apfel'* vegyítése, kontamináció (kompromisszumképződmény), vagy a következő *„Apfel"* anticipációjának is vehető. A pontos tényállás

1) Általam ritkítva.
2) Nagyon fura a majom, különösen ha almát fal. — A ford.

azonban a következő: Előzőleg én már elkezdtem az idézetet s akkor nem ejtettem hibát. Az elszólás csak az ismétlésnél következett be, amely azért vált szükségessé, mert a megszólított más valakire figyelt és nem hallgatott rám. Ezt az ismétlést, a velejáró türelmetlen igyekvést arra, hogy a mondatot végre kibökjem, bele kell számítanom a beszédhiba indokai közé, amely sűrítési teljesítménynek bizonyul.

2) A leányom azt mondja: Irok Schresingernénak... A hölgy neve Schlesinger. Ez a beszédhiba nyilván a kimondás megkönnyítésének szándékával függ össze, mert az *l*-t előző *r* után nehezebb kimondani. De hozzá kell tennem, hogy ezt az elszólást lányom akkor követte el, amidőn én néhány perccel előbb „*Apfe*"-t mondtam neki „*Affe*" helyett. Az elszólás pedig nagymértékben ragadós, akárcsak a névelfelejtés, melynek e sajátosságát Meringer és Mayer észre is vették. E lelki ragályosság okát nem tudom megadni.

3) „*Ich klappe zusammen wie ein Tassenmescher — Taschenmesser*" (úgy összecsuklom, mint egy zsebkés), mondja egy nőbetegem a kezelési óra elején, összecserélve a hangokat, amiben ismét a kimondás nehézsége szolgálhat mentségéül (lásd „*Wiener Weiber Wäscherinnen waschen weiße Wäsche*" — „*Tischflosse*", vagy a magyar: „Mit sütsz kis szűcs, sós hust sütsz szűcs" stb. próba-szavakat). Mikor a beszédhibára figyelmeztetem, rögtön rávágja: „Ez csak azért van, mert Ön az előbb ‚*Ernscht*'-et mondott." Én tényleg azzal fogadtam: „*Heute wird es also „Ernst*" (ma aztán komollyá válik a dolog), mert az utolsó órája volt szabadságom előtt és az „*Ernst*" szót tréfásan „*Ernscht*"-nek ejtettem ki. Az óra folyamán a beteg ujra meg ujra nyelvbotlásokat követ el és végül észreveszem, hogy nem csupán utánoz engem, hanem különös oka van rá, hogy tudattalanában az Ernst szóval, mint névvel, hosszabban foglalkozzék.[1]

1) Ugyanis, mint kiderült, a beteg a terhességre s ennek megelőzésére vonatkozó tudattalan gondolatok befolyása alatt állt. Ezokból

4) „Oly náthás vagyok, hogy nem tudok élekzeni a lorromon“ — (*durch die Ase natmen* ahelyett, hogy — *Nase atmen*) szalad ki ugyanazon nőbetegem száján egy más alkalommal. Rögtön tudja azt is, hogyan jut ehhez a kiejtési hibához. „Mindennap a Hasenauerstrasse sarkán szállok villamosra s ma várakozás közben éppen az jutott eszembe, hogy ha francia volnék, Asenauer-t mondanék, mert a franciák a *H* kezdőbetűt sohasem ejtik ki.“ Azután egész csomó franciát emleget, akikkel megismerkedett s hosszas kerülőúton eljut ahhoz az emlékhez, hogy mint 14 éves leányka a „Kurmärker und Picarde“ című kis darabban a pikárd lányt játszotta és ebben a szerepében tört németséggel beszélt. Az egész emléksorozatot az a véletlen ébresztette fel benne, hogy penziójába egy párizsi vendég érkezett. Ezesetben tehát a hangzók összecserélését teljesen idegen összefüggésbe tartozó tudattalan gondolat zavaró befolyása okozta.

5) Hasonló mechanizmus hozta létre az elszólást egy más nőbetegemnél, akit emlékezete egy régen eltemetett gyermekkori emlékének felidézése közben elhagy. Nem akar eszébe jutni, melyik testrészét érintette a tolakodó és kéjhajhászó kéz, amelyről beszélt. Közvetlenül ezután látogatást tesz egy barátnőjénél és nyaralókról beszélgetnek. Arra a kérdésre, hol is fekszik m . . . . i kis nyaralója, azt feleli: an der *Berglende* (Lende = ágyék), ahelyett hogy *Berglehne* (a hegyoldalon).

6) Egy más betegem, akit az óra bevégeztével megkérdezek, hogy van a nagybátyja, azt feleli: „Nem tudom, mostanában csak *in flagranti* szoktam vele találkozni.“ Másnap a hölgy ezzel lép be: „Nagyon resteltem, hogy olyan ostoba feleletet adtam Önnek. Most persze egészen műveletlen teremtésnek kell tartania, aki az idegen kifejezéseket össze-vissza cseréli. Azt akartam

a — tudatosan panaszként elmondott — szavakkal: „összecsuklom, mint egy zsebkés,“ a gyermeknek az anyaméhben való helyzetét akarta leírni. Az „Ernst“ szó, amely az én mondatomban előfordult, azt az ismeretes bécsi céget (S. Ernst) juttatta eszébe, amely fogamzás elleni óvszereket szokott az ujságokban hirdetni.

mondani: *en passant.*" Akkor még nem tudtuk, honnan vette a helytelenül alkalmazott kifejezést. Az óra folyamán azonban az előző napi téma folytatásaképpen oly emléke merült fel, amelynek az *in flagranti* rajtakapás volt legfőbb mozzanata. Az előző napi elszólásban tehát az akkor még tudatossá nem vált emlék tört keresztül.

7) Egy más betegemmel szemben az analizis bizonyos pontján azt a sejtésemet kell nyilvánítanom, hogy az éppen szóbanforgó időpontban szégyelte a családját s az apja ellen valami, előttünk még ismeretlen, szemrehányást táplált. Ő erre nem emlékszik s különben is valószinűtlennek tartja. Folytatólag azonban családjáról beszél és megjegyzi: „Azt az egyet el kell ismerni, mégsem mindennapi emberek; *sie haben alle Geiz* (fösvénység) — *ich wollte sagen: Geist* (elmésség)." S tényleg, a fösvénység vádja volt az, amelyet elfojtott magában. Hogy az elszólásban éppen az a gondolat tör keresztül, amelyet elnyomni akarunk, igen gyakran fordul elő. (L. a Meringer által idézett példát: *zum Vorschwein gekommen*). A különbség csak az, hogy Meringer esetében az illető olyan gondolatot akar visszatartani, amely benne tudatos, míg az én betegem az elnyomott gondolatnak nincs tudatában, vagy úgy is mondhatnók, nem tudja, hogy visszatart valamit és nem tudja, mi az, amit visszatart.

8) A szándékos visszatartás okozta a következő elszólást is: A Dolomitokban egyszer két turista-ruhás hölggyel akadok össze. Egy darabon elkisérem őket és a turista-életmód élvezeteiről, de egyszersmind keserveiről is beszélgetünk. Az egyik hölgy beismeri, hogy bizony ennek a kedvtelésnek megvannak a maga kényelmetlenségei is. Bizony, nem valami kellemes az, mondja, mikor az ember egész nap napsütésben menetel s a bluza, meg az inge egészen átizzad. Ebben a mondatban egyszer kissé megakad. Azután folytatja: „*Wenn man aber nach Hose kommt* (*nach Hause* = haza, *Hose* = nadrág) *und sich umkleiden kann...*" Azt hiszem, nincs hosszas vizsgálódásra szükség, hogy ezt az elszólást

megmagyarázzuk. A hölgynek nyilván az volt a szándéka, hogy az átizzadt ruhadarabokat pontosabban felsorolja: blúz, ing, alsónadrág *(Hose)*; de azután e harmadikat, illendőségi okokból, elhallgatta. De a következő, ettől tartalmilag független mondatban az elnyomott szó, szándéka ellenére, mégis érvényre jutott a hasonló hangzású *„nach Hause"* elferdítésében.

9) „Ha szőnyegeket akar vásárolni, menjen csak Kaufmannhoz a Matthäusgasseba. Azt hiszem, ott kedvezményt is szerezhetek Önnek", mondja egy hölgy. „Tehát M a t t h ä u s-nál... akarom mondani K a u f m a n n-nál", ismétlem én. Puszta szórakozottságnak látszik, hogy az egyik nevet ismétlem a másik helyett. A hölgy beszéde tényleg szórakozottá tett, mert másra terelte figyelmemet, ami sokkal fontosabb számomra, mint a szőnyegek. A Matthäusgasse-ban van ugyanis az a ház, amelyben feleségem menyasszony korában lakott. A ház bejárata egy más uccában volt s most veszem észre, hogy ennek nevét elfelejtettem s kerülőúton kell megkeresnem. A Matthäus-név, amelynél elidőzök, pótlónév tehát az elfelejtett uccanév helyén. Erre a szerepre alkalmasabb a Kaufmann névnél, mert Matthäus kizárólag személynév, míg a Kaufmann nem az, s az elfelejtett uccanév is személynév: R a d e t z k y.

10) A következő esetet éppúgy sorolhatnám a később tárgyalandó „tévedések" közé is, de itt említem fel, mert a hangzási viszonylatok, amelyek alapján a szavak felcserélődése történt, rendkívül szembeszökők. Egy nőbetegem elbeszéli álmát: Egy gyermek elhatározza, hogy kigyómarással öli meg magát. Ezt meg is teszi. Az álmodó nézi, hogyan fetreng görcsökben stb. A betegnek kutatnia kell, milyen nappali élményéhez kapcsolódik ez az álom. Rögtön eszébe jut, hogy tegnap este népszerű előadást hallgatott végig a kigyómarásnál nyujtandó első segélyről. Ha egy felnőttet s egy gyermeket egyidejüleg mar meg a kigyó, akkor előbb a gyermek sebét kell kezelésbe venni. Arra is emlékszik, milyen útbaigazításokat adott erre az előadó. Sok függ attól is, milyen kigyó-

fajtától származik a marás. Itt közbeszólok és megkérdezem: Hát nem mondta meg az előadó, hogy a mi vidékünkön csak nagyon kevés mérges kigyófaj van s hogy melyek azok? De igen: a csörgőkigyót — *Klapperschlange* — emelte ki. Nevetésemre észbekap, hogy helytelen dolgot mondott. De nem a kigyó nevét javítja ki, hanem visszavonja állítását: „Hát persze, ez nálunk nem fordul elő; az előadó a viperáról beszélt. Hogyan is juthattam én a *Klapperschlange*-hoz?" Annak a feltevésemnek adtam kifejezést, hogy nyilván az álma mögött rejtőző gondolatok hatása alatt. A kigyómarás útján való öngyilkosság nem igen lehet más, mint célzás a szép Kleopatrára. A két szó nagy hangzási hasonlósága, a *Kl*. . .*p*. . .*r* mássalhangzók sorrendben való megegyezése s a hangsúlyos *a* ismétlődése szembeszökő. A *Klapperschlange* és Kleopatra nevek közötti vonatkozás egy pillanatra megtéveszti ítéletét, úgyhogy nem ütközik meg azon az állításon, hogy az előadó bécsi közönségét a csörgőkigyó-marás kezelésére tanította. Különben éppúgy tudja, akárcsak jómagam, hogy ez a kigyó nem tartozik hazánk faunájához. Nem vehetjük rossz néven tőle, ha éppoly kevéssé akadt fenn azon, hogy a csörgőkigyót Egyiptomba vigye, mert rendszerint összekeverünk minden Európától távoleső exotikus dolgot s nekem magamnak is egy pillanatig gondolkodnom kellett, mielőtt kimondtam, hogy a csörgőkigyó csak az Újvilágban található.

A fenti feltevést az elemzés folytatása még jobban megerősiti. Az álmodó tegnap nézte meg először a lakása közelében felállított Strasser-féle Antonius-szoborcsoportot. Ez volt tehát a második álomkeltő alkalom. (Az első a kigyómarásról szóló előadás volt). Álma azzal folytatódott, hogy egy gyermeket ringat a karján s erről a jelenetről Gretchen jut eszébe. További ötletei, Arria és Messaliná-t idézik fel. Ily sok szindarabcím felmerülése az álomgondolatokban már sejtteti, hogy az álmodó valamikor titkos rajongással gondolt a szinésznői pályára. Az álom kezdete: „Egy gyermek elhatározta, hogy kigyómarással

öli meg magát" tényleg azt jelenti: az álmodó gyermekkorában megfogadta, hogy valamikor híres szinésznő lesz. Végül a Messalina névtől ágazik el a gondolatoknak az az útja, amely ez álom lényeges tartalmához vezet el. Az utóbbi időkben bizonyos események azt az aggodalmat keltették az illető hölgyben, hogy egyetlen fivére nem-árja nővel való, rangján aluli házasságot, mésalliance-t köthetne.

11) A következő, teljesen ártatlan, vagy talán indokaiban kellőleg fel nem derített példát azért közlöm, mert igen átlátszó mechanizmust mutat:

Egy Olaszországban utazó német szíjat akar vásárolni, hogy megrongált bőröndjét körülcsattolja. A szótárban kikeresi a szíj — Riemen — olasz nevét: *coreggia*. Ezt könnyen megjegyzem, gondolja magában, csak a festőre (Correggio) kell gondolnom. Bemegy egy üzletbe és azt mondja: *una ribera*.

Úgylátszik, nem sikerült a német szó helyett az olaszt emlékezetébe vésnie, de fáradsága mégsem veszett egészen kárba. Tudta, hogy egy festő nevére kell gondolnia s így nem az a festő jutott eszébe, akinek neve az olasz szóhoz hasonló csengésű, hanem egy másiké, amely a német *Riemen*-re emlékeztet. Ezt a példát természetesen éppúgy nevezhetjük névelfelejtésnek, mint elszólásnak.

Mikor e munka első kiadása számára gyűjtöttem példákat az elszólásra, úgy jártam el, hogy minden esetet, amelyet megfigyelni alkalmam volt — a kevésbé mély benyomást tevőket is — elemzés alá vettem. Azóta mások is nagy számban vállalkoztak arra a szórakoztató fáradságra, hogy elszólásokat gyűjtsenek és analizáljanak s módot adtak, hogy gazdagabb anyagból meríthessek.

12) Egy fiatalember azt mondja a nővérének: „D.-ékkel egészen szakítottam, nem is köszönök már nekik. „*Überhaupt eine saubere Lippschaft*" (Általában szép kis család) hangzik a felelet. A helyes szó *Sippschaft*, de e téves kiszólásba a hölgy még két

dolgot szorított bele, azt, hogy valamikor éppen az ő fivére kezdett flirtöt e család leányával s hogy e leányról most azt beszélik, hogy komoly tiltott szerelmi viszonyt — *Liebschaft* kezdett valakivel.

13) Egy fiatalember a következő szavakkal szólít meg egy hölgyet az uccán: „Ha megengedné kisasszony, szeretném e l- k i s é r - t e n i — *begleit-digen.*" Nyilván azt gondolta, szeretné e l k i s é r n i (*begleiten*), de fél, hogy ezzel az ajánlkozásával meg fogja s é r t e n i (*beleidigen*). Hogy e két ellentétes érzés-rezdület így egy szóban — éppen az elszólásban — jutott felszínre, ez arra mutat, hogy az ifjú ember tulajdonképpeni szándékai nem voltak éppen a legtisztábbak s ő maga érezte, hogy nemcsak kisérő, hanem sértő és kisértő célzattal közeledik a hölgyhöz. S amidőn éppen ezt szeretné elpalástolni a megszólított előtt, tudattalana kifog rajta, elárulja igazi szándékát, másrészt mintegy megelőzi a hölgy elvárható szokásos válaszát: „Ugyan minek néz, hogy mer engem így m e g s é r t e n i" (O. R a n k közlése).

Egy csomó példát W. S t e k e l egy cikkéből veszek át, amely a „Berliner Tagblatt" 1904. jan. 4.-i számában jelent meg „Unbewusste Geständnisse" (Tudattalan vallomások) címen.

14) „Tudattalan gondolataim kellemetlen csoportját leplezi le a következő példa. Előrebocsátom, hogy orvosi működésemben sohasem a kereset vágya ösztönöz, hanem mindig csak a beteg érdekét tartom szem előtt, ami természetes. Egy nőbetegemnél történt, akinek lábbadozását kisérem figyelemmel súlyos betegsége után. Keserves napokat és éjjeket töltöttünk el. Boldog vagyok, hogy jobban van, gyönyörűen kiszinezem előtte, milyen nagyszerűen fogja magát érezni Abbáziában, ha majd, így szól az utómondatom, „ha, mint remélem, hamarosan n e m kel fel az ágyból." Ezt a tévedést nyilván a tudattalannak valami önző indulata indokolta, hogy a jómódú beteget még tovább kezelhessem, amely kivánság éber tudatomtól teljesen idegen s amelyet felháborodással utasítanék vissza."

15) Más példa (W. S t e k e l nyomán): „Feleségem francia társalgónőt vesz fel délutánjaira, s miután a feltételekben megegyezett

vele, a bizonyitványait magánál akarja tartani. A francia nő kéri, hogy elvihesse őket s ezt azzal indokolja: *Je cherche encore pour les après-midis, pardon, pour les avant-midis.* (Még helyet keresek a délutánjaim — bocsánat, délelőttjeimre.) Nyilván az volt a szándéka, hogy még körülnéz, hátha előnyösebb feltételeket kaphat — s ezt a szándékát meg is valósította."

16) (W. Stekel:) „Egy asszonynak szigorú prédikációt kell tartanom az ura kérésére, aki hallgatózva áll az ajtó mögött. Befejezve láthatólag mély benyomást keltő beszédemet, így köszönök el: ‚Kezétcsókolom, nagyságos uram!' A megértőnek ezzel elárultam, hogy szavaim voltaképpen az urát illették, az ő kedvéért mondtam el őket.

17) Dr. Stekel meséli önmagáról, hogy egy időben két trieszti beteget kezelt, akiknek nevét mindig összecserélte. „Jó reggelt Peloni úr," mondotta Askoli-nak. — „Jó reggelt Askoli úr, — Peloninak." Egyideig nem tulajdonított ennek mélyebb indokoltságot, hanem a két úr több közös vonásából akarta tévedését megmagyarázni. De hamarosan elfogadta azt a feltevést, hogy a nevek összecserélése bizonyos dicsekvést rejtett magában, mert ilymódon mindkét olasz betegének tudtára adhatta, hogy nem ő az egyetlen trieszti, aki Bécsbe jött, hogy az ő orvosi tanácsát kikérje.

18) Dr. Stekel egy viharos közgyűlés közepett: Wir streiten (*schreiten*) nun zu Punkt 4 der Tagesordnung. (Veszekedjünk — térjünk át a napirend 4. pontjára.)

19) Egy egyetemi tanár a székfoglaló beszédében: „Ich bin nicht geneigt (*geeignet*)" — nem vagyok rá hajlamos — alkalmas, hogy igen tisztelt elődöm érdemeit kellőképpen méltassam."

20) Dr. Stekel egy hölgyhöz, akinek, azt gyanítja, Basedow-kórja van: „Sie sind um einen Kropf (*Kopf*) grösser als Ihre Schwester." „Egy fejjel nagyobb nővérénél" helyett „egy golyvával."

21) Dr. Stekel közli: Valaki két barát intim viszonyát írja le, akik közül az egyiket zsidóként akar jellemezni s azt mondja: „Úgy éltek együtt, mint Kastor és Pollák". Ez korántsem volt élc, a beszélő maga észre sem vette az elszólást, nekem kellett figyelmeztetnem rá.

22) Alkalomadtán egy elszólás egész jellemzést pótolhat. Egy fiatal hölgy, aki nagyon is „az úr a házban", meséli, hogy beteges férje orvosnál járt és megkérdezte, milyen diétán kell

élnie. Az orvos azonban azt mondta, nem ezen múlik a dolog. ‚A beteg ehetik és ihatik, amit csak akarok' („was *ich* will").

A következő két példa, amelyet Th. Reik közölt, (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse III. 1915.) olyan helyzetekből fakadt, amelyekben különösen könnyen esnek meg elszólások, mert többet kell bennük elhallgatni, mint amennyit kimondani lehet.

23) Egy úr részvétét fejezi ki egy fiatal hölgynek, akinek a férje röviddel ezelőtt meghalt és ezt akarván kifejezni németül: ‚Vigasztalást fog lelni abban, hogy egészen gyermekeinek szenteli magát', így szólt: „*Sie werden Sich Ihren Kindern widwen*" (*widmen* helyett). Az elfojtott gondolat egészen más vigasztalásra céloz: a szép fiatal özvegynek (*Witwe*) nemsokára uj szerelmi örömökben lesz része. (Ehhez hasonló magyar elszólást közöl Dr. Ferenczi: „Temetési szónoklatnál esett meg, hogy a szónok ahelyett, hogy ‚Tisztelt Gyászgyülekezet', azzal kezdte: ‚Tisztelt Nászgyülekezet'. Igaz, hogy a szónok lelkész volt, akinek egy nap többször is kell nász- és gyászgyülekezetek előtt örömet és gyászt prédikálni, de nem véletlen, mely alkalmakkor esik meg az ilyen tévedés: a tapasztalat szerint akkor, ha a szónoknak belső kétségei vannak a gyász őszinteségével szemben.)

24) Ugyanez az úr egy estélyen egy hölggyel társalog; a nagy előkészületekről beszél, amelyekkel Berlinben a húsvéti ünnepeket várják, s megkérdezi: „Látta ma Wertheim kirakatát? Egészen dekollletálva van." A szép asszony dekolletázs-a feletti bámulatának nem adhatott hangosan kifejezést, s ime a tiltott gondolat olymódon jutott érvényre, hogy egy kirakat dekorációját dekolletázs-zsá változtatta, midőn is a kirakat szót tudattalanul kettős értelemben használta.

Hasonló feltételek közt jött létre a következő elszólás is, amelyet dr. Hanns Sachs részletesen igyekszik megfejteni:

25) „Egy hölgy meséli egyik közös ismerősünkről, hogy amikor utoljára látta, éppoly elegánsan volt felöltözve, mint rendesen, főként rendkivül szép, barna félcipő volt rajta. Arra a kérdésemre, hol találkozott vele, elmondja: ‚A kapunál becsengetett s én a leeresztett redőnyön keresztül láttam őt. De nem nyitottam neki ajtót, sem más életjelt nem adtam, mert nem akartam, hogy tudja,

hogy már a városban vagyok.' Beszéde közben azt gondolom, valamit elhallgatott, legvalószinűbben azt, hogy azért nem nyitott ajtót, mert nem egyedül és nem olyan öltözékben volt, amelyben látogatókat fogadhat; kissé gúnyosan kérdem: ,Szóval a csukott redőnyön keresztül volt módja gyönyörű házicipőjét (*Hausschuhe*) azaz — félcipőjét (*Halbschuhe*) megbámulni?' A h á z i-cipőben a hölgy h á z i-pongyolájára vonatkozó, kimondásra nem került gondolat nyert kifejezést. Viszont a ,fél' szót másrészt azért igyekeztem elnyomni, mert éppen ez foglalta magában a tilalmas felelet magvát: ,Ön csak a f é l igazságot mondja nekem s elhallgatja, hogy csak f é l i g volt felöltözve.' Az elszólást az is előmozdította, hogy közvetlenül ezelőtt az illető úr házaséletéről, „h á z i boldogságáról" beszéltünk s ez is megkönnyítette az ő személyére való eltolást. Végül be kell vallanom, hogy talán egy kis irigység is közbejátszott, hogy azt az elegáns urat házicipőben állattam az uccán; magam nemrégiben vásároltam barna félcipőt, amely azonban már éppenséggel nem áll a helyzet magaslatán."

Háborús idők, mint amilyeneket most élünk, igen sok elszólást termelnek, amelyeknek megértése nem okoz nehézséget.

26) Milyen fegyvernemnél szolgál a kedves fia? — kérdik egy hölgytől. Azt feleli: „Bei den 42-er M ö r *d* e r n" (*Mörser* = mozsárágyu helyett, *Mörder* = gyilkos.)

27) H a i m a n n Henrik hadnagy írja a harctérről: „Rendkivül érdekes könyv olvasásából zavarnak fel, hogy egy pillanatra a felderítő-telefon kezelőjét helyettesítsem. A tüzérállomás vezetékpróbájára így válaszolok: Ellenőrzés rendben — c s e n d (*Ruhe*). Az előírásszerű válasz: Ellenőrzés rendben, k é s z! (*Schluss*). Tévedésemet az olvasásban való megzavarás feletti bosszúságom magyarázza." (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyee IV. 1916/17.)

28) Egy káplár figyelmezteti a legénységet, hogy a cimüket pontosan írják meg haza, „damit die G e s p e c k stücke nicht verloren gehen." (*Gepäck* = csomag és *Speck* = szalonna össze vonása.)

29) A következő, rendkivül érdekes és mélységesen szomorú háttere révén jelentőséges példát dr. C s e s z e r L.-nak köszönhetem, aki e háború alatt a semleges Svájcban való tartózkodása

folyamán figyelte meg s részletesen elemezte az esetet. Közlését jelentéktelen kihagyásokkal a következőkben bocsátom közre:

„Bátorkodom az ‚elszólás' egy esetét ismertetni, amely O.-ban, M. N. tanár úron esett meg, az éppen lefolyt nyári szemeszterben, az érzelmek pszichológiájáról tartott előadásai egyikén. Előre kell bocsátanom, hogy ezeket az előadásokat az egyetem aulájában, a francia internált hadifoglyok, továbbá a, többnyire határozottan entente-barát, francia-svájci diákság tömeges odaözönlése közepett tartották. O.-ban, mint egész Franciaországban, most általánosan és kizárólag a *boche* szót használják a németek megjelölésére. Hivatalos nyilatkozatokban, továbbá előadásokban stb. azonban a magasabb tisztviselők, tanárok s más felelős személyek igyekeznek ez ominózus szót semlegességi okokból kerülni.

N. professzor éppen az indulatok gyakorlati jelentőségét tárgyalta és példát akart idézni valamely indulat céltudatos kihasználására avégből, hogy egy magábanvéve érdektelen izommunkát kedvérzettel telítsen s így hathatósabbá tegyen. Elmesélte tehát, természetesen francia nyelven, annak a német tanítómesternek a történetét, amelyet az itteni lapok éppen akkor vettek át egy pángermán ujságból, aki a tanítványait a kertben dolgoztatta s hogy hatékonyabb munkára sarkalja őket, így bíztatta: képzeljék el, hogy minden rög helyén egy-egy francia koponyát zúznak szét. A történet előadása közben N. tanár természetesen valahányszor németet emlegetett, egész korrektül *Allemand*-t mondott és nem *boche*-t. De a történet csattanójához érve, a tanítómester szavait ilyképpen mondta el: *Imaginez vous, que'en chaque m o c h e vous écrasez le crâne d'un Français.* Tehát *m o t t e* helyett *m o c h e* csúszott ki a száján.

Nemde, világosan látja itt az ember, miként erőlködik a korrekt tudós elejétől fogva, hogy valahogy ne engedjen a szokásnak s talán a kisértésnek is, és ne ejtse ki az egyetemi aula katedrájáról a még szövetségtanácsi rendeletben is eltiltott csúfnevet! És éppen abban a pillanatban, amikor utoljára szerencsésen sikerült egészen korrektül ‚*instituteur allemand*'-t mondania és fellélegezve siet a történet immár nem veszélyes vége felé, az annyi fáradsággal visszaszorított szó, a *motte*, hasonló hangzásába kapaszkodik és — a baj megtörtént. A politikai tapintatlatlanságtól való félelem, talán az elfojtott kedve, hogy a megszokott s mindenkitől elvárt szót mégis használja, valamint a született republikánusnak és demokratának

a szabad véleménynyilvánítás minden megszorítása ellen való ágaskodása, megzavarják a példa korrekt elmondására irányult főszándékot. A beszélő e zavaró szándéknak tudatában van és — másként fel sem tételezhetjük — közvetlenül az elszólás előtt gondolt is reá.

N. professzor nem vette észre elszólását, legalább is nem javította ki, mintahogy az ember legtöbbször szinte gépiesen tenni szokta. Ellenben a nagyobbrészt francia hallgatóság e nyelvbotlást valóságos elégtétellel fogadta és teljesen szándékos szóviccként élvezte. Én pedig valóságos belső izgalommal figyeltem e látszólag jelentéktelen jelenetet. Mert, ha igen átlátszó okokból le is kellett mondanom arról, hogy a professzort a lélekelemzés módszerével kikérdezzem, ez az elszólás számomra mégis döntő bizonyitékul szolgált az Ön tanának helyességére, az elvétések indokoltságát s az elszólás és élc közötti mély analógiákat és összefüggéseket illetőleg."

30) A háborús élmények komor benyomása alatt keletkezett a következő elszólás is, amelyet egy fogságból hazatért osztrák tiszt, T. főhadnagy, közöl:

„Olasz hadifogságom idején 200 tiszttársammal több hónapig egy szűk villában voltunk elhelyezve. Ebben az időben egy bajtársam influenzában meghalt. Ez az esemény természetesen mély benyomást keltett bennünk, mert a kedvezőtlen körülmények, amelyek közt éltünk, az orvosi segítség hiánya, egész létünk kiszolgáltatottsága nagyon is valószinűvé tették, hogy a járvány el fog közöttünk terjedni. — A halottat egy pincehelyiségben ravataloztuk fel. Este, amikor barátommal kicsit körüljártuk a házat, mindketten azt az óhajt nyilvánítottuk, hogy nézzük meg a halottat. Én mentem előre s a pincébe beléptemkor ijesztő látvány tárult elém; nem voltam elkészülve rá, hogy a ravatal olyan közel van a bejárathoz s ennyire közelről kell a lobogó gyertyafényben oly nyugtalannak látszó halotti arcba tekintenem. E kép hatása tartott még fogva, amidőn sétánkat folytattuk. A ház környékének egy pontjáról tágas kilátásunk nyílt a holdfényben úszó parkra, azontul a holdsugárban tündöklő rétekre, melyek mögött könnyű ködfelhő lebegett, úgyhogy az a benyomásom támadt, mintha tündércsapat járná könnyű táncát a távoli fenyves peremén.

Másnap délután temettük el holt társunkat. Az út tömlöcünktől a szomszédos kis helység temetőjéig fájdalmas és megalázó volt, mert kurjongató, lármás fickók, a falú csúfolódó, szitkozódó népe

durva zsivajjal használta fel ezt az alkalmat, hogy kiváncsisággal vegyes gyűlölködését nyiltan kimutassa. Az az érzés, hogy még ily védtelen helyzetben sem maradhatunk bántatlanul, a tapasztalt durvaságtól való irtózás keserűsége fojtogatott egész estig. Ugyanabban az órában, mint előző nap, ugyanazon barátommal ismét sétára indultunk a ház körüli kavicsos úton; s mikor elmentünk a pince bejárata előtt, amelyben tegnap oly borzalmas látvány tárult elénk, hatalmába kerített holt társunk képének emléke. Azon a helyen, ahol ismét a telihold fényében úszó park tárult elénk, megálltam és azt mondtam barátomnak: ‚*Wir könnten uns hier ins G r a b . . . Gras setzen und eine Serenade s i n k e n*‘ (*singen.*) (Leülhetnénk itt a s í r b a . . . pázsitra és szerenádot d ő l h e t n é n k — énekelhetnénk.) Csak a második tévedésnél lettem figyelmessé; először kijavítottam magamat anélkül, hogy a hiba értelmére ráeszméltem volna. Most elgondolkodtam és összeállítottam a szavakat: ‚*ins Grab — sinken*‘ — ‚sírba dőlhetnénk!‘ Villámgyorsan merültek fel a képek: a holdfényben táncoló, lebegő tündérek, a felravatalozott bajtárs, e kép ijesztő benyomása, a temetés egyes jelenetei, a keserű undor és a megzavart gyász érzése; a fellépett járványról szóló beszélgetések emléke, több kartársam aggodalma. Később eszembe jutott az a körülmény is, hogy apám halála évfordulója volt aznap, ami, különben nagyon rossz dátumemlékezetem mellett, meglepett. A későbbi átgondolás folyamán világossá vált előttem a külső körülmények összetalálkozása a két estén: ugyanaz az óra, hely és kísérő. Visszaemlékeztem arra a kelletlen érzésre, amely megmozdult bennem, mikor a járvány terjedéséről beszéltek, de egyszersmind arra a belső tilalomra is, hogy a félelmet ne hagyjam úrrá lenni magamon. Tudatossá vált bennem a szórend jelentősége is: ‚*wir k ö n n t e n ins Grab sinken*‘ (sírba d ő l h e tnénk) s arra a meggyőződésre jutottam, hogy csak a ‚*Grab*‘-nak ‚*Gras*‘-ra (sír-pázsit) való kijavítása, amely még öntudatlanul történt, vonta maga után a második elszólást, ‚*sinken*‘ — ‚*singen*‘ helyett, hogy az elnyomott komplexumot véglegesen érvényre juttassa.

Megjegyzem még, hogy abban az időben szorongó álmok zaklattak, amelyekben egy nagyon drága hozzátartozómat, egy nőrokont, betegen, sőt egyszer halva láttam. Közvetlenül fogságba esésem előtt még azt a hírt kaptam, hogy a spanyol-járvány különös hevességgel lépett fel e rokonom vidékén s levélben ki is fejeztem neki efölötti aggodalmamat. Azóta nem kaptam hírt tőle. Hónapokkal később

tudtam meg, hogy ez a kedves nőrokonom két héttel a leírt esemény előtt a járvány áldozata lett!"

31) Az elszólás következő példája villámszerűen világítja meg az orvos hivatásának egyik legfájdalmasabb konfliktusát. Egy valószinűleg gyógyíthatatlan, halálnakszánt beteg, akinek baját azonban még nem állapították meg véglegesen, Bécsbe jött, hogy itt várja be sorsa eldőltét és felkereste neves orvossá lett ifjúkori barátját, hogy venné át kezelését. A barát — nem minden ellenkezés nélkül — végre beleegyezett. A betegnek gyógyintézetbe kell mennie s az orvos a „Hera" szanatóriumot ajánlja. De hiszen ez csak bizonyos célra szolgál (szülészeti intézet), veti ellene a beteg. Ó nem, felel az orvos, *„in der Hera kann man jeden Patienten* u m b r i n g e n — *unterbringen, meine ich."* (Magyarul ilyenfajta elszólás felelne ennek meg: A Herában mindenfajta beteg meghalhat . . . akarom mondani meghálhat.) Az orvos azután hevesen tiltakozik elszólásának megfejtése ellen. „Csak nem hiszed, hogy ellenséges indulataim vannak veled szemben!" Negyedórával később azt mondja az őt kikisérő hölgynek, aki a beteg ápolását magára vállalta: „Nem találok semmi bajt és még mindig nem hiszem a dolgot. De ha mégis úgy lenne, akkor — legjobb egy jó adag morfium és azután csend van." Kiderül, hogy barátja azt követelte tőle, hogy valami gyógyszerrel megrövidítse szenvedését, ha bizonyossá válik, hogy segíteni nem lehet már rajta. Az orvos tehát tényleg magára vállalta azt a feladatot, hogy barátját meghalassa (*umbringen*).

32) Az elszólás alábbi, rendkivül tanulságos példáját nem szeretném kihagyni, noha közlője szerint közel husz éve történt.

„Egy hölgy egyszer társaságban azt mondta — s szavain megérzik, hogy nagy hévvel s mindenféle rejtett indulatok nyomása alatt törtek elő: ‚Bizony, a nőnek szépnek kell lennie, hogy a férfiaknak tessék! Mennyivel könnyebb a férfi dolga: *wenn er nur seine* f ü n f *geraden Glieder hat, mehr braucht er nicht.*' (Ha csak megvan az ö t ép — egyenes tagja, egyébre nincs szüksége.) Ez a példa kitünő betekintést enged a s ü r í t é s vagy a k o n t a-

minációútján való elszólás mechanizmusára (lásd 55. old.). Igen közelfekvő az a feltevés, hogy itt két, hasonló értelmű szólásmód olvadt össze:

wenn er seine vier geraden Glieder hat
wenn er seine fünf Sinne beisammen hat.
(Ha megvan mind a négy ép végtagja
Ha ép az öt érzéke)

Vagy pedig a *gerade* (egyenes, ép, számtanilag véve: páros) szó a közös elem a két gondolat között, amelyek így hangzanának:

wenn er nur seine geraden Glieder hat
(Ha csak épek, egyenesek a tagjai)
alle fünf gerade sein lassen (az ötöt párosnak ismerni el, minden hibát rendben találni).

Sőt, semmise szól azon feltevés ellen sem, hogy mindkét szólásmód, az öt érzékről s a páros ötről — *gerade fünf* — közreműködött abban, hogy az ép tagokról szóló mondatba először is szám, másodszor éppen a rejtélyes öt került bele az egyszerű négy helyett. Ez az összeolvasztás azonban bizonyára nem történt volna meg, ha elszólásképpen létrejött formájában nem volna meg a maga külön értelme, nem rejtene magában egy cinikus igazságot, amelyet igaz, hogy asszony nem mondhat ki leplezetlenül. — Végül nem mulasztjuk el rámutatni, hogy a hölgy beszéde, szövegezését tekintve, éppúgy lehet kitünő élc, mint mulatságos elszólás. A különbség csak attól függ, hogy a beszélő e szavakat tudatos szándékkal — vagy tudattalan szándékkal mondta-e. Ebben az esetben a hölgy viselkedése a tudatos szándékosság ellen szól és kizárja, hogy élcről volna szó."

33) Mennyire közel járhat az elszólás az élchez, mutatja az O. Rank-közölte példa (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse I. 1913), amelyben végül a beszélő maga is élc gyanánt mulat a saját elszólásán.

„Egy fiatal férj, akinek — lányos külsejét féltő — felesége nem szivesen engedi meg a gyakori nemi érintkezést, a következő, utólag őt és feleségét is rendkivül mulattató történetet mesélte el: Egy olyan éjszaka után, amelyen megint vétett az asszony által megkivánt önmegtartóztatás ellen, közös hálószobájukban borotválkozik s azután, mint kényelmességből már gyakrabban megtette, még ágyban fekvő felesége puderpamacsával — *Puderquaste* —

rizsporozza be magát. Az arcbőrére rendkivül hiú hölgy már ezt is többször megtiltotta neki, ezért bosszúsan kiált rá: „*Du puderst* m i c h *ja schon wieder mit* d e i n e r *Quaste*" (Már megint a t e pamacsoddal puderozol e n g e m.) A férfi kacagása figyelmessé teszi elszólására (azt akarta mondani: *du puderst* d i c h *schon wieder mit* m e i n e r *Quaste)* s végül ő maga is jókedvvel velenevet. („*Pudern*" minden bécsi előtt ismeretes kifejezés a koitálásra, a pamacs pedig kétségtelen phallus-szimbolum).

34) Szándékolt élcre gondolhatnánk a következő esetben is (A. J. S t o r f e r):

B. asszonynak, aki régi, nyilvánvalólag lelki eredetű bajjal küzködik, ismételten azt tanácsolják, forduljon X. pszichoanalitikushoz. A hölgy ezt mindig azzal utasítja vissza, hogy az ilyen kezelés úgysem rendes dolog, az orvos igen helytelenül mindent csak nemi dolgokkal hozna kapcsolatba. Végre mégis rászánja magát, hogy megfogadja a tanácsot s megkérdezi: „No jó, hát mikor o r d é n á r ó l — ordinál (*ordinärt* — *ordiniert)* az a doktor X."

Az élc és elszólás közötti rokonság abban is megnyilvánul, hogy az elszólás sokszor egyszerűen — rövidítés.

35) Egy fiatal leány a középiskola elvégeztével követte az uralkodó áramlatot s beiratkozott az orvosegyetemre. Egy-két félév után áttért a vegytan hallgatására. Erről az átnyergelésről néhány év mulva a következőképpen nyilatkozik: „Hiszen általában nem irtóztam a boncoláskor, de amikor egyszer egy hullának a körmeit kellett az ujjairól lefejtenem, elment a kedvem az egész — k é m i á t ó l."

36) Itt ismét az elszólás olyan példáját adom, amelynek megfejtése nem kiván sok fejtörést. „A bonctan professzora az orrüreget mutatja be és magyarázza el hallgatóinak, — ami a zsiger-bonctan egyik ismerten igen nehéz fejezete. Arra a kérdésére, vajjon hallgatósága megértette-e fejtegetéseit, általános ‚igen' hangzik fel. Mire az önérzetéről híres tanár megjegyzi: Kötve hiszem; mert azokat az embereket, akik az orrüreget értik, még Bécs milliós városában is e g y u j j o n, — pardon — egy kéz ujjain, akartam mondani, meg lehet számlálni."

37) Ugyanaz az anatómus más alkalommal ezt mondta: „A női genitálén, dacára a sok kisértésnek — pardon, kisérletnek..."

38) Dr. Robitsek Alfréd úrnak, Bécsben, köszönhetem, hogy figyelmessé tett két elszólásra, amelyeket egy régi francia iró jegyzett fel s értelmezett; ezeket eredetiben közlöm:

„Brantôme (1527—1614). Vies des Dames galantes. Discours second: *„Si ay-je cogneu une très belle et honneste dame de par le monde, qui, devisant avec un honneste gentilhomme de la cour des affaires de la guerre durant ces civiles, elle luy dit: ‚J'ay ouy dire que le roy a faict rompre tous les c... de ce pays là. Elle voulait dire les ponts. Pensez que, venant de coucher d'avec san mary, ou songeant à son amant, elle avoit encor ce nom frais en la bouche; et le gentilhomme s'en echauffer en amours d'elle pour ce mot."*

„Une autre dame que j'aie cogneue, entretenant une autre grande dame plus qu'elle, et luy louant et exaltant ses beautez, elle luy dit après: ‚Non, madame, ce que je vous en dis: ce n'est point pour vous adultérer; voulant dire adulater, comme elle la rhabilla ainsi: pensez qu'elle songeoit à adultérer."

39) Akadnak persze ujabbkeletű példák is az elszólás által előidézett szexuális kétértelműségek keletkezésére: F. asszony beszámol első leckéjéről egy nyelvtanfolyamon: „Nagyon érdekes, a nyelvtanár egy kedves, fiatal angol. *Er hat mir gleich in der ersten Stunde durch die Bluse (korrigiert sich: durch die Blume) zu verstehen gegeben, daß er mir lieber Einzelunterricht erteilen möchte*". (Mindjárt az első órán a blúzon át... virágnyelven (*durch die Blume*) értésemre adta, hogy inkább magánórákat szeretne adni). (Storfer.)

A lelki gyógyítóeljárás, amelyet neurótikus tünetek feloldására és megszüntetésére alkalmazok, igen gyakran állít az elé a feladat elé, hogy a betegnek mintegy véletlenül felmerült szólásaiból s ötleteiből olyan gondolattartalmat fejtsek ki, amely elrejtőzni igyekszik ugyan, de mégsem tudja megakadályozni, hogy szándékolatlanul a legkülönbözőbb módokon el ne árulódjék.

Ilyenkor a beteg elszólásai gyakran a legértékesebb útmutatásokkal szolgálhatnak, amint azt a legmeggyőzőbb s egyben legkülönösebb példákon kimutathatnám. Pld. a betegek nagynénjükről beszélnek s következetesen, anélkül, hogy tévedésüket észrevennék, „anyám"-nak nevezik ezt, vagy a férjüket mint „fivér"-t emlegetik. Ilymódon figyelmessé tesznek rá, hogy e személyeket egymással „azonosították", ugyanabba a sorozatba állították be, amely érzelmi életükben ugyanazon tipus ujra és ujra való visszatérését jelenti. Vagy: egy 20 éves fiatalember a rendelőórámon a következő szavakkal mutatkozik be: N. N. a p j a vagyok, akit Ön kezelt. — Pardon, akarom mondani a testvére, hiszen ő négy évvel idősebb nálam. — Én ebből elértem, hogy elszólásával azt akarja kifejezni, hogy ő is, miként bátyja, az apja hibájából betegedett meg, ő is, miként bátyja, gyógyulást keres, de apjának volna legsürgősebben szüksége a gyógyulásra. Máskor meg egy-egy szokatlanul hangzó mondatszerkezet, erőltetettnek látszó kifejezésmód elegendő arra, hogy felfedje egy elfojtott gondolat befolyását a beteg másként indokolt beszédére.

Tehát úgy a durva, mint a finomabb beszédzavaroknál, amelyek éppenhogy még az „elszólás" fogalma alá sorozhatók, úgy találtam, hogy nem a hangok érintkezési, illeszkedési hatásainak (*Kontaktwirkung*) befolyása, hanem a beszéd tudatos szándékán kivülálló gondolatok befolyása a döntő az elszólás létrejöttére és elegendő a létrejött beszédhiba felderítésére. Nem akarom kétségbevonni azokat a törvényeket, amelyek szerint a hangok átalakítólag hatnak egymásra; de azt hiszem, ezek egymagukban nem eléggé hatékonyak ahhoz, hogy megzavarhassák a beszéd helyes menetét. Azokban az esetekben, amelyeket alaposabban tanulmányoztam és áttekintettem, a hangtani törvényszerűségek csak a készenlevő mechanizmust adják, melyet egy távolabb fekvő lelki indíték kényelmesen felhasznál, anélkül azonban, hogy hatásában a hangzási vonatkozások területére szorítkoznék. A s z u b s z t i t u c i ó k — h e l y e t t e s í t é s e k — n a g y s z á m á-

ban az elszólás teljesen független az ilyen hangtörvényektől. E ponton tökéletesen egyetértek Wundttal, akinek szintén az a feltevése, hogy az elszólás feltételei összetettek és messze túlhaladják a hangzók érintkezési (illeszkedési) hatását.

Amidőn én — Wundt szavaival — e „távolabbeső lelki befolyások" szerepét kétségtelennek tartom, másrészt nem látom be, miért ne tartsam lehetőnek azt is, hogy gyors beszéd közben s ha a figyelem némiképpen másfelé fordul, az elszólás feltételei könnyen szoríthozhatnak a Meringer és Mayer által meghatározott mértékre. Az e szerzők gyűjtésében megjelent példák egy részében azonban szerintem a bonyolultabb megfejtés a valószinűbb. Például kiragadom a fentebb felhozott esetet:

Es war mir auf der Schwest . . .
Brust so schwer.

Vajjon tényleg oly egyszerűen ment végbe e megtévedés, hogy a *schwe* az egyenértékű *Bru* szótagot előcsengésével kiszorítja? Alig utasíthatjuk el a feltevést, hogy a *schwe* hangokat még valami különös vonatkozás képesíti erre az előtérbetolulásra. Ez azután nem igen lehet más, mint a *Schwester—Bruder*, talán még a *Brust der Schwester* (a nővér keble) gondolatkapcsolat, amely más gondolatkörbe vezet át. Ez a szinfal mögé rejtőzött láthatatlan segitő ruházta fel a különben jelentéktelen *schwe* szótagot azzal az erővel, amelynek eredménye az elszólásban nyilvánult meg.

Más elszólásoknál feltehető, hogy a szándékolt mondás trágár szavakra és jelentésekre emlékeztető hangzása képezte a zavaró elemet. A szavaknak és szólásmódoknak szándékos elferdítése és eltorzítása, amelyet illetlen emberek annyira kedvelnek, nem törekszik egyébre, mint hogy ártatlan alkalmakkor is megbotránkoztató dolgokra célozzon s ez a játék olyan általános és gyakori, hogy éppenséggel nem volna csodálatos, ha szándékolatlanul és akaratlanul is megnyilvánulásra jutna. Az olyan példák,

mint: *Eischeissweibchen* : *Eiweisscheibchen* helyett, *Apopos* : *Apropos* helyett, *Lokuskapitäl*: *Lotuskapitäl* helyett stb. talán még „Magdolna szelencéjének az az *Alabüsterbachse*-ja“ *Alabasterbüchse* helyett: nyilván ebbe az osztályba tartoznak.[1] — „*Ich fordere Sie auf, auf das Wohl unseres Chefs a u f zustossen*“ (főnökünk egészségére kocintsunk helyett: böfögjünk) alig lehet egyéb, mint önkénytelen paródia, amely azonban a szándékos gúnynak az utáncsengése. Ha én volnék az a feljebbvaló, akinek ünnepléséhez az ünnepi szónok ezzel a nyelvbotlással járult hozzá, arra gondolnék, milyen okosan cselekedtek a rómaiak, mikor a győzelmi ünnepet tartó imperátor katonáinak megengedték, hogy az ünnepelt elleni belső tiltakozásukat hangos gúnydalokban nyilváníthassák ki. — Meringer önmagáról meséli, hogy egyszer valakit, akit mint a társaság legidősebb tagját mindenki a „Senexl“ vagy „altes

1) Egyik nőbetegemnél az elszólás mint tünet mindaddig folytatódott, amíg nem sikerült azt visszavezetni arra a gyerekkorbeli tréfára, amikor a *ruinieren* szót *urinieren*-nal helyettesítette. — Abraham tanulmánya a „túlkompenzáló irányzatú“ elvétésekről (Intern. Zeitschrift f. Psychoanalyse VIII, 1922) érdekes megfigyeléseket közöl avval a kisértéssel kapcsolatban, hogy az ember az elszólás fogása révén jusson illetlen és meg nem engedett szavak szabad használatához. Egy nőbeteg, aki kismérvű dadogása révén a tulajdonnevek első szótagját néha megkettőzte, Protragorasz-t mondott Protagorasz helyett s pár perccel előbb *A*-alexandroszt dadogott Alexandrosz helyén. Kiderült, hogy gyerekkorában nagy élvezettel űzte azt az illetlen szokást, hogy az *o* és *po* kezdőszótagokat megkettőzze. A gyerekek dadogása gyakran kezdődik ilyen játékkal. A Protagorasz név kimondásakor attól tartott, hogy az első szótag *r* hangzóját kihagyhatná és Po-potagoraszt fog mondani. Védekezésképpen görcsösen kapaszkodott az *r*-be és még egy másodikat is beszorította a második szótagba. Hasonlóképpen a parterre és kondolálás szavakat partrerre és kodolálás-sá torzította, hogy a benne felötlő pater (apa) és kondom szavakat kikerülje. Abraham egy másik betege állandóan Angorát szokott mondani angina helyett, mert félt a kisértéstől, hogy az anginá-t vaginá-vá változtatja. Az ilyen elszólások tehát úgy jönnek létre, hogy elitélő szándék jut érvényre a torzító irányzattal szemben s Abraham joggal tesz figyelmessé az ilyen folyamat és a kényszerneurózis tünetképződése között fennálló analógiára.

Senexl" bizalmas és megtisztelő néven nevezett, úgy szólított meg: „Prost, Senex altesl!" Maga is megijedt ezen a botláson. (50. o.) Talán megmagyarázhatjuk indulatát,ha figyelmeztetünk arra, mennyire hasonlóan cseng az „*Altesel*" az „*alter Esel*" (a vén szamár) szitokszóhoz. Az öregség (azaz a gyermekkorra visszavetítve: az apa) iránti tisztelet megsértése mindig nagy lelkiismeretfurdalást von maga után.

Remélem, az olvasó nem fogja szem elől téveszteni, mily nagy az értékkülönbség az ilyen semmivel sem bizonyítható megfejtések s azok közt a példák között, amelyeket magam gyűjtöttem és elemzéssel értelmeztem. De titokban még mindig ragaszkodom ahhoz a várakozásomhoz, hogy az elszólásnak még látszólag egyszerű esetei is a szándékolt összefüggésen kivülálló, félig elnyomott gondolat zavaró befolyására vezethetők vissza, s éppen Meringer-nek egy igen figyelemreméltó megjegyzése csábít erre. Különös dolog, mondja ő, hogy senki se szereti bevallani, ha elszólta magát. Vannak nagyon okos és becsületes emberek, akik megsértődnek, ha egy-egy elszólásukra figyelmeztetik őket. Én nem merném ezt olyan általánosságban állítani, amint ezt Meringer a „senki" szóval teszi. De azért megvan a magyarázata ennek a kis indulatrezdülésnek, amely valamelyest a szégyenkezésre emlékeztet. Ez az indulat hasonlatos ahhoz a bosszúsághoz, amely elfog bennünket, valahányszor egy nevet nem tudunk emlékezetünkbe idézni, vagy a csodálkozáshoz, amelyet látszólag jelentéktelen emlékek megmaradása kelt bennünk s minden esetben arra utal, hogy a zavar létrejöttében bizonyos motivum játszott közre.

A nevek elferdítése, ha szándékosan történik, megcsúfolást jelent, s valószinűleg igen sok esetben ez az értelme akkor is, ha szándékolatlan elszólás formájában jelentkezik. Az az ember, aki Mayer közlése szerint egyszer „Freuder"-t mondott Freud helyett, mert röviddel azután „Breuer" nevét idézte (38. o.) s aki más alkalommal Freuer-Breud féle eljárásról beszélt

(28. o.), nyilván szaktársunk s ettől az eljárástól nem volt különösen elragadtatva. A névelferdítésnek más, egész határozottan csak ilymódon magyarázható példáját lentebb, a félreirások sorában fogom közölni.[1]

Ezekben az esetekben a zavaró elem a közben feltámadó kritika, amelyet el kell hallgattatni, mert éppen abban az időpontban nem felel meg a beszélő szándékának. Viszont a más nevének átvétele, magáravonatkoztatása, önmagunknak a névelszólás útján mással való azonosítása oly elismerést juttat kifejezésre, amelyet abban a pillanatban valamely okból el kell hallgatni. Ilyfajta élményt beszél el Ferenczi Sándor iskolásfiú korából:

„Az első gimnáziumban (először életemben) nyilvánosan (azaz az egész osztály előtt) egy költeményt kellett szavalnom. Jól elkészültem s ezért megdöbbentett, amikor mindjárt az első szavak után óriási hahota szakított félbe. A tanárom azután megadta a különös fogadtatás magyarázatát. Ugyanis egész helyesen mondtam a költemény címét: „Távolból“, de szerző gyanánt nem igazi költőjét neveztem meg, hanem — önmagamat. A költő neve: Petőfi

1) Azt is megfigyelhetjük, hogy éppen az arisztokraták azok, akik különösen gyakran ferdítik el az orvos nevét, akinek tanácsát kikérték s ebből azt következtethetjük, hogy bensőleg lenézik őt, noha nagy udvariasságot szoktak tanusítani vele szemben. Ehelyütt idézem E. Jones (akkor torontói) professzor néhány találó megjegyzését a névelfelejtésről, melyeket tárgyunk angol feldolgozásában tett. (The Psychopathology of Everyday Life. American Journal of Psychology Oct. 1911):

„Kevés ember tud bizonyos boszúságérzet ellen védekezni, ha azt veszi észre, hogy a nevét elfelejtették; különösen akkor, ha az illető személytől azt remélte, vagy elvárta volna, hogy a nevét megjegyezze. Rögtön s minden meggondolás nélkül az az érzése ilyenkor, hogy az a másik nem felejtette volna el a nevet, ha a viselője mélyebb benyomást tett volna rá, mert a név az egyéniség lényeges alkotórésze. Másrészt kevés dolog hizeleg az embernek annyira, mintha valamely magas személyiség, akitől ezt nem várná, nevén szólítja. Napoleon, aki mestere volt az emberekkel való bánás művészetének, 1814.-i szerencsétlen hadjárata közben csodálatos bizonyítékát adta ezirányú emlékezőképességének. Mikor egy Graonne melletti városkában tartózkodott, eszébe jutott, hogy ennek polgármesterével, de Bussy-vel, vagy husz évvel előbb egy bizonyos ezredben már megis-

Sándor. A keresztnevek közössége megkönnyítette a felcserélést; ennek tulajdonképpeni oka azonban bizonyosan az volt, hogy akkoriban titkos vágyaimban szivesen azonosítottam magamat az ünnepelt költő-hérosszal. Tudatosan is imádattal határos szeretetet és tiszteletet tápláltam iránta. Természetesen, az egész áldatlan becsvágy-komplexum is ott rejtőzik az ilyen tévedés mögött."

Hasonló, névfelcserélés utján való önazonositást árult el az a fiatal orvos, aki, mint mondják, félénken és mély tisztelettel így mutatkozott be a híres Virchow-nak: Dr. Virchow. A professzor csodálkozva fordult felé: „Á, Önt is Virchow-nak hívják?" Nem tudom, a nagyratörő ifjú mivel mentette ki elszólását; vajjon azt a tetszetős kifogást találta-e, hogy oly kicsinek érezte önmagát a nagynevű ember előtt, hogy a saját neve elveszett amazé mellett, vagy volt-e bátorsága bevallani, hogy egykor, reméli, ő is lesz még olyan nagy ember, mint Virchow, ne bánjék tehát vele a kegyelmes úr oly lekicsinylőleg. E két gondolat valamelyike — illetőleg mindkettő egyszerre — zavarhatta meg a fiatalembert bemutatkozása közben.

merkedett volt s ennek a körülménynek köszönhette, hogy de Bussy elragadtatásában korlátlan odaadással szegődött szolgálatába. Ezzel szemben nincs biztosabb mód arra, hogy valakit megsértsen az ember, mintha úgy tesz, mintha nevét elfelejtette volna; ezzel azt fejezi ki, hogy az illető annyira közönyös számára, hogy nem érdemes a nevének megjegyzésével vesződnie. Ezt a fogást az irodalomban is felhasználták. Igy Turgenjev ,Köd' című regényében ez a kis jellemzés fordul elő: ,Még mindig tetszik Önnek Baden, Litvinov úr?' Ratmilov mindig kissé habozva szokta Litvinov nevét kiejteni, mintha előbb még rá kellene eszmélnie. Ezzel s azzal a gőgös móddal, ahogyan köszöntéskor kalapot emelt, bántani akarta Litvinov érzékenységét.' Ugyancsak Turgenjev az ,Apák és Fiuk'-ban ezt írja: ,A kormányzó Kirsanovot és Bazarovot meghívta a bálra; ezt a meghívást néhány perccel később megismételte, miközben úgy tett, mintha testvéreknek nézné őket s mindkettőjüket Kirsanovnak szólította.' Itt az első meghívásról való megfeledkezés, a nevek elvétése, a képtelenség arra, hogy a két ifjú embert egymástól megkülönböztesse, a bántó mozzanatok valóságos halmazatát adja. A név elferdítése ugyanazzal a jelentőséggel bír, mint elfelejtése; ez az első lépés az elfelejtés irányában."

Teljesen személyes okokból eldöntetlenül kell hagynom, vajjon hasonló megfejtést alkalmazhatunk-e az alább közlendő esetre. Az 1907.-i amszterdami nemzetközi kongresszuson élénk vita tárgyát képezte a hisztéria azon felfogása, amelyet vallok. Egyik leghevesebb ellenfelem engem támadó szenvedélyes beszéde közben, mondják, többször szólta el magát olymódon, hogy helyembe magát tette és a nevemben beszélt. Pld. azt mondta: tudvalevőleg Breuer és én kimutattuk, — noha csak azt lehetett szándékában mondani: Breuer és Freud. Ennek az ellenfelemnek a neve legkevésbé sem hasonló hangzású az enyémmel. Ez a példa, valamint a névelcserélés sok más esete arra int, hogy az elszólás teljesen nélkülözheti is azt a megkönnyítést, amelyet a hasonló hangzás nyújt s egyedül leplezett tartalmi vonatkozások révén is érvényre juthat.

Más és sokkalta jelentősebb esetekben az önkritika, a saját nyilatkozatunkkal szemben támadt benső ellentmondás az, ami elszólásra, sőt a szándékolt állítás ellentétének kimondására kényszerít. Ilyenkor csodálkozással látja az ember, hogy valamely bizonykodás szavai meghazudtolják ennek szándékát, hogy az elszólás elárulja a belső őszinteség hiányát.[1] Az elszólás ezesetben mimikus kifejezési eszközzé válik, persze igen gyakran annak a kifejezésévé, amit az ember nem akart kimondani, önleleplezése eszközévé. Igy például, amidőn egy férfi, aki a nőhöz való viszonyában nem barátja az ugynevezett normális érintkezési módnak, egy kokettnak mondott leányról folytatott beszélgetés folyamán e szavakra fakad: Ha velem volna dolga, majd leszokna a koettálásról. Kétségtelen, hogy csak a másik, koitálás szó kihatása változtathatta így el a szándékolt kokettálás-t. Vagy a következő esetben: „Van egy nagybátyánk, aki már hónapok óta nagyon haragszik ránk, mert sohasem látogatjuk meg. A minap, uj lakásba költözése alkalmából, hosszú idő óta

1) Ily elszólás segitségével bélyegzi meg pld. Anzengruber a „G'wissenswurm"-ban a képmutató örökségvadászt.

először kerestük fel. Látszólag nagyon örült nekünk s búcsúzáskor igen melegen mondta: ‚Remélem, ezentúl még ritkábban látlak benneteket, mint eddig.'

A nyelvanyag véletlen kedvezése gyakran az elszólás oly eseteit hozza létre, amelyek egyenesen a leleplezés lesujtó, vagy az élc kifejezetten kómikus hatását keltik.

Igy például a következő esetben, amelyet dr. Reitler figyelt meg és közölt velem:

‚Azt a bájos uj kalapot maga paccolta fel magának?' (*aufgepatzt—aufgeputzt* helyett) mondja egy hölgy elragadtatott hangon. A szándékolt bókot ezekután nem merte folytatni, mert az a rejtett kritika, hogy ez a diszítés — „*Aufputz*" — alapjában paccolás, igenis világosan keresztültört a kellemetlen elszólásban, hogysem a csodálat szokott frázisai még hitelre találhattak volna."

Enyhébb, de ugyancsak félreérthetetlen kritikát árul el a következő példa:

„Egy hölgy látogatást tesz ismerősénél, akinek bőbeszédü, terjengős társalgása rendkivül fárasztja és türelmetlenné tesi. Végre sikerül felállnia, elbúcsúzik, de az előszobában a háziasszony ujabb szóáradattal tartóztatja fel s még az ajtóban ujból megállásra és unalmas fecsegésének meghallgatására kényszeríti. A vendég a fecsegőt végre ezekkel a szavakkal szakítja félbe: ‚*Sind Sie im Vorzimmer zu Hause?*' (Itthon van az előszobában?) Csak a háziasszony csodálkozó arca teszi figyelmessé elszólására. A előszobában való hosszas álldogálást megelégelve, azzal akart a társalgásnak véget vetni: ‚Itthon van délelőtt (*Vormittag?*)' s elszólásával elárulta türelmetlenségét."

Mintegy intelem az önmérsékletre a következő nyelvbotlás, amelyet dr. Max Graf jegyzett fel:

„A ‚Concordia' bécsi ujságiróegylet közgyülésén az egyik fiatal, mindig pénzszükében szenvedő tagtárs heves ellenzéki beszédet tart s izgalmában azt mondja: ‚*Die Herren Vorschußmitglieder*, (*Vorstands-* vagy *Ausschußmitglieder* helyett.) — A tisztelt előlegtagok, elnökségi tagok helyett. — Ugyanis ezeknek jogukban áll, hogy kölcsönöket szavazzanak meg s az ifju szónok is folyamodott kölcsönért."

A „*Vorschwein*“ példáján látuk, hogy az ember könnyen követ el elszólást akkor, ha szidalmat igyekszik elnyomni. Legalább ilymódon könnyít magán.

Egy fényképész megfogadta, hogy ügyetlen alkalmazottait nem illeti többé állatnevekkel. Inasa nagy, szinültig telt edényt akar kiüríteni s közben természetesen a felét a földre loccsantja; erre rákiált: „*Aber Mensch, schöpsen Sie doch zuerst etwas davon ab!*“ (De ember, merjen előbb le egy kicsit! — *Schöpfen* = lemerni *Schöps* = birka). S később egy segédéhez, aki vigyázatlanságból majdnem egy tucat értékes lemezt tört össze: „*Aber sind Sie denn so hornverbrannt...*“ (*Hirnverbrannt* = eszeveszett; *Hornvieh* = szarvasmarha.)

Az alábbi példában az elszólás komoly leleplezést jelentett. Az eset néhány mellékkörülménye jogosulttá teszi, hogy teljesen közöljük, A. A. Brill ismertetése nyomán. (Zentralblatt für Psychoanalyse II. 1.)[1]

„Egy este dr. Frink kollégával sétáltunk és a newyorki Psychoanalitikai Egyesület ügyeit beszéltük meg. Sétaközben egy harmadik szaktárssal, R. dr.-al találkoztunk, akit évek óta nem láttam s akinek magánéletéről semmit sem tudtam. — Nagyon megörültünk egymásnak s mindhárman egy kávéházba mentünk és két órán át igen élénken elbeszélgettünk. R., úgylátszik, közelebbről ismerte életem körülményeit, mert kis gyermekem iránt kérdezősködött és elmondta, hogy időnkint hall rólam egy közös barátunktól s érdeklődik tudományos működésem iránt, amelyről orvosi folyóiratokból értesült. Arra a kérdésemre, házasember-e, nem-mel válaszolt s hozzátette: ‚Minek házasodjék meg az olyan ember, mint én?‘“

„Mikor a kávéházból kijöttünk, hirtelen e szavakkal fordult hozzám: ‚Kiváncsi vagyok, mit tenne Ön a következő esetben: Ismerek egy ápolónőt, aki mint büntárs, válópörbe keveredett. A feleség férjét házasságtörésért bepörölte, birói úton válást kért, az ápolónőt jelölte meg az ura bűntársa gyanánt és az ember megkapta a válást. *Er bekam die Scheidung.*‘ Félbeszakítottam:

1) A Zentralblatt a közlést tévesen E. Jones-nak tulajdonítja.

‚Az asszony kapta meg a válást, akarja mondani?‘[1] — ‚*Sie bekam die Scheidung?*‘ — Rögtön ki is javította a mondatot: ‚Természetesen, az asszony kapta meg a válást‘ s gyorsan tovább mesélt; az ápolónőt a per és a botrány annyira felizgatta, hogy ivásnak adta magát, súlyos idegbajt szerzett stb. és ő most tanácsomat kéri, hogyan kezelje a beteget."

„Mihelyt az elszólást kijavítottam, kértem is a kartársat, magyarázza azt meg nekem, de ő a szokásos, csodálkozó feleleteket adta: nem áll-e jogában minden embernek, hogy elszólja magát, hisz ez csak véletlen volt, nincs mit keresni mögötte stb. Azt feleltem: minden elszólásnak kell indokoltságának lennie s hogy kisértésben volnék azt hinni, ő maga e történet hőse, ha nem mondta volna az elébb, hogy nem házas ember. Ezesetben ugyanis elszólását az az óhaj indokolná, bár ő s nem a felesége nyerte volna meg a pört, hogy ne kelljen (a mi házassági jogunk szerint) tartásdíjat fizetnie és ujra megházasodhassék New-York államában. Konokul tiltakozik feltevésem ellen, de ugyanakkor túlzott indulatvisszahatásával, nagyfokú izgalma világos jeleivel, nevetésével még jobban megerősítette feltevésemet. Felszólításomra, hogy a tudományos szempont tisztázása érdekében mondja meg az igazat, ezt felelte: ‚Ha nem akarja, hogy hazudjam, el kell hinnie, hogy legényember vagyok, tehát pszichoanalitikus megfejtése teljesen helytelen.‘ — Azután még megjegyezte, hogy az ilyen ember, aki minden csekélységet megfigyel, egyenesen veszedelmes. Majd hirtelen eszébe jutott, hogy másutt van találkája és elbúcsúzott."

„Mindketten, dr. Frink is, én is, meg voltunk győződve megfejtésem helyességéről s elhatároztam, hogy kérdezősködés útján szerzem meg ennek bizonyítékát vagy cáfolatát. — Néhány nap mulva felkerestem dr. R. régi barátját és szomszédját s tőle megtudtam, hogy magyarázatom tökéletesen találó volt. A pör néhány hét előtt folyt le s az ápolónőt bűntársként idézték a biróság elé. — Dr. R. mostmár szilárdan meg van győződve a Freud-féle mechanizmusok helyességéről.".

Éppoly kétségtelen, hogy önmagát árulta el a beszélő a következő elszólásban. (Rank O. közlése.):

---

1) „A mi (amerikai) házassági törvényeink szerint a válást csak akkor mondják ki, ha az egyik házasfélről bebizonyítják, hogy házasságtörést követett el, és pedig csupán a megcsalt fél kérelmére."

„Egy apa, akiben hazafias érzések nem élnek s aki gyermekeit is e szerinte fölösleges érzelemtől menten kivánja felnevelni, korholja fiait, amiért valami hazafias tüntetésben vettek részt, s mikor ezek nagybátyjuk példájára hivatkoznak, e szavakkal utasítja el őket: ‚Éppen az ő példáját ne kövessétek, hiszen ő egy idióta.' A gyermekek csodálkozása ez apjuknál szokatlan hang felett figyelmessé teszi a beszélőt tévedésére s mentegetődzve javítja ki magát: ‚Természetesen azt akartam mondani: patrióta."

Önleleplezésnek fogja fel maga a megszólított is a következő nyelvbotlást, amelyet Stärcke I. (i. m.) közöl igen találó, noha a megfejtés feladatán túllépő megjegyzés kiséretében:

„Egy fogorvosnő megigérte a hugának, hogy egyszer megnézi, van-e kontaktus két zápfoga között (azaz, hogy e fogak oldalfelületükön egymáshoz érnek-e úgy, hogy nem rakódik le köztük ételmaradék.) A huga azután panaszkodott, hogy erre a kis vizsgálatra oly soká kell várnia és tréfásan jegyezte meg: ‚Most egy kollégáját kezeli úgyan, de a testvérnek még mindig várnia kell.' — Végül a fogorvosnő megvizsgálja a huga fogait, tényleg kis lyukat talál az egyik zápfogban s azt mondja: ‚Nem hittem, hogy ennyire van; azt hittem ‚*daß du nur kein Kontant hättest... kein Kontakt hättest.*' (*Kontant* = készpénz). ‚Látod', feleli a testvér nevetve, ‚hogy csak kapzsiságból várattál annyival tovább, mint fizető betegedet?!'"

(„Nekem ugyan nem volna szabad a magam ötleteit hozzáfűznöm az övéihez vagy azokból következtetéseket levonnom, de az elszólás hallatára rögtön az jutott eszembe, hogy a két nő kedves és fiatal, mindakettő leány és igen keveset érintkeznek fiatalemberekkel s azt kellett magamban kérdeznem, vajjon több kontaktusuk volna-e férfiakkal, ha több pénzük [*Kontant*] volna.")

Önmagát árulta el a beszélő a következő, Theodor Reik (i. m.) által közölt elszólással is:

„Egy fiatal leányt neki ellenszenves fiatalemberhez akarnak hozzáadni. A szülők találkozót rendeznek, hogy a fiatalokat jobban összeismertessék egymással. A fiatal leánynak volt annyi önuralma, hogy kérőjével, aki nagyon udvarolt neki, ne éreztesse ellenszenvét. De amikor az anyja megkérdezte, hogy tetszik neki a fiatalember, udvariasan felelte: ‚Tetszik. *Er ist sehr liebenswidrig*

(*liebenswürdig* = szeretetreméltó, ehelyett azt mondta: *liebenswidrig*, ami ennek az ellentéte: visszataszító.)"

Éppen ilyen áruló az az „élces elszólás," amelyet Rank O. ismertet:

„Egy férjes asszonyról, aki nagyon kedveli egyébként az adomákat, az a hír járja, hogy nem ijed meg a házasságonkivüli udvarlástól sem, ha azt megfelelő ajándékok támogatják. Ifjú udvarlója tehát nem minden szándék nélkül a következő, régi történetet meséli el neki: Egy üzlettárs a másiknak kissé rátarti feleségét szeretné meghódítani; végre az asszony beleegyezik, hogy az övé lesz, de 1000 forint ajándékot kíván tőle. Mikor aztán a férj elutazik, az udvarló 1000 forintot kér tőle kölcsön s megigéri, hogy ez összeget még másnap visszaadja a kölcsönadó feleségének. Természetesen ezt a pénzt adja aztán az asszonynak a vélt szerelmi jutalom gyanánt. Alaposan megrémül aztán az asszony, mikor hazatért ura elkéri tőle az 1000 forintot; azt hiszi, az ura mindent tud s nem csak kárt, hanem még szégyent is vallott. — Mikor a fiatalember odáig jut az elbeszélésben, hogy a csábító a férjnek az mondja: ‚A pénzt holnap visszaadom a feleségednek' — a hölgy e sokatmondó szavakkal szakítja félbe: ‚Mondja csak — nem adta vissza — ó, pardon, akarom mondani — nem mesélte el ezt már nekem?' Ennél világosabban alig juttathatná kifejezésre hajlandóságát, hogy ugyanilyen feltételekkel odaadja magát, csak éppenhogy nem akarja egyenesen bevallani." (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, I, 1914.)

Az áruló elszólás következéseiben ártatlan, de érdekes példáját közli Tausk V. „Az apák hite" címmel:

„Minthogy menyasszonyom keresztény volt — meséli A. úr — és semmiképpen sem akart zsidóvá lenni, nekem kellett felvennem a keresztséget, hogy megházasodhassam. Erős belső ellentállással tettem ezt, de úgy éreztem, célom igazolja a kitérést annál is inkább, mert csak a zsidósághoz való külső hozzátartozóságomról kellett letennem, nem pedig vallásos meggyőződésről, amely úgysem élt bennem. Dacára ennek, később is mindig zsidónak vallottam magamat és kevesen tudják rólam, hogy megkeresztelkedtem. Házasságomból két gyermek származott, akik keresztény hitben nevelkedtek. Mikor a fiuk kissé felnövekedtek, felvilágosítottam őket zsidó származásukról, nehogy az iskolában kapott antiszemita

befolyások hatása alatt majdan e fölösleges okból forduljanak apjuk ellen. Néhány évvel ezelőtt D.-ben nyaraltam akkor elemi iskolás gyermekeimmel s egy tanítócsaládnál laktunk. Egy napon uzsonnánál ültünk különben kellemes gazdáink társaságában és a ház asszonya, nem sejtve nyaralóvendége zsidó származását, meglehetős éles kirohanást intézett a zsidók ellen. Most bátran meg kellett volna mondanom az igazat, hogy fiaimnak példát mutassak a ‚meggyőződés bátorságát' illetőleg, — de tartottam a kellemetlen kimagyarázkodásoktól, amelyek az ilyenfajta vallomásokra következni szoktak. Azonkivül féltem, hogy esetleg el kell hagynunk kellemes nyári lakásunkat s elrontom a magam és gyermekeim amúgy is szűkreszabott üdülését, ha gazdáink megtudván, hogy zsidókkal van dolguk, azontul barátságtalanul viselkednének velünk szemben. Minthogy azonban elvárhattam, hogy fiaim nyiltan és elfogulatlanul elárulnák a súlyos következményekkel járó igazságot, ha továbbra is tanúi maradnak a társalgásnak, el akartam őket távolítani s a kertbe küldtem őket. ‚*Geht in den Garten, Juden* — s gyorsan kijavítottam: *Jungen.*' ‚Menjetek csak a kertbe, zsidók — fiúk.' Tehát elszólásommal kifejezésre juttattam ama bizonyos ‚meggyőződésbeli bátorságot.' A többiek ugyan semmi következtetést sem vontak le ebből az elszólásból, mert nem tulajdonítottak neki jelentőséget, de én levontam a tanulságot, hogy az ember nem tagadhatja meg büntetlenül ‚apái hitét,' ha apja fia s magának is fiai vannak." (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, IV. 1916.)

Éppenséggel nem ártatlan jelentésű a következő elszólás, amelyet nem is közölnék, ha nem maga a biróság egy tagja jegyezte volna fel e gyűjtemény számára:

Egy betöréssel vádolt népfölkelő kihallgatásakor azt mondja; „Azóta még nem bocsátottak el ‚*aus dieser militärischen Diebsstellung*,' (*Dienststellung*, szolgálat, *Dieb*=tolvaj) tehát még a népfelkelőkhöz tartozom."

Mulatságos hatást kelt az elszólás, ha éppen annak megerősítésére szolgál, amit a beszélő tudatosan tagad, s ez az orvosnak a lélekelemző munka közben nagy segítségére lehet. Egyszer egy betegem álmát kellett megfejtenem, amelyben előfordult a Jauner név. Az álmodó ismert egy ilyen nevű embert, de nem

tudtuk megtalálni, miképpen került az ember az álom összefüggésébe; ezért azt a feltevést kockáztattam meg, hogy valószinűleg csak a neve révén, mely a *Gauner* (gazember) szitokszóra emlékeztet. A beteg gyorsan és erélyesen tiltakozott, de közben elszólta magát, mégpedig olymódon, amely megerősítette feltevésemet, mert ugyanazt a hangzó-felcserélést ismételte meg. Válasza ez volt: „Ez a feltevés nagyon is merész: *jewagt* (*gewagt* helyett.) Mikor az elszólásra figyelmeztettem, elfogadta előbbi megfejtésemet.

Ha komoly vitatkozás közben esik meg az egyik ellenféllel olyan elszólás, amely szándékos mondanivalójának éppen ellentétét fejezi ki, ez rögtön nagy hátrányba helyezi őt a másikkal szemben, aki ritkán mulasztja el, hogy álláspontja megerősődését ki ne használja.

Ebből kiviláglik, hogy az emberek egész általánosságban éppenúgy értelmezik az elszólásokat és egyéb elvétéseket, ahogyan én e könyvben teszem, ha elméletben nem igen fogadják is el ezt a felfogást és a maguk személyét illetőleg nem hajlandók lemondani az elvétések megtűrésével járó kényelemről. A gúny és derültség, amelyet a beszéd ilyen megtévedése a döntő pillanatban egész biztosan előidéz, tanúságot tesz az állítólag általánosan elfogadott egyezmény ellen, hogy az elszólás nyelvbotlás és nincs lélektani jelentősége. Maga a német kancellár, B ü l o w herceg, ezzel a kifogással igyekezett a helyzetet megmenteni, midőn a császárjáért elmondott védőbeszéde (1907 novemberében) elszólása révén éppen az ellenkezőjébe csapott át:

„Ami pedig a jelent, II. Vilmos császár uj éráját illeti, erre vonatkozólag csak ismétlem, hogy m é l t á n y t a l a n és i g a z s á g t a l a n d o l o g, h a a c s á s z á r t k ö r ü l v e v ő f e l e l ő s t a n á c s a d ó k k ö r é t e m l e g e t i k . . . (Élénk felkiáltások: felelőtlen) . . . felelőtlen tanácsadókat emlegetnek. Bocsássák meg a *lapsus linguaet*-t". (Derültség.)

Ámde Bülow herceg mondata a tagadások (fosztóképzők) hal-

mozása folytán kissé bonyolódottá lett; a szónok iránti rokonszenv és a nehéz helyzetére való tekintet odahatottak, hogy ezt az elszólást nem használták ki ellene. Rosszabbul járt ugyanazon a helyen egy évvel később egy más politikus, aki a császárhoz intézendő fenntartás nélküli, *rückhaltlos* véleménynyilvánításra akarta a házat felszólítani s egy gonosz elszólás folytán lojális keblében lakozó egészen más érzelmeket juttatott szóhoz:

„Lattmann (német-nemzetipárt): A felirat kérdésében a birodalmi gyűlés házszabályainak alapján állunk. Ezek értelmében a birodalmi gyülésnek jogában áll, hogy a császárhoz ilyen feliratot terjesszen fel. Úgy hisszük, a német nép egységes óhaja és gondolata, hogy ebben a dologban is egységes megnyilatkozásra jussunk s ha ezt oly formában tehetjük, amely monarchikus érzületünknek mindenképpen megfelel, akkor tegyük is meg ezt *rückgratlos* (azaz: gerinctelenül, *rückhaltslos* fenntartás nélkül helyett.) (Viharos, hosszantartó derültség.) Uraim, nem *rückgratlos*, hanem *rückhaltlos* (derültség) s a nép ily fenntartás nélküli megnyilatkozását, reméljük, uralkodónk is elfogadja e súlyos időkben."

A „Vorwärts" 1908 nov. 12.-i száma nem mulasztotta el, hogy ez elszólás lélektani jelentőségére rámutasson: „Soha még parlamentben képviselő önkéntelen magaelárulásával nem jellemezte oly találóan a saját s a többség magatartását az uralkodóval szemben, mint ez az antiszemita Lattmann-nak sikerült, amikor az interpellációk második napján ünnepélyes pátosszal az a vallomás csúszott ki a száján, hogy ő és barátai a császárnak gerinctelenül (*rückgratlos*) akarják megmondani véleményüket. Minden oldalról felharsogó, viharos derültség nyelte el a szerencsétlen további szavait, aki még szükségesnek találta, kifejezetten mentegetődzve eldadogni, hogy tulajdonképpen *rückhaltlos*-t gondolt."

Még egy példát sorolok fel, amelyben az elszólás szinte a jövendölés kisérteties jellegéhez jutott: 1923 tavaszán nagy fel-

tünést keltett a nemzetközi pénzvilágban, hogy a fiatal X. bankár, B. „uj gazdagjai“ között is egyik legujabb, mindenesetre a legifjabb és leggazdagabb, rövid majoritási harc után megszerezte az * * * bank részvényeinek többségét. Ebből következett azután, hogy egy nevezetes közgyülés az intézet régi vezetőit, régivágású pénzembereket, nem választotta meg ujra és a fiatal X. lett a bank elnöke. Dr. G. igazgatósági tag búcsúztatta a bank ujra meg nem választott régi elnökét és búcsúbeszédében többeknek feltünt egy ismételt, kínos elszólása. Folyton *dahinscheidend* — elköltöző — elnököt emlegetett *ausscheidend*, távozó helyett. Néhány nappal később a meg nem választott öreg elnök meghalt. Igaz, hogy túl járt a nyolcvan esztendőn! (Storfer).

Az elszólás szép példáját találjuk Schiller Wallenstein trilógiájában (II. rész „A Piccolomoniak“ I. felvonás 5. jelenet), amely nem annyira arra szolgál, hogy a beszélőt elárulja, mint inkább, hogy a színen kivül álló hallgatót tájékoztassa és megmutassa nekünk, hogy a költő, midőn ezt az eszközt használta fel célja elérésére, jól ismerte az elszólás mechanizmusát és jelentőségét. Az előző jelenetben Piccolomini Max, a leghevesebb szenvedéllyel állt Wallenstein pártjára s rajongással áradozott a béke áldásairól, amelyekre akkor nyílt meg a lelke, amikor Wallenstein leányát elhozta a táborba. Az ifjú apát és az udvar kiküldöttét, Questenberget, mélyen megrendítve hagyja ott. S most így folytatódik az 5. jelenet:[1]

QUESTENBERG: Jaj minekünk! Hát így vagyunk?
S így hagyjuk őt tévelyegni? S ne hívjuk
E percben vissza, hogy a hályog
Lehulljon a szeméről?

OCTAVIO: (*Mély elmerültségből feleszmélve*);
Az enyémről
Lehullt e percben és a mit látok, annak
A fele sem öröm.

QUESTENBERG: S mi az?

1) Dóczi Lajos fordítása.

OCTAVIO: Ez utazás.
Oh átkozott legyen!
QUESTENBERG: Hogy-hogy?
OCTAVIO: Jerünk!
Követnem kell a gyászthozó nyomot.
Saját szememmel látnom — oh jerünk.
(Magával akarja vonni.)
QUESTENBERG: Hová?
OCTAVIO: *(türelmetlenül):* A hölgyhöz.
QUESTENBERG: Mit?
OCTAVIO *(helyreigazítja szavait):* A hölgyeket . . .
Üdvözleni a herceghez, jerünk stb.

A német eredetiben a párbeszédnek ez a része így hangzik:
OCTAVIO: Zu ihr.
QUESTENBERG: Zu?
OCTAVIO *(korrigiert sich):* Zum Herzog! Gehen wir . . . etc.

Ez a kis elszólás — *„zu ihr“* *„zu ihm“* helyett, arra szólgál, hogy tudtunkra adja, hogy az apa átlátta fia pártfoglalásának indokát, mig az udvaronc arról panaszkodik: „Hogy csupa rejtélyben beszél.“

Az elszólás költői feldolgozásának más példáját Rank Ottó fedezte fel Shakespearenél. Idézem Rank közleményét a Zentralblatt für Psychoanalyse I. 3. számából:

Költőileg nagyon finoman indokolt s ragyogó technikával felhasznált elszólást találunk Shakespeare „Velencei kalmárjában“, (III. felvonás, 2. jelenet), amely csakúgy, mint a Piccolomini elszólása, amelyre Freud mutatott rá Schiller Wallenstein-jében, elárulja, hogy a költők jól ismerik az elvétés mechanizmusát és értelmét s hallgatóikról is feltételezik, hogy megértik őket. Porciát apja akarata arra kényszeríti, hogy férje választását a sorsra, a véletlenre bizza. Eddig még a véletlen szerencse megszabadította összes, nem szivesen látott kérőitől. De most, hogy Bassanióban megtalálta, akit igazán szeret, aggódik, hogy ő is rossz sorsot fog húzni. Legszívesebben azt mondaná neki, hogy ebben az esetben is bírja szerelmét, de ezt fogadalma nem engedi. Ebben a kétségek közt hányódó lelkiállapotban a költő ezt mondatja vele a szeretett férfiúnak:

„Kérlek, ne még; várj még egy-két napig
A kockázat előtt; balul ha választsz,
Elvesztem társaságod; várakozz hát.
Valami súgja, (de nem szerelem),
Hogy nem akarnálak elveszteni. — — — —
Én megmondhatnám, miként jó, ha választsz,
De esküt szegnék s ezt sohsem teszem;
Így elvéthetsz s ha úgy lesz, bűnt kívántatsz
Velem, hogy vajha szegtem volna esküt!
Oh a szemed! átjárt, két félre osztott:
Felem tiéd s a másik fél tiéd —
Azaz sajátom, mondom; de ha enyém —
Tiéd az s így egészen tiéd.

(Radó Antal fordítása.)

Éppen azt, amit csak halkan sejttetni akarna kérőjével, mert tulajdonképpen egészen el kellene hallgatnia, tudniillik, hogy már a választás előtt egészen övé és szereti, ezt a költő csodálatos lélektani finomsággal az elszólásban teljes megnyilvánulásra segíti s ez eszközzel feloldja a szerelmes türhetetlen bizonytalanságát s a néző hasonló irányu feszültségét a választás eredményét illetőleg.

A nagy költőknek ez állásfoglalása az elszólás magunkvallotta felfogása mellett nagy érdekkel és fontossággal bír, ezért igazoltnak látom, hogy egy harmadik ilyen példát iktassak ide, amelyet E. Jones közölt.[1]

„Rank Ottó egy nemrégiben megjelent dolgozatában szép pél dára figyelmeztet, amelyben Shakespeare egyik alakjának, Porciának szájába ‚elszólást' ad, hogy elárulja titkos gondolatait a figyelmes hallgató előtt.

Hasonló példát szándékozom bemutatni az egyik legnagyobb angol regényíró, George Meredith mesterművében, az „Önző" című regényben.[2] — A regény cselekménye röviden a következő: Sir Willoughby Pattern, a maga körében nagy bámulatnak örvendő arisztokrata, eljegyzi Miss Durham Konstanciát. A leány felfedezi, hogy vőlegénye kíméletlen egoista, e jellemvonását azonban a világ előtt ügyesen leplezi; hogy szabaduljon tőle, egy Oxford nevű kapitánnyal megszökik. Néhány évvel később Sir Pattern ismét

1) Ein Beispiel von literarischer Verwertung des Versprechens. Zentralblatt für Psychoanalyse. I. 10.

2) Magyar nyelven megjelent Babits Mihály fordításában.

eljegyzi magát: jegyese miss Clara Middleton. A könyv legnagyobb részét ármost annak a lelki vivódásnak az ábrázolása tölti be, amely Clara lelkében lejátszódik, amidőn ő is felismeri vőlegénye kirívó jellemvonását. Külső körülmények s az adott szóról való fogalma kötik igéretéhez, míg vőlegényét mindig megvetendőbbnek látja. Vőlegényének rokona és titkára, Vernon Whitford (akinek végül felesége is lesz) lesz bizalmasa és barátja, de a Pattern iránti becsületérzése és más motivumok visszatartják Whitfordot attól, hogy szerelemmel közeledjék a leányhoz.

Egy fájdalmas monológjában Clara így panaszkodik: ‚Ó, ha egy nemes férfi láthatna engem és érdemesnek tartaná, hogy segítsen rajtam! Ó, ha valaki kiszabadítana ebből a tövis- és tüskebörtönből. Én magam nem tudok kiszabadúlni. Gyáva vagyok. De egyetlen ujjmutatás *(beckoning of a finger)* — azt hiszem, megváltoztatna. Ha volna társam, akihez menekülhetnék, mennék, bár tüskéktől szaggatva, a megvetés sziszegése között! . . . Konstanciát egy katona mentette meg. Talán imádkozott s az ég meghallgatta imáját. Vétket követett el, de ó, hogy szeretem érte! Harry Oxfordnak hívták, akit szeretett. S ő nem habozott, széttépte béklyóit s nyiltan a másik mellé állt. Bátor leány, mit gondolnál te rólam? De nekem nincs W h i t f o r d Harrym, én egyedül vagyok.‘

A hirtelen ráeszmélés, hogy más nevet mondott O x f o r d helyett, ökölcsapásként hatott rá s mély pírral öntötte el.

Az a tény, hogy mindkét férfi neve a f o r d szótaggal végződik, nyilvánvalólag megkönnyíti felcserélésüket s sokan ezt elegendőnek itélnék ennek megmagyarázására. De a költő világosan kiemeli az igazi, mélyebben fekvő indokot.

A regény egy másik helyén ugyanaz az elszólás ismétlődik. Utána pedig az elszólóban az az önkéntelen habozás, a beszélgetés témájának hirtelen megváltoztatása jelentkezik, amelyet a lélekelemzésből és J u n g nak a képzettársításokról szóló könyvéből ismerünk, s melyek csak akkor lépnek fel, ha félig tudattalan komplexum rezdült meg valakiben. Pattern fölényeskedő hangon mondja Whitfordról: ‚Üres lárma! A jó öreg Vernon nem is képes valami rendkivüli cselekedetre.‘ — Clara azt feleli: — ‚De ha mégis O x f o r d — W h i t f o r d . . . lám, a hattyúk most úsznak felénk a tavon; milyen szépek! Mit is akartam magától kérdezni? Ugy-e, ha egy férfi látja, hogy más iránt nyilvánvaló bámulatot tanu-

sítanak, az természetesen elbátortalanítja őt?' Sir Willoughbyt hirtelen világosság járta át s mereven kiegyenesedett.

Clara azután mégegyszer elárulja egy elszólásával titkos óhaját, hogy Whitford Vernonnal egyesülhessen. Azt mondja egy fiúnak, akivel izen neki: „Mondd meg Vernon úrnak... azaz Whitford úrnak... stb." [1]

Az elszólásról itt vallott és kifejtett felfogásunk különben kiállja a próbát a legjelentéktelenebb csekélység esetében is. Ismételten alkalmam volt kimutatni, hogy a nyelvbotlás legcsekélyebb jelentőségű és legközelebb fekvő eseteinek éppenúgy megvan a maguk értelme és célzata, s hogy ezek ugyanúgy fejthetők meg, mint a feltünőbb elvétések. Egy nőbetegem, aki teljesen akaratom ellenére, de nyakas eltökéltséggel rövid kirándulásra készül Budapestre, azzal akarja magát igazolni, hogy hiszen csak három napra megy oda, de elszólja magát és azt mondja: csak három hétre. Ezzel elárulja, hogy ellenem való dacból inkább maradna három hétig, mint három napig abban a társaságban, amelyet hozzá nem illőnek tartok. — Egy este mentegetődzöm, amiért nem érkeztem idején, hogy feleségemet a szinházból hazakisérjem s azt mondom: Tiz perccel tiz után a szinház előtt voltam. Kijavitanak: azt akarod mondani: tiz előtt. Perszehogy tiz előtt-öt akartam mondani. Hiszen a tiz után nem volna mentség. Úgy mondták nekem, a szinlapon az áll: Vége tiz óra előtt. Mikor a szinházhoz érkeztem, az előcsarnok már sötét, a szinház üres volt. Az előadás korábban végződött és feleségem nem várt meg. Mikor az órámat megnéztem, még öt perc hiányzott a tiz órához. Én azonban úgy gondoltam, kicsit szépíteni fogom a dolgot és otthon azt mondom, tiz perccel tiz előtt már ott voltam. Sajnos, elszólásom

1) A költő célzatának megfelelőleg értelemmel bíró, többnyire szándékolatlan önvallomást jelentő elszólások további példáit találjuk Shakespeare II. Richárd-jában (II. felv. 2. jel.) és Schiller Don Carlosában (II. felv. 8. jel., Eboli hercegnő elszólása.) Bizonyára könnyű feladat volna ezt a sorozatot még kibővítenünk.

meghiusította és leleplezte füllentési szándékomat, mert hiszen még többet is árultatott el velem, mint amennyi bevallani valóm volt.

E ponttól azokhoz a beszédzavarokhoz vezet tovább útunk, amelyeket már nem az elszólás nevén jelölünk, mert nem az egyes szó kimondását, hanem az egész beszéd ütemét és elmondását zavarják meg, mint például a zavarban levő ember hebegése és dadogása. De itt is, mint a fenti esetekben, belső konfliktus nyilvánul meg a beszéd megzavarásában. Valóban nem hiszem, hogy valaki elszólná magát, ha kihallgatáson van Őfelségénél, vagy igaz szívből jött szerelmi vallomás közben, szóval mindazokban az esetekben, amikor szívvel-lélekkel ott van, ahogy' oly találóan mondani szoktuk. Sőt még az egyes írók stilusának megitélésekor is szabad és szoktuk is alkalmazni azt a magyarázó elvet, amelyet az egyes beszédelvétések megfejtésében nem nélkülözhetünk. A világos és félre nem érthető irásmód arról tanuskodik, hogy a szerző itt teljesen tisztába jött önmagával, míg ha erőltetett és tekergős kifejezésmódra akadunk, amely, a kitünő szólásmóddal élve, többfelé sandít, akkor valami kellőleg nem elintézett, bonyolódást okozó gondolat hatását, vagy a szerző önkritikájának elfojtott hangját érezzük ki.[1]

E könyv első megjelenése óta más anyanyelvű barátaim és szaktársaim is elkezdték figyelmüket az anyanyelvükön észlelt elszólások felé fordítani. Azt találták — amint várható volt — hogy ennek az elvétésnek a törvényei a nyelv anyagától függetlenek s ugyanolyan megfejtésekre jutottak, mint mi itt, németül beszélő személyek eseteiben. Számtalan példa helyén csak ezt az egyet iktatom ide:

---

1) *Ce qu'on conçoit bien*
S'annonce clairement
Et les mots pour le dire
Arrivent aisément.

Mit jól megértettél
Tisztán megjelenik,
Kifejező szava
Maga kinálkozik.

Boileau, Art poétique.

Dr. A. A. Brill (New-York) közli önmagáról: Egy barátom beszélt nekem idegbajos ismerőséről s aziránt érdeklődött, vajjon tudnék-e rajta segíteni. Én erre megjegyeztem: úgy vélem, hogy idővel valamennyi tünetét sikerül majd pszichoanalizis segítségével kiküszöbölnöm, mert ez *durable* (hosszadalmas) esetnek látszik — holott azt akartam mondani, hogy *curable* (gyógyítható.) (A contribution to the Psychopathology of Everyday Life — a „Psychotherapy“ folyóirat III. 1. számából, 1909.)

Végül azon olvasók számára, akik nem riadnak vissza némi fáradságtól, s akik a lélekelemzéssel ismerősek, egy példát iktatok ide, amelyből kiviláglik, a lélek milyen mélységeibe vezethet egy elszólás felfedése is.

Dr. L. Jekels közlése: (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse I, 1913.)

„December 11.-én egy ismerős hölgy lengyel nyelven kissé kihivó és fölényes hangon a következő kérdést intézi hozzám: ‚Miért mondtam én ma, hogy tizenkét ujjam van?‘ Felszólításomra visszaidézi a jelenetet, amelyben ez a megjegyzés elhangzott. Látogatóba készült a leányával s azt mondta ennek — aki a remisszió állapotában lévő dementia-praecox beteg — hogy vegyen fel más blúzt, amit a leány a másik szobában meg is tett. Mikor átöltözve visszatért, anyja a körmeit tisztogatta s ekkor a következő beszélgetés indult meg köztük:

A leány: ‚Látod, én már kész vagyok, te még mindig nem!‘

Az anya: ‚Persze, neked csak egy blúzod van és nekem tizenkét körmöm.‘

Leány: ‚Tessék?‘

Anya (türelmetlenül): ‚Természetesen, hiszen tizenkét ujjam van.‘

Az elbeszélést velem együtt végighallgató kartárs kérdésére, mi jut eszébe a tizenkettő-ről, éppoly gyorsan, mint határozottan azt feleli a hölgy: ‚Tizenkettő számomra nem dátum (amelynek jelentősége volna.)‘

Az ujj-hoz némi habozással a következő képzettársulást mondja el: ‚Az uram családjában előfordult, hogy gyermekek hat lábujjal jöttek a világra. Mikor gyermekeink születtek, rögtön megvizsgál-

ták őket, nincs-e hat lábujjuk.' Külső okokból az analizist az este nem folytattuk.

Másnap reggel, december 12.-én, meglátogat a hölgy s láthatólag izgatottan meséli: ,Képzelje, mi történt velem; már vagy husz esztendeje minden évben levélben gratulálok az uram öreg nagybátyjának a születésnapjára, amely ma esedékes; 11.-én szoktam neki írni; az idén azonban elfelejtettem és gyorsan táviratoznom kellett.'

Eszembe jut s emlékeztetem a hölgyet, milyen határozottan és gyorsan utasította el kartársam kérdését a tizenkettőre vonatkozólag, amely pedig igen alkalmas lett volna rá, hogy a szóbanforgó születésnapra emlékeztesse; éspedig éppen azzal a megjegyzéssel, hogy a tizenkettedike számára nem jelentős dátum. Most bevallja a hölgy, hogy a nagybácsi gazdag és ő tulajdonképpen mindig számított az örökségére, különösen mostani szorult helyzetében.

Tehát ez a nagybátya, azaz ennek halála jutott rögtön eszébe, amidőn néhány napja egy ismerőse kártyából azt jósolta neki, hogy sok pénzt fog kapni. Tüstént az villant meg a fejében, hogy a nagybácsi az egyetlen, akitől ő, vagy gyermekei, pénzt várhatnak. Eszébe jutott az is, hogy már e nagybácsi felesége megigérte, hogy végrendeletében megemlékezik az ő gyermekeiről; de az öregasszony végrendelkezés nélkül halt meg; talán az urának szóval adott valami vonatkozó utasítást.

A nagybátya elleni halálóhajtás nyilván rendkivül erősen ébredt fel, mert a jóslást tevő hölgynek azt mondotta: ,Maga egyenesen arra csábítja az embert, hogy embert öljön.'

A jóslás kimondása és a nagybácsi születésnapja között eltelt négy-öt nap alatt folyton ennek halála hírét kereste a nagybácsi lakóhelyén megjelenő ujságokban.

Nem csoda tehát, hogy mikor ennyire kivánta a nagybácsi halálát, a közeljövőben megünnepelendő születésnapjának tényét és dátumát kiszorította tudatából, és nemcsak megfeledkezett egy évek óta megismételt cselekedet végrehajtásáról, hanem még a kartárs kérdésére sem ébredt ennek tudatára.

A ,tizenkét ujj'-ról szóló nyelvbotlásban mármost az elnyomott tizenkettő jutott felszínre s ez volt a megtévedés egyik meghatározója.

Azt hiszem, csak egyik, mert az ,ujj'-hoz kapcsolódó feltünő

képzettársítás még további indokolást sejttet; s ez magyarázza meg azt is, hogy a tizenkettő éppen a tiz ujjra vonatkozó ártalmatlan szólásmódot hamisította meg:

Az ötlet az volt: ‚Az uram családjában előfordult, hogy gyermekek hat lábujjal jöttek a világra.'

Hat lábujj bizonyos abnormitás jele, tehát

hat ujj e g y abnormis gyereket,

tizenkét ujj k é t abnormis gyereket jelent.

S ezesetben a két abnormis gyerek valóban ott is volt.

A nagyon korán férjhezment asszonyra két gyermek maradt egyedüli örökségül a férje után, akit mindig abnormis, beteges különcnek tartottak, s aki rövid házasság után maga vetett véget életének; s mindkét gyermeket ismételten apai részről súlyosan terheltnek és abnormisnak találták az orvosok.

Idősebb lánya röviddel azelőtt tért haza súlyos katatoniás roham után; nemsokára azután fiatalabb, serdülő korú leánya is súlyos neurózisban betegedett meg.

Hogy itt a gyermekek abnormitását kapcsolatba hozta a nagybácsi ellen irányuló halálkivánsággal, s így ezzel a hasonlíthatlanul mélyebben elnyomott s lelkileg hatalmasabb elemmel sűríti össze, azt sejtteti velünk, hogy az elszólás második meghatározója a z a b n o r m i s g y e r m e k e k h a l á l á r a i r á n y u l ó k i v á n s á g.

Hogy a tizenkettes szám elsősorban a halálkivánságot jelenti, már abból is kiviláglik, hogy az illető hölgy képzetében a nagybátya születésnapja igen szorosan kapcsolódik a halál gondolatával. A férje ugyanis december 13.-án, tehát éppen a nagybácsi születésnapját követő napon lett öngyilkos, s a bácsi felesége ekkor azt mondta a fiatal özvegynek: ‚Tegnap még oly szivélyesen és kedvesen gratulált — s ma!'

Továbbá meg akarom még jegyezni, hogy a hölgynek éppen elég reális oka is volt, hogy gyermekei halálát kivánja, mert semmi öröme nem telt bennük, csak gondot, bánatot, önrendelkezésének keserves megszorítását okozták neki, s miattuk lemondott minden szerelmi boldogságról.

A nevezett alkalommal is nagyon igyekezett, hogy mindent elkerüljön, ami leányát, akivel látogatóba indult, izgathatta volna; s képzelhető, milyen óriási türelem és önmegtagadás szükséges ehhez egy dementia praecox-beteggel szemben s mennyi dűh- és bosszúsági indulatot kellett ezért elfojtania.

Tehát az elvétés értelme ezekután a következő volna:

A nagybácsi haljon meg, ezek az abnormis gyerekek haljanak meg (úgyszólván: ez az egész abnormis család pusztuljon ki), s én kapjam meg a pénzüket.

Ennek az elvétésnek, nézetem szerint, több tekintetben rendkivüli a szerkezete, éspedig:

a) Két meghatározó indoka van, amelyek egy elemben sűrűsödnek össze.

b) A két determináns fennforgása az elszólás megismétlődésében tükröződik (tizenkét köröm, tizenkét ujj).

c) Feltünő, hogy a tizenkettes szám egyik jelentése, t. i. a gyermekek abnormitását kifejező tizenkét ujj értelme, közvetett módon nyer ábrázolást; a lelki abnormitást itt a testi, a legfelsőt a legalsó képviseli."

*

A legnagyobbrészt lefordíthatatlan — mert formájukban a nyelvanyaghoz tapadó — idegennyelvű elszólásokat néhány magyar példával egészítjük ki. A következő három esetet dr. Hollós István észlelte és bocsátotta rendelkezésünkre:

1) Egy úriember, nagykereskedő, szép és hódítóvoltát élvezni szerető férfi, elég jó házaséletet él kevésbé vonzó feleségével, de többé-kevésbé hosszúra nyúló üzleti utazásai alkalmával szabadságát minden tekintetben alaposan kiélvezi. Egy ilyen úton meglátogatta igen boldog és szerelmi-házasságban élő testvéröccsét, s hazajövet, nagy családi összejövetelen, kissé csodálkozó hangon meséli: „Nem értem, hogy nyalja-falja ez az E... a feleségét... Nem úgy, mint én... Úgy csalja... nyalja-falja, hogy nevetség!" javítja ki ijedten, amikor az egész család hangos hahotája ráeszmélteti nemcsak ‚elszólására', hanem arra is, hogy a körülményeket ismerő hallgatósága egész világosan átlátta elvétésének szándékolatlan önvallomás jellegét.

2) Mulatságos önelárulás rejlik a következő elszólásban: Egy úr — mint oly sok más — háboruba bevonulván, civilruhájával szürke mindennapi énjét is levetette, s büszke hódítónak érzi magát a nőkkel szemben, amivel persze nem győz eleget dicsekedni. A szávaparti Zágrábban szolgál, s főleg a nagyon szép „strandfürdőn", ahol a város apraja-nagyja mulat s amelynek elrejtett, árnyas helyei sok alkalmas zúgot nyujtanak a bensőbb ismeretségre is, keresi és találja természetesen meglehetősen könnyű s alacsony

színvonalon álló nők között — szobaleányok, pincérnők stb. — és telt pénztárcájával támogatott „hódításait“ — mely utóbbi körülményt dicsekvései közben persze bölcsen elhallgat. Ily kaland mesélése közben szalad ki a száján: „Szeretem ezt a helyet, mert ott a nőket olyan jól meg lehet fizetni — figyelni.“ Az általános derültség, amelyet keltett, bizonyítja, hogy ez elszólás helyes értelmezésére sem volt mély elemzésre szükség.

3) Komolyabb jellegű, de éppilyen átlátszó az önelárulás a következő esetben: Egy minden hájjal megkent, vén róka bábaasszony, aki nagy ügyességgel bujkál a törvénytiltotta, de jövedelmező műtétek útján, azzal dicsekszik, hogy ő soha, semmi áron tilos dolgot nem művel. Néhány hónapja is ilyenre kérte fel egy ismerős leány; egészen kétségbeesve könyörgött, mentse meg a házasságonkivüli terhesség szégyenétől, „de én azt mondtam: hiába, ilyet nem teszek. Nem is tettem semmit. Mindazonáltal a gyermek világra jött.“ A tudattalan áruló szándék, az elnyomott igazság legalább a kötőszóban tört útat magának.

4) Egy kezelésben álló páciens elbeszéli, hogy előzőnapi főfájását kitünően meggyógyította a férje: gyógyszere „feteke retek“ volt, amit a homlokára rakott. Kétségtelen, hogy itt az utóbb kimondani szándékolt retek szó tek szótagja befolyásolta az előbb kimondott fekete szó beidegződését, azaz hozzájárult ahhoz, hogy a fekete szó helyett tévesen fetekét ejtsen ki a beteg.

A további vizsgálódás kiderítette, hogy előzőnapi főfájása nem volt minden összefüggés nélkül azzal, hogy leánya, akit rendesen „feketének“ szoktak becézően nevezni, ujból magára haragította, úgyhogy, elfojtottan bár, de kedve lett volna kitekerni a nyakát, amit a szótag kiforgatásával (ket-tek) ime szimbolikusan végre is hajtott.‘ (Ferenczi közlése.)

5) Egy fiatal festőművésznő külföldi városból tért haza, ahol egy R. nevű kartársát hiába igyekezett megváltozott művészi irányának megnyerni; R. meglehetős élesen bírálta el a festőnő képeit. Otthon a művésznő jellemezni akarta, milyen kedves volt hozzá R. egyébként és elbeszélte, hogy „R. kikisért a vonathoz és az *o*tolsó percig *u*tt állt“ (ahelyett, hogy: „az *u*tolsó percig *o*tt állt.“) Lehetetlen észre nem venni, hogy nem egyszerű „kontaminációról“, hanem a háttérben lappangó (és R. kedvességét sok tekintetben tagadó) utált szó által okozott zavarról van itt szó. Különben is ezt az esetet nem is lehetne Meringer és Mayer szelle-

mében megmagyarázni, amelyszerint az „erősebb" hangzó szorítja ki a „gyengébbet", hiszen itt két hangzó egymást szorította ki s így egyenlő erejüknek kellett lennie. (Dr. Ferenczi közlése.)

6) Egy idősebb úr, aki híres volt arról, hogy sosem hagy nyugtot a cselédségnek, akárhol fordúl meg, így szólítja meg az udvarban dolgozó iparosmestert: „Hogy van, H. úr, mit csinál a cseléd, akarom mondani a család?" (Dr. Ferenczi közlése.)

7) Dr. Ranschburg Pál idegorvos és pszichológus előadást tartott arról, hogy az elvétések a homogén ingerek gátló hatása folytán jönnek létre. Az előadást következő vitában Dr. Ranschburg az egyik felszólalót, dr. Ferenczit tévedésből két ízben is Freud kollégának nevezte. Erre figyelmessé tétetvén, az előadó nyelvbotlását a két név kezdőbetűjének (F.) azonosságával próbálta magyarázni. A felszólaló azonban köszönettel nyugtázta az azonosításban ezenfelül rejlő tudattalan elismerést. (Dr. Ferenczi közlése.)

8) „Egy részvénytársaság igazgatóját megkérdeztem, milyen viszonyban áll intézete egy másikkal. „Tudod" — felelte — „a mi intézetünk az anyaintézet, a másik a leányintézet. Az egész egy csalás — akarom mondani egy család." (F. úr közlése.)

9) Tudományos előadás közben Sz. dr. az egyik előadó munkája címét a „genitálitásról" — genialitásnak ejti. Kétségkivül az elismerésnek (vagy rejtett gúnynak?) megnyilatkozása volt ez az elvétés.

10) Ugyanazon ülésen az így aposztrofált előadó, amikor a női nemiszervek hisztériájáról beszélt, vita közben így szólt: „senkinek sincs kifolyása az ellen" (ahelyett, hogy kifogása.)

11) Z. úrról tudják hozzátartozói, hogy nehezen válik meg a pénztől. Nem fösvény, könnyen is látja be valamely kiadás szükséges voltát, de bizonyos (majdnem testileg észlelhető) kellemetlen érzés nem hiányzik a legindokoltabb kiadásnál sem. Egyízben egy nagyobb összeget kellett egy családtagja érdekében kifizetnie és valaki sürgette: „Elküldötte már a pénzt a fiának?" „Ó igen" — volt a válasz — „épp ma utáltam ki az összeget." (Storfer A. J. közlése.)

VI
FÉLREOLVASÁS ÉS FÉLREIRÁS

Hogy az olvasás és irás közben elkövetett tévedések ugyanazon szempontok és elvek szerint értelmezhetők, mint az elszólások, e müveletek rokon voltánál fogva természetes. Itt csak néhány gondosan elemzett példa közlésére fogok szoritkozni, s nem kisérlem meg, hogy e jelenségeket teljességükben átfogjam.

A) FÉLREOLVASÁS

1) A kávéházban a „Leipziger Illustrierte" egy számát lapozgatom, ferdén tartva azt magam előtt s egy egész oldalt betöltő kép alatt ezt az aláirást olvasom: *Eine Hochzeitsfeier in der Odyssee.* (Lakodalmi ünnep az Odysszeában.) Figyelmessé leszek, csodálkozva igazitom egyenesre a lapot s most helyesen ezt olvasom: *Eine Hochzeitsfeier an der Ostsee.* (Lakodalmi ünnep az Ostsee [Keleti tenger] mellett.) Hogy jutottam ez értelmetlen olvasási hibához? Gondolataim rögtön Ruths egy könyvére irányulnak: „Experimentaluntersuchungen über Musikphantome",[1] mely az utóbbi időben sokat foglalkoztatott, mert némileg közel jár azokhoz a lélektani problémákhoz, amelyekkel foglalkozom. A szerző a közel jövőben

1) Darmstadt, 1898, H. L. Schlapp kiadása.

egy ujabb munka megjelenését igéri, melynek címe: „Analyse und Grundgesetze der Traumphänomene.“ Nem csoda, hogy én, aki nemrégiben bocsátottam közre egy könyvet „Az álomfejtésről“, feszűlt érdeklődéssel nézek a mű elébe. Ruths a zenefantómokról írt könyvét felütve, elől a tartalomjegyzékben láttam, hogy a szerző részletes induktiv bizonyítékát igéri adni annak, hogy az ó-hellén mitoszok és regék végső szálai szendergési- és zenefantómokban, álomjelenségekben és deliriumokban gyökereznek. Tüstént megnéztem a szövegben, vajjon a szerző is tud-e arról, hogy az a jelenet, mikor Odysseus megjelenik Nausikaa előtt, a közönséges meztelenségi álomra vezethető vissza. Engem egy barátom figyelmeztetett Keller Gottfried „Zöld Henrik“-jének arra a szép részletére, amely az Odysszeának ezt az epizódját a hazájától távol bolyongó hajós álmainak megvalósításaként mutatja be s én ehhez még hozzáfűztem a meztelenségi, exhibiciós álomhoz való vonatkozását. (Traumdeutung, 7. kiad. 170. o.) Ruthsnál mindezt nem találtam meg. Ezesetben nyilvánvalóan elsőbbségi gondolatok foglalkoztattak.

2) Hogy jutottam hozzá, hogy egy napon azt olvassam az ujságban: *„Im Faß durch Europa“*, ahelyett: *„zu Fuß durch Europa?“* Hordóban Európán keresztül, ahelyett, hogy: gyalog. Ennek a megfejtése hosszú ideig nehézségeket okozott nekem. Első ötleteim ugyan arra mutattak, hogy Diogénes hordójáról — *Faß* — van szó s nemrégiben egy művészettörténetben olvastam valamit a Nagy Sándor-korabeli művészetről. Közelfekvő lett volna tehát, hogy Nagy Sándor híres szavaira gondoljak: Ha nem volnék Sándor, Diogénes szeretnék lenni. Azután valami Zeitung Hermann nevű emberről lebegett valami előttem, aki ládába csomagoltatta magát s úgy indult útnak. De a további összefüggést sehogysem tudtam megtalálni s a művészettörténetben sem sikerült azt az oldalt fellapoznom, amelyen ama megjegyzés szemembe ötlött. Csak

hónapokkal később jutott ismét eszembe ez a közben elfelejtett rejtély s ekkor egyszersmind a megoldása is. Eszembejutott egy ujságcikk megjegyzése, micsoda különös közlekedési = „előmeneteli“, „*Beförderung*“ — módokat választanak mostanában az emberek, hogy Párizsba, a világkiállításra eljussanak s azt hiszem, ott volt tréfásan megemlítve az az ember is, aki egy másik emberrel hordóban szándékozik magát Párizsba guríttatni. Természetesen ezeket az embereket nem hajtotta egyéb, mint hogy az ilyesfajta bolondságokkal feltünést keltsenek. Zeitung Hermann valóban annak az embernek a neve volt, aki első példáját adta az ilyen különös „előhaladási“ módnak. Azután eszembe jutott, hogy egyszer kezeltem egy beteget, akinek az ujságtól való beteges félelme, ama beteges becsvágyának visszahatásaként nyert megfejtést, hogy nevét nyomtatva, mint „híres emberét“ lássa az ujságban. Macedóniai Alexandros bizonyára egyike volt a legbecsvágyóbb férfiaknak, akik valaha éltek. Hiszen azt fájlalta, hogy nem lesz Homéros, aki majd az ő tetteit megénekelje. De hogy is nem gondolhattam arra, hogy egy másik Alexander sokkal közelebb áll hozzám, hogy Alexander az öcsém neve! Most azután rögtön megtaláltam a megbotránkoztató és elfojtásra szoruló gondolatot, amely erre az Alexanderre vonatkozott, valamint ennek aktuális indító okát is. Az öcsém szakértő tarifákat és szállitásokat illető dolgokban s bizonyos időpontban előadásai révén egy kereskedelmi főiskolán a rendes tanári címet kellett volna megkapnia. Jómagamat már évek előtt javaslatba hoztak ez előmenetelre (*Beförderung)*, de mégsem értem el ezt. Anyánk akkoriban csodálkozását fejezte ki afölött, hogy a kisebbik fia hamarabb lesz professzor, mint a nagy. Így állt a dolog akkor, amikor a fenti olvasási tévedés megoldását nem tudtam megtalálni. Azután nehézségek gördültek az öcsém elé is s az ő kilátásai a professzorságra még kisebbek lettek, mint az enyéim.

Ekkor azonban hirtelen nyilvánvalóvá lett előttem a félreolvasás értelme; mintha öcsém kilátásainak rosszabbodása akadályt hárított volna el előlem. Ez olvasási hiba alkalmával úgy viselkedtem, mintha öcsém kinevezését olvasnám az ujságban és azt mondtam volna: Sajátságos, hogy ilyen ostobaságok révén (amilyenekkel ő foglalkozik) az ujságban állhat (azaz: tanári kinevezést kaphat) az ember! Most aztán könnyen megtaláltam a művészettörténet keresett helyét is a Sándor-korabeli hellenisztikus művészetre vonatkozólag, s csodálkozva győződtem meg, hogy régebbi kereséseim közben többször néztem át ugyanazt az oldalt s, mintegy negativ hallucináció uralma alatt, mindig elsiklottam az illető mondat fölött. Ebben különben semmi sem volt, ami a megfejtésben útbaigazított, vagy az elfelejtésre érdemes lett volna. Azt hiszem, a könyvben való hasztalan keresés tünete csak megtévesztésemre keletkezett. Célja az volt, hogy a gondolatkapcsolatok folytatását ott keressem, ahol kutatásom akadályba ütközött, tehát a macedóniai Alexandros-ra vonatkozó gondolatok irányában. s így úgyanolyan nevű öcsémtől annál biztosabban elterelődjem. Ez a mechanizmus eredményhez is vezetett; minden fáradozásomat arra fordítottam, hogy az elvesztett helyet abban a művészettörténetben megint felkutassam.

A *„Beförderung“* (előléptetés, „előhaladás“) szó kettős értelme volt ebben az esetben a gondolattársítás hídja a két komplexum között, amelyek közül az egyik, a jelentéktelen az ujságcikk révén megrezdült, a másik, a fontosabb, de tilalmas, mint az olvasás megzavarója juthatott érvényre. Ebből a példából láthatjuk, hogy nem mindig könnyű felderíteni az olyfajta jelenségeket, mint amilyen ez az olvasási hiba volt. Alkalomadtán arra kényszerül az ember, hogy a rejtély megoldását kedvezőbb időre halassza. De minél nehezebbnek bizonyul a megfejtés munkája, annál biztosabban elvárhatjuk, hogy a végül felfedett zavaró gondolatot tudatos gondolkodásunk idegenszerűnek és vele ellentmondónak fogja megitélni.

3) Egy napon levelet kapok Bécs környékéről, amely megrendítő hírt közöl velem. Rögtön hivom a feleségemet, sajnálkozzék ő is provokálom, hogy az a szegény M. Vilmosné „*d i e arme Wilhelm M.*“ oly súlyos beteg s az orvosok lemondtak életbenmaradásáról. De szavaimban, amelyekkel sajnálkozásomnak kifejezést adok, úgylátszik valami hamisnak hangzik, mert a feleségem gyanút fog, látni akarja a levelet s azt mondja, így nem állhat a hír, mert német nyelven senki sem szokta az asszonyt az ura keresztnevén nevezni s különben is a levél írója jól tudja az asszony keresztnevét. Konokul védem állításomat s a szokásos névjegyekre utalok, amelyeken az asszony az ura keresztnevével nevezi meg önmagát. Végül mégis elő kell a levelet vennem s tényleg azt olvassuk benne, „*d e r arme W. M.*“, sőt, amit először egyáltalán nem vettem észre: „*d e r arme Dr. W. M.*“ Ezzel az észrenemvevéssel úgyszólván görcsös kisérletet tettem arra, hogy a szomorú tényt a férfiról az asszonyra hárítsam át. A névelő, jelző és név közé beiktatott Dr. cím nem igen illik ahhoz a feltevéshez, hogy a hír az asszonyra vonatkozhassék. Ezért ezt olvasás közben nem is láttam meg. E meghamisítás indoka azonban nem az volt, hogy az asszony nekem kevésbé rokonszenves, mint a férfi, hanem a szegény ember sorsa aggodalmat ébresztett bennem egy más, hozzám nagyon közelálló személyt illetőleg, akinél e súlyos kóreset általam ismert betegségi feltételeinek egyike szintén meg volt.

4) Bosszantó és nevetséges számomra egy olvasási hiba, amely gyakran megesik velem, ha szabadságom idején idegen város uccáin járkálok. Ilyenkor minden üzlet cégtábláján, amely erre bár csak a legtávolabbi lehetőséget nyújtja, azt olvasom: *Antiquitäten*. Ebben a gyűjtő kalandos kedve nyilvánul meg.

5) B l e u l e r nagyjelentőségű könyvében: „Affektivität, Suggestibilität, Paranoia“ (1906) ezt mondja el (121 o.):

„Olvasás közben egyszer az volt az intellektuális érzésem, hogy

két sorral alább a nevemet látom. Csodálkozásomra csak az a szó áll ott: *Blutkörperchen.* A félreolvasásnak — úgy a látótér központjában, mint kerületében megfigyelt — sok ezer esete közül, amelyet elemeztem, ez a legkirívóbb. Ha például a nevemet véltem látni, akkor az a szó, amely erre alkalmat adott, többnyire sokkal hasonlóbb volt a nevemhez, legtöbbször nevem összes betüinek benne kellett lenniök, másképp nem estem ilyen tévedésbe. Ebben az esetben azonban a magamravonatkoztatás tévedése s a látási illuzió igen könnyen volt indokolható. Miközben a félreolvasást elkövettem, éppen a tudományos munkák stilusának bizonyos hibáiról olvastam, amelyektől, úgy érzem, az én munkáim sem mentesek."

6) H. Sachs:

Azt olvasom: *„An dem, was die Leute frappiert, geht er in seiner Steifleinenheit vorüber."* Ezen a szón azonban megütközöm, mégegyszer odanézek és látom, hogy a könyvben *Stilfeinheit* áll. Ez a tévedés egy nagyrabecsült író olvasása közben esett meg velem, aki a nevezett helyen azonban áradozón dicsér egy történetírót, akit nem szeretek, mert a ‚német professzor'-jelleg tulságosan kiütközik rajta. (*Steifleinen* = merev, *stilfein* = finom stilü.)

7) Érdekes félreolvasási esetről számol be dr. Eibenschütz Marcell a filológiai tudomány köréből (Zentralblatt für Psychoanalyse I, 5/6.):

„A ‚Mártírok könyvé'-nek — ‚Buch der Märtyrer', egy középkori legendás könyvnek történetével foglalkoztam, amelyet a porosz Tudományos Akadémia ‚Deutsche Texte des Mittelalters' kiadványsorozata számára készített elő. Az eddig még nyomtatásban meg nem jelent munka igen kevéssé ismeretes, egyetlen értekezés van, amely róla szól: J. Haupt: ‚Über das mittelhochdeutsche Buch der Märtyrer', Wiener Sitzungsberichte, 1867, 70. kötet 101. old. Haupt nem régi kézirat alapján dolgozott, hanem a Klosterneuburgban készült *C* fő kézirat ujabb 19. századi másolatát használta, amelyet a bécsi udvari levéltárban őriznek. E másolat végén következő szubszcripció található:

Anno domini MDCCCL in vigilia exaltacionis sancte crucis ceptus est iste liber et in vigilia pasce anni subsequentis finitus cum adiutorio omnipotentis per me Hartmanum de Krasna tunc temporis ecclesie niwenburgensis custodem.

Nos, Haupt az értekezésében közli ezt a Subscriptió-t, abban a hiszemben, hogy ez is a *C* kézirat írójától származik s e *C* kézirat keletkezését az *1850.* évet jelző római szám következetes téves olvasásával az *1350.* évbe teszi, noha ő maga a Subscriptiót egész helyesen másolta le, s értekezésében az idézett helyen egész helyesen áll — MDCCCL — nyomtatásban is.

Haupt közleménye számos nehézség forrásává vált számomra. Elsősorban is fiatal kezdő létemre teljesen Haupt tekintélyének befolyása alatt állottam s hosszú időn át Haupt nyomán magam is 1350-et olvastam a teljesen világosan és helyesen nyomtatott Subscriptióban 1850 helyett; de a *C* kéziratban, melyet én használtam, a Subscriptiónak nyoma sem volt; továbbá kiderült, hogy az egész 14-ik század folyamán nem élt Klosterneuburgban Hartmann nevű szerzetes. S midőn végül a hályog lehullt szememről, akkor már kitaláltam az egész tényállást s további kutatásaim megerősítették feltevésemet: a sokat emlegetett Subscriptió ugyanis csakis a Haupt-használta másolatban található s ennek leírójától, Hartmann Zeibig pátertől származik, aki a morvaországi Krasznà-ban született, Klosterneuburgban ágostonrendi szerzetes volt, 1850-ben, mint a kolostor kincstárnoka lemásolta a *C* kéziratot s másolata végén régi szokás szerint megnevezi magát. A középkori dikció s a régies helyesírás bizonyára hozzájárultak, hogy Haupt azon óhaj hatása alatt, hogy a tárgyalt munkáról minél többet közölhessen, tehát a *C* kézirat keletkezési évét is megállapítsa, állandóan 1350-et olvasott 1850 helyett. (Ez a tévedés indoka.)"

8) Lichtenberg „Witzige und Satirische Einfälle" „Élces és szatírikus ötletei" között van egy megjegyzés, amely nyilván megfigyelésen alapul s a félreolvasás elméletét csaknem egészen magában foglalja: „Mindig Agamemnont olvasott *angenommen* (elfogadva) helyett, annyit olvasta Homéroszt."

Az esetek túlnyomó részében ugyanis az olvasó bizonyos irányú hajlamossága változtatja meg a szöveget s olvastat bele olyat, amit vár, vagy ami nagyon foglalkoztatja. Elegendő, ha a szöveg maga csak annyiban kedvez a tévedésnek, hogy valami szóképbeli hasonlóságot mutat fel, amelyet az olvasó a maga szellemében megváltoztathat. A futólagos odapillantás, különösen

szemüveg nélkül, kétségtelenül megkönnyíti az ilyen illuzió lehetőségét, de semmiképpen sem szükséges feltétele.

9) Azt hiszem, a háború, amely mindnyájunkban bizonyos meghatározott s hosszantartó aggodalmakat és gondterhességet teremtett, egy elvétésnek sem kedvezett annyira, mint éppen a félreolvasásnak. Nagyszámú ilyen esetet figyeltem, de sajnos, csak egy részüket őriztem meg. Egy napon valami reggeli vagy esti lapot veszek a kezembe s a következő, nagybetűs feliratot olvasom benne: *Der Friede von Görz* (a görzi békekötés). De nem, itt csak az áll: *Die Feinde vor Görz* (az ellenség Görz előtt áll). Akinek két fia küzd éppen az olasz harctéren, érthető, hogy könnyen téved így az olvasásban. Másvalaki bizonyos szövegben azt olvassa: *alte Brotkarte*, amit azután *alte Brokate*-ra kell kijavítania. Mindenesetre említésre érdemes, hogy az illető úr egy baráti házban, amelynek gyakori szivesen látott vendége, a háziasszonynak kenyérjegyek — *Brotkarte* — átengedésével szokott kedveskedni. Egy mérnök, aki egy alagút épitkezésénél dolgozik s akinek felszerelése az ottani nedvességet sohasem állja soká, csodálkozására azt látja, hogy egy hirdetés „*Schundleder*" „selejtes bőr"-árúkat ajánl a tisztelt vevőközönségnek. De a kereskedők ritkán ily őszinték, a hirdetés valójában *Seehundleder*-ről, fókabőről szól.

Az olvasó foglalkozása vagy pillanatnyi helyzete is meghatározólag hat ki a félreolvasás eredményére. Egy filológus, aki utolsó kiváló munkái révén nagy vitatkozást folytat szaktársaival, „*Sprachstrategie*"-t olvas *Schachstrategie* (n y e l v stratégiát sakkstratégia) helyett. Egy ember idegen városban sétál éppen abban az órában, amelyre egy kúrával helyreállított bélműködése szabályozódott, s egy többemeletes áruház első emeleti nagy tábláján azt olvassa: *Klosethaus*; efölötti örömébe azonban mégis némi megütközés vegyül amiatt, hogy ez a hasznos intézmény oly szokatlan elhelyezést talált. A legközelebbi pillanatban öröme lelohad, mert a felirat a valóságban így szól: *Korsethaus*.

10) Az esetek egy más csoportjában a szövegnek sokkal nagyobb része van a félreolvasásban. A szöveg olyasvalamit tartalmaz, ami az olvasóban ellenkezést kelt, ránézve kinos közlést vagy követelést tartalmaz s ezért az olvasási hiba révén az elutasitás vagy vágyteljesülés szellemében kell átalakulnia. Ilyenkor természetesen elvitázhatatlanul el kell fogadnunk, hogy az olvasó a szöveget előbb helyesen fogta fel s itélte meg, mielőtt ily értelemben kijavitotta volna, noha a tudat arról az első olvasásról semmit sem tud. Ebbe a csoportba tartozik a 3. példa a föntiek közül; egy más, rendkívül aktuális példát alább közlök Dr. M. Eitingon nyomán (akkoriban az iglói hadikórházban. A közlemény az Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse 1915. II. évfolyamában jelent meg).

„X. hadnagy, aki háborúban szerzett traumatikus neurózisa miatt van kórházunkban, egy napon az oly korán elesett költőnek, Heymann Walter-nek[1] egy versét olvasta fel: nekem feltünt az utolsó versszak végsora, amelyet látható megindultsággal a következőképpen mond el:

Wo aber steht's geschrieben, frag' ich, daß von allen
Ich übrig bleiben soll, ein andrer für mich fallen?
Wer immer von euch fällt, der stirbt gewiß für mich;
Und ich soll übrig bleiben? warum denn nicht?

De mindnyájunk közül, — hol áll megírva, kérdem, —
Hogy megmaradjak én, s a többi haljon értem?
Ki elhullt, élte árán váltja meg az enyém;
S meg én maradjak éppen? Miért is ne én?

Látva megütközésemet, felfigyel s, kissé zavartan, mégegyszer olvassa a helyes szöveget:

Und ich soll übrig bleiben? warum denn ich?
S meg én maradjak éppen? Mért éppen én?

X. esetének köszönhetem, hogy némi analitikus betekintést nyertem a háborús „traumatikus neurózisok" lelki mechanizmusába s így lehetővé vált, hogy munkamódunkra oly kedvezőtlen körül-

1) W. Heymann: Kriegsgedichte und Feldpostbriefe p. 11 „Den Ausziehenden."

mények és a túlzsúfolt, kevés orvossal ellátott hadikórháznak dacára, kissé többet vehettem észre a rendszerint gránátrobbanásoknak tulajdonított neurózisok ‚okozói'-ból.

Ebben az esetben is fennáll a súlyos reszketés, amely e neurózisok kimondott eseteinek első pillanatra oly meglepő hasonlóságot kölcsönöz, azonkivül félelemérzetek, siránkozás, dührohamokra, görcsös, infantilis-motórikus kitörésekre és hányásra való hajlam ‚a legcsekélyebb izgalom után.'

Igen feltünő volt éppen ez utóbbi tünet lelki eredete, amely elsősorban a másodlagos betegségi előny szolgálatában állt: a kórházparancsnok megjelenése, aki a lábbadozókat időről-időre megtekinti; egy ismerősnek a megjegyzése: ‚Hiszen ön nagyszerű színben van — bizonyára már egészséges!' — elégséges volt, hogy nyomban hányási rohamot váltson ki.

‚Egészséges . . . megint bevonulni . . , mért éppen én . . .?'

11) A „háborús" félreolvasásoknak más példáit Dr. Hanns Sachs (Wien) közölte:

„Egy közeli ismerősöm többször kijelentette előttem, ha rákerül a sor, nem fogja igénybevenni oklevéllel igazolt szakképzettségét s ezen alapuló igényét arra, hogy a *Hinterland*-ban nyerjen megfelelő alkalmazást, hanem frontszolgálatra fog bevonulni. Röviddel a határidő lejárta előtt igen szűkszavúan s minden további indokolás nélkül közölte velem, hogy a szakképzettségére vonatkozó okmányokat illetékes helyen benyujtotta s ennek folytán legközelebb valami ipari tevékenységre fog beosztást kapni. Másnap találkoztam vele egy hivatalos helyiségben. Én éppen egy asztal mellett álltam és írtam; odajött hozzám, kisideig a vállam fölé hajolt s azt mondta: Nini, az a szó ott fönn ‚*Druckbogen*' — s én előbb úgy olvastam: ‚*Drückeberger*' (*Druckbogen* = nyomtatvány; *Drückeberger* = bujkáló, ‚lógos' katona.)" (Internat. Zeitschr. f. Psychoanalyse, IV. 1916/17.)

12) „A villamoson ülve azon gondolkodtam, hogy akárhány ifjukori barátom, akit mindig gyengének, érzékenynek tartottak, most kibírja a legkeményebb fáradalmakat, amelyekbe én biztosan belepusztulnék. E kellemetlen gondolatmenet közepette félfigyelemmel így olvasom egy menetközben szemembe tünő cégtábla nagy fekete betűit: ‚*Eisenkonstitution*'. A következő pillanatban eszembe jut, hogy ez a szó nem igen alkalmas cégfeliratra; gyorsan vissza-

fordulok, még meglátom a táblát s megállapítom, hogy tulajdonképpen ‚*Eisenkonstruktion*' áll rajta." (*Eisenkonstitution* = vasszervezet; *Eisenkonstruktion* = vasszerkezet.)

13) „Az esti lapok azt az — időközben megcáfolt — Reuter-táviratot közölték, hogy Hughes-t választották meg az Egyesült Államok elnökévé. Ezzel kapcsolatban az állítólag megválasztott elnök rövid életrajzát is közölték s ebben azt olvastam, hogy Hughes Bonn-ban végzett egyetemi tanulmányokat. Különösnek találtam, hogy ezt a körülményt sohasem említették meg a hetekig tartó ujságvitákban, amelyek a választást megelőzték. Gondosabb átolvasás azután kiderítette, hogy csak a Brown-egyetemről volt szó. Ez a kirívó eset, amelyben a félreolvasás csak meglehetős erőszakolt módon jöhetett létre, részben az ujságolvasás felületes voltában, elsősorban azonban abban leli a magyarázatát, hogy nemcsak politikai, hanem ezenfelül még személyes okokból is nagyon óhajtottam, hogy az uj elnök rokonszenvvel legyen a központi hatalmak iránt s a jövőben jó viszonyt teremtsen köztük és állama között."

B) FÉLREIRÁS (TOLLHIBA)

1) Egy lapon, amely többnyire üzleti természetű, rövid napi feljegyzéseket tartalmaz, meglepődve látok a többi, helyesen beírt szeptemberi dátum között egy helytelenül bejegyzett napot: „Csütörtök, október 20." Ezt az előlegezést könnyen meg tudom fejteni, mégpedig mint egy óhaj kifejezését. Néhány napja felüdülve érkeztem haza nyári utazásomról s úgy érzem, ujra képes vagyok kiadós orvosi tevékenységre, de a betegeim száma még csekély. Megérkezésemkor itt találtam egy betegem levelét, aki október 20.-ára jelenti be magát. Mikor ugyanezt a számot szeptemberben beírtam, olyasmit gondolhattam: X már itt lehetne, milyen kár ezért a teljes hónapért! s ennek hatása alatt előretoltam a dátumot. A zavaró gondolatot ezesetben alig nevezhetjük megbotránkoztatónak; éppen ezért rögtön tisztában vagyok az iráshiba jelentésével, mihelyt észrevettem azt. Egészen hasonló s ugyanígy indokolt elírást követtem el a

következő év őszén. — E. Jones szintén tanulmányozott ily dátumelírásokat s a legtöbb esetben könnyen felismerte indokolt voltukat.

2) Megkapom a „Jahresbericht für Neurologie und Psychiatrie" számára beküldött közleményem korrektura-ivét s természetesen különös gondossággal kell átnéznem a szerzők neveit, amelyek — minthogy különböző nemzetekhez tartoznak — a legtöbb nehézséget szokták a szedőnek okozni. Néhány idegen hangzású nevet tényleg ki kell még javítanom, de egyetlen nevet különösképpen a szedő javított ki kéziratom ellenére, mégpedig teljes joggal. Úgyanis én Buckrhard-ot írtam, míg a szedő kitalálta, hogy Burckhard-ról lehet szó. Magam dicsérőleg emlékeztem meg az ilynevű szülész értekezéséről, amely a szülésnek a csecsemőkori bénulásokra való befolyását tárgyalja s különben sincs semmi kifogásom a szerző ellen; de ugyanezt a nevet viseli egy bécsi író is, aki „Álomfejtés"-emről írt értelmetlen birálatával bosszúságot okozott nekem. Úgy látszik, mintha a Burckhard név leírásakor — mely dolgozatomban a szülészt jelölte — valami rosszat gondoltam volna a másik B.-ról, az iróról, mert a név eltorzítása, mint már az elszólásnál említettem, igen gyakran jelent gyalázást.[1]

3) Ezt az állítást igen szépen bizonyítja A. J. Storfer egy önmegfigyelése, amelyben a szerző dicséretreméltó nyiltsággal fedi fel az okokat, amelyeknek hatása alatt egy vélt vetélytársa nevére először rosszul emlékezett, azután elferdítve írta azt le:

„1910. decemberében egy zürichi könyvkereskedő kirakatában láttam Dr. Hitschmann Eduard ujonnan megjelent könyvét Freud neurózis-tanáról. Akkoriban éppen egy előadás kéziratán

1) V. ö. „Julius Cäsar" III. felv. 3 jelenetében:
Cinna: Igazán: nevem Cinna.
Polgár: Tépjétek izekre: ő is összeesküvő.
Cinna: Én Cinna, a költő vagyok! Én nem a pártütő Cinna vagyok!
Polgár: Semmit sem tesz: neve Cinna. Csak nevét tépjétek ki szivéből, aztán hadd menjen. (Vörösmarthy Mihály fordítása)

dolgoztam, amelyben a legközelebbi hetekben Freud lélektanának fővonásait akartam egy tudományos egyesületben ismertetni. Az előadás akkor már leírt bevezetésében vázoltam a Freud-i lélektannak az alkalmazott pszichológia terén való kutatásokból kiindult kifejlését, rámutattam e pszichológia összefoglaló ismertetésének nehézségeire s arra, hogy ilyen általános összefoglalás még nincs is. Mikor (az előttem mindaddig ismeretlen) szerző könyvét a kirakatban megláttam, első pillanatban nem gondoltam rá, hogy megvegyem. Pár nappal később azonban mégis arra határoztam el magamat. A könyv már nem volt a kirakatban. A könyvkereskedőnek megmondtam a röviddel előbb megjelent könyv címét s szerzője gyanánt ‚Dr. Eduard Hartmann'-t neveztem meg. A könyvkereskedő kijavított: ‚Ön talán Hitschmann-t gondolja s átnyujtotta a könyvet.

Az elvétés tudattalan indokát könnyen felderíthettem. Bizonyos mértékig érdemül róttam fel magamnak, hogy a pszichoanalitikus tanokat fővonásaikban összefoglaltam s nyilván irigységgel s boszúsággal láttam Hitschmann könyvét, mint amely érdemeimet csökkenti. A név megváltoztatásában tudattalan ellenséges érzület jutott kifejezésre, mondtam magamnak a ‚mindennapi élet pszichopathológiája' nyomán. Akkoriban beértem ezzel a magyarázattal.

Néhány héttel később feljegyeztem ezt az elvétést. Ez alkalommal azt a kérdést is felvetettem, miért mondtam éppen Eduard Hart-mannt Eduard Hitschmann helyett. Vajjon csak a nevek hasonlósága adta számba az ismert filozófus nevét? Első ötletem egy megjegyzést idézett emlékembe, amelyet egykor Meltzl Hugó professzortól, Schopenhauer lelkes hivétől hallottam s amely körülbelül így hangzott: ‚Eduard Hartmann az elkontárkodott, a viszszájárafordított Schopenhauer.' Az indulatból fakadó szándék tehát, amely e pótnevet meghatározta, ilyesforma lehetett: ‚Eh, ez a Hitschmann s az ő összefoglaló ismertetése nem sokat érhet; nyilván olyanformán viszonylik Freudhoz mint Hartmann Schopenhauerhoz.'

Ezzel tehát lejegyeztem e pótlónévvel járó, indokolt elfelejtés esetét.

Félév mulva kezembe került a papiros, amelyen e feljegyzés állott. S ekkor vettem észre, hogy Hitschmann helyett mindenütt Hintschmann-t irtam." (Internat. Zeitschr. f. Psychoanalyse, 1914/II.)

4.) Látszólag komolyabb esete az elirásnak, amelyet talán éppen olyan jogosultan sorozhatnék a „balfogások," „félrenyulások" közé, a következő: Az a szándékom, hogy a postatakarékpénztárból 300 koronát hozatok haza, amely összeget egy gyógyfürdőbe utazott rokonomnak akarok elküldeni. Megnézem a betétkönyvemet, s látom, hogy jelenleg 4380 koronáról szól. Elhatározom, hogy most kerek 4000 koronára szállítom le s ehhez a kerek összeghez azután nem nyúlok egyideig. Miután a csekket szabályszerűen kiállítottam, észreveszem, hogy nem, mint akartam 380, hanem 438 koronát írtam fel s elrémülök hirtelen cselekvésem megbízhatatlanságán. Hamarosan rájövök, hogy ijedelmem fölösleges; hiszen semmivel sem lettem még szegényebb, mint eddig voltam. De egy ideig gondolkodnom kell, milyen befolyás zavarta meg első szándékomat, anélkül, hogy tudomásomra jutott volna. Előbb hamis nyomon indulok el, megpróbálom a két számot, 380-at és 438-at egymásból kivonni, de azután nem tudok a különbözöttel mit kezdeni. Végre egy hirtelen ötlet rávezet a valóságos összefüggésre. Hiszen 438 az egész betétnek, 4380-nak a tiz százaléka! 10% engedményt pedig a könyvkereskedőnél kap az ember. Eszembe jut, hogy néhány napja összeszedtem egy csomó orvosi könyvet, amelyek már nem érdekelnek többé, s éppen 300 koronáért ajánlottam fel a könyvkereskedőnek. Ő sokalta az összeget s azt mondta, a legközelebbi napokban ad majd végleges feleletet. Ha elfogadja ajánlatomat, akkor éppen azt az összeget téríti meg nekem, amelyet beteg rokonomra kell ráköltenem. Fel kell ismernem, hogy sajnálom azt a kiadást. A tévedésem észrevételekor támadt indulat így érthetővé válik; félelmemet jelenti, hogy az ilyen kiadások folytán majd elszegényedem. De mind a kiadás feletti sajnálkozás, mind az elszegényedéstől való félelem, tudatomtól teljesen idegenek; nem éreztem sajnálkozást, amikor azt az összeget odaigértem s a hasonló sajnálkozás ilyetén indokolását nevetségesnek tartanám. Valószinűleg nem is tenném

fel magamról, hogy efféle indulatok megrezdülnek bennem, ha a betegeimen gyakorlott lélekelemzés nem ismertetett volna meg meglehetős alapossággal a lelkiélet elfojtott elemeivel s ha nem lett volna néhány nap előtt olyan álmom, amelyet ugyanígy kellett értelmeznem.[1]

5) Dr. Stekel nyomán idézem a következő esetet, amelynek hitelességéről magam is felelhetek:

„Az elírásnak s félreolvasásnak valósággal hihetetlen példája történt meg egy elterjedt hetilap szerkesztőségében. A lap vezetőségét ‚megvásárolhatónak' bélyegezték a nyilvánosság előtt s most egy a vádat visszautasító s magát védelmező cikkre volt szükség. Ezt megírták — nagy hévvel és nagy pátosszal. A lap főszerkesztője olvasta a cikk kéziratát, az írója természetesen többször is, azután még átjavította a kefelenyomatot és mindnyájan nagyon meg voltak elégedve. Egyszerre csak jelentkezik a korrektor s egy kis hibára tesz figyelmessé, amely mindnyájuk figyelmét elkerülte. Egy helyen egész világosan az állt: Olvasóink tanúskodhatnak róla, hogy mindig a legönzőbb módon — *in eigennützigster Weise* — küzdöttünk a köz javáért. Természetesen azt akarták írni: a legönzetlenebb módon, *in uneigennützigster Weise*, de igaz gondolatuk elemi erővel tört keresztül a patétikus beszédén."

6) A „Pester Lloyd" egy olvasójának, Lévy Kata asszonynak Budapesten, tünt fel nemrég ily szándékolatlan őszinteségnyilvánítás e lap egy 1918 okt. 11.-i bécsi keltezésű táviratában:

„Ama feltétlen bizalmon alapuló viszonynál fogva, amely köztünk s német szövetségeseink közt a háború egész folyamán uralkodott, kétségtelennek tekinthetjük, hogy a két hatalom mindenesetre egységes elhatározásra fog jutni. Fölösleges nyomatékosan megemlítenünk, hogy a szövetséges kormányok diplomáciája a jelen helyzetben is élénk és hézagos (*lückenhaft*) együttműködést fejt ki." (Természetesen a hézagmentes — *lückenlos* — szó helyett.)

Alig néhány héttel később már nyiltabban lehetett e „bizalmi

1) Ez az az álom, amelyet „Az álomról" szóló rövid értekezésben — a Löwenfeld és Kurella kiadásában megjelenő „Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens" sorozat VIII. sz. 1901 — paradigmául vettem. (Ges. Schriften, Bd. III.)

visszonyról" nyilatkozni s nem kellett az elíráshoz — vagy a sajtóhibához folyamodni.

7) Egy Európában időző amerikai, aki feleségétől nem a legjobb barátságban vált el, úgy érzi, most már ki tudna békülni vele s felszólítja az asszonyt, hogy egy bizonyos időpontban ő is jöjjön utána a tengeren át. „Szép volna", írja neki, „ha te is, mint én, a ‚Mauretániá-n' utazhatnál." Azt a lapot azonban, amelyen ez a mondat áll, nem meri azután elküldeni. Inkább mégegyszer leírja, mert nem akarja, hogy az asszony észrevegye a javítást, amely a hajó nevén szükségessé vált. Eredetileg ugyanis „Lusitániá"-t írt.

Ez elírás nem szorul értelmezésre, magában rejti megfejtését. De a véletlen kedvezése folytán még egy mellékkörülményt fűzhetünk hozzá: Az asszony a háború előtt utazott először Európába, egyetlen nőtestvérének halála után. Ha nem tévedek, a „Mauretánia" a háborúban elsülyesztett „Lusitániá"-nak megmaradt testvérhajója.

8) Egy orvos beteg gyermeket vizsgált meg s most receptet ír számára, amelyben Alcohol is előfordul. Az anya eközben fölösleges és ostoba kérdésekkel zaklatja. Az orvos bensőleg erősen fogadkozik, hogy ezen nem boszankodik, állja is fogadalmát, de a megzavarás alatt elírást követett el. A recepten nem Alcohol áll, hanem Achol.[1]

9) Az elírás anyagának azonossága miatt megemlítek itt egy esetet, amelyet E. Jones mondott el A. A. Brill-ről. Ez utóbbi, noha rendszerint teljesen tartózkodik a szeszes italtól, egy este arra csábíttatja magát, hogy egy kis bort igyék. Másnap reggel heves főfájással adja meg az árát, hogy a csábításnak engedett. Egy páciense nevét kell leírnia, akit Ethel-nek hívnak s ehelyett Ethyl-t[2] ír. Erre talán az is befolyással volt, hogy az illető hölgy maga is többet szokott inni, mint amennyit elbír.

1) Körülbelül azt jelenti: Epe nélkül, epétől menten (görög szó).
2) Aethylalcohol!

Minthogy az orvos receptírás közben való elírása sokszorosan nagyobb gyakorlati jelentőségű, mint az elvétések általában, felhasználom az alkalmat, hogy az ilyes elírás egyetlen eddig megjelent részletes elemzését egész terjedelmében közöljem:

10) Dr. Hitschmann Eduard: („Ismételt elírás esete receptírás közben.“):

„Egy kartársam mesélte, hogy az évek folyamán ismételten megesett vele, hogy egy bizonyos — időskorú női betegek számára rendelt — orvosság felírása közben tévedett. Két esetben írta fel a tizszeres adagot s utólag, amikor ez hirtelen eszébe jutott, kellett a recept gyors visszavonására, törekednie a legnagyobb ijedtségben, hogy a betegnek ártott s maga is nagy bajba kerülhet. E sajátságos tüneti-cselekvés megérdemli, hogy az egyes esetek pontosabb leírásával s elemzésével derítsük fel.

Első eset: az orvos egy az aggkor küszöbén álló szegény asszonynak görcsös székrekedése ellen tízszeresen túlerős belladonna kúpokat ír fel. Majd elmegy az ambulatóriumból s körülbelül egy óra múlva, a lakásán, reggelizés és ujságolvasás közben jut hirtelen eszébe tévedése; ijedtség fogja el, siet vissza előbb az ambulatóriumba, hogy a beteg címét megtudja, onnan tovább az asszony igen messze fekvő lakásába. Az öreg anyóka még nem csináltatta meg a receptet, mire az orvos megnyugodva és boldogan tér haza. Önmaga előtt azután némi joggal azzal mentegetődzik, hogy az ambulatórium bőbeszédű vezetője receptírás közben folyton a válla fölé hajolt és megzavarta.

Második eset: Az orvosnak rendelőóráján egy kacér és ingerlően szép nőbetegtől kell elsietnie, hogy egy idős kisasszonyhoz menjen. Automobilba ugrik, mert erre a vizitre nincs sok ideje. Ugyanis meghatározott órára titkos találkozója van egy fiatal leánnyal, akit szeret. Az idős kisasszonynál ismét belladonnát kell alkalmaznia, hasonló bajok miatt, mint az első esetben. Megint azt a hibát követi el, hogy tizszeres adagot ír fel. A betegnek sok — nem a tárgyra tartozó — mondanivalója van, az orvos azonban türelmetlenséget árul el, noha ezt szóval tagadja; otthagyja a beteget s még nagyon is idejében érkezik meg a találkozóra. Körülbelül tizenkét órával később, másnap reggel hét óra tájt, felébred az orvos, szinte ugyanabban a pillanatban tudatába ötlik tévedése s félelem fogja el; gyorsan a beteghez küld, abban a

reményben, hogy az orvosságot még nem vitték haza a gyógyszertárból s visszakéreti a receptet, hogy még átnézze. De a receptet már csak elkészítés után kapja vissza s bizonyos sztoikus megnyugvással és a tapasztaltság optimizmusával megy el a gyógyszertárba, ahol a provizor avval nyugtatja meg, hogy az orvosságot természetesen (vagy talán szintén téves olvasás alapján?) az enyhébb dózisban készítette el.

Harmadik eset: Az orvos ősz nagynénjének, anyja testvérének Tinct. Belladonnae és Tinct. opii-keveréket akar rendelni ártalmatlan dózisban. A receptet a cselédleány rögtön elviszi a gyógyszertárba. Kisvártatva eszébe jut az orvosnak, hogy „tinctura" helyett „extractum"-ot írt és rövidesen telefonál is a gyógyszerész és kérdőre vonja e tévedést illetőleg. Az orvos azzal a hazug ürüggyel nemtegetődzik, hogy a receptet még nem fejezte be, hanem váratlanul s csak félig készen vitték el az asztaláról.

E három tévedés feltünő közös vonásai, hogy eddig az orvos mindig csak azzal az e g y orvossággal járt így, hogy mindig időskorú női betegről volt szó s hogy a dózis mindig t ú l e r ő s volt. A rövid elemzés kiderítette, hogy az orvosnak anyjához való viszonya lehetett döntő e tévedés meghatározásában. Eszébe jutott ugyanis, hogy egyszer — mégpedig nagyon valószinűleg e tüneti-cselekvések előtt — idős anyjának rendelte ugyanezt az orvosságot, éspedig 0.03 dózisban, noha az általános 0.02-t ő is inkább szokta alkalmazni, „hogy gyökeresen segítsen rajta", mint mondotta. Gyenge szervezetű anyja főfájást és a torkában kellemetlen, égő szárazságot érzett ettől az orvosságtól. Az öreg hölgy panaszkodott is emiatt, félig tréfás célzással arra, hogy a fiától milyen veszedelmes orvosi rendeléseket kaphat az ember. Egyébként az anya, maga is orvos leánya, már máskor is emelt hasonló, félig tréfás kifogásokat az orvosfiától származó rendelések ellen és mérgezést emlegetett.

Amennyire én e fiúnak anyjához való viszonyába betekinthetek, úgy látom, hogy ösztönszerű szeretettel van ugyan anyja iránt, de nem igen becsüli szellemi szinvonalát s nem táplál iránta túlságos tiszteletet. Közös háztartásban él anyjával és egy évvel fiatalabb öccsével s már évek óta úgy érzi, hogy ez az együttélés gátolja szerelmi szabadságát; pszichoanalitikus tapasztalatok alapján tudjuk azonban, mily gyakran szolgál az ilyen megokolás a belső megkötöttség ürügyéűl. Az orvos meglehetősen kielégítőnek találta és elfogadta a megfejtést s mosolyogva jegyezte meg, hogy a Bella-

donna = szépasszony szó szerelmi vonatkozást is rejthet magában. Régebben alkalomadtán maga is használta ezt az orvosságot." (Internat. Zeitschr. f. Psychoanalyse I, 1913.)

Én tehát azt következtetném, hogy az ilyen komoly elvétések ugyanolyan módon jönnek létre, mint az ártalmatlanok, amelyekkel foglalkozni alkalmunk volt.

11) Teljesen ártatlan a következő elírás, melyet Ferenczi Sándor közölt. Türelmetlenségből fakadó sürítés eredményének tekinthetnők (v. ö. az Apfe elszólást 62. old.) s ezt a felfogást fenntarthatjuk, amíg az eset mélyebbre ható elemzése esetleg erősebb zavaró elem szerepét nem deríti fel.

„Hiezu paßt die Anektode" — írom egyszer jegyzeteim közé. Természetesen *Anekdote*-t gondoltam, éspedig a halálraitélt — *zum Tode verurteilt* — cigányról szólót, aki azt az egy kegyet kérte, hogy maga választhassa ki a fát, amelyre felakasszák. (Persze legbuzgóbb kereséssel sem talált megfelelő fát.)

12) Más esetekben a legjelentéktelenebb íráshiba veszedelmes titkolt értelmet árulhat el. Egy névtelen közli:

Egy levelet így fejezek be: ‚*Herzliche Grüße an Ihre Frau Gemahlin und ihren Sohn.*' Éppen borítékba akarom tenni a levelet, amikor észreveszem a hibát, az ‚*ihren*' szó kezdőbetűjében (*Ihr* nagybetűvel = az Öné, Önöké, *ihr* kis betüvel = az övé) és kijavítom. Mikor az illető házaspárnál utólszor voltam látogatóba, egy hölggyel együtt mentem el, aki megjegyezte, hogy a fiuk feltünően hasonlít házuk egy barátjára s egész biztosan annak a gyermeke.

13) Egy hölgy néhány szerencsétkivánó sort intéz testvéréhez abból az alkalomból, hogy ez uj, tágas lakásba költözött. Jelenlevő barátnője észreveszi, hogy a levélíró helytelen címet írt a borítékra, mégpedig nem azét a lakásét, amelyből nővére éppen kiköltözött, hanem amaz egész régiét, amelybe a férjhezmenetele után költözködött be. A tévedésre figyelmezteti a levélírót. Igaza van, feleli ez. De hogy jutok ehhez a címhez? Miért tettem ezt? A barátnő azt véli: Talán nem szívből kivánja nővérének a szép

nagy lakást, amelybe most költözik, míg maga itt szűk helyen szorong s ezért a régi, első lakásába helyezi őt vissza, ahol neki se volt jobb dolga. — Hát persze, hogy nem kivánom neki a szép lakást, — vallja be a másik őszintén. Azután hozzáteszi: Milyen kár, hogy ilyen dolgokban mindig olyan aljas az ember.

14) E. Jones közli az elírás következő példáját, melyet A. A. Brill engedett át neki:

„Egy beteg levelet írt Dr. Brillnek, amelyben azt igyekezett kifejteni, hogy idegességét egy gyapotválság idején való üzleti gondok és izgalmak okozták. Ebben a levélben a következő mondat van: minden bajomat annak az átkozott hideg asszonynak (*frigid wife*, ahelyett: *frigid wave*, hideg hullámnak) köszönhetem; még magra sincs kilátás." Ő természetesen a *wave* szóval a piaci helyzet hullámzását akarta jellezni, de nem *wave*-t, hanem *wife*-et írt (feleség, asszony). A szíve mélyén a felesége ellen hüvössége és magtalansága miatt táplált szemrehányásokat s közel járt ahhoz a megismeréshez, hogy az így rákényszerített nemi nélkülözésnek nagy része van bajának okozásában.

15) Dr. R. Wagner meséli magáról a Zentralblatt für Psychoanalyse, I. 12. számában:

„Diákkori füzeteimben lapozgatva észreveszem, hogy a jegyzés sietségében kis lapsus-t követtem el. ‚E*p*ithel' helyett ‚E*d*ithel'-t írtam. Ha az első szótagot hangsulyozzuk, ez egy leánynévnek kicsinyítő formája. A visszatekintő analizis elég egyszerű. Az elírás idején még csak felületes ismeretségben voltam e név viselőjével, mely sokkal később lett benső viszonnyá. Az elírás tehát kedves megnyilvánulása a tudattalan vonzalomnak oly időben, amikor csirázását még magam sem sejtettem s a kicsinyítő forma egyszersmind jellemzi a kisérő érzéseket."

16) Dr. Hermine Hug-Hellmuth a következő adalékokat szolgáltatta az „elírás és téves olvasás" fejezetéhez: (Zentralblatt für Psychoanalyse, II. o.)

„Egy orvos nőbetegének Levitico-vizet rendel Levico-víz helyett. Ezt a tévedést, amelyen a gyógyszerész kapva-kapott, hogy lekicsinylő megjegyzéseket fűzzön hozzá, enyhébben foghatjuk fel, ha lehető tudattalan indokait kutatjuk s nem tagadunk

meg ezektől bizonyos fokú valószinűséget, noha csak az orvostól távolálló valakinek szubjektiv feltevései: Ez az orvos, noha betegeinek meglehetős durván szokta észszerütlen táplálkozásukat szemükre hányni, valósággal korholó beszédeket tartott nekik, német szólással: „*Leviten lesen*", nagy keresettségnek örvendett, úgyhogy várószobája mindig tömve volt. Ez jogosulttá tette az orvos óhaját, hogy a már megvizsgált betegek minél gyorsabban: *vite, vite* — öltözzenek fel. Azt hiszem, jól emlékszem, hogy felesége francia születésű nő, ami némileg igazolja a kissé merésznek látszó feltevést, hogy e siettető kivánságának francia nyelven adott magában kifejezést. Különben sok embernek szokása, hogy ilyenfajta óhajait idegen nyelven foglalja szóba, mintahogy az apám séta közben azzal a kiáltással szokott minket gyerekeket sietségre inteni: ‚*Avanti gioventù*' vagy ‚*Marchez au pas*'; ellenben egy meglehetősen idős orvos, aki fiatal leánykoromban torokbántalom miatt kezelt, az ő szemében nagyon is gyors mozdulataimat megnyugtató ‚*piano, piano*' szavával igyekezett csendesíteni. Így igen jól eltudom elképzelni, hogy annak az orvosnak is hasonló szokása volt; s ezért ír Levitico-t Levico-víz helyett."

Ugyanott közöl a szerző más elírásokat a saját gyermekkorából (*frazösisch* — *französisch* helyett — a Karl név elírása).

17) I. G. úr, akinek egy más közlését már megemlítettem, küldte be a következő tollhibát, mely tartalmilag megegyezik egy ismert rossz élccel, pedig minden élces célzata ki volt zárva:

„Magam is tüdőbeteg-szanatórium lakója, sajnálattal hallom, hogy egy közel rokonomon ugyanazt a betegséget állapították meg, amely engem a gyógyintézet felkeresésére kényszerített. Levelet írok rokonomnak és nagyon lelkére kötöm, hogy szakorvoshoz, egy ismert professzorhoz forduljon, aki engem is kezel s akinek orvosi tekintélyéről a legjobb véleményem van, míg másrészt jogos panaszom van rá udvariatlansága miatt; mert még csak nemrég is megtagadta, hogy orvosi bizonyítványt állítson ki számomra, amelyre igen fontos okokból szükségem lett volna. Válaszában rokonom egy íráshibára figyelmeztet, amely, minthogy indokát rögtön felismertem, nagyon megnevettetett. A következő passzus állt levelemben: ‚... különben azt tanácsolom neked, hogy haladék nélkül inzultáld X. professzort.' Természetesen azt akartam írni: konzultáld. — Talán fölösleges megjegyeznem, hogy latin és francia tudásom kizárja azt a magyarázatot, hogy tudatlanságból követtem el a hibát."

18) Irásközben való szókihagyások természetesen ugyanolyan megitélés alá esnek, mint az elírások. A Zentralblatt für Psychoanalyse I. 12. számában Dr. B. Dattner nevezetes példáját közölte a „történelmi elvétésnek". Az Ausztria és Magyarország között 1867-ben létrejött kiegyezés egyik, a két állam pénzügyi kötelezettségeire vonatkozó, cikkében a magyar fordításban az *effektiv* szó kimaradt s Dattner valószinűvé teszi, hogy a törvény magyar szövegezőinek tudattalan igyekezete, hogy Ausztriának minél kevesebb előnyt adjanak meg, részes volt e kihagyásban.

Igen sok okunk van arra a feltevésre is, hogy a szavaknak irás és leirás közben oly gyakran előforduló megismétlése — *perszeverációja* — szintén jelentőséggel bir. Ha valaki irásközben másodszor is odatesz egy szót, amelyet már leirt, ezzel elárulja, hogy ettől a szótól nem tudott egykönnyen szabadulni, hogy ezen a helyen többet mondhatott volna, mint amennyit valóban mondott, vagy valami hasonlót. A leirás közben való perszeveráció, úgylátszik, olyasféle gondolatnak a megnyilvánulása: „én is, én szintén." Hosszú törvényszéki orvosi szakvéleményeket olvastam, amelyekben a másoló perszeverációi bizonyos különösen jellegzetes helyeken voltak feltünők s én ezeket olyformán magyaráznám, mintha a leiró, személytelen szerepébe beleúnva, azt jegyezte volna meg: „egészen az én esetem," vagy „akárcsak minálunk."

19) Végül nincs semmi akadálya, hogy a sajóhibákat a szedő „elírásai" gyanánt fogjuk fel s legnagyobbrészt indokoltaknak tekintsük. Az ilyen elvétésekből nem állitottam össze rendszeres gyüjteményt, noha ez nagyon mulatságos és tanulságos lehetne. Jones többször idézett művében külön fejezetet szentelt a „*Misprints*"-eknek. A táviratokban előforduló elferditéseket is a távirász elírásai gyanánt magyarázhatjuk néha. Nyári szabadságomon táviratot kapok kiadómtól, amelynek szövege érthetetlen előttem. Így szól:

„*Vorräte erhalten, Einladung X. dringend.*" A rejtély meg-

oldása X. nevéből kiindulva válik lehetővé. X. az a szerző, akinek könyvéhez bevezetést — *Einleitung* — kell írnom. Ebből az Einleitung-ból lett az Einladung. (Meghivás.) Azután már eszembe jut, hogy néhány nap előtt előszót — *Vorrede* — küldtem be kiadómnak egy más könyvhöz, amelynek megérkeztéről hírt adnak. Az eredeti szöveg igen valószinűen ez volt:

„*Vorrede erhalten, Einleitung X. dringend.*" Feltehetjük, hogy a távirász háborús éhség-komplexuma dolgozta át ezt a szöveget, miközben a mondat két része közt bensőbb kapcsolatot létesített, mint a távirat küldőjének szándékában volt. Ez mellesleg szép példája a „másodlagos megdolgozásnak," amelyet a legtöbb álomban kimutathatunk."[1]

Silberer H. fejtegette (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, VIII, 1922) a „célzatos (tendenciózus) sajtóhibák" lehetőségét.

20) Alkalomadtán mások mutattak ki sajtóhibákat, amelyeknek célzatos voltát nem egykönnyen lehet elvitatni. Így Storfer „Der politische Druckfehlerteufel" című értekezésében (Internat. Zeitschr. f. Psychoanalyse, II, 72) és abban a kis feljegyzésben (U. o. III. 45), amelyet itt közlök:

„Politikai sajtóhiba fordúl elő a ‚März' f. é. 25.-i számában. Egy Argyrokastronből való levél Zographos-nak, az epiruszi albán felkelők vezérének (vagy ha akarjuk, az epiruszi független kormány elnökének) kijelentéseit közli. Többek közt ezt mondja: ‚Higyjék el, az autonóm Epirusz magának Wied hercegnek is érdekében állana. *Auf ihn könnte er sich stürzen*... Hogy az epirusziak nyujtotta támasz — *Stütze* — Wied herceg bukására vezetne — *stürzen* — azt Albánia fejedelme nyilván e fatális sajtóhiba nélkül is tudja."

21) Magam röviddel ezelőtt egyik bécsi napilapban cikket találtam, amelynek címe: „Bukovina román uralom alatt," legalább is kissé korainak volt mondható, mert abban az időben

[1]) V. ö. Traumdeutung, hetedik kiadás, 1922, az álommunkáról szóló fejezetet.

Románia még nem volt nyíltan ellenség. A cikk tartalmát tekintve kétségtelenül orosz uralomról kellett a címnek is szólnia, de a téves összeállítás oly kevéssé volt meglepő a cenzor számára is, hogy ő is elsiklott e sajtóhiba felett.

Nehéz nem „politikai" sajtóhibára gondolni, amikor a tescheni hírneves (hajdan cs. k. udvari) Prochaska-nyomda nyomtatott körlevelében a következő helyesirási tévedéssel találkozunk:

„P. T. Az entente hatalmi szava folytán az Olsa-folyó jelöli a határt s kettéosztja nemcsak Sziléziát, hanem Teschent is; egyik fele Lengyelországra esett, másik fölös Csehországra (*zufiel* = ráesett helyett: *zuviel* = túlsok, fölös").

Mulatságos módon kellett egyszer Theodor Fontane-nak egy nagyon is kifejezett értelmű sajtóhiba ellen tiltakoznia. 1860 márc. 29.-én a következőket írja kiadójának, Julius Springernek:

„Igen tisztelt Uram! Úgy látszik, nem érhetem meg, hogy csekély kivánságaim megvalósuljanak. Ha átfutja a mellékelt korrekturaívet.[1] meg fogja érteni, mire célzok. Ezenfelül csak egy ívet küldtek nekem, bár a közölt okokból kettőre van szükségem. Azt is kértem, hogy az első ívet küldjék el még egyszer, főleg az angol nevek és mondatok utólagos átnézése végett, de ezt nem tették. Igen nagy súlyt vetnék rá. A 27. lapon például egy John Knox és a királyné között lefolyó beszélgetésben az áll: *„worauf Maria a a srief."* (*ausrief* = felkiáltott, *Aas* = dög. — A ford.) Ilyen fulmináns dolgokkal szemben az ember megnyugvására látni szeretné, hogy a hibát tényleg kijavították. Ez a szerencsétlen *„aas"* *„aus"* helyett annál veszedelmesebb, mert kétségtelen, hogy a királyné őt titokban tényleg annak nevezte. Régi tisztelettel híve Th. Fontane

1) 1860-ban, Julius Springernél megjelent könyvének: „Jenseits des Tweed. Bilder und Briefe aus Schottland" szedéséről volt szó.

W u n d t figyelemreméltó indokolását adja annak a könnyen bebizonyítható ténynek, hogy az ember könnyebben írja el, mint szólja el magát (i. m. 374. o.). „A normális beszéd folyamán az akarat gátló működése folyvást arra irányul, hogy a képzetek lefolyását és az artikulációs mozdulatokat összhangban tartsa. Ha a képzeteket követő kifejezőmozgás mechanikus okokból meglassul, mint az írásnál . . ., akkor ennélfogva ily anticipációk különösen könnyen állnak elő."

Ha megfigyeljük a félreolvasás fellépésének feltételeit, olyan kétség támad bennünk, amelyet nem szeretnék említetlenül hagyni, mert nézetem szerint termékeny vizsgálódás kiinduló pontjává válhatik. Mindenki tudja, hogy felolvasás közben az olvasó figyelme mily gyakran elkalandozik a szövegtől és saját gondolataira irányul. A figyelem ez elkalandozásának következményeképpen a felolvasó akárhányszor meg sem tudja mondani, mit olvasott, ha felolvasás közben félbeszakítják és erre vonatkozó kérdést intéznek hozzá. Ilyenkor mintegy gépiesen, de majdnem mindig helyesen olvasott fel. Nem hiszem, hogy ily feltételek mellett az olvasási hibák száma észrevehetőleg megszaporodnék. Működéseink egy egész soráról szintén azt szoktuk feltenni, hogy gépiesen, tehát alig tudatos figyelem részvételével hajtjuk végre őket a legpontosabban. Ebből az következnék, hogy a beszédbeli, olvasási és íráshibáknak a figyelemtől való feltételezettségét másképp kell meghatározni, mint azt W u n d t tette. (A figyelem elmaradása, vagy csökkenése által.) Azok a példák, amelyeket elemzés alá vettünk, tulajdonképpen nem jogosítottak fel arra, hogy a figyelem mennyiségbeli csökkenését tételezzük fel; inkább azt láttuk, — s ez talán nem egészen ugyanaz — hogy a figyelmet valamely idegen, magát észrevétetni akaró gondolat megzavarja.

*

Az „elírás" és „elfelejtés" közé iktatható be az az eset, amikor valaki elfelejti aláírni a nevét. Egy alá nem írt csekk olybá

vehető, mintha megfeledkeztek volna a kiállításáról. Az ilyen elfelejtés jelentőségét érzékelteti egy regényrészlet, amely Dr. H. Sachs-nak tünt fel:

„John Galsworthy ‚The Island Pharisees' című regénye tanulságos és átlátszó példáját szolgáltatja annak, hogy a költők milyen biztonsággal tudják felhasználni az elvétéses- és tüneti cselekvések mechanizmusát a pszichoanalizis értelmében. A regény központjában egy — a gazdag középosztályhoz tartozó — fiatalember lelki hányódása áll, egyrészt mély szociális együttérzése, másrészt osztályának társadalmi konvenciói között. A XXVI. fejezet elmondja, hogyan reagál a hős egy fiatal csavargó levelére, akit eredeti életfelfogásáért megkedvelt s néhányszor támogatott. A levél nem tartalmaz egyenes pénzkérést, de panaszosan rajzolja irója rendkivüli nyomorát, úgyhogy célzata egészen kétségtelen. A címzett első pillanatban elutasítja magától a gondolatot, hogy a pénzt egy javíthatatlan emberre pazarolja, ahelyett, hogy jótékony intézeteknek juttatná. ‚Segítőkezet, önmagunk egy részét, bajtársi biztatást nyujtani embertársunknak, nem tekintve, hogy joga van-e rá, csupán azért, mert éppen bajban van, micsoda érzelgős ostobaság! Valahol csak kell választóvonalat vonni!' De miközben e végkövetkeztetést mormolta magában, benső őszintesége felszólalt: ‚Te szélhámos! A pénzedet akarod megtartani, ez az egész.'

Ezután barátságos levelet ír, amely e szavakkal végződik: ‚Egy csekket mellékelek. Őszinte üdvözlettel Shelton Richard.'

‚De még mielőtt a csekket kiállította volna, a gyertya lángja körül röpködő éji lepke vonta magára figyelmét; felállt, hogy megfogja és a szabadban elbocsássa, de eközben megfeledkezett róla, hogy a csekk nem volt még a levélben.' A levelet valóban csekk nélkül küldi el.'

Ezt a feledékenységet azonban az író még finomabban is indokolja, nem csupán a látszólag leküzdött önző indulatnak érvényrejutásával, hogy a pénzkiadást megtakarítsa.

Shelton lelkileg elhagyatottnak érzi magát jövendő apósa birtokán, menyasszonyának családja s a család vendégei közepett; tévedésével elárulja, hogy vágyakozik védettje után, akit múltja és életfelfogása élesen szembeállít az ő kifogástalan, egy és ugyanazon konvencióban egyformává merevedett környezetével. Az ifjú csavargó, aki támogatás nélkül már nem tud helyénmaradni,

néhány nap múlva meg is jelenik, hogy az igért csekk elmaradásának okait megtudakolja.

*

A tudattalanul indokolható elírásnak szép magyar példája, amelyet elkövetője maga bocsátott a fordító rendelkezésére: „Egy fiatal rajzoló válságos napjait éli Edith nevű mennyasszonyával való viszonyának, de mindenki — elsősorban önmaga — előtt is tagadja s elrejti kínlódását. Egy napon plakátot kell rajzolnia a következő felirattal: „Herkules-sör táplál és üdit." Órákig dolgozik rajta, kiméri, kiszámítja a betűk helyét, egyenként lerajzolja és végül kifesti őket. Másnap azzal fogadják a műhelyben, hogy a felirat hibás. Hitetlenül rázza a fejét, odamegy a rajzához s ime ezt olvassa: Herkules-sör táplál és üdith! Ha maga nem ismerné fel rögtön e furcsa és szinte valószinűtlen vaksággal fenntartott íráshiba keletkezését s a rejtett gondolatokat, amelyek benne napvilágra törtek, felvilágosítaná róla sógorának gúnyos felkiáltása, aki napok óta hiába faggatta őt kedvetlensége miatt s most diadalmasan szól: Lám, lám ugy-e mondtam! Ez itt a te bajod — az Edith!"

Egy hölgy, aki éppen aznap állapította meg némi aggodalommal, hogy a férje nagyon elhizik, egy tárca szövegében csodálkozására ezt olvasta: „Minden szépsége és hája." Csak utóbb vette észre, hogy tévesen olvasott; a szövegben ez állt: „Minden szépsége és bája."

*

A sajtóhibák néhány feltünő magyar példájával is kiegészíthetjük e fordítást.

Manőver alkalmából 1883 őszén Miskolcra érkezett az uralkodó. A helyi lap külön kiadása a fogadtatás egy részletét ecsetelve így írt: „Ezzel beülvén kocsijába, a német tovább haladt" (ahelyett, hogy beülvén kocsijába, a menet tovább haladt). Megállapítást nyert, hogy nem szándékos, hanem akaratlan sajtóhibáról volt szó, amely elkerülte az egész nyomda és szerkesztőség figyelmét. A királyi udvartartás számára gyorsan uj kikorrigált példányt kellett nyomtatni. (Ferenczi dr. közlése.)

Szándékos sajtóhiba lehetőségével is kell néha számolnunk. Például Petőfi sehogysem tudott a szerkesztői munkákkal velejáró korrigálással megbarátkozni. Az ezzel járó fáradságot azután a maga mulatságává alakította át: a szövegbe mindenféle kómikus sajtó-

hibát korrigált be, például ahelyett, hogy a szöveg így hangzott volna: „Egy francia az egyik örökösére 2000 livre, a másikra 3000 frank járadékot hagyományozott" a livre és frank szavakat livré és frakk szavakkal helyettesítette. (Fischer: Petőfis Leben und Werke. 248. old.)

VII
BENYOMÁSOK ÉS FELTETT SZÁNDÉKOK ELFELEJTÉSE

Ha valaki hajlandóságot érezne arra, hogy túlságosan nagyrabecsülje a lelki életről való jelenlegi tudásunkat, csak az emlékezet működésére kellene őt figyelmeztetnünk, hogy szerénységre késztessük. Egyetlen lélektani elméletnek sem sikerült eddig összefüggőleg számot adni az emlékezés és elfelejtés alapvető jelenségéről, sőt még csak a ténylegesen megfigyelhető jelenségek teljes felboncolásához is alig kezdtek hozzá. Ma talán rejtélyesebbé vált számunkra a feledés, mint az emlékezés, amióta az álomnak és a pathológiás jelenségeknek tanulmányozása megtanított rá, hogy olyan dolgok is felmerülhetnek hirtelen tudatunkban, amelyeket régen elfeledetteknek véltünk.

Nekünk azonban mindenesetre van néhány szempontunk e tárgyat illetőleg, amelyek számára általános elismertetést remélünk. Feltesszük, hogy a felejtés spontán folyamat, amelynek bizonyos időbeli lefolyása van. Kiemeljük, hogy a felejtés válogat a kinálkozó benyomások és éppenúgy minden benyomás vagy élmény egyes részletei közt. Ismerjük az emlékezetben való tartós megmaradásának néhány feltételét és ama feltételek egy részét, amelyek között különben feledésbe merülő dolgok felidéződhetnek. De a mindennapi életben számtalan alkalommal

tapasztaljuk, mennyire hiányos és ki nem elégítő az ismeretünk. Figyeljünk csak, amikor két ember, aki együtt fogadott be külső benyomásokat, például együtt tett utazást, egy idő múltán emlékeit kicseréli. Ami az egyiknek szilárdan maradt az emlékezetében, azt a másik sokszor úgy elfelejtette, mintha sohasem történt volna meg, éspedig anélkül, hogy jogunk lenne arra az állításra, hogy az illető benyomás lelkileg jelentősebb lett volna az egyik, mint a másik számára. Az emlékezésbeli kiválasztást meghatározó mozzanatok nagy része még nyilvánvalólag ismeretlen előttünk.

Azzal a szándékkal, hogy néhány adattal hozzájáruljak az elfelejtés feltételeinek megismeréséhez, lélektani elemzés alá szoktam vetni az elfelejtés azon eseteit, amelyek magamon esnek meg. Rendszerint ez esetek bizonyos csoportjával foglalkozom csak, azokkal ugyanis, amelyekben az elfelejtés csodálkozásba ejt, mert elvártam volna, hogy tudjam az illető dolgot. Meg kell még jegyeznem, hogy általában nem vagyok hajlamos a feledékenységre (átélt, nem megtanult dolgokra vonatkozólag!) s hogy ifjuságom egy rövid időszakán át rendkivüli emlékezési teljesítményekre is képes voltam. Iskolásfiú koromban egész természetes volt számomra, hogy valamely könyvnek azt az oldalát, amelyet éppen olvastam, könyv nélkül el tudjam mondani és egyetemi éveim előtt képes voltam rá, hogy népszerű tudományos előadásokat közvetlenül meghallgatásuk után majdnem szószerint leírjak. Az utolsó orvosi szigorlat előtti feszült állapotban nyilván még felhasználtam e képesség maradványát, mert némely tárgyból a kérdező tanárnak szinte automatikusan olyan feleleteket adtam, amelyek pontosan megegyeztek a tankönyv szövegével, pedig csak egyszer futottam azt át a legnagyobb sietséggel.

Az emlékezés anyaga feletti rendelkezésem azóta folytonosan rosszabbodott; de egészen a legutóbbi időig ujra meg ujra meggyőződtem róla, hogy egy műfogás segítségével módomban van

sokkal többre visszaemlékezni, mint különben elvárhattam volna. Ha példáúl egy beteg rendelőórámon arra hivatkozik, hogy már láttam őt egyszer s én sem erre a tényre, sem az időpontra nem emlékezem, akkor úgy segítek magamon, hogy találgatok, azaz gyorsan gondolok egy bizonyos számú évet, a jelentől visszafelé számítva. Ha feljegyzések, vagy a beteg megbízható közlése lehetővé teszik ötletem ellenőrzését, kiderül, hogy tíz évet meghaladó időközt illetőleg ritkán tévedtem többel, mint félévvel.[1]

Ilyenformán vagyok vele akkor is, ha távolabbi ismerőssel találkozom s udvariasságból kis gyermekei után kérdezősködöm. Ha a gyermekek fejlődéséről beszél, igyekszem eszembe idézni, mennyi idős most a gyermek, azután az apa felvilágosításával ellenőrzöm ötlemet s legfeljebb egy hónappal, nagyobb gyermekeknél egy negyedévvel szoktam tévedni, noha nem tudnám megmondani, milyen támaszpontokra alapítottam becslésemet. Végül oly merész lettem, hogy becslésemmel mindig spontán előhozakodom s ezzel nem teszem ki magam a veszélynek, hogy az apát, csemetéjét illető tudatlanságom elárulásával, megbántom. Így tudatos emlékezetemet mindenesetre jóval nagyobb terjedelmű tudattalan emlékezetem segítségül hivásával bővitem ki.

Az elfelejtés *feltűnő* eseteit fogom tehát felsorolni, amelyeket többnyire önmagamon észleltem. Megkülönböztetem a benyomások és élmények, azaz tudott dolgok elfelejtését a szándékok elfelejtésétől, azaz: a mulasztásoktól. Az egész vizsgálatsorozat egyöntetű eredményét előrebocsáthatom: *Minden egyes esetben az derült ki, hogy az elfelejtést kínérzet indokolta.*

1) A megbeszélés folyamán rendszerint tudatosan felmerülnek az akkori első látogatás részletei.

A) BENYOMÁSOK ÉS ISMERETEK ELFELEJTÉSE

1) A nyáron feleségem egy magábanvéve ártatlan cselekvésével nagy bosszúságot okozott nekem. A table d'hôte-nál egy bécsi úrral ültünk szemben, akit én ismertem s aki nyilván szintén emlékezett rám. De nekem megvolt rá a magam oka, hogy ne ujítsam fel az ismeretséget. Feleségem, aki csak a szembenülő tekintélyes nevét hallotta, túlságosan elárulta, hogy odafigyel annak szomszédaival folytatott beszélgetésére, mert időnként olyan kérdésekkel fordult hozzám, amelyek az ő társalgásuk szálait fűzték tovább. Türelmetlen s végül ingerült lettem. Néhány héttel később egy rokonunknak panaszkodtam feleségem akkori viselkedése miatt. De nem voltam képes rá, hogy az illető úr társalgásának akár csak egyetlen szavára is visszaemlékezzem. Minthogy különben meglehetősen haragtartó vagyok s egyetlen részletét sem tudom elfelejteni az olyan eseménynek, amely nekem bosszúságot okozott, feledékenységemet ezesetben nyilván a feleségemre való tekintet indokolta. Hasonlóan jártam csak nemrégiben is. Egy jó ismerősöm előtt a feleségem valami mondását akartam kifigurázni, amely csak néhány órával előbb hangzott el; ezt a szándékomat azonban az a nevezetes körülmény hiusította meg, hogy az illető mondást tökéletesen elfelejtettem. A feleségemet kellett előbb megkérnem, hogy juttassa eszembe. Könnyen érthető, hogy ezt a feledékenységemet éppúgy kell magyaráznunk, mint azt a tipikus itéleti zavart, amelynek akkor vagyunk áldozatai, ha legközelebbi hozzánktartozókról van szó.

2) Magamra vállaltam, hogy egy idegenből Bécsbe érkezett hölgy számára kis vasládikát vásárolok irományai és pénze megőrzésére. Amikor ezt felajánlottam, rendkivüli vizuális élénkséggel egy belvárosi kirakat képe lebegett szemem előtt, amelyben ilyen

kis ládákat láthattam. Nem emlékeztem ugyan az ucca nevére, de az a biztos érzésem volt, hogy, ha a belvároson keresztülsétálok, feltétlenül megtalálom az üzletet, mert emlékezetem azt súgta, hogy számtalanszor mentem el mellette. Bosszúságomra azonban nem sikerült azt a szelence-kirakatot fellelnem, noha a belvárost keresztűlkasúl bejártam. Nem marad hát más hátra, gondoltam, mint hogy egy címtárból kikeresem a pénzszekrény gyárosokat s egy ujabb körsétán majd felkutatom a keresett kirakatot. De nem volt erre szükségem, a jegyzékben foglalt címek között volt egy, amelyben rögtön felismertem az elfelejtett cég nevét. Ténynek bizonyúlt, hogy számtalanszor mentem el a kirakatablak előtt, tudniillik valahányszor meglátogattam az M. családot, amely évek óta ugyanabban a házban lakik. Mióta e benső barátságot teljes elidegenedés váltotta fel, anélkül, hogy ennek okairól számot adtam volna magamnak, kerültem házukat s a környékét is. Azon a belvárosi sétámon, amelyen az illető kirakatot kerestem, a környék minden uccáját bejártam, csak éppen azt az egyet kerültem el, mintha tilalom alatt állt volna. A kedvetlenségi indok, amely ez esetben tájékozatlanságomat okozta, kézzelfogható. De az elfelejtés mechanizmusa már nem oly egyszerű, mint az előbbi példában. Az ellenszenvem természetesen nem a ládagyárosnak szólt, hanem valaki másnak, akiről tudni sem akarok s erről tolódik át más, alkalmi dologra, amelyen az elfelejtést létre tudja hozni. Hasonlóképpen történt a Burckhard-esetben, amikor az egyik személy ellen való bosszúságom íráshibát idézett elő a név írásában, bár a másik személyről volt szó. Itt a névközösség hozta létre a kapcsolatot két lényegében különböző gondolatkör között, a kirakatablak esetében pedig a térbeli összefüggés, az elválaszthatlan szomszédság. Különben ez utóbbi eset összefüggése szorosabb volt; van még egy második, tartalmi kapcsolat is a két gondolatkör között, mert a házban lakó családdal való elidegenedés okai közt a pénz is szerepet játszott.

3) A B. & R. iroda felkér, tegyek orvosi látogatást egyik hivatalnokánál. Odamenet az a gondolat foglalkoztat, hogy már többször jártam a házban, amelyben a cég van. Úgy rémlik, mintha a cég táblája szemembe ötlött volna valamelyik alsó emeleten, amikor egy magasabb emeleten orvosi látogatásokat tettem. De sem arra nem tudok emlékezni, milyen ház ez, sem, hogy kit kellett ott meglátogatnom. Noha az egész dolog közömbös és jelentéktelen, mégis foglalkoztat, s végül a szokásos kerülőúton — ötleteim összeszedésével — jutok rá, hogy a B. & R. cég helyiségei fölötti emeleten van a Fischer penzió, amelyben gyakran tettem beteglátogatást. Eszembe jut most már a ház is, amelyben ez irodák s a penzió vannak. Csak az rejtélyes még előttem, milyen indokok játszottak szerepet az elfelejtésben. Semmiféle az emlékezetre kellemetlen dolog nem füződött sem a céghez, sem a Fischer penzióhoz vagy azokhoz a betegekhez, akik ott laktak. Sejtem is, hogy nem lehet valami nagyon kínos dologról szó; különben alig sikerült volna az elfelejtett dolgot kerülő úton ujra felidéznem, anélkül, hogy, mint az előző példában, külső segédeszközökhöz folyamodtam volna. Végre is eszembe jut, hogy éppen az imént, amidőn uj betegemhez indultam, egy úr köszöntött az uccán, akit nehezen ismertem meg. Ezt az embert néhány hónappal ezelőtt látszólag súlyos állapotban láttam, s a paralizis progresszíva diagnózisát mondtam ki rá, később azonban hallottam, hogy meggyógyult, eszerint tehát itéletem téves lett volna. Hacsak nem olyan remisszióról van szó, amilyen a dementia paralytica eseteiben is előfordul, úgyhogy a diagnózisom mégis jogosult lenne! E találkozásból indult ki az a befolyás, amely velem a B. & R. iroda környékét elfeledtette s az a nagy érdekődés is, amellyel az elfelejtett dolgot felderíteni igyekeztem, e vitás diagnózis esetéről vivődött át. A képzettársításos kapcsolatot pedig a névazonosság magyarázta meg, azonfelül, hogy némi belső összefüggés is megállapitható volt; úgyanis a várakozásom

ellenére felgyógyult úr szintén egy nagy iroda alkalmazottja volt, amely betegeket szokott hozzám utalni. Azt az orvost pedig, akivel együtt a kérdéses paralitikust megvizsgáltam volt, szintén Fischer-nek hivták, akárcsak a házban levő penziót, amelyről megfeledkeztem.

4) Valamely dolgot úgy eltenni *(verlegen)*, hogy többé meg se találjuk, tulajdonképpen nem jelent egyebet, mint elfelejteni, hogy hova tettük azt. Mint a legtöbb ember, aki sok írást és könyvet forgat, én is igen jól kiismerem magam az iróasztalomon és első fogásra elő tudom szedni, amit keresek. Ami más szemében rendetlenségnek tűnhet, számomra történetileg létrejött rend. De miért történt, hogy a multkoriban úgy raktam el egy beküldött könyvjegyzéket, hogy többé nem lehetett megtalálni? Hiszen az volt szándékomban, hogy egy benne hirdetett könyvet, „A nyelvről", megrendelek, mert oly szerző írta, akinek szellemesen eleven stilusát szeretem s akinek lélektani belátását és kulturtörténeti tudását nagyrabecsülöm. Azt hiszem, éppen ezért raktam el a könyvjegyzéket. Ugyanis a nevezett szerző könyveit okulásul kölcsönözni szoktam ismerőseimnek s néhány nappal ezelőtt valaki egy ilyen könyv visszaadásakor ezt mondta: „A stilusa egészen az önére emlékeztet s a gondolkodásmódja is ugyanaz." Az illető nem tudta, milyen érzékeny pontot érint ez a megjegyzése. Évekkel ezelőtt, amikor még fiatalabb voltam s nagyobb szükségem volt rá, hogy másokhoz csatlakozhassam, körülbelül ugyanezt mondta nekem egy idősebb kartárs, akinek egy ismert orvosi szerző munkáit dicsértem. „Egészen a maga stilusa és módja." E megjegyzésnek a hatása alatt levelet írtam az illető szerzőnek, amelyben közelebbi barátságát kértem, de hűvös válasza közeledésemet visszautasította. Sőt talán még más, régebbi visszariasztó tapasztalatok is rejlenek ez utóbbi mögött, mert a félretett katalógust nem találtam meg többé s ez az *omen* csakugyan visszatartott attól, hogy az illető könyvet megrendeljem, noha a katalógus elveszte nem lehetett valóságos

akadály, hiszen a könyvnek címét és a szerző nevét megtartottam emlékezetemben.[1]

5) Az ilyen félretevésnek másik esetét azok a körülmények teszik érdekessé, amelyek között az eltűnt tárgy ismét előkerült. Egy fiatalabb férfi meséli: „Néhány év előtt félreértések voltak köztem és a feleségem közt; az asszonyt túlságosan hűvösnek találtam s bár szívesen elismertem kitűnő tulajdonságait, minden gyöngédség nélkül éltünk egymás mellett. Egy napon sétájáról hazajövet könyvet hozott nekem, amelyet megvett, mert azt hitte, érdekelne engem. Megköszöntem ezt a ‚figyelmességét', megigértem, hogy majd elolvasom a könyvet, oda is készítettem magamnak s nem találtam meg többé. Hónapok teltek így, időnkint eszembe jutott az eltünt könyv s keresni is próbáltam, de hiába. Körülbelül félévvel később megbetegedett tőlünk külön lakó szeretett anyám. Feleségem hozzáköltözött, hogy anyósát ápolja. A beteg állapota súlyossá vált s felségemnek alkalma nyilt, hogy legjobb tulajdonságait bemutassa. Egy este feleségem teljesítményétől egészen elragadtatva s hálával eltelten térek haza. Iróasztalomhoz lépek s határozott szándék nélkül, de mintegy szomnambul biztonsággal nyitok ki egy bizonyos fiókot és legfelül ott találom az oly soká eltünt, félretett könyvet."

A félrerakás más esetét meséli el Stärcke (i. m.), amely az utóbbival megegyezik abban a tekintetben, hogy sajátságos biztossággal találták meg az elrakott tárgyat, mihelyt a cselekvés indoka megszünt.

6) „Egy fiatal leány elszabott egy szövetdarabot, amelyből gallért akart készíteni. Varrónőt kellett hivatni, hogy valahogy rendbehozza a ruhadarabot. Mikor a varrónő megérkezett s a leány az elszabott gallért ki akarta venni a fiókból, amelybe, úgy vélte, berakta volt, nem tudta megtalálni. Az egész fiókot felfor-

1) Sok véletlent, amelyet Th. Vischer óta a „tárgyak alattomosságának" (*Tücke des Objekts*) szoktak tulajdonítani, azt hiszem, ilyen módon lehetne megmagyarázni.

gatta, de hiába. Amint most dühösen leült s kérdezte önmagát, vajjon miért tünt el a gallér oly hirtelen s vajjon nem azt akarta-e, hogy ne találja; elgondolta, hogy persze szégyelte magát a varrónő előtt, amiért elrontott valami olyan egyszerű dolgot, mint egy gallér. Mikor ezt meggondolta, felállt, egy másik szekrényhez ment és onnan az első mozdulattal elővette az elszabott gallért."

7) A „félrerakás" következő példája olyan tipusnak felel meg, amelyet minden pszichoanalitikus ismer. Megemlíthetem, hogy a beteg, aki ezt a félrerakást elkövette, maga találta meg az elvétés nyitját.

„Egy pszichoanalitikus kezelésben levő beteg, akit a kúra nyári megszakítása az ellentállás időszakában és rossz állapotban ér, este, levetkőzéskor, kulcsait, mint hiszi, a szokott helyére tette. Azután eszébe jut, hogy másnapra tervezett elutazásához, a kúra utolsó napján, midőn az orvosi honorárium is esedékes lesz, még néhány dolgot ki akar venni az iróasztalából, ahol pénzét is tartja. De a kulcsok — eltüntek. Elkezdi kis lakását rendszeresen, de növekvő izgalomban átkutatni — eredmény nélkül. Minthogy felismeri, hogy a kulcsok ‚félrerakása' tüneti cselekvés s így szándékos, felkölti inasát, hogy ‚elfogulatlan' személy segítségével keressen tovább. További egy óra mulva abbahagyja a keresést s attól tart, hogy a kulcsokat elvesztette. Másnap reggel az iróasztali kis kézipénztár gyárosánál uj kulcsokat rendel, amelyeket nagy sietve elkészítenek. Két ismerősének, akik tegnap kocsiban hazakisérték, úgy rémlik, hogy csörrenést hallottak, amikor kiszállt a kocsiból. A beteg meg van róla győződve, hogy a kulcsok kiestek a zsebéből. Este az inas diadallal hozza elébe a kulcsokat. Egy vastag könyv és egy vékony füzet (egyik tanítványom munkája) között voltak, amelyeket a szünidőre magával akart vinni, oly ügyesen odacsúsztatva, hogy senkisem sejthette volna ottlétüket. Utólagosan és szándékkal lehetetlen volt a kulcsokat ismét oly láthatatlanul odarejteni. A tudattalan ügyesség, amellyel valami tárgyat rejtett, de erős indokok folytán félrerak az ember, egészen a ‚szomnambul biztosságra' emlékeztet. Itt az indok természetesen a kúra megszakítása feletti bosszúság és a titkolt harag volt amiatt, hogy ily rossz egészségben még magas honoráriumot is kell fizetnie."

8) A. A. Brill meséli:

Egy urat unszol a felesége, hogy vegyen részt valami társas összejövetelen, amely az ő számára alapjában igen közömbös. Végre enged az asszony kérésének s elkezdi esti öltözékét kiszedni a bőröndjéből, de aztán abbahagyja és elhatározza, hogy előbb megborotválkozik. Mikorára elkészül, visszamegy a bőröndhöz, de ez csukva van és a kulcsát sehogysem lehet megtalálni. Minthogy vasárnap este volt, lakatost nem tudtak keríteni s így a házaspár nem mehetett el a társaságba. Midőn másnap reggel a bőröndöt kinyittatták, a kulcs benne volt. A férfi szórakozottságában a kulcsot beleejtette a bőröndbe s aztán becsapta az önműködő zárat. Erősködik ugyan, hogy minden szándék és tudatosság nélkül tette ezt, de mi tudjuk, hogy nem akart társaságba menni. A kulcs félrerakásának tehát megvolt a maga motivuma.

E. Jones önmagán észlelte, hogy a pipáját félrerakja, valahányszor túlsokat dohányzott s emiatt rosszúl érzi magát. A pipa azután a lehető legkülönbözőbb helyekről kerül elő, ahova nem volt való s ahova rendszerint sohasem szokták tenni.

9) Egy ártatlan esetet közöl Dora Müller, amelynek indokolását az illető bevallotta:

A. Erna kisasszony meséli két nappal karácsony előtt: „Képzelje, tegnap este elővettem mézeskalácsos csomagomat és ettem belőle; közben arra gondoltam, hogy S. kisasszonyt (anyja társalkodónőjét) szintén meg kell kinálnom, ha bejön jóéjt kivánni. Nem igen volt kedvem erre, de mégis elhatároztam, hogy megteszem. Mikor a kisasszony azután bejött s én asztalkámra nyúltam, hogy a csomagot onnan felvegyem, nem találtam ott. Keresni kezdtem s szekrényembe bezárva találtam. Oda tettem be a csomagot, anélkül, hogy tudomásom lett volna róla." Elemzésre nem volt szükség, az elbeszélő maga is tisztán látta az összefüggést. Az az éppen elnyomott kivánság, hogy a süteményt magának tartsa meg, mégis érvényre jutott az automatikus cselekvésben, amelyet ez esetben persze a későbbi, a tudatos cselekvés hatálytalanított. (Intern. Zeitschrift f. Psychoanalyse, III, 1915).

10) Hans Sachs elmondja, hogyan vonta ki magát egyszer téves elrakással a dolgozás kötelezettsége alól.

„Múlt vasárnap délután haboztam egy ideig, dolgozzam, vagy

sétálni és azután látogatóba menjek-e, de némi küzdelem után mégis a munkára szántam el magam. Körülbelül egy óra múlva észrevettem, hogy nincs több papírosom. Tudtam, hogy valamelyik fiókban évek óta őrzök egy csomag papírost, de hiába kerestem azt íróasztalomban s egyéb helyeken, ahol megtalálni véltem; bár szorgosan kutattam és felforgattam mindenféle régi könyvet, füzetet, irományt, a papíros sehonnan sem került elő. Végre is kénytelen voltam a dolgozást abbahagyni és hazulról elmenni. Mikor este hazaértem, leültem a diványra és elgondolkozva, félig szórakozottan, a szembenálló könyvszekrényre bámultam. Egy fiókra esett a tekintetem s eszembe jutott, hogy már régen nem néztem át, mi van benne. Odamentem hát és kinyitottam. Legfelül egy bőrmappa volt, tele üres papírossal. De csak amikor e papírcsomót kivettem, s az asztalfiókba készültem betenni, jutott eszembe, hogy hiszen ez ugyanaz a papíroscsomó, amelyet délután hiába kerestem. Meg kell még jegyeznem, hogy noha különben nem vagyok takarékos, a papírral nagyon gondosan bánok s minden felhasználható darabkát elteszek. Ez az ösztön-táplálta szokásom okozta nyilván azt is, hogy rögtön megszünt a feledékenységem, mihelyt annak aktuális indoka megszünt."

Ha az ember a „félrerakások" eseteit áttekinti, igazán alig tételezheti fel, hogy ily félrerakás valaha is másként jött létre, mint tudattalan szándék szolgálatában.

11) 1901 nyarán a következő kijelentést tettem egyszer barátomnak, akivel akkor élénk eszmecserét folytattam tudományos kérdésekről: A neurózisok ezen problémáit csak akkor lehet megoldani, ha teljesen és határozottan az egyén eredeti biszexualitásának feltevését vesszük alapul. — Ezt felelte: „Ezt én már két és fél évvel ezelőtt mondtam neked Br. . . . ban, azon az esti sétánkon. Akkor tudni se akartál a dologról." Fájdalmas dolog, ha az embert ilymódon arra intik, hogy valamely gondolatának eredetiségéről lemondjon. Nem tudtam visszaemlékezni a régebbi beszélgetésünkre s barátom ilyen nyilatkozatára. Egyikünknek tévedésben kellett leledzenie; a *cui prodest* elvén csak én lehettem az. A következő hét folyamán azután valóban minden eszembe jutott, úgy, amint azt barátom felidézni akarta;

még azt is tudom, mit feleltem akkor: itt én még nem tartok, ebbe nem akarok belebocsátkozni. De ezóta jócskán türelmesebben veszem, ha az orvosi irodalomban valahol azon néhány eszme valamelyikével találkozom, amelyek az én nevemhez fűződhetnek, s ha a nevem nincs megemlítve.

Kifogások a feleség ellen — barátság, mely ellenségeskedésbe csapott át — téves orvosi diagnózis — visszautasítás a hasonló törekvésűek részéről — más eszméinek átvétele: nyilván nem véletlen, hogy az elfelejtés eseteinek gyűjtése minden kiválogatás nélkül összeállított sora ilyen kínos dolgok felfedésével vált csak megoldhatóvá. Sőt, azt hiszem, hogy bárki más is, aki saját elfeledésének indokait vizsgálná, a kellemetlenségek hasonló példatárára akadna. A hajlandóság kellemetlen dolgok elfelejtésére, úgy hiszem, egészen általános; az erre való képesség természetesen a különböző egyénekben különböző fokban fejlődött ki. Igen sok letagadás, amellyel orvosi tevékenységünkben találkozunk, valószinűleg elfelejtésen alapszik.[1]

1) Ha valakitől az orvos azt kérdezi, volt-e 10 vagy 15 éve luetikus infekciója, nagyon is könnyen megfeledkezik arról, hogy a kérdezett ezzel a megbetegedéssel szemben egészen más lelki magatartást tanusít, mint például egy akut rheumával szemben. — Azokban az anamnézisekben, amelyeket szülők neurózisban megbetegedett leányaikról adnak, szinte alig tudjuk megkülönböztetni az elfelejtés és a szándékos eltitkolás szerepét, mert a szülők rendszeresen eltüntetik, azaz elfojtják mindazt, ami a leány későbbi férjhezmenetelének útjában állhat. — Egy férfi, akinek szeretett felesége röviddel ezelőtt tüdőbajban halt meg, közli velem a kérdezősködő orvos megtévesztésének alábbi esetét, amelynek ilyen elfelejtés az oka: „Mikor szegény feleségem mellhártyalobja hosszú hetek multán sem akart javulni, dr. P.-t hívtuk konziliumra. A kórjelek megállapításakor a szokásos kérdéseket tette fel, többek között azt is, hogy fordultak-e elő tüdőbetegségek feleségem családjában. Feleségem nem-mel válaszolt s én sem emlékeztem ilyenre. Mikor dr. P. már búcsúzik, mintegy véletlenül kirándulásokra terelődik a társalgás s a feleségem megjegyzi: Igen soká tart az utazás Langersdorfba is, ahol szegény bátyám van eltemetve. Ez a bátyja körülbelül 15 éve halt meg, hosszú tuberkulótikus betegség után. Feleségem nagyon szerette és sokszor beszélt róla nekem. Sőt eszembe jutott, hogy mikor szegény

Az ilyen elfelejtésről való feltevésünk e kétféle magatartás közötti különbséget természetesen tisztán lélektani viszonyokra korlátozza, s módot ad rá, hogy a visszahatás mindkét formájában ugyanazon indok kifejezését lássuk. A kellemetlen emlékek letagadásának számos esete közül, amelyeket betegek hozzátartozóinál tapasztaltam, főleg egy maradt meg különös sajátosságánál fogva emlékezetemben: Egy anya idegbeteg serdülőkorú fiának gyermekéveiről informált s eközben elmesélte, hogy a fiú, éppúgy mint testvérei, igen sokáig ágybavizelt, amely ténynek egy neurótikus betegség történetében megvan a maga jelentősége. Néhány héttel később, mikor az anya a kezelés eddigi eredménye iránt érdeklődött, okom volt rá, hogy figyelmeztessem bizonyos jelekre, amelyek a fiú szervi betegségre való hajlamosságát árulják el s eközben hivatkoztam a kérdezés folyamán megállapított ágybavizelésre is. Nagy meglepetésemre tagadásba vette ezt a tényt úgy a beteget, mint többi gyermekét illetőleg, megkérdezte tőlem, honnan tudom ezt s végre tőlem kellett hallania, hogy rövid idővel ezelőtt ő maga mesélte el nekem azt, amiről később így megfeledkezett.[1]

asszonyon a mellhártyagyulladást megállapították, nagyon aggódott és szomorúan mondta: A bátyám is tüdőbajban halt meg. De most ennek az emlékét annyira elfojtotta, hogy még fentebbi, a langersdorfi kirándulásról szóló megjegyzése után sem jutott eszébe, hogy a családjában előfordult betegségekre vonatkozó állítását kijavítsa. Én abban a pillanatban ráeszméltem az elfelejtés tényére, mikor az asszony Langersdorfot említette." — Egészen hasonló élményét közli E. Jones többször idézett munkájában. Egy orvos, akinek felesége tisztán fel nem ismert altesti bántalomban szenved, mintegy vigasztalólag mondja az asszonynak: „Mégis csak jó, hogy a családodban nem fordult elő tuberkulózis-eset." Az asszony meghökkenve válaszol: „Hát elfeledted, hogy anyám tuberkulózisban halt meg s a nővérem csak akkor gyógyult ki tuberkulózisából, amikor az orvosok lemondtak róla, hogy életbenmarad?"

1) Azokban a napokban, amikor e lapok leírásával foglalkoztam, a következő, majdnem hihetetlen, elfelejtés esett meg velem. Január 1.-én orvosi feljegyzéseimet néztem át, hogy honorárium-jegyzékeimet széküldhessem; a juniusi feljegyzések közt a M...l névre akadok s viselőjére sehogysem tudok visszaemlékezni. Megdöbbenésem növekszik, mikor

Tehát egészséges, nem neurótikus embereknél is bőségesen találunk jeleket arra, hogy ellentállás nyilvánul meg bennük a kínos benyomások emlékbeidézésével, a kínos gondolat elképzelésével szemben.[1]

Ennek a ténynek teljes jelentőségét azonban csak akkor mérhetjük fel, ha a neurótikusok lélektanába mélyedünk bele. A tapasztalat arra kényszerít, hogy a kínérzet keltésére alkalmas képzetek elleni elementáris elhárítási törekvést, törekvést, amely csak a fájdalomingerekkel szemben tanusitott menekülési reflexhez hasonlítható, — tekintsük azon mechaniz-

a továbblapozásnál látom, hogy az illetőt egy szanatóriumban kezeltem s heteken keresztül mindennap meglátogattam. Beteget, akivel ily körülmények közt foglalkozik az orvos, nem felejthet el alig hat hónap után. Férfi volt, valami paralitikus, érdekesség hiján való eset? kérdeztem magamban. Végül a kapott honoráriumról való feljegyzésnél felidéződik mindaz a tudás, amely elrejtőzött a visszaemlékezés elől. M . . . l 14 éves leány volt, a legkülönösebb eset, amellyel az utolsó évek folyamán találkoztam, s olyan tanuságot hagyott hátra bennem, hogy életemben aligha fogom elfelejteni; kimenetele pedig végtelenül kínos órákat okozott nekem. A gyermek kétségbevonhatatlanul hisztériában betegedett meg, amely kezelésem alatt gyorsan és alaposan javult is. E javulás beálltával szülei elvonták kezelésem alól; alhasi fájdalmakról panaszkodott még, amelyek a hisztéria tünetetei között is a legőbb szerepet játszották. Két hónappal később a lányka az alhasi mirigyek szarkomájában meghalt. A hisztériának, melyre a gyermek hajlandósággal birt, a daganatképződés volt a kiváltó oka s én a hisztéria lármás, de ártatlan tüneteinek benyomása alatt talán nem vettem észre a lappangó és végzetes megbetegedés első jeleit.

1) Pick A. röviddel ezelőtt („Zur Psychologie des Vergessens bei Geistes- und Nervenkranken", a H. Gross-féle „Archiv für Kriminalanthropologie und Kriminalistik"-ban) több szerző nevét állította össze, akik valóságos tényezőknek az emlékezetre való befolyását méltatják s — többé-kevésbé határozottan — elismerik, hogy a kínérzet elleni védekezésnek az elfelejtésben szerepe van. De senki sem tudta ezt a jelenséget és lélektani indokoltságát olyan tökéletesen s egyszersmind oly mély benyomást keltő módon leírni, mint Nietzsche egyik aforizmájában (Jenseits von Gut und Böse, II. Hauptstück 68): „Ezt tettem, mondja emlékezetem. Ezt nem tehettem, mondja büszkeségem s kérdelhetetlen marad. Végül is — az emlékezet enged."

mus egyik főoszlopának, amely a hisztérikus tüneteket hordozza. Ez elhárítási szándék feltevésével szemben nem helytálló az ellenvetés, hogy gyakran éppen ellenkezőleg, úgyszólván lehetetlen kínos emlékektől, amelyek üldöznek, szabadulnunk s kínos indulatokat, mint például megbánást, lelkiismeretfurdalást elhessegetnünk. Hiszen nem állítjuk, hogy ez elhárítási szándék mindenütt győzedelmeskedni tud, s hogy a lelki erők versengésében nem ütközhetik olyan tényezőkbe, amelyek más célokból éppen ellentétes törekvést fejtenek ki s ezt vele dacolva keresztül is viszik, mint sejthetjük. A lelki szerkezet architektonikus elve a rétegeződés, azaz egymásfölé rakódó hatóságok fokozatos felépülése, s könnyen lehetséges, hogy ez elhárító törekvés egy alsóbbrendű lelki hatóság tartozéka, mig a magasabb instanciák annak elleneszegülnek. Mindenesetre ez elhárítási törekvés ténylegessége és ereje mellett bizonyít, hogy folyamatokat, mint amiőket az elfelejtés példái tártak elénk, erre vezethetünk vissza. Látjuk, hogy sok dolog önmaga miatt felejtődik el; ahol ez nem sikerül, ott az elhárítási törekvés eltolja célját s legalább valami más, bár kevésbé jelentős dolgot taszít a feledésbe, amely a tulajdonképpen bántó dologgal eszmetársítási kapcsolatba jutott.

A fentebb kifejtett szempont, hogy kínos emlékek különösen könnyen esnek áldozatul az indokolt feledésnek, joggal volna alkalmazható több olyan területen is, amelyen eddig még egyáltalán nem, vagy nem eléggé vették tekintetbe. Például az a véleményem, hogy még mindig nem eléggé hangsúlyozzák ezt a törvényszék előtt való tanúvallomások méltatásánál (V. ö. Hans Gross, Kriminalpsychologie, 1918.), amikor is a tanú megesketésének túlságos nagy purifikáló befolyást tulajdonítanak a lelki erők küzdelmére. Általánosan elismert dolog viszont, hogy a néphagyományok és mondák keletkezésénél számításba kell venni hasonló célzatot, amely a nemzeti önérzetre bántó eseményeket az emlékezetből kiirtani törekszik. Tüzetesebb vizsgálat talán kiderítené,

hogy a népek hagyományai és az egyes ember gyermekkori emlékei egészen analóg módon alakulnak ki. A nagy Darwin felismerte az elfelejtés ez elhárítási szándékát, s ennek tudatából „aranyszabályt“ vont le a tudomány munkása számára.[1]

Nemcsak a nevek elfelejtését, hanem benyomások elfelejtését is kisérheti téves emlékezés, amelyet ott, ahol hitelre talál, emlékezeti csalódásnak neveznék. A kóros emlékezeti csalódás problémája — tudvalevőleg a paranoiánál ez a téveszme-képződésnek egyenest egyik alkotó mozzanata — igen terjedelmes irodalmat keltett életre, de e csalódás indokoltságára seholsem találok utalást. Minthogy ez a tárgy a neurózisok lélektanához tartozik, ebben az összefüggésben nem tárgyalhatjuk. Helyette közölni fogom a téves emlékezésnek önmagamon tapasztalt sajátságos esetét, amelynek tudattalan, elfojtott lelki elemekkel való indokoltsága s a hozzájukkapcsolódás módja és mikéntje világosan kimutathatók. Az álomfejtésről szóló könyvem egyes fejezeteit nyaralóban írtam, ahol sem könyvtár, sem kézi könyvek nem álltak rendelkezésemre, s kénytelen voltam, az utólagos korrektura fenntartásával, mindenféle hivatkozásokat és idézeteket emlékezetből írni bele a kéziratba. A nappali álmodozásról szóló fejezetben Alphonse Daudet regényének, a „Nábob“-nak, egyik kitünő alakját, a szegény könyvelőt akartam idézni, akiben a költő valószinüleg saját álmodozásait testesíti meg. Úgy véltem, világosan emlékszem az egyik ilyen fantáziára, amelyet ez az ember — Mr. Jocelyn-nek neveztem — Párizs uccáin való bolyongása közben elképzel s emlékezetből kezdtem leírni. Hogy Jocelyn

1) Darwin önéletrajzában Ernest Jones a következő passzusra mutat rá, amely meggyőzően mutatja a nagy kutató tudományos becsületességét és lélektani éleslátását: „Hosszú éveken át követtem azt az aranyszabályt, hogy tudniillik valahányszor egy közzétett tény, uj megfigyelés vagy eszme került elém, amely általános eredményeim valamelyikével ellentétben állt, azt hiánytalanul és rögtön följegyeztem; mert tapasztalásom azt mutatta, hogy ilyen tények és gondolatok sokkal könnyebben kiesnek az emlékezetből, mint a számomra kedvezők.“

úr mily vakmerően veti magát az uccán egy megbokrosodott ló elé és állítja meg; a kocsi ajtaja kinyilik, egy magas személyiség száll ki a hintóból, kezet szorít Jocelyn úrral és így szól hozzá „Ön a megmentőm; életemet Önnek köszönhetem. Mit tehetnék Önért?"

Ha nem egészen pontosan mondtam el ezt a fantáziát, könnyen kijavítom otthon, vigasztaltam magamat, ha majd kezemügyébe kerül a könyv. Mikor azután átlapoztam a „Nábob"-ot, hogy kéziratom nyomtatásra kész részét az eredetivel összehasonlítsam, legnagyobb szégyenkezésemre és megdöbbenésemre azt láttam, hogy Jocelyn úr ilyenfajta álmodozásáról szó sincs benne, sőt a szegény könyvelőnek nem is ez volt a neve, hanem Mr. Joyeuse. E második tévedés vezetett hamarosan az elsőnek, a téves emlékezésnek nyitjára. Joyeux (melynek nőnemű formája a Joyeuse melléknév): így és nem másképp kellene saját nevemet, Freud, franciára fordítanom. De honnan származhatott a tévesen felidézett álmodozás, amelyet Daudetnek tulajdonítottam? Csakis saját szerzeményem lehetett, éber álom, amelyet magam szőttem s amely nem vált bennem tudatossá, vagy amely valaha tudatosan élt bennem s azóta alaposan elfelejtettem. Talán éppen Párizsban szövődött bennem, ahol eleget sétáltam magányosan és vágyakozva az uccákon s nagyon is rászorultam volna a segitőre s protektorra, míg azután Charcot mester körébe nem vont. A „Nábob" költőjével azután többször találkoztam Charcot házában.[1]

1) Röviddel ezelőtt egy olvasóm a Fr. Hoffmann-féle „Ifjúsági Könyvtár" egyik kötetét küldte be nekem, amely részletesen mesél el egy olyan mentési jelenetet, amilyenről én Párizsban álmodoztam. A legapróbb részlet is találó, még néhány szokatlanabb kifejezés is, amely úgy az elbeszélésben mint képzelgésemben előfordúlt. Igen valószinű, hogy ezt az ifjúsági elbeszélést gyermekkoromban olvastam. Gimnáziumunk ifjúsági könyvtárában megvolt a Hoffmann-féle gyűjtemény s ezt igen szívesen kinálgatták a tanulóknak egyéb szellemi táplálék helyett. Könnyen lehetséges, hogy az ábrándkép, amelyre 43 éves koromban mint a más szerzeményére véltem emlékezni és azután 29 éves fővel szőtt

Az emlékezeti csalódás egy másik esete, amely kielégitően felderíthető volt, a *fausse reconnaissance* később tárgyalandó jelenségére emlékeztet. Egyik betegemnek, becsvágyó és tehetséges fiatalembernek, elmeséltem, hogy nemrég egy fiatal diák állt be tanítványaim közé „Der Künstler, Versuch einer Sexualpsychologie" (A Művész: A Nemiség Lélektanának Kísérlete) című érdekes munkájával. Mikor ez a dolgozat ötnegyed év múlva nyomtatásban megjelent, betegem biztosan emlékezett rá, hogy a mű előzetes hirdetését már az én első közlésemet megelőzőleg (egy hónappal vagy egy félévvel az előtt) látta valahol, talán éppen valamely könyvkereskedő hirdetésében. Ez a hirdetés akkor rögtön eszébe is jutott; ezenfelül megállapította, hogy a szerző megváltoztatta a címet, mert abban már nem *Versuch* (kisérlet,) hanem *Ansätze* (kezdet, kiinduló pont) áll. A szerzőnél való pontos kérdezősködés s az összes időbeli adatok egybevetése azonban az mutatta, hogy betegem lehetetlen dologra akar visszaemlékezni. Az illető munkáról sehol sem jelent meg előzetes hirdetés, legkevésbé ötnegyed évvel kinyomatása előtt. Én ez emlékezeti csalódást nem értelmeztem, mire a beteg hasonló jelentőségű megismétlődését produkálta. Azt vélte, hogy nemrég dolgozatot látott az *agoraphobiáról* egy könyvkereskedés kirakatában s ezt most az összes könyvkiadói katalógusokban kutatta. Felvilágosíthattam azonban, hogy ez igyekezetének miért kellett

saját képzelgésemet kellett benne felismernem, voltaképpen 11—13 éves korban szerzett benyomás hű reprodukciója volt. A „megmentési" ábrándkép, amelyet a „N á b o b" állástalan könyvelőjére ráfogtam, voltaképpen a saját megmentésem álmának készíti elő útját; arra való, hogy büszkeségemet megbékítse a védő és gyámolitó utáni vágyakozásommal. Az emberi lélek egyetlen ismerőjét sem fogja ezek után meglepni, hogy jómagam tudatos életében a legnagyobb mértékben irtózom a gondolattól, hogy holmi protektor kegyétől függjek, s ha nagyritkán valóságosan hasonló helyzetbe kerültem, ezt igen nehezen bírtam el. Az ilyen tartalmu képzelgések mélyebb értelmét és sajátosságaik csaknem kimerítő magyarázatát A b r a h a m fejtette ki „Vaterrettung und Vatermord in den neurotischen Phantasiegebilden" cimű értekezésében. (Intern. Zeitschrift für Psychoanalyse, VIII, 1922).

sikertelennek maradnia. Az agoraphobiáról szóló dolgozat még csak az ő képzeletében volt meg, mint tudattalan szándék, s ő maga akarta ezt megírni. Becsvágya, hogy ama fiatalember mintájára tudományos dolgozattal lépjen tanítványaim körébe, idézte elő úgy az első, mint az ujabb emlékezeti csalódást. Azután eszébe jutott az is, hogy a könyvkiadói hirdetés, amely e téves felismerésre alkalmat adott neki, egy „Genesis, das Gesetz der Zeugung" (Genezis, a nemzés törvénye) című munkára vonatkozik. A címnek általa említett megváltozása pedig az én rovásomra volt irandó, mert magam is emlékeztem rá, hogy a könyvcím idézésében valóban elkövettem ezt a pontatlanságot s *Ansätze* helyett *Versuch*-ot említtetem.

B) FELTETT SZÁNDÉKOK ELFELEJTÉSE

Egy jelenségcsoport sem olyan alkalmas a tétel bebizonyítására hogy a figyelem csekély foka magábanvéve az elvétés megmagyarázására nem elegendő, mint éppen a feltett szándékok elfelejtése. A feltett szándék magunkban már elfogadott cselekvési impulzus, amelynek véghezvitelét azonban alkalmas időpontra halasztottuk el. A közbeeső időben cselekvésre vivő indokaink megváltozhatnak ugyan, úgy, hogy a szándékot nem hajtjuk végre, de ekkor nem megfeledkezünk róla, hanem mégegyszer megvizsgáljuk és elejtjük. A szándékok elfelejtését, amely mindennap és mindenféle helyzetben megesik rajtunk, nem az indokok megváltozásával szoktuk magyarázni, hanem rendszerint magyarázat nélkül hagyjuk, vagy abban a feltevésben keressük lélektani magyarázatát, hogy a végrehajtás időpontjában a cselekvéshez szükségeltető figyelem nem állt már rendelkezésre; pedig e figyelem odafordulása elengedhetlen feltétele volt a szándék létrejöttének, tehát annak kialakulásakor készen állt ugyane cselekvés számára. Ha megfigyeljük normális magatartásunkat a feltett szándékokkal szemben, ezt a magyarázási kisérletet önkényesnek kell tartanunk s vissza kell utasítanunk. Ha reggel

felteszek magamban valamit, amit este akarok végrehajtani, akkor meglehet, hogy figyelmem néhányszor ráterelődik a nap folyamán. De nem is kell, hogy napközben egyáltalán tudatossá váljék bennem. Mikor a végrehajtás ideje közeledik, hirtelen eszembe jut a dolog s arra késztet, hogy a szükséges előkészületeket megtegyem. Ha egy sétára levelet viszek magammal, hogy feladjam, akkor, ha normális ember vagyok és nem ideges, éppenséggel nem kell folytonosan a kezemben tartanom s közben levélszekrény után kutatnom, amelybe bedobhatom, hanem egyszerűen zsebreteszem, útnakindulok, szabadjáraeresztem a gondolataimat s számítok rá, hogy valamelyik legközelebbi levélszekrény majd csak magára vonja a figyelmemet és arra indit, hogy a zsebembe nyúljak s a levelet elővegyem. A feltett szándékkal szemben való normális viselkedés teljesen megegyezik azoknak az egyéneknek kisérletileg előidézhető magatartásával, akiknek úgynevezett „hosszúlejáratú poszthipnotikus szuggesztiót" sugalmaztak a hipnózis állapotában.[1] Ezt a jelenséget következőképpen szokták leírni: A szuggerált szándék ott szunnyad az illetőben, míg végrehajtásának ideje elérkezik. Ekkor felébred és cselekvésre hajt.

Van az életnek két visszonylata, amelyben a laikus is számot ad magának róla, hogy a szándékokat illető elfelejtés éppenséggel nem tarthat rá igényt, hogy tovább vissza nem vezethető elemi jelenségnek fogadják el, hanem följogosít, hogy be nem vallott indokokra következtessenek belőle. A szerelmi viszonyra s a katonai szolgálatra gondolok. Ha egy szerelmes elmulasztotta a találkozót, hiába fog hölgyénél azzal mentegetőzni, hogy sajnos egészen megfeledkezett róla. A hölgy múlhatatlanul azt feleli: „Egy évvel ezelőtt nem felejtetted volna el. Csakhogy már nem törődsz velem." Még ha a férfi a fentemlitett lélektani magyarázathoz folyamodnék is és feledékenységét nagy elfoglaltságával igyekeznék mentegetni, akkor is csak azt érné el, hogy

1) V. ö. L. Bernheim, Neue Studien über Hypnotismus, Suggestion, Psychotherapie. 1892.

a hölgy — oly éleslátóvá válva, mint az orvos a pszichoanalizisben — azt felelné: „Különös, hogy azelőtt nem akadt olyan sok dolgod, ami visszatartson." Természetesen, a hölgy sem az elfelejtés lehetőségét kívánja tagadni; csak azt gondolja, s nem minden jog nélkül, hogy a szándékolatlan elfelejtés bizonyos nemakarást árul el, körülbelül ugyanúgy, mint a tudatos kifogások.

A katonai szolgálati viszonyban hasonlóképpen elvből nem ismernek el különbséget az elfelejtés következtében való s a szándékos mulasztás között; még pedig joggal. A katonának nem szabad semmiről megfeledkeznie, amit szolgálata megkövetel. Ha mégis megfeledkezik róla, noha e követelmény tudatában van, ez csak úgy történhetik, hogy az indokokkal, amelyek katonai kötelességei teljesítésére hajtanák, más, ellenindokok szállnak szembe. Az egyéves önkéntes például, aki a rapportnál azzal mentegetődznék, hogy elfelejtette gombjait kifényesíteni, nem kerüli el büntetését. De ez a büntetés enyhe ahhoz képest, amelynek kitenné magát, ha mulasztása indokait magának s feljebbvalóinak ilyenformán bevallaná: „Ezt a nyomorult bakaszolgálatot utálom." Hogy e büntetéstől megkímélje magát, tehát úgyszólván gazdasági okokból, az elfelejtést alkalmazza kifogásul, vagy ez jön létre kompromisszum gyanánt.

Az asszony szolgálata s a katonai szolgálat megkövetelik, hogy minden, ami velük összefügg, ment legyen a feledéstől, s így azt a véleményt keltik, hogy nem fontos dolgok elfelejtése megengedhető, de fontos dolgoknál annak a jele, hogy úgy kezelték őket, mintha nem volnának fontosak, vagyis nem ismerik el fontosságukat.[1] A lelki értékelés szempontját itt

1) B. Shaw: „Cäsar és Kleopatra" című darabjában az Egyiptomból távozó Cäsar egy darabig azzal a gondolattal vesződik, hogy még valami elintézni valója volt, de erről közben megfeledkezett. Végül kiderül, miről feledkezett meg Cäsar: arról, hogy Kleopatrától elbucsuzzék! Ezzel a kis vonással azt akarja az író — egyébként a történeti igazsággal teljes ellentétben — szemléltetni, mily keveset törődött Cäsar a kis egyiptomi királylánnyal. (E. Jones i. m. 488. o.)

tényleg nem utasíthatjuk el. Senkisem felejti el olyan dolgok elvégzését, amelyeket nagyon fontosaknak tart, különben az elmezavar gyanúját vonja magára. Vizsgálódásunk tehát csak többé-kevésbé mellékes szándékokra terjed ki; teljesen közömbösnek persze semmiféle cselekvési szándékot nem tarthatunk, mert ezesetben nem is határozták volna el.

Mint az előbb felsorolt működés-zavaroknak, úgy az elfelejtés folytán való mulasztásoknak magamon tapasztalt eseteit is összegyűjtöttem és igyekeztem megmagyarázni, s eközben egész általánosságban úgy találtam, hogy ismeretlen és be nem vallott indokok közbeléptére — vagy mondhatnók ellenakaratra — voltak visszavezethetők. Ez esetek egy részében a katonai szolgálathoz hasonló helyzetben voltam, tudniillik bizonyos kényszer hatása alatt, amely ellen nem sikerült leküzdeni ellenkezésemet, úgyhogy elfelejtéssel tüntettem ellene. Így például igen könnyen feledkezem meg arról, hogy születésnapokhoz, jubileumokhoz, esküvőkhöz és kinevezésekhez gratuláljak. Ujra meg ujra megfogadom és egyre inkább meggyőződöm róla, hogy hiába. Most kezdek lemondani erről az igyekezetről s tudatosan igazat adni a tiltakozó indítékoknak. Mielőtt ez az elhatározás végleg megérett bennem, egy barátomnak kérésére megigértem, hogy az ő nevében is küldök üdvözlő táviratot egy bizonyos alkalomra, de előre megmondtam, hogy mindkettőnk táviratáról meg fogok feledkezni s nincs mit csodálkoznunk azon, hogy e jóslat valóra vált. Fájdalmas élettapasztalatokkal függ ugyanis össze, hogy nem tudok részvétet nyilvánítani olyan esetekben, ahol ennek kifejezését szükségképp túlozni kell, mert a megindultságom csekély fokának megfelelő kifejezést nem alkalmazhatom. Mióta felismertem, milyen gyakran tartottam őszintének ilyen mondvacsinált rokonszenvet, lázadozom a részvétnyilvánítások e konvenciója ellen, bár társadalmi hasznosságát elismerem. A halálesetek alkalmából való részvétnyilvánításokkal szemben nem ilyen meghasonlott a magatartásom; ha elhatározom, nem is mulasztom el őket.

Amikor érzésmegnyilvánulásom már nem társadalmi kötelezettség kérdése, akkor kifejezését sem gátolja a feledés.

A következő elfelejtési esetet, amelyben egy előzetesen elnyomott szándék mint „ellenakarat" tört keresztül s kellemetlen helyzetet hozott létre, T. főhadnagy közli a hadifogságból:

„Egy hadifogolytábor rangidős tisztjét egyik tiszttársa megsérti. A sértett további kellemetlenségek elkerülése végett az egyetlen rendelkezésére álló erőszakos eszközzel akar élni s a sértőt más táborba akarja áthelyeztetni. Csak több barátja rábeszélésére s benső óhaja ellenére áll el ettől s elhatározza, hogy becsületbeli útra tereli a dolgot. Tudja azonban, hogy ez sok kellemetlenséggel fog járni. Ugyanaznap délelőtt neki, mint parancsnoknak, egy őrző közeg ellenőrzése mellett fel kell olvasnia a tisztek névsorát. Eddig még sohasem hibázott ebben, hiszen már régen ismerte társait. Ma elsiklik megsértője neve felett, úgyhogy ennek egyedül kell még helyén maradnia, mikor a többiek mind távozhattak, míg a tévedés tisztázódik. A név, amely felett a parancsnok elsiklott, világosan és tisztán állt a lap közepén. — Ezt az esetet némelyek szándékos megbántásnak itélték, mások kínos és félremagyarázásra alkalmas véletlennek. De a tévedés elkövetője később, Freud „Pszichopathológiá"-jának megismerése után, helyes itéletet nyert az esetről."[1]

A konvencionális kötelezettség s a be nem vallott belső értékelés szembekerülése magyarázza azokat az eseteket is, amikor az ember elfeledkezik megtenni valamit, amit mások javára megigért. Ilyenkor azután mindig csak az igérő fél hisz az elfelejtés felmentő értékében, míg a kérelmező kétségtelenül megtalálja a helyes feleletet: „Nem érdekli a dolog, különben nem felejtette volna el." Vannak emberek, akiket általában feledékenynek tartanak s azt éppúgy elfogadják mentségül, mint a rövidlátónak a rövidlátását, ha az uccán nem köszön.[2] Ezek az

1) E. Jones erre vonatkozólag megjegyzi: Az ellenkezés gyakran általános természetű. Így egy férfi elfelejti feladni a leveleket, amelyeket — némi bosszúságára — felesége rábízott, éppúgy, mint esetleg „elfelejti" ennek vásárlási megbizásait.

2) Az asszonyokat a tudattalan lelki folyamatok iránti finomabb érzékük rendszerint inkább teszi hajlandóvá arra, hogy sértésnek vegyék, ha az uccán nem ismerik meg, tehát nem köszöntik őket, mintsem arra

emberek megfeledkeznek minden kis igéretről, amelyet tettek, elmulasztják minden megbizás teljesitését, amelyet elvállaltak, tehát kis dolgokban megbizhatatlanok s emellett megkivánják, hogy az ilyen apró bűnöket ne vegyék tőlük rossz néven, azaz ne írják jellemük rovására, hanem szervezeti sajátságuknak tudják be. Magam nem tartozom ezek közé és nem volt alkalmam, hogy ilyesfajta egyén cselekvéseit elemezzem s az egyes elfelejtési esetek révén a feledékenység indokait felderítsem. De nem utasíthatom vissza azt a *per analogiam* következtetését, hogy ilyenkor a másiknak rendkivül nagy mértékben való be nem vallott lebecsülése az az indok, amely a szervezeti hajlandóságot a maga céljára felhasználja.[1]

Más esetekben az elfejtés indokai nem deríthetők fel ilyen könnyen s ha megtaláltuk őket, nagyobb megütközést keltenek. Így régebbi években észrevettem, hogy ha sok beteglátogatást kellett tennem, sohasem feledkezem meg más vizitről, mint ha ingyenbeteghez vagy kartárshoz kellett volna mennem. Efölötti szégyenkezésemben megszoktam, hogy napközben teendő látogatásaimat már reggel feljegyezzem. Nem tudom, más orvosok

az igen természetes magyarázatra gondoljanak, hogy a mulasztás elkövetője rövidlátó lévén, vagy gondolataiba merülten, nem vette észre őket. Ők erre azt mondják, bizonyára észrevette volna „ha törődnék velük egy kicsit."

1) Ferenczi Sándor közli magáról, hogy ő maga is „szórakozott" ember volt s ismerőseinek elvétései gyakoriságával és különösségével tünt fel. E „szórakozottság" jelei azonban csaknem teljesen eltüntek, mióta betegek pszichoanalitikus kezelésével foglalkozik s kénytelen lett saját énjének elemzésére is figyelmet fordítani. Úgy véli, hogy az ember lemond az elvétésekről, ha megtanulja, hogy saját felelősségét igen lényegesen kiterjessze. A szórakozottságot — joggal — oly állapotnak tartja, amely tudattalan komplexumoktól függ s amely pszichoanalizissel gyógyítható. Egy napon azonban az az önszemrehányás bántotta, hogy egy betegnél hibát követett el lélekelemző kutatása közben. Ezen a napon ismét előtüntek összes régi „szórakozottságai." Menetközben többször megbotlott az uccán (a kezelésbeli „botlás"-t ábrázolva), otthonfelejtette tárcáját, egy krajcárral kevesebbet fizetett a villamoson, nem gombolta be rendesen a ruhadarabjait stb.

hasonló úton hasonló gyakorlatra kényszerültek-e. De ilyen módon sejteni kezdi az ember, mi indítja az úgynevezett neuraszténiást arra, hogy az orvosnak teendő közléseit a hirhedt „cédulá"-ra feljegyezze. Állítólag nem bizik az emlékezetében. Ebben némileg igaza is van, de a dolog többnyire így folyik le: a beteg különböző panaszait s kérdéseit rendkivül hosszadalmasan előadta. Mikor elkészült, egy pillanatra elhallgat, azután előszedi a cédulát és mentegetőzve mondja: „Felírtam magamnak néhány dolgot, mert semmit sem tudok megjegyezni." Rendszerint nincs a cédulán semmi uj. Minden pontot megismétel a beteg s aztán maga válaszol rá: igen, ezt már megkérdeztem. A cédulával valószinűleg csak egyik betegségi tünetét mutatja be, tudniillik azt, hogy szándékaiba mily gyakran ártja bele magát ismeretlen indokok zavaró befolyása.

Most aztán olyan bajokat említek, amelyekben az általam ismert egészségesek nagyobb része is szenved. Bevallom például, hogy, különösen korábbi években, könnyen s hosszú időn át megfeledkeztem róla, hogy kölcsönvett könyveket visszaadjak, vagy könnyen esett meg rajtam, hogy fizetéseket elfelejtés révén elhalasztottam. Nemrégiben fizetés nélkül mentem el a dohánytőzsdéből, ahol a napi szivarvásárlásomat végeztem. Teljesen ártatlan mulasztás volt ez, mert az üzletben ismernek, tehát elvárhattam, hogy másnap figyelmeztetnek tartozásomra. De a kis mulasztás, a kisérlet, hogy adósságot csináljak, bizonyára valamelyes összefüggésben van a pénzügyi gondokkal, amelyek előző nap foglalkoztattak. A legtöbb úgynevezett tisztességes ember is hajlamos bizonyos kétséges magatartásra, ha pénzről és tulajdonról van szó. A csecsemőnek primitív mohóságát, amellyel mindent hatalmába akar keríteni (hogy a szájába vigye), talán általában csak tökéletlenül győzte le a kultura és nevelés.[1]

[1]) A téma egysége kedvéért megszakítom itt az alapul vett beosztást s a föntiekhez hozzáfűzöm, hogy pénzdolgokban az emberek emlékezete különös részrehajlást mutat. Olyan emlékezeti csalódások például,

Attól tartok, mindez eddigi példákkal már egyenest banálissá váltam. De mégis csak örülök, ha olyan dolgokra bukkanok, amelyek mindenki előtt ismeretesek s melyeket mindenki egyformán magyaráz, mert célom csak az, hogy a mindennapi jelenségeket összegyűjtsem s tudományosan értékesítsem. Nem látom be, hogy a bölcseség, amely a közönséges élettapasztalat leszűrődése, miért ne nyerhetne helyet a tudomány vivmányai közt. A tudományos munka lényeges jellemvonását nem tárgyainak másfélesége teszi, hanem a tények megállapitásának szigorúbb módszere s a messze nyuló összefüggés felfedezésére való törekvés.

Némiképpen fontos szándékokat illetőleg általában azt találjuk, hogy akkor feledkezünk meg róluk, ha homályos indokok szegülnek ellenük. Még kevésbé fontos szándékoknál az elfelejtésnek egy másik mechanizmusát deríthetjük fel, tudniillik azt, hogy valami ellenáramlat más oldalról vivődik át az illető szándékra, azon a réven, hogy ama más tartalom és a jelen szándék tartalma közt felületes eszmetársulás állt elő. Idetartozik a követ-

hogy az ember már megfizetett valamit, sokszor konokul tartják magukat. Mikor a nyereségvágynak az élet nagy érdekeitől távol, tehát tulajdonképpen tréfából, szabad útja nyílik, mint példáúl a kártyajátékban, a legbecsületesebb ember is könnyen téved, emlékezeti és számolási tévedésekbe esik, sőt anélkül, hogy jóformán tudná hogyan, apró csalafintaságokba is keveredik. Az ilyen szabadságokon alapszik jórészt a játék léleküdítő jellege. A közmondást, hogy a játék feltárja az ember jellemét, elfogadhatjuk, ha hozzátesszük: elnyomott jellemét. — Ha fizetőpincéreknél előfordulhatnak még szándékolatlan számolási hibák, nyilván ugyanaz a magyarázatuk. — A kereskedő világban sokszor figyelhető meg, hogy az emberek lehetőleg halasztják a pénzkiadásokat, számlák kifizetését stb., akkor is, amikor az nem hoz nyereséget, hanem csak lélektanilag magyarázható, mint a pénzkiadás elleni tiltakozás megnyilvánulása. — Brill erről epigrammai éllel jegyzi meg: „Hamarabb veszítünk el olyan levelet, mely számlát, mint olyat, amely csekket tartalmaz." — A legintimebb s legkevésbé felderített rezdülésekkel függ össze, hogy különösen asszonyok nem szivesen fizetnek orvosi honoráriumot. Rendszerint otthon felejtették a pénztárcájukat s így nem tudnak a rendelő órán fizetni, azután pedig rendszerint elfelejtik, hogy hazulról küldjék el a honoráriumot s így elérik, hogy ingyen — „a szép szemükért" kezelték őket. Úgyszólván a megjelenésükkel fizetnek.

kező példa: Szeretem a szép itatóspapirost s felteszem magamban, hogy ma délután a Belvárosban ujat szerzek be. De négy egymás után következő napon megfeledkezem róla, míg végül kutatni kezdem, mi a mulasztás oka. Könnyen megtalálom, amikor eszembe jut, hogy én az itatóspapirost *Löschpapier*-nak irom ugyan, de *Fließpapier*-nak szoktam mondani. *Fließ* pedig egy berlini barátom neve, aki akkoriban kínzó, aggódó gondolatra adott okot. Ettől a gondolattól nem tudtam szabadulni, de az elhárítására való igyekvés mégis megnyilvánul, mert az egybehangzás alapján egy közömbös s ezért kevésbé ellentálló szándékra vivődik át.

Közvetlen ellenakarás és távolabbi indokolás együttműködtek a halogatás következő esetében: A „Grenzfragen des Nerven- und Seelenlebens“ sorozata számára rövid értekezést írtam az álomról, amely összefoglalja „Az álomfejtésről“ szóló könyvem tartalmát. A wiesbadeni B e r g m a n n cég elküldi a korrekturát és azonnali elintézést kér, mert a füzetet még karácsony előtt ki akarja adni. Én a korrekturát még az éjjel elkészítem s iróasztalomra teszem, hogy másnap reggel magammal vigyem. Reggel megfeledkezem róla s csak akkor jut eszembe, amikor délután a keresztkötéses csomagot iróasztalomon megpillantom. Ugyancsak megfeledkezem a korrekturáról délután, este és másnap reggel is, míg végre rászánom magamat s a második nap délutánján levélszekrénybe dobom a korrekturaíveket, csodálkozva, hogy mi lehet e késedelmeskedés oka. Nyilván nem akartam a csomagot elküldeni, de nem jutok rá, miért. Ugyanezen sétámon azonban bemegyek bécsi kiadómhoz, akinél az álomról szóló könyvem is megjelent, megrendelést teszek nála s aztán, mintegy hirtelen ötlet sugallatára, azt mondtam neki: „Tudja, hogy még egy könyvet írtam az „Álom-ról?“ — „De már ezt kikérném magamnak.“ — „Legyen nyugodt, csak rövid értekezés a L ö w e n f e l d - K u r e l l a -féle gyűjtemény számára.“ De a dolog mégsem volt a kiadó inyére, attól tartott, hogy a kis értekezés

csökkenteni fogja a nagy könyv keletét. Ellentmondtam neki s végül megkérdeztem: „Ha előzőleg megkérdezem, tiltakozott volna az értekezés közzététele ellen?“ — „Nem, semmiesetre.“ Magam is azt hiszem, hogy jogosan cselekedtem s nem tettem mást, mint ami általános szokás; de bizonyosra veszem, hogy a kiadóm aggodalmához hasonló érzés volt oka halogatásomnak a korrektura elküldésében. Ez az aggodalom egy régebbi alkalomra nyúlik vissza; akkor egy más kiadó nehézségeket támasztott, amiért én, mint ez elkerülhetetlen, néhány oldalnyi szöveget a cerebrális gyermekbénulást tárgyaló régebbi, más kiadónál megjelent dolgozatomból változatlanul átvettem hasonló tárgyú értekezésembe, amely a Nothnagel kézikönyvében jelent meg. Itt sem ismerhettem azonban el a kifogás jogosultságát; első kiadómat (aki az „Álomfejtés“-ével azonos) akkor is becsületesen értesítettem szándékomról. De ha még messzebb követem vissza ez emléksorozatot, egy még régebbi esetre bukkanok, amelyben valóban megsértettem a könyvkiadás terén tekintetbe veendő tulajdonjogot. Fordításról volt szó s én megjegyzéseket fűztem a fordított szöveghez anélkül, hogy ehhez a szerző engedelmét kikértem volna. Néhány évvel azután okom volt a feltevésre, hogy a szerző rossznéven vette ezt az önkényességemet.

Van egy közmondás, amely elárulja a népben élő tudatot, hogy a szándékok elfelejtése nem véletlen. „Amit az ember egyszer elfelejtett megtenni, azt még sokszor elfelejti.“

Sőt, az ember néha nem szabadulhat a benyomástól, hogy mindazt, amit az elfelejtésről s az elvétésekről egyáltalán mondani lehet, az emberek úgyis mint magától értetődő dolgot tudják. Elég csodálatos, hogy mégis szükség van rá, hogy a jól tudottat tudatukba hozzuk! Hányszor hallottam már, amint valaki azt mondta: Ne bízd ezt rám, úgyis el fogom felejteni. E jóslás teljesedése azután bizonyára cseppet sem rejtélyes. Az, aki így beszél, érezte magában a szándékot, hogy a megbízást ne teljesítse, csak nem akarta ezt bevallani.

A szándékok elfelejtésére különben élénk világot vet az a jelenség, amelyet „hamis fogadkozásnak“ nevezhetnénk. Egyszer megigértem egy fiatal szerzőnek, hogy ismertetést írok kis munkájáról, de belső, magam előtt ismert ellentállások folytán egyre halogattam ezt, míg végül sürgetése arra az igéretre birt, hogy még aznap este elkészítem. Meg is volt a komoly szándékom, hogy ezt megtegyem, de közben megfeledkeztem róla, hogy egy elhalaszthatatlan orvosi szakvélemény elkészítése volt már arra az estémre kitüzve. Miután így felismertem szándékom hamis voltát, letettem a belső ellentállásom elleni küzdelemről s visszavontam igéretemet a szerzővel szemben.

VIII

A BALFOGÁS (FÉLRENYULÁS)

Meringer és Mayer fentebb említett munkájából kiemelem még a következő helyet (98. old.):

„A beszédhibák nem állanak egymagukban. Azoknak a hibáknak felelnek meg, amelyek az ember más működéseinél gyakran előfordulnak s amelyeket meglehetős balgán ‚feledékenységeknek' neveznek."

Ime, éppenséggel nem én vagyok az első, aki a mindennapi élet kisebb működészavarai mögött értelmet és szándékot sejtek.[1]

Ha a beszéd közben, — amely hiszen mozgási működés — előforduló hibákkal szemben jogosult volt ez a felfogás, akkor igen közelfekvő feltevés, hogy egyéb mozgási működéseink kisiklásai is hasonlóképpen magyarázhatók. Ez eseteket két csoportba osztottam; mindazokat az eseteket, amelyekben, úgylátszik, a téves eredmény, vagyis az eredeti szándékról való lesiklás a lényeges, „balfogásoknak," a többieket, amelyekben inkább az egész cselekvés célszerűtlensége a feltünő, „tüneti- és véletlen cselekvés"-nek nevezem. A különválasztás azonban itt sem vihető élesen keresztül; arra a belátásra kell jutnunk, hogy

1) Meringer-nek egy későbbi közleményéből láttam azután, menynyire félreismertem ezt a szerzőt, amikor ilyen mély megértést tételeztem fel nála.

ez értekezésben alkalmazott összes beosztások csak a leírás szempontjából jelentősek, de ellentmondanak e jelenségcsoport belső egységének.

A „balfogás" lélektani megértését nyilván nem nagyon mozdítja elő, ha az ataxia, és különösen a „kortikális ataxia," fogalma alá soroljuk. Kiséreljük meg inkább az egyes példákat mindenkori feltételeikre visszavezetni. Megint önmegfigyeléseket fogok erre felhasználni, amikre azonban e tekintetben nem igen gyakran van alkalmam.

a) Régebben, amikor még gyakrabban kerestem fel betegeimet lakásukon, mint jelenleg, többször megesett, hogy az ajtó elé érve, melynél becsengetnem vagy kopogtatnom kellett, saját lakásom kulcsát húztam elő, hogy azután — szinte szégyenkezve — tegyem ujra zsebre. Ha összeállítom, mely betegeknél történt ez meg, azt kell feltennem, hogy ez az elvétés — a kulcs előszedése a csengetés helyett, — hódolatot jelentett azon ház iránt, ahol ez a tévedés velem megesett. Körülbelül annak a gondolatnak felelt meg: „Ennél otthon vagyok," mert csak ott történt ez meg velem, ahol a beteget megkedveltem. (Saját lakásom ajtaján természetesen sohasem csengetek.)

Az elvétés tehát képletes kifejezése volt egy voltaképp mégsem komoly, vagyis tudatos elismerésre szánt gondolatnak, merthiszen az idegorvos valójában nagyon jól tudja, hogy a beteg csak addig ragaszkodik hozzá, amig még segítséget vár tőle s hogy ő maga is csak a lelki segítés kedvéért engedi meg, hogy túlzottan meleg érdeklődés lakozzék benne betegei iránt.

A kulcsok ily jelentősen téves használata távolról sem csak az én sajátosságom; ez mások nagyszámú hasonló önmegfigyeléseiből világlik ki.

Tapasztalataimnak csaknem azonos megismétlődését írja le A. M a e d e r (Contrib. à la psychopathologie de la vie quotidienne, Arch. de Psychol., VI, 1906):

„Mindenkivel megesett már, hogy a kulcscsomóját szedte elő

egy igen kedves barátja ajtajában. Ez késedelmet okoz — mert mégis csak csengetni kell, de bizonyítéka annak, hogy az ember úgy érzi, vagy úgy szeretné érezni magát e barátjánál, mint otthon."

E. Jones (i. m. 500. old.):

„A kulcsok használata az ily esetek bő forrása, amire két példát hozok fel. Ha valami fontos otthoni munkámat meg kell szakítanom, hogy mindennapos dolgot végezzek a kórházban, igen könnyen megesik, hogy íróasztalom kulcsával próbálom kinyitni a a laboratóriumom ajtaját; noha a két kulcs éppenséggel nem hasonló. A tévedés öntudatlan megnyilvánulása annak, hol szeretnék lenni.

Néhány éve alárendelt helyzetben dolgoztam egy intézetben, amelynek főkapuja zárva volt, úgyhogy csengetni kellett, hogy bebocsássanak. Többízben komolyan erőlködtem, hogy a lakáskulcsommal nyissam ki. Az állandó munkatársak mindegyikének megvolt a maga kulcsa, hogy ne kelljen a kapunál várakoznia. Természetesen azt az óhajt fejezte ki, bár hasonló helyzetben volnék s egész ‚otthonos' lennék ott."

Hasonló esetet közöl Dr. Hanns Sachs:

„Mindig két kulcsot hordok magamnál, amelyek közül egyik az irodám, másik a lakásom ajtaját nyitja. A két kulcs éppenséggel nem könnyen cserélhető fel, minthogy az irodakulcs legalább háromszor akkora, mint a lakáskulcs. Azonfelül az előbbit a nadrágzsebben, az utóbbit a mellényzsebben hordom. Mégis többször megtörtént, hogy, az ajtó előtt állva, észrevettem, hogy a lépcsőházban a nem odaillő kulcsot készítettem elő. Elhatároztam, hogy statisztikai összehasonlítást csinálok a tévedésekről; hiszen, minthogy naponta körülbelül egyforma lelkiállapotban állok a két ajtó előtt, a két kulcs összecserélésében is — ha ezt lelki okok determinálták — valami rendszeres irányzatnak kellett mutatkoznia. A megfigyelés azután azt mutatta, hogy rendszerint a lakáskulcsot vettem ki az irodaajtó előtt, csak egyetlen esetben történt a fordítottja: fáradtan értem haza, ahol tudtam, vendég vár rám. Az ajtót először természetesen a túlságos nagy irodakulcscsal próbáltam kinyitni."

b) Egy bizonyos házban, amelynek második emeletén hat év óta naponta kétszer várok meghatározott órában a bebocsáttatásra, ezalatt a hosszú idő alatt csak kétszer esett meg velem

(rövid időközben), hogy egy emelettel feljebb mentem, tehát „messzire mentem“ *(sich versteigen, verstiegen)*. Egyik alkalommal becsvágyó álmodozásba merültem, amely „magasabbra s mind magasabbra“ vitt. Eközben még csak meg se hallottam, hogy a kérdéses ajtó kinyilt, amikor a harmadik emelet első lépcsőfokára hágtam. A másik esetben szintén „gondolatokba merülve“ mentem túl a célon; mikor aztán, tévedésemet észrevéve, visszafordultam s a rajtam urrá lett fantáziát röptében elkapni próbáltam, rájöttem, hogy irásaimnak (képzelt) birálata felett bosszankodom, amelyben azt a szemrehányást kapom, hogy mindig „túlmesszire megyek“; a kritikába ezek után azt a kevéssé hizelgő kifejezést kellett beleillesztenem magam felől, hogy kalandos és a célon túllövő, „elkapatott“ vagyok.

c) Íróasztalomon évek hosszú sora óta fekszik egymás mellett egy reflexkalapács és egy hangvilla. Egyszer rendelőórám befejezésével elsietek, mert egy bizonyos helyivonatot el akarok érni; világos nappal a reflexkalapács helyett a hangvillát teszem zsebre s a kabátom zsebét lehúzó tárgy nehézsége figyelmeztet balfogásomra. Aki az ilyen kis eseteken nem szokott eltünődni, a tévedést kétségkivül a nagy sietséggel fogja magyarázni és mentegetni. Én mégis helyesebbnek láttam föltenni magamnak a kérdést, tulajdonképpen miért vettem magamhoz a hangvillát a reflexkalapács helyett. A sietősség éppenúgy lehetett volna indok a cselekvés helyes végrehajtására, hogy aztán ne veszítsek időt a helyrehozásával. Vajjon ki nyúlt utóljára a hangvillához? Ez a kérdés tolul fel bennem. Egy idióta gyermek volt az néhány nap előtt, akinek érzéki benyomásokra való figyelőképességét vizsgáltam meg, és akinek a hangvilla annyira megtetszett, hogy alig tudtam tőle elvenni. Azt akarná kifejezni tehát e cselekvésem, hogy idióta vagyok? Úgylátszik valóban, mert a kalapácshoz, a *Hammer* szóhoz, kapcsolódó első ötletem a héber *Chamer* (szamár).

De mit jelentsen ez a szidalom? Itt a helyzet adja a dolog

kulcsát. Konziliumra sietek egy környékbeli helyre, egy beteghez, aki a levélben közölt kórtörténet szerint hónapokkal ezelőtt lezuhant az erkélyről és azóta nem tud járni. Az orvos, aki elhivott, azt írja, hogy e körülmény dacára sem tudja, hogy hátgerincsérülés vagy traumás neurózis, hisztéria van-e jelen. E kérdésben kell éppen döntenem. Itt tehát helyénvaló a figyelmeztetés, hogy a differenciális diagnózis ily kényes esetében különösen óvatos legyek. A kollégák úgyis akként vélekednek, hogy mi nagyon könnyelműen szoktunk hisztériát megállapitani, amikor komolyabb bajokról van szó. De ez még nem igazolná a szidalmazást. Persze, még azt is hozzá kell tennem, hogy ugyanabban a kis helységben, ahova most indulok, néhány évvel ezelőtt egy fiatalembert vizsgáltam meg, aki egy nagy lelki megrázkódás óta nem tudott rendesen járni. Akkor hisztériára szólt a diagnózisom s később lelki kezelésbe vettem a beteget. Azután kiderült, hogy diagnózisom nem volt ugyan helytelen, de helyes sem. A beteg tüneteinek egész sora hisztériából származott s ezek a kezelés alatt hamarosan tünedeztek is. De ezek mögött aztán feltünt egy az én módszerem számára hozzáférhetetlen maradék, amely csak „sokszigetű keményedéssel" volt magyarázható. Azoknak, akik a beteget utánam látták, könnyű volt már a szervi megbetegedést felismerniök, én aligha cselekedhettem és itélhettem volna másképp; de a benyomás mégis az volt, hogy súlyos tévedést követtem el, s a gyógyúlás, amelyet kilátásba helyeztem a betegnek, természetesen nem volt elérhető. A balfogás tehát, hogy a kalapács helyett a hangvilla után nyultam, körülbelül így volna szavakra lefordítandó: Te buta, te szamár, most szedd össze magad, nehogy megint hisztériát állapits meg, amikor gyógyíthatatlan betegség van jelen, mint akkoriban, évek előtt, annál a szegény embernél ugyanabban a helységben. S e kis elemzés szerencséjére, de az én hangulatomnak nem nagy örömére, éppen ez a beteg járt súlyos spasztikus bénulással rendelőórámon néhány nappal ezelőtt, egy nappal az idióta gyermek után.

Észrevehetjük, hogy ebben az esetben az önkritika hangja az, amely az elvétésben megnyilvánul. Az ily önvádnak a balfogás különösen alkalmas kifejezője. A balfogás (mozdulat) itt azt a „balfogást“ ábrázolja, melyet másutt követünk el.

d) Természetesen, a balfogás még egész sor más, homályos szándékot is szolgálhat. Ime egy példa: Igen ritkán fordúl elő, hogy valamit összetörök. Nem vagyok különösen ügyes, de idegizomkészülékem anatómiai épsége folytán nyilván nincsenek meg bennem az ily kellemetlen következménnyel járó ügyetlen mozdulatok előfeltételei. Nem tudnék tehát a házamban oly tárgyra emlékezni, amelyet valaha összetörtem volna. Szűk dolgozószobámban gyakran voltam kénytelen a legkényelmetlenebb helyzetekben ide-odarakosgatni egy csomó antik agyag- és kőfigurát, amelyekből egy kis gyűjteményem van, úgyhogy aki látta, aggódott, hogy valamit ledobok és összetörök. De ez sohasem történt meg. Miért dobtam hát egyszer le egyszerű tintatartóm márványfedelét, úgyhogy az eltört?

Tintatartóm alapja untersbergi márványlapból készült, ennek kivájt mélyedését foglalja el a kis tintásüveg; ennek ugyanilyen márványból készült, gombban végződő fedele van. E tintatartó mögött egy csomó bronzszobrocska és terrakottafigura áll koszorúban. Íráshoz készülve ülök asztalomhoz, a tollszárat tartó kezemmel különösen ügyetlen, hadonászó mozdulatot teszek s így a tintatartónak már az íróasztalra helyezett fedelét a földre lököm.

A dolog magyarázata könnyen megtalálható. Néhány órával előbb nővérem járt a szobámban, hogy megnézze néhány ujabb szerzeményemet. Nagyon tetszettek neki és megjegyezte: „Most igazán szép az íróasztalod, csak ez a tintatartó nem illik rá. Szebbet kell kapnod.“ Kikisértem nővéremet s csak órák múlva tértem vissza. Akkor azonban, úgylátszik, végrehajtottam a tintatartón a halálos itéletet. Azt következtettem-e vajjon nővérem szavaiból, hogy szándékában van a legközelebbi ünnepi alkalommal szebb tintatartóval megajándékozni s azért törtem össze a nem

tetsző régit, hogy őt jelzett szándékának megvalósítására késztessem? Ha így áll a dolog, akkor a mozdulat, mellyel a tintatartófedelet földre sodortam, csak látszólag volt ügyetlen, a valóságban rendkivül ügyes és céltudatos volt s igen kiméletesen elkerülte a közelben fekvő értékesebb tárgyakat.

Valóban azt hiszem, hogy a látszólag véletlen ügyetlen mozdulatok egész sorát ilyen szempontból kell megitélnünk. Igaz, hogy ezek valami erőszakos, hadonászó, mintegy spasztikusataktikus jelleget mutatnak, de kifejezett szándék nyilvánul meg bennük és olyan biztonsággal találnak célba, amellyel a tudatosan szándékos mozdulatok nem mindig dicsekedhetnek. Különben ugyanez a két jelleg, az erőszakosság és a biztosság, feltünők a hisztériás neurózis mozgási megnyilvánulásaiban s részben a szomnambulizmus mozgási teljesítményeiben is, ami nyilván itt is, ott is, az innervációs folyamatnak azonos, előttünk ismeretlen módosulására utal.

Lou Andreas-Salomé asszony alább közölt önmegfigyelése is meggyőzően mutatja be, hogy egy konokul visszatérő „ügyetlenség" milyen ügyesen szegődik be nem vallott célzatok szolgálatába:

„Éppen attól az időtől kezdve, hogy a tej ritka és drága portéka lett, állandó bosszúságomra és ijedségemre minduntalan megesett velem, hogy kifuttattam a tejet. Hiába igyekeztem ezt elkerülni, noha éppen nem mondhatnám, hogy máskülönben szórakozottan vagy figyelmetlenül viselkedtem volna. Erre inkább lett volna okom kedves fehér terrier-kutyám kimulása után (amely éppannyi jogosultsággal viselte a „Barát" — oroszul: *Drujok* — nevet, mint ember valaha). De — ime! — azóta sohasem futott ki még csak egy cseppecske tej sem. A legközelebbi gondolatom erről az volt: „Milyen jó, hiszen a tűzhely lapjára, vagy földre ömlő cseppeket most már semmimódon nem használhatnók fel." S egyszersmind megjelent előttem „Barát"-om, amint feszülten figyelte a főzési műveletet: fejét kicsit oldalthajtva s farkát csóválva, várakozón, bizakodó reménységgel leste a bekövetkező nagyszerű balesetet. Ezzel természetesen világossá lett előttem minden és az is: hogy

a kis állat még kedvesebb volt nekem, mint ahogy azt magam is tudtam."

Az utóbbi évek folyamán, amióta gyűjtöm az ilyen megfigyeléseket, még egynéhányszor megtörtént velem, hogy némileg értékes tárgyakat leejtettem, vagy eltörtem, de ez esetek megvizsgálása meggyőzött arról, hogy ez sohasem volt a véletlen műve vagy szándékolatlan ügyetlenségem eredménye. Így például egy reggel fürdőkosztümben, szalmapapucsban mentem egy szobán keresztül s hirtelen indulattal egyik papucsomat a lábamról a falnak röpítettem, úgyhogy egy szép kis márvány Vénuszt vert le állványáról. Miközben a szobrocska darabokra tört, minden megindultság nélkül szavaltam Busch versét:

„*Ach! die Venus ist perdü —*
Klickeradoms! — von Medici!"

Ez a bolondos viselkedés és a nyugalom, mellyel a kárt szemléltem, akkori helyzetben leli magyarázatát. Súlyos betegünk volt a családban, akinek meggyógyulásán titokban már kétségbeestem. Azon a reggelen nagy javulásról kaptam hírt; tudom hogy azt mondtam magamban: hát mégis életben marad. Tehát a rombolási düh, mely egy pillanatra fellobbant bennem, a sors iránti hálás érzésem kifejezésére szolgált és módját ejtette, hogy „áldozatot" mutassak be, mintha csak fogadalmat tettem volna, hogy, ha betegünk meggyógyul, valami értékes dolgot hozok áldozatul. Hogy ez áldozat tárgyául éppen a Medici Vénuszt választottam ki, bizonyára csak udvarias hódolást jelentett a a lábbadozó nő iránt; de megfoghatatlan előttem ezesetben is, hogy oly hirtelen elhatározással, oly ügyesen céloztam és nem találtam el semmi egyebet a közeli tárgyak közül.

Egy másik eltörés, amelynek eszközéül viszont a kezemből kirepülő tollszárat használtam fel, szintén áldozatnak, ezesetben engesztelő áldozatnak a jelentőségével birt. Egyszer hűséges és érdemes barátomnak tetszelgésből szemrehányást találtam tenni, melynek nem volt egyéb alapja, mint tudattalanának bizo-

nyos áruló jelei. Zokonvette a dolgot s levelet írt nekem, amelyben felkért, ne kezeljem a barátaimat pszichoanalitikus módon. Igazat kellett adnom neki s levélbeli válaszomban kiengeszteltem. E levél írása közben legujabb szerzeményem, egy gyönyörű mázas egyiptomi szobrocska állt előttem az íróasztalon. Ezt törtem össze a fentebb leírt módon s aztán rögtön tisztában voltam vele, hogy ezt a kárt azért okoztam, hogy egy nagyobbat hárítsak el vele. Szerencsére mindkettőt — a barátságot is, a figurát is, — sikerült úgy megragasztani, hogy a repedés nem látszik meg rajta.

Egy harmadik eltörésnek, amelyet elkövettem, kevésbé komoly a háttere; ez csak leplezett „kivégzés" *(exekució)* volt, hogy Th. Vischer („Auch einer") kifejezésével éljek; oly tárgy elpusztítása, amely már elvesztette tetszésemet. Egy ideig ezüstfogantyus bottal jártam; amikor egyszer a vékony ezüstlemez hibámon kivül megsérült, rosszul javították ki. Röviddel ezután arra használtam a bot kampóját, hogy jókedvemben az egyik kis gyermekem lába után horgásszak vele. Eközben a bot természetesen kettétört és én megszabadultam tőle.

A közöny, amellyel az ember mindez esetekben az okozott kárt fogadja, nyilván bizonyitékául vehető annak, hogy a cselekvést tudattalan szándék mozgatta.

Alkalomadtán még az ilyen csekély balfogás is, mint egy tárgy összetörése, ha okait kutatjuk, olyan összefüggésekhez vezet, amelyek mélyen belenyúlnak az ember múltjába s ezenfelül jelen helyzetéhez is kapcsolódnak. Erre szolgáltat példát L. Jekels következő analizise (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse I., 1913.):

„Egy orvos igen csinos, noha nem nagyértékű agyag-virágváza birtokában van. Sok egyéb, részben értékes tárggyal egyetemben egy (férjezett) nőbetege ajándékozta volt ezt neki annak idején. Mikor a betegnél a pszichózis nyilvánvaló lett, az összes ajándékokat visszaadta az asszony hozzátartozóinak, kivéve ezt az egyetlen, sok-

kal csekélyebb értékű vázát, amelytől nem tudott megválni, állítólag szépsége miatt. De a váza megtartása bizonyos lelki küzdelmébe került a különben annyira skrupulózus embernek, minthogy teljes tudatában volt cselekedete helytelen voltának és csak azzal nyugtatta meg lelkiismeretét, hogy a vázának tulajdonképpen nincs anyagi becse, hogy nehéz volna becsomagolni stb.

Mikor azután néhány hónappal később azon volt, hogy e beteg kezeléséért járó honoráriumnak a hozzátartozók részéről el nem ismert hátralékát ügyvéddel hajtatja be, ismét jelenkeztek önvádjai; futólag elfogta az az aggodalom is, hogy a hozzátartozók felfedezhetnék a vélt „sikkasztást" és büntető eljárást indíthatnának ellene. Különösen az első mozzanat hatott rá egy ideig oly erősen, hogy már arra is gondolt, hogy lemond körülbelül százszorta nagyobb követeléséről — mintegy kárpótlásul a visszatartott tárgyért —, de hamarosan legyőzte ezt a képtelennek érzett gondolatot.

Ebben a hangulatában esik meg vele mármost, hogy, noha különben rendkivül ritkán tör el valamit és izomrendszerén jól uralkodik, a vázát, miközben friss vizet tölt belé, különösen ,ügyetlen, a végzett cselekvéssel szervesen össze sem függő mozdulattal az asztalról ledobja, úgyhogy öt vagy hat nagyobb darabra törik. S ez akkor történt, amikor előző este, bár hosszas habozás után, elhatározta, hogy éppen ezt a vázát fogja virágokkal telve meghívott vendégei elé az ebédlő-asztalra helyezni; éppen az eltörés előtti pillanatban gondolt a vázára, nyugtalanul kereste a szobájában s sajátkezűleg hozta át a másik szobából. Mikor aztán első megdöbbenéséből magához tért, a darabokat összeszedte s egymáshoz illesztve őket, éppen megállapítja, hogy a vázát még majdnem hiánytalanul lehet összeállítani, ekkor a két vagy három legnagyobb darab kihull a kezéből, ezernyi apró cseréppé zúzódik s elvész minden remény, hogy a vázát még megtarthassa.

E balfogásnak kétségtelenül megvolt az az aktuális célzata, hogy az orvosnak követelése érvényesítését lehetővé tegye; hiszen kiküszöbölte azt a tárgyat, amelyet visszatartott volt s amely őt bizonyos mértékig akadályozta abban, hogy követelje, amit azok visszatartottak.

De közvetlen indokoltságán kivül e cselekvésnek még további, hasonlíthatlanul mélyebb és fontosabb, szimbólikus indokoltsága is van, amelyet a pszichoanalitikus rögtön átlát, hiszen a váza kétségtelenül a nő szimboluma.

E kis történet hőse tragikus módon vesztette el szép, fiatal és hőn szeretett feleségét s halála után neurózisba esett, melynek az volt az alaptónusa, hogy e szerencsétlenséget ő okozta. (‚Eltört egy szép vázát.') Nem is tudott többé nővel benső viszonyba jutni és idegenkedett a házasságtól vagy tartós szerelmi viszonytól, amelyet tudattalanja hütlenségnek itélt meghalt feleségével szemben, tudata pedig azzal racionalizálta ezt a tartózkodást, hogy szerencsétlenséget hoz a nőkre, valaki öngyilkos lehetne miatta, stb. (Így persze a vázát sem tarthatta meg örökre!)

Erős libidója mellett mármost nincs csodálkozni való rajta, hogy legmegfelelőbbnek tartotta a férjes asszonyokkal való futó viszonyokat. (Tehát megtartja a más vázáját.)

E szimbolikának érdekes megerősítését adja a következő két mozzanat: neurózisa miatt pszichoanalitikus kezelésnek veti alá magát. Azon ülés folyamán, amelyen az ‚agyag'-váza eltörését elmesélte, később megint csak visszatért az asszonyokhoz való viszonyára s azt mondta, hogy őrültségig nagyigényű velük szemben; így például ‚földöntúli szépséget' követel meg tőlük. Ez igen világos kiemelése annak, hogy még mindig (elhúnyt, tehát ‚földöntúli') feleségén csüng s nem akar tudni a ‚földi szépség'-ről; ezért törte össze az agyagból (földből) való vázát.

És éppen abban az időben, amikor az indulatáttétel hatása alatt arról szőtt álmot, hogy orvosa leányát veszi feleségül, az orvosnak egy — vázát adott ajándékba, mintegy célzásképpen, hogy milyen irányban várna viszonzást.

E balfogás szimbolikus jelentősége valószinűleg sokféle változatot mutathat fel; például, hogy valaki a vázát nem akarja megtölteni, stb. De érdekesebbnek tartom azt a megfontolást, hogy ez esetben a több, legalább is két, a tudattalanból és tudatelőttesből valószinűleg külön-külön is ható motivumnak fennforgása az elvétés megismétlésében — előbb lelökte, aztán leejtette a vázát — tükröződik."

e) A tárgyak elejtése, feldöntése, eltörése úgylátszik igen gyakran szolgál tudattalan gondolatsorok kifejezéséül, amit alkalomadtán a lélekelemzés segitségével bebizonyíthatunk, de még gyakrabban a hozzájuk fűzött népies-babonás vagy tréfás magyarázatokból mernénk kitalálni. Ismeretes, milyen jelentőséget tulajdonít a néphit a só kiöntésének, borospohár feldöntésének,

a leesett kés padlóbafuródásának, stb. Hogy mennyiben jogosult e babonás magyarázatokat tekintetbe vennünk, arra később fogok visszatérni; itt csak azt akarom megjegyezni, hogy az egyes ügyetlen cselekvéseknek éppenséggel nincs állandó jelentésük, hanem a körülményekhez képest más-más szándékot fejezhetnek ki.

Egy időben szokatlanul sok üveg- és porcellánedény tört el háztartásomban; magam is kivettem a részemet a kártevésből. De e kis lelki endémiának könnyen fellelhető magyarázata volt, mindez a legidősebb lányom esküvője előtti napokban történt. Ilyen ünnepségek alkalmával régi időben szándékosan törtek el valami edényt és szerencsét kivánó szót mondtak hozzá. E szokás valószinűleg az áldozat jelentőségével bírt s ezenfelül más szimbólikus értelme is lehetett.

Mikor cselédek törékeny tárgyakat elejtenek és tönkreteszmek, aligha lesz első gondolatunk, hogy ennek lélektani magyarázatát keressük, pedig nem valószinűtlen, hogy rejtett indokok ebben is közrejátszanak. Semmisem olyan idegen a műveletlen embernek, mint a művészet s a műtárgy megbecsülése. Valami fojtott ellenségesség tölti el szolgálóinkat az ilyen tárgyakkal szemben, különösen, ha az ilyen tárgyak, melyeknek értékességét felfogni képtelenek, még hozzá több munkát is adnak nekik. Ellenben hasonlóan alacsony származású és műveltségü emberek gyakran igen nagy ügyességet és megbizhatóságot tanusítanak tudományos intézetekben kényes tárgyak kezelése körül, ha gazdájukkal már azonosították s az intézet belső személyzetéhez tartozónak érzik magukat.

Közlöm itt egy fiatal technikus elbeszélését, mely igen jól megvilágítja valamely tárgy elrontásának mechanizmusát:

„Nemrégiben több kollégámmal egy sorozat bonyolult rugalmassági kisérletet végeztünk az egyetem laboratóriumában; ezt a munkát önként vállaltuk, de bizony több időnket vette igénybe, mint gondoltuk volt. Egy napon F. kollégámmal megint a laboratóriumba mentünk, s ő arról beszélt, milyen kellemetlen neki éppen ma oly sok időt vesztegetni itt, mikor otthon annyi más

dolga volna; kénytelen voltam neki igazat adni s félig tréfásan hozzátettem még, a múlt hét egy eseményére célozva: ‚Remélhetőleg megint felmondja a gép a szolgálatot, úgyhogy abbahagyhatjuk a munkát és hamarabb mehetünk haza.' A munkamegosztásnál úgy adódik a dolog, hogy F. kollégám kezeli a sajtó szelepét, azaz neki kell a nyomást adó folyadékot a szelep óvatos kinyitásával lassan a hidraulikus sajtó cilinderébe beleengedni; a kisérlet vezetője a manométer mellett áll s ha a nyomás a kellő fokot elérte, hangosan ‚állj'-t kiállt. Erre a vezényszóra F. megragadja a szelepet s teljes erejével — balra fordítja. (Az összes szelepek kivétel nélkül jobbfelé záródnak.) Az akkumulátor teljes nyomása hirtelen hatályba lép a sajtóban, amire a csővezeték nincs berendezve, úgyhogy az egyik cső rögtön megreped — egész jelentéktelen sérülése ugyan a gépnek, de mégis arra kényszerít, hogy a munkát aznap abbahagyjuk és hazamenjünk. — Jellemző különben, hogy pár nappal később, mikor a balesetről beszélgettünk, F. barátom sehogyse akart fentidézett, egész határozottan emlékezetemben maradt megjegyzésemre visszaemlékezni."

Ha valaki elesik, megbotlik, elcsúszik, ez sem mindig a motórikus cselekvés csupán véletlen meghibbanásából magyarázandó. E kifejezések szószerinti kétértelműsége is utal már a lappangó fantáziáknak jellegére, amelyek a test egyensúlyának ilyen elengedésében nyilvánulhatnak meg. Asszonyoknál és leányoknál könnyebb ideges megbetegedések számos esetére emlékszem, amelyek sérüléssel nem járó elesés után léptek fel s amelyeket az elesés okozta ijedtség nyomán fellépő traumás hisztériának tekintettek. Nekem már akkor az volt a benyomásom, mintha a dolgok másképp függnének össze, mintha már az elesést is a neurózis rendezte s ugyanazon szexuális tartalmú tudattalan elképzelések kifejezéséül használta volna, amelyekben a tünetek mögött rejlő mozgatóerőket is sejthetjük. Nem ugyanezt fejezi-e ki az a közmondás is, amely így szól: „Ha egy lány elesik, mindig hanyatt esik."

A balfogások közé számítható az az eset is, amikor valaki egy koldusnak réz- vagy csekélyebb ezüstpénz helyett aranypénzt ad. Az ily tévedések megfejtése könnyű; áldozati cselekvések

ezek, melyeknek az a célja, hogy a sorsot megengeszteljük, szerencsétlenséget elhárítsunk, stb. Ha véletlenül hallottuk, amint a gyöngéd anya vagy nagynéni közvetlenül a séta előtt, melyen ily önkéntelen nagylelkűséget gyakorolt, valamely gyermek egészségéért aggódott, az ily állítólag kellemetlen véletlennek az értelme nem lehet kétséges előttünk. Ilymódon elvétéseink lehetővé teszik mindama jámbor és babonás szokások gyakorlását, amelyek hitetlenné vált értelmünk tiltakozása folytán a tudat világosságát kerülni kényszerülnek.

f) Véletlen cselekvéseink tulajdonképpeni szándékos volta sehol sem oly szembeszökő, mint a nemi tevékenység terén, ahol valóban mintha elmosódnék a határ a kétféle cselekvési mód között. Hogy egy látszólag ügyetlen mozdulat mily ravasz módon állhat szexuális célzatok szolgálatába, annak néhány évvel ezelőtt jó példáját éltem át önmagamon. Egy barátom házában vendégül érkezett fiatal leánnyal találkoztam, akinek jelenléte már régen kialudtnak vélt tetszésemet ujra fellobbantotta s ennek folytán vidámmá, beszédessé és figyelmessé tett. Akkoriban utánajártam magamban annak is, mimódon ment ez végbe; egy évvel azelőtt ugyanaz a leány még hidegen hagyott. Mikor azután a leány nagybátyja, egy nagyon öreg úr, a szobába lépett, mindketten fölugrottunk, hogy a sarokban álló karosszéket odahozzuk neki. A leány fürgébb volt nálam, nyilván közelebb is állt a karosszékhez; így hamarabb ért el hozzá és a támlájával hátrafelé, mindkét kezével a szék karját fogva, vitte maga előtt. Én aztán hozzáléptem s mégsem mondtam le arról, hogy a széket vigyem, s ilyenformán egyszerre csak mögéje kerültem, mindkét karomat hátulról köréje fontam s kezeim egy pillanatig a leány ölénél fonódtak össze. Természetesen éppoly gyorsan végetvetettem e helyzetnek, amily gyorsan keletkezett. Úgylátszik, másnak nem is tünt fel, milyen ügyesen használtam ki ezt az ügyetlen mozdulatot.

Arra is sokszor kellett gondolnom, hogy az uccán oly gyakori

bosszantó ügyetlen egymást-kerülgetés, amikor az ember pillanatokig lépked ide-oda, de mindig ugyanabban az irányban, mint a másik,[1] míg végre mindkettő megállt egymással szemben, hogy ez az „utonállás" is gyermekkori illetlenül kihivó magaviselet visszhangja s az ügyetlenség álarca mögött nemi célzatokat rejt. Neurótikusokon végzett lélekelemzéseimből tudom, hogy fiatalemberek és gyermekek úgynevezett naivitása is sokszor csak ilyen álarc, amelynek védelme alatt illetlen dolgokat szégyenkezés nélkül kimondhatnak vagy megtehetnek.

Egészen hasonló megfigyelést közöl saját magáról W. Stekel: „Belépek egy lakásba s jobbomat nyujtom a ház úrnőjének. Különösképpen e mozdulattal megoldom a szallagot, mely könnyű pongyoláját összefogja. Semmiféle tisztességtelen szándéknak nem voltam tudatában s ez ügyetlen mozdulatot mégis egy bűvész ügyességével vittem véghez."

Már többször volt alkalmam példákat felhozni arra, hogy a költők az elvétéseket éppoly jelentőseknek és indokoltaknak fogják fel, mint mi itt. Nem fogunk tehát csodálkozni, ha egy ujabb példán azt látjuk, hogy a költő egy ügyetlen mozdulatot is jelentőséggel ruház fel s a további fejlemények előjelévé teszi.

Theodor Fontane „L'adultera" című regényében (Fontane's Gesammelte Werke, II. 64. o., S. Fischer kiadása) a következő részlet olvasható: „. . . Melanie felpattant s mintegy üdvözlésül az egyik nagy labdát dobta oda férjének. De nem célzott helyesen, a labda félrerepült és Rubehn kapta el." E kirándulásról hazamenet olyan beszélgetés indul meg Melanie és Rubehn között, amely a sarjadó vonzalom jelét árulja el. Ez a vonzalom szenvedéllyé növekszik, úgyhogy Melanie végül elhagyja férjét, hogy egészen a szeretett férfié legyen. (H. Sachs közlése.)

g) Normális emberek balfogásai rendszerint igen ártatlan jellegűek. Éppen ezért rendkivül érdekes kérdés, vajjon nagy horderejű, súlyos következményekkel járható balfogások, mint például az orvoséi, vagy a gyógyszerészéi, valamiképpen szintén ezen szempontok alá esnek-e.

Minthogy igen ritkán jutok abba a helyzetbe, hogy orvosi beavatkozást végezzek, saját tapasztalatomból csak egyetlen orvosi „balfogás“ példáját közölhetem. Egy igen öreg hölgyet évek óta naponként kétszer látogatok meg; s orvosi működésem minden reggel abban merül ki, hogy néhány csöpp szemvizet csöpögtetek a szemébe és egy morfiuminjekciót adok neki. A két üvegcse, egy kék, mely a kollyriumot s egy fehér, mely a morfiumoldatot tartalmazza, rendszerint már elő van készítve. A két művelet alatt gondolataim javarészt persze mással foglalkoznak; e két cselekvés már oly sokszor ismétlődött, hogy figyelmet szinte már nem igényel. Egy reggel észreveszem, hogy az automata helytelenül működött, a csepegtető nem a kék, hanem a fehér üvegcsébe mártódott s nem kollyriumot, hanem morfiumot csöpögtetett az öreg asszony szemébe. Heves ijedtség fogott el; de azután megnyugtatott az a megfontolás, hogy néhány csepp kétszázalékos morfiumoldat a kötőhártyába csepegtetve sem okozhat bajt. Az ijedség érzése nyilván máshonnan származott.

Midőn megkiséreltem, hogy ezt a kis tévedést elemezzem, legelőször az a mondás jutott eszembe: *sich an der Alten vergreifen* (*sich vergreifen* = balfogást követni el, de azt is jelentheti: vakmerő nemi tettel támadni tiszteletreméltó személy ellen). Ez rövid úton elvezetett a megoldáshoz. Egy álom hatása alatt állottam, amelyet előző este egy fiatalember mesélt nekem s melynek tartalmát csak az anyával való nemi érintkezésre lehetett magyarázni.[1] Az a különös vonás, hogy a monda nem ütközik meg Jokaszte királyné életkorán, teljes összhangban látszott lélekelemzéseink amaz eredményével, hogy az édesanya iránt való szerelem sohasem jelen személyének szól, hanem a gyermekkorból származó, ifjúi emlékképének. Ily inkongruenciák derülnek ki mindig, ha valamely két időpont között inga-

1) Ezt szoktam Ödipusz-álomnak nevezni, mert ez tartalmazza az Ödipusz-monda megfejtésének kulcsát. Szofoklesz drámája Jokaszte szájába ad egy ilyen álomra utaló célzást. (V. ö. „Traumdeutung“ VII. kiad. 182. o.)

dozó fantázia az ember tudatára jut s ezáltal egy bizonyos időhöz rögzítődik. Ilyfajta gondolatokba merülten érkeztem többmint kilencvenéves betegemhez s nyilván éppen azon az úton voltam, hogy az Ödipusz-monda általános emberi jellegében az orákulum nyilvánította végzet korrelátumát ismerjem fel s ekkor történt, hogy a kezem „megtévedt", „rátámadt" az öregasszonyra (*sich bei oder an der Alten vergriff*). De ez a tévedés ismét egészen ártatlan volt: a két lehetséges megtévedés közt, hogy a morfiumoldatot csepegtessem a szembe, vagy a szemvizet használjam a befecskendezésre, a sokkal ártalmatlanabbat választottam. Még mindig fennmarad a kérdés, hogy olyan balfogásoknál, amelyek súlyos kárt okozhatnak, szabad-e ugyancsak a tudattalan szándék fennforgására következtetnünk, mint az itt tárgyalt esetekben.

Erre vonatkozólag azután — mint elgondolható — nincsenek tapasztalati adataim s csak sejtésekre és közvetett következtetésekre vagyok utalva. Tudvalevő, hogy a pszichoneurózis súlyosabb eseteiben egyeseknél a saját épségük megsértése mint betegségi tünet lép fel s hogy a lelki konfliktus öngyilkosságban való végződése ilyeneknél sohasem zárható ki. Mármost azt tapasztaltam, s egyszer majd jól felderített példákkal fogom bebizonyítani, hogy sok látszólag véletlen sérülés, mely ilyen betegeket ér, tulajdonképpen önsértés, amikor is egy állandóan lesbenálló önbüntetési szándék, amely egyébként önvádakban nyilvánul meg, vagy a tünetalkotáshoz járul hozzá, ügyesen felhasznál valamely véletlenül kinálkozó külső alkalmat vagy esetleg még segít is neki, hogy az óhajtott önmegkárosítást elérje.[1] Ilyen fordulatok, történések még közepesen súlyos esetekben

1) Kulturánk jelen állapotában önmagunknak nem öngyilkosságot célzó megsértése, megsebzése egyáltalán nem is fordulhat elő másként, minthogy a véletlen mögé rejtőzik, vagy spontán megbetegedés tettetésével tör útat magának. Valamikor régen ez a gyász elfogadott jele volt: más korokban a jámborságnak s a világról való lemondásnak szolgált kifejezéséül.

is elég gyakoriak s a tudattalan szándék közreműködését egész sor sajátos vonásuk árulja el: például a feltünő lélekjelenlét, amelyet a betegek az állítólagos balesetnél tanúsítanak.

Orvosi tapasztalatomból a sok közül csak egyetlen példát fogok itt részletesen közölni: Egy fiatal asszony kocsibaleset alkalmával alsó lábszárcsontját töri, úgyhogy hetekig ágybanfekvő beteg; feltünő azonban, mennyire panasz nélkül és nyugalommal türi balszerencséjét. E baleset hosszú és súlyos neurótikus megbetegedés kiindulópontjává lesz, amelyből végül a lélekelemzés gyógyítja ki. A kezelés folyamán tudomást szerzek a baleset mellékkörülményeiről, továbbá bizonyos eseményekről, amelyek ezt megelőzték. A fiatalasszony, igen féltékeny urával, egy férjezett nővérének birtokán tartózkodott, többi nagyszámú testvérei, azok férjei és feleségei társaságában. Egy este ebben az intim körben bemutatta egy ügyességét, tudniillik annak rendje és módja szerint kánkánt táncolt, a rokonok nagy tetszésére, ám férjének nem nagy örömére, aki fülébe sziszegte: „Már megint úgy viselkedtél, mint egy kokott.“ A szemrehányás célbatalált, most ne kutassuk, vajjon éppen a táncprodukció miatt-e. Az asszony nyugtalanul töltötte az éjszakát s másnap délelőtt sétakocsizást kivánt tenni. De ő maga válogatta ki a lovakat; visszaküldte az egyik párt s másikat fogatott be. Testvérhuga vele akarta küldeni csecsemőjét annak dajkájával együtt; ez ellen erélyesen tiltakozott. A kocsikázás alatt idegesen viselkedett, figyelmeztette a kocsist, hogy a lovak megbokrosodhatnak s mikor a nyugtalan állatok egy pillanatig valóban makrancoskodtak, ijedtében kiugrott a kocsiból és lábát törte, mig a kocsiban maradtak ép bőrrel menekültek meg. Bár e részletek felderítése alig hagy kétséget aziránt, hogy ez a baleset tulajdonképpen rendezve volt, még mindig csodálkoznunk kell az ügyességen, amely a véletlent arra bírta, hogy a büntetést annyira a bűnnek megfelelőleg rójja ki. Hiszen most aztán hosszú időre lehetetlen volt kánkánt táncolnia.

Magamról nyugodt időből nem igen tudnék önsértési eseteket közölni, de rendkivüli körülmények közt képes vagyok ilyenre. Ha családom valamely tagja panaszkodik, hogy megharapta a a nyelvét, becsipte az ujját stb., akkor a várt részvét helyett ezzel a kérdéssel szoktam válaszolni: „mit akartál ezzel?" De magam is igen fájdalmasan becsíptem a hüvelykujjamat, miután egy fiatal betegem a kezelési órán azt a (természetesen nem komolyan veendő) szándékát vallotta meg, hogy legidősebb lányomat feleségül veszi, akiről pedig tudtam, hogy végső életveszélyben fekszik a szanatóriumban.

Egyik fiam, akinek, ha beteg volt, élénk temperamentuma igen megnehezítette az ápolását, egy reggel dührohamot kapott, mert azt kivánták tőle, hogy a délelőttöt ágyban töltse és azzal fenyegetődzött, hogy megöli magát, mint ahogy ezt az ujságban olvasta. Este elmondta nekem, hogy a kilincsbe ütődve daganatot kapott a mellén. Gúnyos kérdésemre, micélból tette ezt s mit akart vele, a 11 éves gyermek, mintegy hirtelen belátásra eszmélve ezt felelte: Ez volt az öngyilkossági kisérletem, amelylyel reggel fenyegetődztem. Különben nem hiszem, hogy az önsértéseket illető felfogásomat gyermekeim akkoriban ismerhették volna.

Ha hiszünk félig szándékolt önsértések létezésében, — bocsánat az ügyetlen kifejezésért, — akkor el lehetünk készülve arra a feltevésre is, hogy a tudatosan szándékos öngyilkosságon kivül van szándékos, félig tudattalan szándékból fakadó önmegsemmisítés is, amely ügyesen felhasználván valamely fenyegető veszélyt, ezt véletlen baleset gyanánt tudja feltüntetni. Ez éppenséggel nem kell, hogy ritka eset legyen. Az önmegsemmités szándéka bizonyos fokban ugyanis sokkal több emberben van meg, mit ahánynál keresztültör: az önmegsértés rendszerint kompromisszum ez ösztön s a vele még szembehelyezkedő erők között; s ott is, ahol az öngyilkosság csakugyan valóra válik, az arra való hajlandóság csekélyebb mértékben, vagy

tudattalan és elfojtott szándék gyanánt, már hosszú idő óta megvolt.

A tudatos öngyilkossági szándék is megválasztja idejét, eszközét és a kellő alkalmat; evvel teljesen összhangzásban van, ha a tudattalan öngyilkossági szándék is bevárja az alkalmat, amely a baleset okozásának egy részét mintegy magára vállalja s ezzel megköti az öngyilkosság ellen védekező erőknek egy részét.[1] Mindez nem puszta okoskodás; nem egy látszólag véletlen (lovas- vagy kocsi-baleset) jutott tudomásomra, amelynek közelebbi körülményei arra a gyanúra jogosítanak fel, hogy tudattalanul szándékolt öngyilkossággal van dolgunk. Például: egy tiszti versenylovaglásnál az egyik katonatiszt lezuhan lováról s oly súlyosan megsebesül, hogy néhány nap mulva meghal.[2] Mikor a szerencsétlenség után magához tér, sok tekintetben feltünő viselkedést tanúsít. Még különösebb volt magatartása a balesetet megelőzőleg. Szeretett anyjának halála mélyen lesújtotta, sirógörcs fogja el pajtásai körében, meghitt barátainak életuntságról panaszkodik, ott akarja hagyni pályáját, hogy részvetgyen

1) Ez az eset tulajdonképpen nem más, mint mikor erőszakot követnek el egy asszonyon s az a férfi támadását nem utasíthatja vissza teljes izomerejével, mert tudattalan indulatainak egy része a támadó mellé szegődik. Hiszen szokták is mondani, hogy az ilyen helyzet megbénítja az asszony erejét; még csak a megbénulás okait kellene hozzáfűznünk. Ennyiben lélektanilag igazságtalan Sancho Pansa szellemes itélete, amelyet mint kormányzó hozott a szigetén (Don Quijote, II. rész XLV. fejezet). Egy asszony férfit vonszol a biró elé, aki állitólag erőszakkal vette el a becsületét. Sancho kárpótlásul a vádlott tele erszényét itéli oda az asszonynak; előbbinek pedig az asszony távoztával engedélyt ad rá, hogy utána siessen s visszaszerezze tőle. Egymással birkózva térnek vissza s az asszony eldicsekszik vele, hogy a gonosztevőnek nem sikerült tőle a pénzeszacskót elragadnia. Mire Sancho: „Ha csak félig oly erélyesen védted volna a becsületedet, mint ezt az erszényt, akkor a férfi nem rabolhatta volna el tőled."

2) Hogy a csatatéri helyzet nagyon kedvez a tudatos öngyilkossági szándéknak is, amely azonban az egyenes cselekvéstől mégis visszariad, az világos. V. ö. Schiller „Wallenstein"-jában a svéd kapitány szavait Max Piccolomini haláláról: „Azt mondják, meg akart halni."

egy afrikai háborúban, mely különben nem érdekli. Míg régebben kitünő lovas volt, most kerüli a lovaglást, amikor csak teheti. Végül a versenylovaglás előtt, amelyből nem vonhatja ki magát, rossz sejtelmekről beszél; a mi felfogásunk szerint azután nem csodálkozhatunk már, hogy e sejtelem valóra vált. Azt fogják ellenem vetni, hogy hiszen különben is érthető, ha egy ember ily nyomott idegállapotban nem tudja a lovát úgy féken tartani, mint egészségesen. Ezt én teljesen elismerem; csakhogy ez „idegesség"-ből folyó mozgási gátlás mechanizmusát én éppen az itt hangsúlyozott önmegsemmisítési szándékban keresném.

Ferenczi Sándor, Budapestről, egy állítólag véletlen lövési sebesülés esetének elemzését engedte át közlés végett, amelyet tudattalan öngyilkossági kisérletnek minősített. Én mindenben hozzájárulhatok felfogásához.

„J. A., 22 éves asztaloslegény, 1908 január 18.-án keresett fel. Azt akarta tőlem megtudni, vajjon a revolvergolyót, amely 1907 március 20.-án bal halántékába hatolt, műtét útján lehet-e vagy kell-e eltávolítani. Időnként fellépő, nem túlságosan heves fejfájástól eltekintve, teljesen egészségesnek érzi magát s az objektiv vizsgálatnál sem találok egyebet, mint a jellegzetes, lőportól fekete lövési sebhelyet a bal halántékon, úgyhogy a műtét ellen nyilatkozom. Kérdezősködöm a baleset körülményei felől, mire az illető kijelenti, hogy véletlenül sebezte meg magát. Bátyja revolverével játszott; azt hitte, hogy nincs megtöltve, a bal kezével bal halántékához szorította (különben nem balog), a ravaszra tette ujját s a lövés eldördült. A hatlövetű fegyverben három golyó volt. Megkérdeztem tőle, hogyan jutott arra a gondolatra, hogy a revolvert magához vegye. Elmondja, hogy ez sorozáskor történt; előző este magával vitte a fegyvert a korcsmába, mert attól tartott, verekedések lesznek. A sorozáson viszértágulás miatt alkalmatlannak nyilvánították, amit nagyon szégyelt. Hazament s elkezdett a revolverrel játszani, de nem volt szándékában, hogy kárt tegyen magában: ekkor történt a baleset. Arra a további kérdésre, hogyan volt a sorsával egyébként megelégedve akkorában, nagy sóhajtással válaszolt s elmesélte, hogy szerelmes volt egy leányba, aki őt is

viszontszerette, de mégis elhagyta, csupa pénzvágyból kivándorolt Amerikába. Utána akart menni, de szülei ebben megakadályozták. A szeretett lány 1907 január 20.-án, tehát két hónappal a baleset előtt utazott el. Mindeme gyanúokok dacára megmaradt amellett, hogy a lövés ‚baleset' volt. Én azonban szilárdan meg vagyok győződve, hogy úgy annak a hanyagságnak, hogy nem győződött meg eleve, vajjon a fegyver töltve van-e, mielőtt játszani kezdett vele, mint a megsebesülésnek is megvolt a lélektani indokoltsága. A fiatalember még egészen boldogtalan szerelmének hatása alatt állott s nyilván a katonaságnál akart ‚felejteni.' Mikor ez a reménye is füstbement, akkor adta magát a fegyverrel való játszásra, azaz a tudattalan öngyilkossági kisérletre. Hogy a revolvert nem jobb, hanem balkezében tartotta, határozottan amellett szól, hogy tényleg csak ‚játszott', azaz tudatosan nem akart öngyilkosságot elkövetni."

A látszólag véletlen önsértés egy másik elemzése, amelyet a megfigyelő közlés céljából adott át, (Dr. J. E. G. van Emden, Selbstbestrafung wegen Abortus. Zentralbl. f. PsA. II, 12) arra a közmondásra emlékeztet: „Aki másnak vermet ás, maga esik bele."

„X.-né jó polgári körökből származó nő férjétől három gyermeke van. Ideges ugyan, de sohasem volt szüksége erélyesebb kezelésre, mert az életben kellőleg megállja a helyét. Egy napon a következő, első pillanatra meglehetősen ijesztő, de mulékony sérüléssel torzította el az arcát.

Egy uccán, amelynek éppen a kövezetét javították, megbotlott egy kőrakásban és arccal egy ház falának esett. Egész arcbőrét lehorzsolta, szemhéjai elkékültek és megdagadtak; megijedt, hogy a szemének történt baja s orvost hivatott. Miután e tekintetben megnyugodott, megkérdeztem tőle: ‚De tulajdonképpen miért esett el így?' Azt felelte, hogy éppen előzőleg figyelmeztette a férjét, aki néhány hónap óta valami izületi bajban szenvedett, hogy ebben az uccában jól vigyázzon s azt bizony már gyakrabban tapasztalta, hogy ilyen esetekben sajátságos módon éppen rajta esik meg az, amitől mást óvott.

Engem a baleset ilyen indokolása nem elégített ki s megkérdeztem, nem tudna-e még többet mesélni az eset körülményeiről. Igen, éppen az elesés előtt csinos képet látott egy kirakatban, az ucca másik oldalán, ezt hirtelen megkivánta gyermekszobadíszül

s tüstént meg is akarta venni; egyenesen a boltnak tartott tehát, az útra ügyet sem vetve; a kőrakáson megbotlott s arccal a házfalnak esett, anélkül, hogy a legcsekélyebb kisérletet tette is volna, hogy arcát kezével megvédje. Vásárlási szándékát rögtön elfelejtette és sietve hazafutott. ‚De miért nem nézett jobban körül?‘ kérdeztem. ‚Igen‘, felelte, ‚talán mégis csak büntetés volt ez! Amiatt a dolog miatt, amelyet bizalmasan már elmeséltem önnek.‘ ‚Még mindig úgy kinozta ez a dolog?‘ ‚Igen — utólag nagyon megbántam; gonosznak, bűnösnek és erkölcstelennek itéltem magamat, de akkor egészen bolond voltam az idegességtől.‘

Egy magzatelhajtásról volt szó, amelyet férje beleegyezésével — minthogy anyagi helyzetük miatt mindketten féltek a további gyermekáldástól — valami bábaasszonnyal indíttatott meg s egy szakorvossal fejeztetett be.

‚Gyakran tettem magamnak szemrehányást: mégis csak a gyermekedet ölted meg s féltem, hogy ilyen bűn nem maradhat büntetés nélkül. Most, hogy ön biztosított róla, hogy a szememnek nem lesz komoly baja, egészen megnyugodtam: most már úgyis eléggé megbünhődtem.‘

Ez a baleset tehát önbüntetés volt, egyrészt, hogy vétkéért vezekeljen, másrészt azért, hogy elkerüljön egy talán sokkal súlyosabb, ismeretlen büntetést, amelytől hónapok óta állandóan rettegett.

Abban a pillanatban, amidőn a bolt felé rohant, hogy a képet megvegye, teljes erővel ránehezedhetett ez esemény emléke minden aggodalmával együtt, amely már a férjéhez intézett figyelmeztetéskor meglehetős élénken megrezzent tudattalanjában s talán ilyenféle szavakban juthatott volna kifejezésre:

„Minek is neked gyermekszobadísz! Hiszen megöletted a gyermekedet! Gyilkos vagy! Bizonyára elnyered súlyos büntetésedet!“

Ez a gondolat nem vált tudatossá, hanem ehelyett ebben a, mondhatnók lélektani, pillanatban, úgy használta ki a véletlen helyzetet, hogy az erre alkalmasnak látszó kőrakást fordítsa az önbüntetés feltünés nélküli eszközévé: még csak a kezét sem nyujtotta előre esés közben s nem is érzett heves ijedtséget utána. A baleset másik, valószinűleg csekélyebb indoka talán az önbüntetés az — ebben az ügyben bűnrészes — férj ellen irányuló, tudattalan halálkivánságért. Ezt a kivánságot az a teljesen fölösleges figyel-

meztetés árulja el, hogy a felbontott kövezetű uccán jól vigyázzon minthogy férje, éppen lábbaja miatt, úgyis nagyon óvatosan járt."[1]

J. Stärcke (i. m.) közli a következő esetet, amelynek közelebbi körülményeit tekintetbevéve, igazat kell adnunk azon felfogásának, hogy a látszólag véletlen súlyos leforrázás „áldozati cselekvésnek" tekinthető.

„Egy hölgy, akinek veje Németországba készült, hogy ott katonai szolgálatát teljesítse, a következő körülmények közt forrázta le a lábát. A leánya röviddel szülés előtt állt s a háborús veszélyek gondolata természetesen szomorúságba ejtette az egész családot. Az indulás előtti napon a hölgy ebédre hívta meg vejét és leányát. Ő maga készítette el a konyhában az ételt, miután előbb, sajátságosképpen, levetette magas, lúdtalpbetétes fűzőscipőjét, amelyben kényelmesen jár s amelyet rendszerint otthon is hordani szokott s a férjének túlságos nagy, fölül nyitott papucsát vette fel. Mikor egy nagy fazék forrásban levő levest emelt le a tűzről, elejtette ezt s meglehetős súlyosan leforrázta egyik lábát, különösen a lábfej felülső részét, amelyet a nyitott papucs védetlenül hagyott. — Ezt a balesetet természetesen mindenki érthető ‚idegességének' rovására írta. E tűzáldozat utáni napokban a hölgy nagyon óvatosan bánt forró tárgyakkal, de ez nem gátolta meg abban, hogy már néhány nap mulva a pulzus tájékán ujra le ne forrázza az egyik kezét forró levessel."[2]

1) Egy levélíró a következő megjegyzést fűzi az elvétés útján való önbüntetés témájához: „Hogyha megfigyeljük az emberek viselkedését az uccán, alkalom nyílik megállapítani, mily gyakran érik apró balesetek a férfiakat, akik — mintahogy szokás — utána néznek az arramenő asszonyoknak. Az egyiknek sima talajon kibicsaklik a lába, a másik beleszalad a lámpavasba vagy másképpen sérti meg magát."

2) A többé-kevésbé súlyos, vagy halálosvégű balesetek igen sok esetében kétséges marad, miképpen fogjuk fel a dolgot. A távolabbálló nem lát okot rá, hogy a balesetet ne a puszta véletlennek tulajdonítsa, míg az áldozathoz közelálló, intim részletekbe beavatott személy tudattalan szándékot sejdít a véletlen mögött. Milyen beavatottságról és milyen mellékkörülményekről lehet itt szó, erre nézve jó példa egy menyasszonyát elgázolás következtében elvesztett fiatalember alábbi elbeszélése:

„Múlt év szeptemberében ismerkedtem meg Z. kisasszonnyal. 34 éves volt. Jómódban élt, a háború előtt menyasszony volt, de vőlegénye, mint tényleges tiszt, 1916 szeptemberében elesett. Megismertük és megsze-

Ha ilymódon az ember saját testi épsége és élete elleni dühöngés rejtőzhetett a látszólag véletlen ügyetlenség és mozgási zavar mögött, akkor már csak egy kevéssel kell tovább mennünk, hogy lehetőnek találjuk e felfogás alkalmazását oly hibás cselekvésekre is, amelyek mások életét és egészségét komolyan veszélyeztetik. Az adatok, amelyekkel e felfogás alapos voltát támogathatom, a neurótikusokon tett tapasztalásból származnak, tehát nem felelnek meg teljesen a követelményeknek. Egy olyan esetet fogok közölni, amelyben tulajdonképpen nem is valami balfogás, hanem inkább tüneti-cselekvésnek nevezhető mozdulat vezetett el a nyomra, amelyen azután a beteg belső

rettük egymást, de egyelőre nem gondoltunk házasságra, minthogy a külső körülmények, nevezetesen a korkülönbség — magam 27 éves voltam, — mindkettőnket visszariasztott. Minthogy ugyanabban az uccában egymással átellenben laktunk, nap-nap után találkoztunk és barátságunk mind bensőbb lett. A házasság gondolata erősbbödött s végül magam is helyesléssel fogadtam ezt. Az év húsvétjára terveztük az eljegyzést; de Z. kisasszony előbb M.-ben lakó rokonait kívánta meglátogatni s a Kapp-puccs folytán kitört vasútassztrájk hirtelen megakadályozta utazását. A munkásság győzelme s ennek várható következményei borússá tették a jövő kilátásait s rövid időre elborúlt hangulatunk is, különösen Z. kisasszonyé, aki egyébként is szélsőséges hangulatok között ingadozott. Attól tartott, ujabb akadályok tornyosúlnak elénk. De szombaton, március 20.-án, különösen vidám kedvben volt, magamat is egészen meglepett és magával ragadott, úgyhogy mindent a legrózsásabb színben láttunk. Már néhány napja beszéltünk arról, hogy egyszer együtt megyünk a templomba, de nem állapodtunk meg, hogy mikor. Másnap, vasárnap, március 21.-én reggel 9'15 órakor telefónon felhívott, jöjjek érte, most menjünk a templomba; de én ezt megtagadtam, mert nem tudtam volna idejében elkészülni és ezenfelül elintézni való dolgom volt. Z. kisasszony észrevehetőleg csalódottan válaszolt; azután egyedül indúlt útnak, a lépcsőn lemenet egy ismerőssel találkozott és azzal együtt tette meg a rövid útat a Tauentzienstraßen át a Rankestraße-ig, a legjobb hangulatban; beszélgetésünket egy szóval sem említette. Az ismerős úr egy tréfával búcsúzott, Z. kisasszonynak most már csak az e helyütt kiszélesedő és világosan áttekinthető töltésen kellett még átvágnia s e pillanatban, közvetlenül a járda mellett, egy kocsi elgázolta. (Májzúzódást szenvedett s néhány órára rá meghalt.) — Azelőtt sok százszor jártunk azon a helyen; Z. kisasszony rendkivül óvatos volt, magamat gyakran tartott vissza vigyázatlan mozdulatoktól; azon a reggelen úgy-

konfliktusának megoldásához juthatott. Magamra vállaltam egyszer, hogy rendbehozom egy nagyon intelligens ember házasságát, akinek fiatal s őt gyöngéden szerető feleségével folytonos súrlódásai voltak. Erre bizonyára voltak tényleges okai is, de mint ő maga is belátta, ezek nem indokolták kellőképen a bajokat. Folytonosan a válás gondolatával foglalkozott, de ezt mindig el-elvetette, mert nagyon szerette apró két gyermekét. Dacára ennek folyton ujra feléledt ez a szándék benne s közben nem tett semmit, hogy a helyzetet a maga számára türhetőbbé tegye. Ha valaki ennyire nem tud egy konfliktussal megbirkózni, ezt bizonyitékul tekintem, hogy tudattalan és elfojtott indokok álltak készen az egymással küzdő tudatos indokok támogatására s ilyen esetekben vállalkozom is rá, hogy a konfliktust lélekelemzéssel vezessem megoldáshoz. Az illető egy napon egy kis esetet mondott el nekem, amely rendkivül megijesztette volt. Idősebb, sokkal jobban szeretett gyermekével „hancurozott", felemelte, aztán letette, megint felemelte, s egyszer olyan helyen és oly

szólván alig volt kocsiforgalom, a villamosok, omnibuszok stb. sztrájkoltak, éppen abban az időben úgyszólván t ö k é l e t e s n y u g a l o m v o l t; ha nem látta a bérkocsit, feltétlenül hallania kellett! — Mindenki a ‚véletlent' okolja — az én első gondolatom: ez lehetetlen. De szándékosságról sem lehet szó. Lélektani magyarázatot kerestem. Hosszú idő után véltem ezt megtalálni a ‚Mindennapi élet pszichopathológiájában.' Különösen, minthogy Z. kisasszony időnként elárult bizonyos hajlandóságot az öngyilkosságra, sőt, még engem is öngyilkosságra akart bírni; százszor igyekeztem, hogy eltérítsem az ilyen gondolatoktól. Csak két nappal azelőtt is egy sétánkon minden ok nélkül egyszerre haláláról és végrendelkezési terveiről kezdett beszélni; egyébként végrendeletét nem csinálta meg! Ez mutatja, hogy megjegyzései mögött bizonyára nem volt határozott szándék. Szerény itéletem szerint ezt a szerencsétlenséget nem a véletlen, nem is pillanatnyi öntudatzavar okozta, hanem tudattalan öngyilkossági szándék hajtotta végre, a véletlen baleset látszata mögött. Ezt a felfogásomat megerősítik Z. kisasszony nyilatkozatai, amelyeket rokonaival szemben, régen, ismeretségünk előtt s azután is, tett, amelyeket nekem is, egészen az utolsó napokig, ismételgetett s amelyek szerint mindebben első vőlegénye halálán érzett gyásza tört kifejezésre, akit szemében semmi sem pótolhatott."

magasra, hogy a gyermek fejét majdnem odaütötte a súlyos gázcsillárhoz. Majdnem, de tulajdonképpen mégsem, vagy talán éppencsak hogy egy kicsit! A gyermeknek semmi baja sem történt, de ijedtében elszédült. Az apa rémülten állt meg a gyermekkel karján, az anya idegrohamot kapott. Ez óvatlan mozdulat, különös ügyessége, a szülőknél való rendkivül heves visszahatás valószinűvé tették előttem, hogy a véletlent olyan tüneti-cselekvésnek tekinthetem, amely a szeretett gyermek ellen irányuló ártó szándékot juttatja kifejezésre. Ez az apának gyermeke iránti rendkivüli szeretetével ellentmondásban volt ugyan, de az ellentmondás megdőlt, ha az ártó szándékot abba az időbe helyezem vissza, amelyben ez a gyermek még egyetlen s olyan kicsi volt, hogy még nem vonta magára az apja gyöngéd érdeklődését. Akkor könnyen föltehettem, hogy a feleségében kevés kielégülést lelő férfiben felmerült az a gondolat vagy szándék: ha ez a kis lény, aki semmit sem jelent nekem, meghal, szabad vagyok s elválhatok a feleségemtől. A most annyira szeretett gyermek ellen irányult halálkivánság tehát fennállt. Innen kiindulva könnyen megtaláltuk az útat, mely e kivánság tudattalan rögzitéséhez vezetett. Egyik fontos meghatározóját felfedtem a beteg gyermekkori emlékében, hogy egy kis öcsike halála, amelyet az anya az apa hanyagságának rótt fel, heves összetüzéseket s válással való fenyegetődzéseket idézett elő a szülők között. Betegem házasságának további alakulása feltevésemet a terápiai sikerrel is igazolta.

J. Stärcke (i. m.) példát hozott fel arra is, hogy a költők egész magától értetődőleg tesznek téves mozdulatot a szándékolt cselekvés helyébe s ezzel a legsúlyosabb következmények forrásává.

Heyermans[1] egy kis elbeszélésben a balfogásnak, illetőleg a félrenyúlásnak egy esetét drámai motivummá alakítja.

A ‚Tom és Teddie' története ez. Egy buvárpár varieté-

1) Hermann Heyermans: Schetsen van Samuel Falkland, 18 Bundel, Amsterdam, H. J. W. Becht, 1914.

ben lép fel; hosszabb időre víz alá buknak s ott különböző mutatványokat végeznek egy üvegfalú vasmedencében. A nő egy idő óta egy más férfivel, egy idomitóval folytat viszonyt. A férj éppen előadás előtt kapta rajta őket az öltözőben. Csendes, fojtott jelenet, fenyegető pillantások; a buvár odaszól: ‚majd aztán!' — Az előadás megkezdődik. — A buvár legnehezebb mutatványa következik: ‚két és egy fél percig víz alatt egy légmentesen zárt ládában.' Ezt a mutatványt már többször produkálták, a ládát elzárták s ‚Teddie felmutatja a kulcsot a közönség felé', mely órával ellenőrzi az időt. Néhányszor szándékosan a medencébe is ejtette a kulcsot s aztán gyorsan lebukott érte, nehogy elkésse a pillanatot, amelyben a ládát ki kell nyitnia.

E január 31.-i estén is, mint rendesen, a vidáman nevető asszonyka apró ujjai zárták be Tom ládáját. A buvár mosolygott a láda kukucskálóján keresztül, az asszony a kulccsal játszott s várta társa jeladását. A kulisszák között állt az idomító, tökéletes frakkjában, hófehér nyakkendővel, lovaglóostor a kezében. Hogy az asszony figyelmét magára vonja, kurtán füttyentett, ő, a harmadik. Az asszony odapillantott, nevetett, s mint akinek figyelme másfelé terelődik, oly ügyetlen-vadul dobta fel a kulcsot, hogy ez pontosan két perc és husz másodperc leteltekor a medence mellé, a talapzatot borító vitorlavászon ráncai közé esett. Senkisem látta, senkisem láthatta ezt. A teremből nézve az optikai csalódás mindenkivel úgy láttatta, hogy a kulcs a vízbe hullott, a szinházi segédszemélyzet közül pedig senki sem vett észre semmit, mert a vitorlavászon felfogta a koppanás hangját.

Nevetve, habozás nélkül mászott keresztül Teddie a medence peremén. Nevetve — hiszen Tom kibírja ott lenn! — ment le a létrán. Nevetve tünt el a talapzat alatt, hogy a kulcsot keresse s mikor nem találta meg rögtön, valóságos tolvajképpel hajolt a takaró elülső ráncai fölé; olyan arccal, mintha azt mondaná: ‚Szent Kleofás, de kellemetlen ez!'

Ezalatt Tom mulatságos képeket vágott a kukucskáló mögött, mintha nyugtalanná kezdene válni ő is. Látszott hamis fogsorának fehérsége, ajka rágó mozdulatai, a furcsa légbuborékok, amelyek az almaevéskor is feltüntek. Látták sápadt, csontos ujjainak kapaszkodását és túrását s az emberek nevettek, mint ahogy már többször nevettek ez este.

Két perc és ötvennyolc másodperc . . .

Három perc két másodperc ... tizenkét másodperc ...

Brávó, brávó, brávó!

Ekkor nagy rémület és türelmetlen fészkelődés keletkezett a teremben, mert a segédek és az idomító is keresni kezdték a kulcsot s a függöny legördült, mielőtt a ládát kinyitották volna.

Ezután hat angol táncosnő lépett fel — majd az idomító, lovaival, kutyáival és majmaival. És így tovább.

Csak másnap reggel tudta meg a közönség, hogy szerencsétlenség történt, s hogy Teddie özvegyen maradt ..."

Ez idézetből kitünik, mily tökéletesen át kellett látnia költőnknek a tüneti-cselekvés lényegét, hogy oly találóan tudja elénk tárni a haláltokozó ügyetlenség mélyebb indokát.

IX
TÜNETI ÉS VÉLETLEN CSELEKVÉSEK

Az eddig leírt cselekvések, amelyekben tudattalan szándék megvalósulását ismertük fel, szándékolt cselekvések megzavarói gyanánt léptek fel s az ügyetlenség ürügye mögé rejtőztek. A véletlen cselekvések, amelyekről most szó lesz, csak abban különböznek a balfogástól, hogy a tudatos szándékra támaszkodást mellőzik s így nincs szükségük ürügyre. Egymagukban lépnek fel s létrejöttük megengedtetik, mert nem sejtünk célt vagy szándékot mögöttük. Az ember úgy hajtja őket végre, hogy „nem is gondol közben semmire," csak „csupa véletlenből," vagy „éppen hogy valamit tegyen a kezével," s számít rá, hogy az ilyen magyarázat elhallgattatja az illető cselekvés jelentősége iránti kérdezősködést. Ezek a cselekvések már nem élnek az „ügyetlenség" kifogásával s csak akkor örvendhetnek e kivételes helyzetnek, ha bizonyos feltételeket betartanak; nem szabad f e l t ü n ő v é lenniök és ne legyen jelentékeny hatásuk.

A véletlen cselekvésnek számos példáját figyeltem meg magamon és másokon s az egyes példák alapos megvizsgálása után úgy vélem, hogy inkább a t ü n e t i - c s e l e k v é s e k nevét érdemelnék. Olyasvalamit juttatnak kifejezésre, amit cselekvőjük maga sem sejt bennük s amit rendszerint nem közölni, hanem rejtegetni akar. Tehát éppúgy, mint az összes eddig megfigyelt jelenségek, tünetek jelentőségével bírnak.

Az ilyen véletlen vagy tüneti cselekvésekből a leggazdagabb zsákmányt természetesen a neurótikusok lélekelemző kezelése nyújtja. Nem állhatom meg, hogy két ilyen eredetű példán ki ne mutassam, mily mélyen s finoman indokolják tudattalan gondolatok ezeket a jelentéktelen cselekedeteket. A tüneti cselekvések és balfogások közötti határ olyan elmosódó, hogy e példákat az előző fejezetben is felhozhattam volna.

1) Egy fiatal asszony a kezelési órán ötletként közli, hogy tegnap körömvágás közben „a husába vágott, amikor a körömágyban a finom bőrhártyát akarta eltávolítani.“ A dolog oly kevéssé érdekes, hogy az ember csodálkozva kérdi, miért maradt meg egyáltalában emlékezetében s miért került felemlítésre; s kezdi gyanítani, hogy tüneti cselekvéssel áll szemben. Tényleg a gyűrüsujján történt a kis baleset, azon az ujján, amelyen a jegygyűrüjét hordja. Ezenfelül házassága évfordulója volt, ami a finom hártya megsértésének egészen meghatározott, könnyen kitalálható értelmet ad. Egyszersmind egy álmot mesél el, mely az ura ügyetlenségére s az ő asszonyi érzéketlenségére céloz. De miért a bal kéz gyűrüsujját sértette meg, mikor a jegygyűrüt jobb kezén hordja? Az ura jogász (németül: *Doktor der Rechte)*, leánykori titkos szerelme pedig egy orvosnak szólt (németül tréfásan: *Doktor der Linke)*[1] A „balkézről való házasságnak“ különben szintén megvan a maga határozott értelme.

2) Egy még lánysorban levő fiatal hölgy meséli: „Tegnap egészen szándékomon kivül egy százas bankót téptem ketté s egyik felét egy nálam látogatóban levő hölgynek adtam. Ez is tüneti cselekvés volt talán?“ Behatóbb kérdezősködés a következő részleteket fedi fel a százas bankót illetőleg: a hölgy ideje és vagyona egy részét jótékonysági munkának szenteli. Egy másik hölgygyel közösen egy árva gyermek neveltetéséről gondoskodik. A száz forint a másik hölgy e célra beküldött járuléka volt, amelyet boritékba helyezve egyelőre az iróasztalra tett le.

1) *Rechte* egyszersmind a jobb, a kiválóbb, az igazi.

A látogató előkelő hölgy volt, akinek egy másik jótékony akcióban segédkezik. Ez a hölgy egy csomó olyan ember névsorát akarta összeállítani, akikhez támogatásért lehetne fordulni. Nem volt papirosa s ekkor a fiatal vendéglátó az iróasztalon fekvő boríték után nyult s tartalmáról teljesen megfeledkezve, kettétépte; egyik darabját magánál tartotta, hogy nála is meglegyen a névsor másolata, a másikat látogatójának adta át. Vegyük figyelembe e célszerűtlen eljárás teljes ártalmatlanságát. Egy százas bankó tudvalevőleg elszakítva sem veszít értékéből, ha a széttépett részekből hiánytalanul összeállítható. Hogy az illető hölgy nem fogja a borítékdarabot eldobni, azért a rajta álló névsor fontossága kezeskedett s éppoly kétségtelen volt az is, hogy a bennmaradt félbankót visszaküldi, mihelyt észreveszi azt.

De milyen tudattalan gondolatnak adott kifejezést ez a véletlen cselekedet, amelyet elfelejtés tett lehetővé? A látogató hölgy egész határozott viszonylatban volt lélekelemző kúránkkal. Ő ajánlotta annakidején a leánynak, forduljon hozzám, s ha nem tévedek, betegem úgy érzi, hogy e tanácsért hálával tartozik neki. Talán jutalom legyen a megfelezett százas bankó ezért a közvetítésért? Ez még mindig igen különös lenne.

De más adatok is járulnak ehhez. Néhány nappal azelőtt egy egészen másfajta közvetítő fordult egy rokonához, azzal a kérdéssel, vajjon a nagyságos kisasszony hajlandó volna-e ismeretséget kötni egy bizonyos úrral, s e látogatás reggelén, néhány órával a jótékony hölgy előtt, már meg is érkezett a kérőnek házasuló szándékát jelentő levele, amelyen a leány sokat mulatott. Mikor aztán a látogató hölgy a beszélgetést azon kezdte, hogy betegem hogyléte iránt érdeklődött, ez utóbbi olyasformát gondolhatott: „A megfelelő orvoshoz hozzájuttattál ugyan, de ha nekem való férjhez (s e mögött: gyermekhez) tudnál juttatni, ezért még hálásabb lennék." Ez elfojtott gondolatból kifolyólag összeolvadt benne a két közvetítőnő alakja, s látogatójának adta

át a jutalmat, amelyet képzelete a másiknak volt hajlandó juttatni. Ez a megoldás teljesen bizonyossá válik, ha hozzáteszem, hogy éppen előző este meséltem neki ily véletlen vagy tüneti cselekvésekről. Ekkor aztán felhasználta a legközelebbi alkalmat, hogy valami hasonlót kövessen el.

Az annyira gyakori véletlen és tüneti cselekvéseket asszerint lehetne csoportosítani, vajjon szokásszerűleg, bizonyos körülmények közt rendszeresen ismétlődve, vagy elszigetelten lépnek-e fel. Az előbbiek (például játszogatás az óralánccal, a bajusz, szakáll pedrése stb.), szinte az illető ember jellemzésére szolgálhatnak; a különféle *tic*-mozdulatokat közelítik meg s megérdemelnék, hogy ezekkel összefüggésben kerüljenek tárgyalásra. A második csoporthoz számítom a játszást, ha az ember botot, a firkálást, ha irónt tart kezében, a zsebben levő pénz csörgetését, tésztának vagy más gyúrható anyagnak gyúrását, az öltözéken való babrálást stb. A pszichikus kezelés folyamán e játékos babrálgatások rendszerint értelmet és jelentést rejtenek magukban, amely másmódon nem juthat kifejezésére. Az illető személy rendszerint nem is tudja, hogy ilyesmit cselekszik vagy hogy szokásos babrálgatását valamiképpen módosította s nem látja és nem hallja ennek hatását sem. Nem hallja például a zajt, melyet pénzdarabok csörgetésével előidéz s csodálkozva és hitetlenül válaszol, ha erre figyelmeztetik. Éppúgy jelentőséges és az orvos figyelmére méltó minden, amit a páciens ruházatán véghezvisz. A szokott öltözék minden kis módosulása, minden apró hanyagság, például egy nyitvafelejtett gomb, minden legcsekélyebb mezitelenség jelent valamit, amit a ruha viselője közvetlenül nem akar, de legtöbbször nem is tudna megmondani. E kis véletlen cselekvések megfejtését, valamint e megfejtések bizonyitékait mindenkor elegendő biztonsággal nyujtják az őket kisérő körülmények; a szóban forgó tárgy, az ötletek, amelyek az illetőben felmerülnek, ha e látszólagosan véletlen mozdulatra figyelmeztetik őket. Ez összefüggés miatt nem terjesz-

kedem ki arra, hogy állításomat példákkal s ezek elemzésével támogassam; de megemlítem ezeket a dolgokat, mert úgy hiszem, normális embereknél ugyanaz a jelentőségük, mint betegeimnél.

Nem állhatom meg, hogy legalább egy példán be ne mutassam, mennyire bensőséges kapcsolatban állhat egy szokásszerűen ismételt szimbólikus cselekedet az egészséges ember életének legtitkosabb s legfontosabb mozzanataival.[1]

„Freud professzor megtanított rá, hogy a szimbolika nagyobb szerepet játszik a normális ember gyermekélményeiben, mint korábbi pszichoanalitikus tapasztalatok alapján elvártuk volna; erre való tekintettel bizonyos mértékben érdekes a következő rövid analizis, különösen, mert fontos orvosi belátást ad.

Egy orvos uj lakásban rendezkedik be; közben egyszerű fa-stethoskop akad a kezébe. Pillanatig gondolkodik, tulajdonképpen hová is tegye, majd arra ösztönzi valami, hogy íróasztalán helyezze el oldalt, még pedig úgy, hogy pontosan közbül álljon széke és a szék között, melyen betegei ülni szoktak. Ez a cselekedet magában két okból kissé különös. Először is általában ritkán van stethoskopra szüksége (ugyanis idegorvos) s ha mégis szüksége van rá, akkor kettős stethoskopot használ, melyet mindkét füléhez erősít. Másodszor: minden orvosi műszerét és szerszámát fiókokban tartja, ennek az egyetlennek kivételével. Mégsem gondol többet a dologra, amig egyízben egy nőbetege, aki még sohasem látott egyszerű stethoskopot, meg nem kérdezi tőle, hogy ez mi. Az orvos megmondta, mire a hölgy azt kérdezi, miért tette éppen oda. Ügyesen rávágta a választ, hogy ott csak olyan jól áll, mint bárhol másutt. De a dolog most szegetütött az orvos fejébe, gondolkozni kezdett, vajjon cselekvésének nem volt-e valami tudattalan indoka s, a lélekelemző módszer ismeretében, elhatározta, hogy a dolgot felderíti.

Legelőször az az emlék ötlött fel benne, hogy orvostanhallgató korában benyomást tett rá kórházi főorvosának az a szokása, hogy a kórtermekben való látogatásain mindig egy ‚egyszerű‘ stethoskopot hordott magával, bár ennek sohasem vette hasznát. Ezt az orvost nagyon csodálta és rendkivül ragaszkodott hozzá. Később, mikor maga is kórházi gyakorlatot folytatott, ő is felvette ugyanezt a szokást, s kényelmetlenűl érezte magát, ha tévedésből elhagyta

1) E. Jones: Beitrag zur Symbolik im Alltag. (Zentralblatt für Psychoanalyse. I. 3. 1911.)

a szobáját, anélkül, hogy ezt a műszert kezében lóbálná. E szokás fölösleges volta nem csak abból a tényből világlik ki, hogy az egyetlen stethoskop, amelyet tényleg használt, két fülre való stethoskop volt, melyet a zsebében hordott, hanem abból is, hogy folytatta akkor is, amikor a sebészeti-osztályra került s stethoskopra egyáltalán nem volt már szüksége. E megfigyelések jelentősége menten kiviláglik, ha e szimbólikus cselekvés phallikus jelentőségére utalunk.

Ezután eszébejutott, kisfiú korában mennyire feltünt neki háziorvosuk szokása, hogy egy egyszerű stethoskopot hordott a kalapja belsejében; nagyon érdekesnek találta, hogy a doktornak betegei látogatásain mindig kéznél volt legfontosabb műszere, s csak a kalapját (azaz ruházatának egy részét) kellett levetni s onnan ‚kihuznia.' Kisgyermek korában nagyon szerette ezt az orvost s nemrégibben önanalizissel felderíthette, hogy három és fél éves korában kétféle fantáziát alkotott kis huga születéséről: hogy ugyanis az neki magának meg az édesanyjának, máskor meg, hogy a doktornak és saját magának gyermeke. Ebben a fantáziában tehát ő játszotta úgy a férfi, mint a nő szerepét. Emlékezett rá továbbá, hogy hatéves korában ugyanez az orvos megvizsgálta, s határozottan felidéződött benne, milyen kéjes érzéssel töltötte el, amikor az orvos a stethoskopot mellére szorítván, érezte fejének közelségét s emlékezett a ritmikus légzési mozgásra is. Hároméves korában idült légcsőhurutja volt s bizonyára többször megvizsgálták, ha erre már nem is tudott valóságosan visszaemlékezni.

Nyolcéves korában nagyon hatott rá egy idősebb fiú közlése, hogy a doktor nőbetegeivel együtt szokott aludni. Valami igaz alapja bizonyára volt ennek a mende-mondának s mindenesetre tény, hogy a szomszédság asszonyai, az ő anyjával együtt, nagyon kedvelték a fiatal és kellemes orvost. Az elemzett egyén maga többször érzett nemi kisértést nőbetegeivel szemben, kétszer szeretett bele kezelésében álló nőbe s végül feleségül is vette az egyiket. Alig vonható kétségbe, hogy gyermekkori orvosával való tudattalan azonosítása volt fő indító oka, hogy az orvosi pályára lépett. Más lélekelemzésekből sejthetjük, hogy ez minden bizonnyal igen gyakori indoka a pályaválasztásnak. (Bár nehéz volna megállapítani, mennyire gyakori.) A jelen esetben kétszeresen volt ez meghatározva: először az orvost több alkalommal látta fölényben apjával szemben, akire a fiú nagyon féltékeny volt, másodszor pedig az orvos tudott minden tiltott dologról s alkalma volt a nemi kielégülésre.

Azután egy már másutt[1] közölt, erősen homoszexuális-mazohisztikus szinezetű álom jutott eszébe, amelyben egy férfi, aki az orvos helyettesítője, az álmodót „karddal" megtámadta. A kard a Nibelung-mondakör egy részletét juttatta eszébe, amidőn Szigurd meztelen kardot helyez önmaga és az alvó Brunhilda közé. Ugyanez a történet előfordul az Arthus-mondában is, amelyet az illető szintén jól ismer.

Ebből aztán kiviláglik a tüneti cselekvés értelme. Az orvos az egyszerű stethoskopot önmaga és betegei közé helyezte, akárcsak Szigurd a kardját fektette önmaga s az asszony közé, akit nem volt szabad érintenie. A cselekvés kompromisszumot jelentett, kétféle indulat kifejezésére szolgált; képzeletben útatnyitott az elfojtott vágynak, hogy valamely bájos nőbetegével nemi viszonyba lépjen, egyszersmind azonban figyelmeztette, hogy a vágyat nem szabad megvalósítania. Ugyszólván bűvös varázsszer volt a kisértés hatalma ellen.

Hozzá kell még tennem, hogy az illetőre fiúkorában nagy hatást gyakoroltak Lord Lytton következő sorai: (‚Richelieu')

„Beneath the rule of men entirely great
The pen is mightier than the sword"[2]
(Az igazán nagy ember keziben
A toll hatalmasb fegyver, mint a kard)

Később termékeny író lett és rendkívül nagy töltőtollat használ. Mikor kérdeztem tőle, minek kell ez neki, jellemző módon így válaszolt: „Oly sok kifejezni valóm van" *(Soviel auszudrücken.)*

Ez az elemzés ismét arra int bennünket, milyen mély bepillantást nyujtanak a lelkiéletbe a ‚jelentéktelen' s ‚értelmetlen' cselekvések, s az élet mily korai szakában fejlődik ki a szimbolizálásra való hajlandóság."

Még egy esetet közölhetek pszichoterápiás tapasztalataimból, amelyben a kenyérbéllel játszadozó kéz tett ékesszóló tanúságot az illető titkos gondolataíról. Betegem még nem egészen tizenhárom éves fiú volt, két év óta súlyos hisztériában szenvedett

1) „Freuds Theory of Dreams" American Journal of Psychol., April 1910, p. 301, Nr. 7.

2) V. ö.: Oldhams: *„I wear my pen as others do their sword."* (Úgy forgatom a tollam, mint más a kardját.)

s vizgyógyintézetben való hosszas és sikertelen tartózkodás után végre hozzám került lélekelemző kezelésbe. Feltevésem szerint szexuális tapasztalatokat kellett tennie és életkorának megfelelően nemi kérdések kinozták; de óvakodtam, hogy felvilágosításokkal jőjjek segitségére, mert ujra próbát akartam tenni feltevéseim helyességére vonatkozólag. Joggal lehettem tehát kiváncsi, milyen úton fog a keresett lelki tényező nála megnyilvánulni. Ekkor feltünt nekem, hogy egy napon valamit gyúr a jobb kezével, a zsebébe dugja, ott tovább játszik vele, ujra előszedi stb. Nem kérdeztem meg, mi van a kezében, de ő megmutatta, amidőn hirtelen kinyitotta a markát. Galacsinná gyúrt kenyérbél volt benne. A következő órára ismét ilyen összegyúrt kenyérbelet hozott magával, de beszélgetés közben hihetetlen gyorsasággal és csukott szemmel alakokat formált belőle, melyek felkeltették érdeklődésemet. Ezek kétségtelenül emberkék voltak, olyanformák, mint a legkezdetlegesebb történelemelőtti bálványalakok; fejük, két karjuk, két lábuk volt s egy nyúlvány a két lábuk közt, melyet hosszúra s hegyesre kihúzott. Alighogy ezzel elkészült, ismét összegyúrta az emberkét; később aztán meghagyta az alakot, de éppen ilyen nyúlványt húzott ki a hátán s más részein, hogy az elsőnek jelentését elrejtse. Tudtára akartam adni, mire értettem játszadozását, úgy azonban, hogy ne legyen módja arra az ürügyre, hogy ez emberformáló foglalatosságában „semmire sem gondolt." Ezért hirtelen azt kérdeztem tőle, emlékszik-e a római király történetére, aki fia követének a kertben némajátékkal adta meg a kért feleletet. A fiú nem akart visszaemlékezni arra, amit pedig annyival rövidebb idővel ezelőtt tanult, mint én. Azt kérdezte, a rabszolga meséjére gondolok-e, akinek simára borotvált koponyájára irták a feleletet. Nem, feleltem, ez a görög történethez tartozik és elmeséltem: Tarquinius Superbus király kiküldte fiát Sextust, hogy egy ellenséges latin városba belopódzzék. A fiú, miután a városban hiveket toborzott maga körül, követet küldött apjához, hogy megkérdezze, mitevő legyen

ezután. A király nem felelt, hanem kiment a kertjébe, ott megismételtette a követ kérdését s azután szó nélkül leütötte a legnagyobb és legszebb mákfejeket. A követ nem tehetett egyebet, mint hogy ezt elmondta Sextusnak, aki megértette apját s első dolga volt, hogy a város legelőkelőbb polgárait legyilkoltatta.

Miközben beszéltem, a fiú abbahagyta a gyúrást s amidőn odaértem, mit tett a király a kertjében, már azoknál a szavaknál: „némán leütötte“, villámgyors mozdulattal letépte emberkéje fejét. Tehát megértett engem és észrevette, hogy én is megértettem őt. Most már egyenes kérdéseket intézhettem hozzá, megadtam neki a felvilágosításokat, melyekre szüksége volt s rövidesen végétvetettük a neurózisnak.

Tüneti cselekvéseket szinte kimeríthetlen sokféleségben figyelhetünk meg egészségeseken úgy mint betegeken, s ezek több okból érdemesek a figyelmünkre. Az orvosnak sokszor értékes útmutatást nyujtanak, hogy uj vagy előtte kevéssé ismert viszonyok között tájékozódjék, az emberismerőnek pedig elárulnak sok mindent, sőt néha többet, mint amennyit tudni óhajtana. Ha valaki ért e cselekvések megfejtéséhez, néha úgy érezheti magát, mint Salamon király, akiről a keleti monda azt regéli, hogy értette az állatok beszédét. Egy napon ismeretlen fiatalembert kellett édesanyja házában orvosilag megvizsgálnom. Mikor elém jött, nagy fehér folt tünt fel nekem a nadrágján, amely sajátos merev széleiről könnyen felismerhető volt. A fiatalember zavarodottan azzal mentegetődzött, hogy, rekedt lévén, nyers tojást ivott s valószinűleg a csúszós fehérjéből csepegett le egy kevés a ruhájára; ennek igazolásául a tojáshéjra mutatott, amely egy tányérkán még ott volt a szobában. Így a gyanus folt ártatlan magyarázatot nyert; de mikor az anya magunkra hagyott bennünket, megköszöntem a betegnek, hogy a diagnózist oly nagyon megkönnyítette nekem s habozás nélkül a maszturbációs szenvedéseiről való e vallomását vettem beszélgetésünk kiinduló pontjául. — Más alkalommal egy gazdag, fösvény és hóbortos öreg

hölgynél tettem látogatást, aki az orvosra azt a feladatot szokta róni, hogy a panaszok áradatán küzködje magát keresztül, mig bajának tulajdonképpeni okához elérkezik. Midőn beléptem, egy asztalkánál ült s azzal foglalatoskodott, hogy ezüstforintosokat rakott csomókba; mikor felállt, néhány pénzdarabot a földre szórt. Segédkeztem neki a szétgurult pénzdarabok felszedésében, hamarosan félbeszakítottam keserves panaszkodását s megkérdeztem: hát olyan sok pénzébe került az előkelő veje? Elkeseredett tagadással válaszolt, de a legrövidebb idő múlva elkezdte mesélni izgalmainak és keserűségeinek siralmas történetét, amelyeket vejének tékozlása okozott; igaz, hogy azóta nem hívott engem ujra. Nem állíthatom, hogy az ember mindig barátokat szerez azok között, akiknek tudomására hozza tüneti cselekvéseik értelmét.

„Elvétésbeli vallomás"-t ismertet Dr. J. E. G. Emden is (Hága):

„Egy kis berlini vendéglőben a fizetőpincér azt állította, hogy egy bizonyos étel árát a háború miatt 10 pfenniggel felemelték; arra a megjegyzésemre, miért nem állt a változás az étlapon, azt felelte, hogy ez véletlen mulasztás, de egész bizonyos, hogy úgy van! Mikor a pénzt zsebretette, olyan ügyetlen volt, hogy egy tizpfennigest éppen az én számomra az asztalra ejtett!

„De most biztosan tudom, hogy sokat számított fel — akarja, hogy a pénztárnál kérdezősködjem?"

„Kérem... engedelmet kérek egy pillanatra..." — s már el is tünt.

Természetesen szívesen hagytam meg számára a visszavonulás útját és mikor két perccel később visszatért s mentegetőzött, hogy csodálatos módon egy más étellel cserélte azt össze, szivesen adtam a tiz pfenniget is jutalmul azért, hogy így adatot szolgáltatott a mindennapi élet lélekkórtanához."

Ha az ember embertársait evés közben megfigyeli, igen érdekes és tanulságos tüneti cselekvéseket észlelhet rajtuk.

Például dr. Hanns Sachs közli:

Véletlenül jelen voltam egy idősebb, rokon házaspár vacso-

rájánál. Az asszony gyomorbajos és nagyon szigorú étrenden kell élnie. A férj éppen megkapta a pecsenyéjét és kérte a feleségét, akinek e jó falatból nem volt szabad ennie, hozzon neki mustárt. Az asszony odament a szekrényhez, belenyúlt és a gyomorcseppes üvegcsét állította az ura elé. A hordóalakú mustártartó és a keskeny orvosságos üveg közt természetesen nincs olyan hasonlóság, mely tévedését megmagyarázná; mégis, az asszony csak akkor vette észre a tévedést, amikor az ura nevetve figyelmeztette rá. E tüneti cselekvés értelme igazán nem szorul magyarázatra.

Az ilyenfajta szimbólikus cselekvés mulatságos és a megfigyelőtől ügyesen kiaknázott példáját bocsátotta rendelkezésemre dr. B. Dattner (Wien):

Egy bölcsészdoktor ismerősömmel, dr. H.-val, együttülök a vendéglőben és ebédelünk. Ő a kinevezése körüli nehézségekről beszél s közben megemlíti, hogy tanulmányai befejezése előtt Chile követénél, illetőleg meghatalmazott miniszterénél kapott titkári állást. „Azután azonban elhelyezték a minisztert s az utódának nem mutatkoztam be." Miközben ezt az utolsó mondatot mondja, egy darabka tortát akar a szájához emelni, de mintegy ügyetlenségből visszaejti a tányérra. Rögtön felfogom e tüneti cselekvés rejtett értelmét s a lélekelemzésben teljesen járatlan asztaltársamnak, mintegy véletlenül, odaszólok: „De most kövér falatot szalasztott el." Ő azonban nem veszi észre, hogy szavaim éppúgy vonatkozhatnak véletlen cselekvésére s különös, meglepő élénkséggel kapja fel ugyanezeket a szavakat, mintha éppen a lelkéből beszéltem volna: „Bizony, igazán kövér falat volt, amelyet elszalasztottam", s aztán azzal könnyít a lelkén, hogy részletesen elpanaszolja ügyetlenségét, amelynek következtében a jövedelmező állást elvesztette.

A szimbolikus áruló cselekvés értelme kiviláglik, ha tekintetbe vesszük, hogy ismerősömnek nehezére esett velem, akivel meglehetős idegenül áll szemben, bizonytalan anyagi helyzetéről beszélnie, s hogy a feltörekvő gondolat azután oly tüneti cselekvésben jutott érvényre, amely szimbólikusan kifejezi, amit ő rejteni akart s így a beszélőnek tudattalanja felszabadításával megkönnyebbülést szerzett.

Mennyire meglehet a látszólag szándéknélküli elvevésnek vagy magávalvivésnek is a maga indokoltsága és értelme, a következő példák mutatják:

Dr. B. Dattner közli:

Egy kolléga először látogatja meg nagyrabecsült ifjúkori barátnőjét ennek házasságkötése után. Erről a látogatásról beszél nekem s csodálkozását fejezi ki afölött, hogy nem sikerült annyi ideig ott maradnia, mint szándékozott volt. Azután egy különös balfogásról tesz említést, amely ott esett meg rajta. Barátnőjének az ura, aki a társalgásban résztvett, egy gyujtóskatulyát keresett, amely a vendég megérkezésekor egész bizonyosan az asztalon feküdt. A kolléga is átkutatta zsebeit, vajjon véletlenül nem „dugta-e zsebre“, de hiába. Jó idővel később tényleg felfedezi a dobozt a zsebében, amidőn feltünik neki, hogy egyetlen szál gyujtó volt a dobozban. — Néhány nappal később olyasmit álmodott, ami a skatulyaszimbólikát kirivóan mutatja: az álom ifjúkori barátnőjével foglalkozik s megerősíti magyarázatomat, hogy a kolléga tüneti cselekvésével elsőbbségi jogait akarta követelni és az ő birtoklásának kizárólagosságát (csak egyetlen gyujtószál a dobozban) hangsulyozni.

Dr. Hanns Sachs közli:

Szolgálónk nagyon szeret egy bizonyos tortát. Ezt a tényt nem lehet kétségbevonni, mert ez a torta az egyetlen eledel, amelyet kivétel nélkül mindig jól készít el. Egy vasárnapon betálalja éppen ezt a tortát, leteszi az ebédlőszekrényre, lerakja az előző fogásnál használt tányérokat és evőeszközöket s arra a tálcára teszi, amelyen a tortát behozta volt; ezek tetejébe azután — visszarakja a tortát is, ahelyett, hogy elénk tálalná, s kiviszi a konyhába. Első pillanatban azt hittük, még valami igazítani valója akadt a tortán, de minthogy többet nem jelent meg vele, becsengettük s feleségem megkérdezte: „Betty, mi van a tortával?“ „Hogyan?“ kérdi a lány értetlenül. Meg kellett neki mondanunk, hogy a tortát ujra magával vitte: felrakta a tálcára, kivitte s ott ujra lerakta, anélkül, hogy észrevette volna. — Másnap, amikor a torta maradékát készültünk elfogyasztani, feleségem észrevette, hogy ugyanakkora darab van még belőle, amennyit mi előző nap meghagytunk, a szolgáló tehát nem fogyasztotta el a neki járó részt kedvelt ételéből. Mikor megkérdeztük, miért nem evett a tortából, kissé zavartan felelte, hogy nem volt rá kedve. — Infantilis viselkedése mindkét esetben nagyon világos: először a gyermeki mértéktelenség, hogy senkivel se ossza meg azt, amit ő szeretne, azután az a nem kevésbé gyermekes dac: ha sajnáljátok tőlem, hát csak tartsátok meg magatoknak, nekem most már semmi sem kell.

A házassági dolgok körül előforduló véletlen és tüneti cselekvéseknek sokszor igen komoly jelentőségük van, s azt, aki a tudattalan pszichológiájával törődni nem akar, egyenesen a jósjelekben való hitre késztethetnék. Nem jó kezdet, ha a fiatalasszony nászútján elveszti a jegygyűrüjét; de ilyenkor rendszerint csak félrerakta s ismét megtalálja azt. — Ismerek egy jelenleg férjétől elvált hölgyet, aki vagyona kezelését illető okiratokon gyakran a leánynevét írta volt alá, sok évvel előbb, mint azt tényleg ujra felvette. — Egyszer egy ujdonsült házaspár vendége voltam; a fiatal asszonyka nevetve mesélte el legfrissebb élményét. Mikor nászútjáról hazatért, elment leánytestvéréhez, hogy, mint azelőtt is, együtt menjenek bevásárolni, míg az ura a dolgai után járt. Egyszerre csak egy úr tünt fel neki az ucca másik oldalán s testvérét meglökve igy szólt: Nézd csak, ott megy L. úr. Egészen megfeledkezett róla, hogy ez az úr néhány hete a férje. Nekem a hideg futott végig a hátamon ez elbeszélés hallatára, de nem mertem belőle következtetést vonni. Csak évek mulva jutott megint eszembe, mikor ez a házasság a legszerencsétlenebbül végződött.

A. Maeder[1] franciául megjelent, igen figyelemreméltó munkájából veszem át a következő esetet, amely éppúgy nyerhetett volna helyet a „felejtés“ fejezetében is:

Une dame nous racontait récemment qu'elle avait oublié d'essayer sa robe de noce et s'en souvint à la veille du mariage à huit heures du soir, la couturière désesparait de voir sa cliente. Ce détail suffit à montrer, que la fiancée ne se sentait pas très heureuse de porter une robe d'épouse, elle cherchait à oublier cette représentation pénible. Elle est aujourd'hui . . . divorcée.

(Egy hölgy mesélte a minap, hogy annakidején elfeledte felpróbálni menyasszonyi ruháját. Az esküvő előtti este nyolc órakor jutott csak eszébe, mikor a szabónő már nem is remélte eljövetelét. Ez a kicsiség is elárulja, hogy a leány nem nagyon örült, hogy

1) Alph. Maeder, Contributions à la psychopathologie de la vie quotidienne. Archives de Psychologie, T. VI, 1906.

menyasszonyi ruhát ölthet, el akarta felejteni e kínos gondolatot. Ma ez a hölgy — elvált asszony.)

A nagy Duse Eleonoráról mesélte egy barátom, aki ért a jelbeszéd megfigyeléséhez, hogy egyik szerepében oly tüneti cselekvést alkalmaz, mely úgy istenigazában érezteti, milyen mélységekből fakad a művészete. Házasságtörési dráma játszódik le; az asszonynak éppen heves összeütközése volt az urával s most egyedül és gondolatokba merülten vonul félre, mielőtt a csábító közeledik. Ebben a rövid időközben a jegygyűrüjével játszik; lehúzza, ismét felteszi, aztán megint lehúzza. Megérett immár, hogy a másiké legyen.

Ideiktathatjuk Th. Reik közléseit (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse III. 1915.) egyéb, gyűrükkel elkövetett cselekvésekről.

Ismerjük azokat a tüneti cselekvéseket, amelyeket házasemberek követnek el, mikor a jegygyűrüt le- s felhuzogatják. Hasonló cselekvések egész sorát produkálta M. kollégám. Egy gyűrüt kapott ajándékba a leánytól, akit szeretett s aki azzal adta oda azt neki, hogy el ne veszítse, mert különben tudni fogja, hogy már nem szereti többé. A férfi ezekután rendkivül aggodalmaskodott, hogy a gyűrüt valahogy el ne veszítse. Ha egyszer-másszor például mosdásnál lehúzta, a gyűrü rendszerint eltünt és sokszor hosszas keresés után került csak elő. Ha levelet dobott a levélszekrénybe, nem tudott elnyomni valami aggódó érzést, hogy a levélszekrény nyilása bekaphatná a gyűrüt. Egyszer tényleg olyan ügyetlenül dugta be a kezét, hogy a gyűrü a szekrénybe esett. A levél, amelyet ekkor bedobott, búcsúlevél volt egy régebbi kedveséhez, akivel szemben bűnösnek érezte magát. Ugyanakkor vágyakozás is ébredt benne ez asszony iránt, amely összeütközésbe került mostani szerelme iránti vonzalmával.

A „gyűrü" témája megint csak feleleveníti azt a benyomásunkat, milyen nehezen találhat a pszichoanalitikus valami ujat, amit a költő már előtte ne tudott volna. Fontane „Vor dem Sturm" (Vihar előtt) című regényében Turgany biró azt mondja zálogosdi-játék közben: „Higyjék el, hölgyeim, hogy a lélek

legmélyebb titkai nyilvánulnak meg a zálogok kiválasztásában." A példák közül, amelyekkel állítását igazolja, különös figyelmünkre méltó a következő: „Emlékszem egy a hízás korában álló professzornéra, aki két ízben is a jegygyűrüjét húzta le s adta oda zálogul. Ne kivánják tőlem, hogy e pár családi boldogságát ecseteljem." Aztán így folytatja: „Ugyanabban a társaságban volt egy úr, aki nem unt bele, hogy egyre csak a tizpengéjű, dugóhuzós angol zsebkését rakja a hölgyek ölébe, míg végül a sokpengés szörnyeteg, többrendbeli selyemruha elszakítása után, az általános megbotránkozás vihara elől eltünt."

Nem kell csodálkoznunk, hogy oly sokféle szimbólikus jelentőséggel bíró tárgy, mint a gyűrü, alkalmas tárgy még akkor is a célzatos balfogásoknak, ha nem jelent, — mint a jegygyűrü — erótikus köteléket. Dr. Kardos M. a következő példát bocsátotta erre vonatkozólag rendelkezésemre:

Több évvel ezelőtt egy magamnál sokkal fiatalabb ember csatlakozott hozzám, aki szellemi törekvéseimben osztozik s körülbelül olyan viszonyban van velem, mint tanítvány a mesterével. Bizonyos alkalommal egy gyűrüt ajándékoztam neki s az már többször adott neki alkalmat tüneti, illetőleg téves cselekvésekre, mihelyt valami megzavarta hozzám való viszonyát. Röviddel ezelőtt a következő, igen mulatságos és átlátszó esetet mondta el nekem. Egyszer valami ürüggyel elmaradt egy hetenkénti összejövetelről, amelyen velem rendszerint találkozni és beszélgetni szokott, azért, mert kivánatosabbnak érezte, hogy egy fiatal hölggyel találkozzék. Másnap délelőtt, de csak jóval hazulról való távozása után, észrevette, hogy a gyűrüm nincs az ujján. A dolog nem nyugtalanította, mert úgy gondolta, hogy az éjjeli szekrényén felejtette, ahova minden este tenni szokta s hazajövet ott fogja találni. Hazaérkezve rögtön oda is nézett, de hiába; majd elkezdte az egész szobát felkutatni, de szintén teljesen eredménytelenül. Végre eszébejutott, hogy a gyűrü — mint különben többmint egy esztendeje mindennap — az éjjeli szekrényen, egy kis zsebkés mellett feküdt, amelyet mellényzsebében szokott volt hordani; arra gondolt tehát, hátha „szórakozottságból" a késsel együtt zsebrevágta a gyűrüt is. Zsebébe nyúlt és tényleg ott találta a keresett gyűrüt. — A „jegygyűrüt zsebben

hordani," közmondásos szokása a férjnek, ha az asszonyt, akitől ezt kapta, megcsalni készül. Barátomat bűntudatossága tehát először is önbüntetésre („nem érdemled meg többé, hogy a gyűrűt hordjad"), másodszor hűtlensége bevallására késztette, — persze mindezt csak elvétés formájában. Csak e balfogás elmondásának (előrelátható) kerülőútján jutott az elkövetett kis „hűtlenség" bevallásához.

Tudok egy idősebb úrról is, aki nagyon fiatal leányt vett feleségül és a nászéjszakát, elutazás helyett, a nagyváros egyik szállójában akarta tölteni. Alig érkezett meg a szállóba, ijedten vette észre, hogy pénztárcáját az egész, nászútjára szánt, pénzösszeggel együtt, elvesztette, vagy elhagyta valahol. Sikerült még telefónon elérnie inasát, aki a hiányzó pénztárcát a vőlegény levetett kabátjában felfedezte s várakozó gazdájának, aki így „tehetősség" nélkül kezdte meg házasságát, elhozta a szállóba. Másnap reggel tehát volt módja, hogy nászútra induljon ifjú nejével, az éjszaka azonban — mint ahogy aggodalma előre megsúgta — „tehetősség nélkül" maradt.

Vigasztaló gondolat, hogy az „elvesztés" nem is sejtett mértékben tüneti cselekedet s így a veszteséget elszenvedőnek legalább is titkos szándékát szolgálja. Gyakran csak az elvesztett tárgy lebecsülését, vagy az iránta való titkos ellenszenvet fejezi ki, vagy az ellen a személy ellen irányul, akitől a tárgy származik: vagy pedig az elvesztésre való hajlandóság szimbólikus gondolatok hídján vivődött át az illető tárgyra más, jelentősebb dolgokról. Értékes tárgyak elvesztése igen sokféle indulatnak szolgálhat kifejezéséül; vagy valami elfojtott gondolatnak jelképes ábrázolására szolgál, például valami intő szózat ismétlése, amelyet az ember szeretne elhessegetni, vagy pedig — s ez a leggyakoribb eset — áldozatot akarunk hozni vele a sors sötét hatalmainak, amelyeknek elismerése és szolgálása még belőlünk sem halt ki.

Az elvesztésre vonatkozó emez állítások megvilágítására csak néhány példát hozok fel:

Dr. B. Dattner közlése:

„Egy kartárs meséli, hogy Penkala-irónját, amelyet már többmint kétéve hordott magával s kitünő használhatóságánál fogva nagyon megkedvelt, váratlanul elvesztette. Az elemzés a következő tényállást derítette ki. Előző napon a kartárs bántóan kellemetlen levelet kapott a sógorától, amely a következő mondattal végződött: ‚Egyelőre sem kedvem, sem időm, hogy könnyelműségedet és lustaságodat támogassam.' Ez a levél oly hatalmas indulatot váltott ki, hogy a kartárs pont egy nappal később feláldozta az irónt, sógora ajándékát, hogy ennek szivessége ne nyomja oly türhetetlenül.

Egy ismerős hölgy öreg édesanyja halála után, érthetően, nem járt szinházba. Most már csak néhány nap választja el a gyászév leteltétől s barátnője rábeszélésére beleegyezik, hogy egy különösen érdekes előadást megnézzen. A színház elé érkezve felfedezi, hogy elvesztette a színházjegyét. Később úgy rémlett neki, hogy leszálláskor a villamosjeggyel együtt dobta el. Pedig ez a hölgy azzal dicsekszik, hogy sohasem veszít el semmit gondatlanságból.

Feltehető tehát, hogy az elvesztés egy másik esete, mely rajta megesett, szintén indokolt volt.

Egy fürdőhelyre érkezve, olyan penzióban száll meg, ahol egyszer régebben már lakott. Régi ismerős gyanánt üdvözlik, jól tartják s amikor fizetni akar, azt mondják neki, tekintse magát vendégnek — ami nincsen egészen inyére. Annyit megengednek gazdái, hogy a kiszolgálólány számára hagyjon valamit az asztalon. Kiveszi tárcáját, hogy egymárkás bankjegyet tegyen az asztalra. Este a penzió szolgája egy ötmárkást hoz neki, amelyet az asztal alatt talált s amely a penziósné véleménye szerint a a kisasszonyé lehet. Ezt a pénzdarabot tehát kiejtette tárcájából, amidőn a cselédnek szánt borravalót kivette. Nyilván mégis meg akarta a számláját fizetni.

Otto Rank hosszabb cikkben[1] világította meg az elvesztés

1) Das Verlieren als Symptomhandlung, Zentralblatt für Psychoanalyse, I. 10/11.

alapjául szolgáló áldozásvágyat s ennek mélyebbre nyuló indokait álomelemzések alapján.[1] Nagyon érdekes azután, amikor hozzáfűzi, hogy nemcsak bizonyos tárgyak elvesztése, hanem néha a találása is lélektani indokoltságú. Milyen értelemben veendő ez, kiviláglik a megfigyelt tényből, amelyet itt közlök. Világos, hogy az elvesztés tárgya adva van, míg a találását keresni kell. (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, III. 1915.)

Egy szüleitől anyagilag függő fiatal leány olcsó kis ékszert szeretne venni. Megkérdezi a boltban a neki tetsző tárgy árát, de szomorúságára azt hallja, hogy többe kerül a megtakarított pénzecskéjénél. Pedig csak két koronája hiányzik ahhoz, hogy ezt a kis örömet megszerezze magának. Nekibúsulva bandukol a nagy város esti élénkségben hullámzó uccáin át hazafelé. Az egyik legforgalmasabb téren hirtelen — noha, mint állítja, mély gondolatokba merült, — egy földön heverő papírdarabka tünt fel neki, amely mellett éppen, ügyet se vetve rá, elmenni készült. Megfordul, felveszi s csodálkozással látja, hogy egy összehajtott kétkoronás bankjegy. Ez a sors ajándéka, gondolja magában, amivel megvehessem az ékszert; örömmel fordul vissza, hogy a sors ez intését kövesse. De ugyanabban a pillanatban azt gondolja, mégsem teheti ezt, mert a talált pénz szerencsepénz, amelyet nem szabad kiadni.

Azt a kis lélekelemzést, amely e „véletlen cselekvés" megértéséhez szükséges, talán az illető személyes felvilágosítása nélkül is felderíthetjük az adott helyzetből. A leány gondolatai hazamenet nyilván főként a szegénység s az anyagi szűkössége körül jártak, éspedig, mint sejthetjük, e nyomasztó helyzet vágyteljesitő megváltozásának értelmében. Az a gondolat is megfordulhatott szerény kivánságának teljesülésére irányított elmélkedésében, mi módon juthatna legkönnyebben a hiányzó összeghez s elképzeltette vele, hogy a legegyszerübb megoldás: pénzt találni; ily módon tudattalanja (vagy tudatelőttese) „találásra" készült fel, még ha ez a gondolat — figyelmének másfelé fordulása miatt („gondolatokba merülten") — nem lett is benne teljesen tudatossá. Sőt, más hasonló esetek elemzése alapján egyenesen azt állíthatjuk, hogy a tudattalan „keresési-

1) További hasonló tartalmú közlések a Zentralblatt für Psychoanalyse, II. és az Internationale Zeitschrift f. Psychoanalyse I. (1913) évfolyamában.

hajlandóság" sokkal inkább járhat eredménnyel, mint a tudatosan erre irányított figyelem. Különben alig volna érthető, hogy annyi száz járókelő közül miért éppen ez az egy személy találta meg — a maga legnagyobb meglepetésére — ezt a bankjegyet, s még hozzá a kedvezőtlen esti világításban s a sűrün hullámzó tömeg dacára. Mily erős mértékben megvolt a leányban ez a tudattalan vagy tudatelőttes találási készség, abból a sajátságos tényből is kiviláglik, hogy még utólag is, amikor ez a készség már fölöslegessé vált s a tudatos figyelem bizonyára már teljesen eltávolodott tőle, további útján hazafelé egy külvárosi ucca sötét és elhagyatott pontján egy zsebkendőt talált.

Ki kell mondanunk, hogy éppen az ilyen tüneti cselekvések sokszor a legjobb betekintést engednek az emberek benső lelkiéletének megismerésébe.

Az elszigetelten jelentkező véletlen cselekvésnek olyan példáját fogom most közölni, mely elemzés nélkül is mélyebbre ható magyarázatra adott módot, kitünően tárja fel azokat a feltételeket, amelyek között ilyen tünetek egészen észrevétlenül létrejöhetnek, s gyakorlatilag jelentős megjegyzést fűzhetünk hozzá. Egy nyári utazásomon úgy esett a dolog, hogy bizonyos helyen néhány napig várnom kellett utitársam megérkeztére. Közben egy fiatal emberrel kötöttem ismeretséget, aki, úgy látszott, szintén elhagyottnak érezte magát s készségesen csatlakozott hozzám. Minthogy ugyanabban a szállóban laktunk, hamarosan úgy alakult a helyzet, hogy együtt étkeztünk s közös sétákat tettünk. A harmadik nap délutánján hirtelen közölte velem, hogy ma estére várja a gyorsvonattal érkező feleségét. Feléledt lélektani érdeklődésem, mert már délelőtt feltünt, hogy társam nem fogadta el javaslatomat, hogy nagyobb kirándulásra induljunk s kis sétánkon is elkerült egy bizonyos útat, mert nagyon meredeknek és veszedelmesnek találta. Délutáni sétánkon egyszerre csak kijelentette, hogy bizonyára éhes lehetek s ő miatta semmi esetre se várjak a vacsorámmal; ő majd csak a felesége megérkezte után fog vele együtt vacsorázni. Megértettem a célzást s asztalhoz ültem, mig ő a pályaudvarra ment. Másnap

reggel találkoztunk a szálló halljában. Bemutatott a feleségének, majd így szólt: Ugy-e velünk fog reggelizni? Nekem még egy kis dolgom volt a szomszéd uccában s azt mondtam, nemsokára utánuk jövök. Mikor azután a reggelizőbe léptem, láttam, hogy a fiatal pár egy kis ablakmelletti asztalhoz telepedett, amelynek egyik oldalán ültek egymás mellett. Szemközt csak egy szék állt, de ennek a támláján a férfi nagy és nehéz lódenkabátja lógott s eltakarta az ülését is. Igen jól megértettem ennek a bizonyára nem szándékolt, de annál kifejezőbb elhelyezésnek értelmét. Azt jelentette: Számodra itt nincs hely, te most fölösleges vagy. A férfi észre sem vette, hogy megálltam asztaluk előtt, anélkül, hogy odaültem volna, de a hölgy igen; rögtön meglökte az urát s odasúgta neki: Hiszen elfoglaltad az úrnak a helyét.

Ebben, valamint más hasonló esetekben azt kellett gondolnom, hogy a szándékolatlanul elkövetett cselekvéseknek az emberek egymásközötti érintkezésében elkerülhetetlenül félreértések forrásává kell válniok. Aki őket elköveti, nincs tudatában a bennük megnyilvánuló szándéknak, nem rójja őket fel magának s nem vállalja értük a felelősséget. A másik ellenben, minthogy rendszerint partnerének ilyesfajta cselekvéseiből is következtet annak szándékaira és érzületére, többet lát meg az illető lelki folyamataiból, mint amennyit ez maga elismerni hajlandó és közölni vélt. Utóbbi azonban felháborodik, ha a tüneti cselekvéseiből levont következtetéseket közlik vele, alaptalanoknak mondja őket, minthogy cselekvése szándékosságának nincsen tudatában s panaszkodik, hogy a másik félreértette. Ha alaposan szemügyre vesszük a dolgot, az ilyen félreértés a túlfinomúlt és túlfejlesztett megértésen alapszik. Minél „idegesebb" két ember, annál inkább fog egymásnak olyan elidegenedésre okot szolgáltatni, amelynek megokolását mindegyikük a maga személyét illetőleg határozottan tagadja, a másikat illetőleg bebizonyítottnak veszi. S ez nyilván a belső őszinteséghiány büntetése, amelynek folytán az emberek a felejtés, balfogás és szándékolatlanság ürügyén

engednek útat indulatoknak, amelyeket jobb volna önmaguknak s másoknak bevallaniok, ha már uralkodni nem tudnak rajtuk. Valóban egész általánosságban állíthatjuk, hogy mindenki állandóan lélekelemzést gyakorol embertársain s ezeket ennek következtében jobban ismeri, mint kiki önmagát. Az „ismerd meg tenmagadat" intésének követését saját, látszólag véletlen cselekvéseink és mulasztásaink, tanulmányozásán kell megkezdenünk.

Mindazok közül a költők közül, akik alkalomadtán nyilatkoztak az apró tüneti cselekvésekről vagy jellemzésül alkalmazták őket, senki sem ismerte fel rejtett természetüket oly világosan és nem mutatta be a tényeket oly megdöbbentő elevenséggel, mint Strindberg, akinek zsenijét, igaz, ebben a megsejtésben mélyreható lelki abnormitása támogatta. Dr. K. Weiss (Wien) Strindberg egyik munkájának következő helyére figyelmeztetett. (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse I, 1913, 268. old.)

Egy idő mulva a gróf tényleg megjelent s nyugodtan odament Eszterhez, mintha találkára várta volna.

„Régen vársz?," kérdezte fojtott hangon.

„Hat hónapja, mint tudod," felelte Eszter, „de te láttál ma engem?"

„Igen; éppen az imént a villamoskocsiban s ahogy a szemedbe néztem, azt hittem, beszélek veled."

„Sok minden ‚történt', mióta utóljára láttuk egymást."

„Igen, s én azt hittem, mindennek vége közöttünk."

„Hogyan?"

„Mindazok az apróságok, amelyeket valaha tőled kaptam, kettétörtek, mégpedig rejtélyes módon. De ez régi tapasztalás."

„Mit nem mondasz! Most nekem is eszembe jut egy csomó eset, amelyeket véletleneknek tartottam. Egyszer egy szemüveget kaptam a nagyanyámtól, akivel nagyon jó barátságban voltunk. Csiszolt hegyikristályból készült, valóságos remekmű volt s kitünő szolgálatokat tett nekem boncolás közben; gondosan őriztem. Egy napon szakítottam az öregasszonnyal s ő megharagudott rám. Ekkor az történt, hogy a legközelebbi boncolásnál az üvegek ok nélkül kihullottak a keretből. Azt hittem, a szemüveg egy-

szerűen elromlott s javíttatni küldtem. De nem, továbbra is megtagadta a szolgálatot, egy fiók mélyére került s onnan egyszer csak eltünt."

„Milyen érdekes! Furcsa, hogy azok a dolgok, amelyek a szemmel vannak kapcsolatban, a legérzékenyebbek. Egy színházi látócsövet kaptam barátomtól: olyan kitűnően illett a szememhez, hogy élvezet volt, akárhányszor használtam. Barátságunk megszakadt. Tudod, az ilyesmi látható ok nélkül következik be; mintha az embereknek nem szabadna összetartozniok. Mikor a látócsövet legközelebb magammal vittem, nem láttam rajta tisztán. A nyerge rövid volt s én két képet láttam. Pedig képzelheted, hogy sem a nyerge nem lett rövidebb, sem a két szemem közti távolság nem növekedett. Csoda történt, amilyen napról-napra történik s amelyet rossz megfigyelők nem vesznek észre. A magyarázata? A gyülölet lelki hatalma bizonyára nagyobb, mint hinnők. — Különben, a gyűrünek, amelyet adtál, kiesett a köve s nem lehet megjavítani. El akarsz-e tőlem most válni?... („A gótikus szoba" német kiadása 258. o.)

A lélekelemző megfigyelésnek a tüneti cselekvések terén is a költőknek kell az elsőséget átengednie. Mi csak ismételhetjük, amit ők régen megmondtak. Stross W. úr figyelmeztetett Lawrence Sterne ismert humorisztikus regényének, a Tristram Shandy-nek, következő helyére (VI. r. V. f.):

— „s én egyáltalán nem csodálkozom, hogy nazianzi Gergely, Julián nyugtalan és tétova mozdulatainak láttára, előre megjósolta, hogy az valamikor a hittől el fog szakadni; — vagy, hogy szt. Ambrózius az amanuensisét fejének tiszteletlen mozdulata miatt, mely mindig ide-odajárt, mint a cséphadaró, elkergette. Vagy, hogy Demokritos rögtön felismerte Protagorásban a tudóst, mert látta, amint egy köteg rőzsét kötözött össze s a legvékonyabb galyakat rakta középre. — Ezernyi titkos rés van, — folytatta apám — amelyeken keresztül az éleslátó szem egyszerre csak a lélekbe pillanthat bele; s én azt állítom, — tette hozzá — értelmes ember nem teheti le a kalapját, mikor a szobába lép s nem veheti fel, mikor kimegy — hogy valami olyas ne essék meg rajta, amivel elárulja magát."

Ime még egy néhány példája az egészségeseknél és neurótikusoknál előforduló tüneti cselekvéseknek:

Egy idősebb kartárs, aki a kártyajátékban nem szivesen veszít, egy este nagyobb veszteséget szenved s fizet ki panasz nélkül, de különösen nyomott hangulatban. Távozása után kiderül, hogy körülbelül mindent otthagyott, amit csak magával hordott: szemüvegét, szivartárcáját és zsebkendőjét. Ez nyílván azt jelenti: ti rablók, alaposan kifosztottatok.

Egy férfi, aki időnkint fellépő nemi impotenciában szenved, amely anyjához való gyermekkori ragaszkodásának bensőségében leli alapját, meséli, hogy feljegyzéseit és irásait *S* betűvel, anyja nevének kezdőbetűjével szokta jelölni. Továbbá nem birja el, hogy hazulról érkezett levelei iróasztalán más, szentségtelen levelekkel jussanak érintkezésbe s ezért ezeket külön kell őriznie.

Egy fiatal hölgy hirtelen felrántja a kezelőszoba ajtaját, amelyben még benn ül az őt megelőző beteg. Azzal mentegetődzik, hogy „szórakozottságból" tette; nemsokára kitünik, hogy tévedésével azt a kiváncsiságát példázta, amely gyermekkorában arra hajtotta, hogy behatoljon szülei hálószobájába.

Leányok, akik büszkék szép hajukra, oly ügyesen tudnak fésűikkel s hajtűikkel bánni, hogy beszélgetés közben lebomlik a hajuk.

Vannak férfiak, akik kezelő óra közben (fekvő helyzetben) aprópénzt szórnak ki a nadrágzsebükből s így honorálják, mindenkori becslésük szerint, a gyógykezelési munkát.

Mikor a beteg az orvosnál hagyja magával hozott holmiját, szemüvegét, keztyűjét, táskáját, ezzel azt fejezi ki, hogy nehezen tud elmenni s szeretne minél előbb visszajönni.

E. Jones mondja:

One can almost measure the success with which a physician is practising psychotherapy, for instance by the size of the collection of umbrellas, handkerchiefs, purses and so on, that he could make in a month. (Szinte azon mérhetnők az orvos pszichoterápiás sikerét, hogy milyen tömegű esernyőt, zsebkendőt, pénztárcát stb. gyüjthetne össze egy hónap alatt.)

A legkisebb, szokásszerűleg és a legcsekélyebb figyelemmel végzett cselekvésekben, amint az óra lefekvés előtti felhuzása, a lámpa eloltása a szobából való távozás előtt, alkalomadtán zavar állhat be, amely világosan bizonyítja a tudattalan komplexumok befolyását az állítólag legmegrögzöttebb „szokásokra".

Maeder közli a „Coenobium" folyóiratban:

Egy kórházi orvos elhatározta, hogy igen fontos ügyben a városba megy, noha éppen az este szolgálatban volt s nem lett volna szabad a kórházat elhagynia. Mikor visszatért, csodálkozva látta már lentről, hogy a szobája ki van világítva. Elmenéskor elfelejtette a lámpát eloltani, ami még sohse történt meg vele. Csakhamar eszébe jutott azonban az elfelejtés indoka. A házban lakó kórházigazgatónak ugyanis az orvosa ablakából kivilágló lámpafényből azt kellett következtetnie, hogy az utóbbi otthon van.

Egy sok gonddal terhelt s időnkint lehangoltságban szenvedő ember mondta nekem, hogy reggelre rendszerint lejár az órája, ha előző este az életet nagyon is nehéznek és keservesnek érezte. Az óra fel nem huzásával tehát jelképesen azt az érzését fejezi ki, hogy akár meg se érné a holnapi napot.

Más valaki, akit személyesen nem ismerek, írja nekem:

Súlyos sorscsapás ért s az élet oly nehéznek és kegyetlennek tünt nekem, hogy úgy képzeltem, nem lesz elegendő erőm, akárcsak a következő napot is átélni; akkoriban észrevettem, hogy szinte mindennap elfelejtettem az órámat felhúzni, amit azelőtt sohasem mulasztottam el s lefekvés előtt rendszerint majdnem gépiesen s öntudatlanul végeztem el. Most csak ritkán jutott eszembe, olyankor, ha másnap fontos vagy érdeklődésemet különösen felkeltő dolgom volt. Talán ez is tüneti cselekvés volt? Sehogysem tudtam ezt a dolgot megérteni.

Ha az ember, mint Jung (Über die Psychologie der Dementia praecox, 1907, 62.) vagy Maeder (Une voie nouvelle en psychologie — Freud et son école, „Coenobium," Lugano, 1909) gondot fordít rá, hogy figyelmezzen a dallamokra, amelyeket szándékolatlanul, sőt sokszor anélkül, hogy észre is venné, dudol magában, akkor rendszerint rájut, hogy a szövegük kapcsolatban van valami, az illetőt érdeklő témával.

A gondolatok szóbeli vagy írásbeli kifejezésének finomabb motiváltsága is gondos figyelmet érdemelne. Hiszen általában azt hisszük, tetszésszerint választhatjuk meg a szavakat, amelyekbe gondolatainkat öltöztetjük, vagy a képeket, amelyekkel ékesítjük. De pontosabb megfigyelésnél kitünik, hogy e választást más tekintetek döntik el, s hogy a gondolat formájában mélyebb, sokszor szándékolatlan értelem csillan keresztül. A képek és szólásmódok, amelyeket valaki különösen szivesen használ, „a szavajárása," többnyire nem közömbösek személye megitélése szempontjából, mások meg olyan gondolatkörre való célzást tartalmaznak, amely éppen háttérbe szorul, de amely a beszélőt nagyon megragadta. Így hallottam, hogy valaki bizonyos időpontban elméleti tárgyú beszélgetés közben ismételten használta azt a szólásmódot: „Ha az embernek hirtelen átnyilall a fején valami" — *durch den Kopf schießt*, de tudtam, hogy az illető röviddel azelőtt azt a hírt kapta, hogy a fiának feje fölött, a sapkáján elülről hátrafelé orosz golyó „nyilallt keresztül": *durchgeschoßen.*

X
TÉVEDÉSEK

Az emlékezés tévedései csak abban az egyetlen vonásban különböznek a téves emlékkel kapcsolatos felejtéstől, hogy a tévedést (téves emlékezést) nem ismerjük fel ilyen mivoltában, hanem helyesnek találjuk. A „tévedés“ szó alkalmazhatósága azonban, úgylátszik, még egy feltételtől függ. Akkor beszélünk „tévedésről“, s nem „téves emlékezésről“, ha ki akarjuk emelni a visszaidézendő lelki tartalom objektive valóságos jellegét, ha tehát nem arról van szó, hogy saját lelki életünk egy tényére emlékezzünk vissza, hanem olyasvalamire, amit másoknak emlékezete megerősíthet, vagy megdönthet. Az ily értelemben vett emlékezeti tévedés ellentéte a tudatlanság.

Az „Álomfejtésről“[1] szóló könyvemben egy csomó hamisítást követtem el, történeti és általában ténybeli anyagon, amelyeket a könyv megjelenése után csodálkozva vettem észre. E hibák alaposabb megvizsgálásakor láttam, hogy nem tudatlanságomból fakadtak, hanem emlékezetem megtévedéséből származnak, amelyeket a lélekelemzés meg tud magyarázni.

1) Az első kiadásban a 266. old. Marburg városát neveztem meg Schiller szülőhelye gyanánt, amilyen nevű város Stájer-

1) Die Traumdeutung (Ges. Schriften, Bd. II. u. III.)

országban is van. A tévedés egy olyan álom elemzésébe csúszott bele, amelyet éjjeli utazás közben álmodtam, s amelyből a Marburg állomás kikiáltása ébresztett fel. Az álomban Schiller egy könyve iránt kérdezősködnek, csakhogy Schiller nem Marburg egyetemi városban, hanem a sváb Marbach-ban született. Azt is állítom, hogy ezt én mindig tudtam.

2) A 135. old. Hannibál apját Hasdrubàlnak nevezem. Ez a tévedés különösen bosszantó volt rám nézve, de leginkább megerősitett az ilyen tévedésekre vonatkozó felfogásomban. A Barkidák történetét kevés olvasó tudhatja pontosabban, mint a szerző, aki ezt a hibát leírta s három korrektura alkalmával sem vette észre. Hannibál apja volt Hamilkár Barkas, Hasdrubál Hannibál bátyjának neve volt, de különben sógoráé és a vezérségben elődjéé is.

3) 177. és 370. oldalon azt állítom, hogy Zeusz apját, Kronoszt, megfosztotta férfiasságától s ledöntötte trónjáról. Ezt a rémtettet tévesen egy nemzedékkel előbbre toltam; a görög mitológia szerint Kronosz követte el ezt atyján, Uranoszon.[1]

Hogyan magyarázható mármost, hogy emlékezetem e pontokon hamis adatokat bocsátott rendelkezésemre, holott különben, mint a könyv olvasói meggyőződhetnek róla, a legtávolabb eső és legszokatlanabb anyaggal is rendelkezett? Miként lehetséges továbbá, hogy három, gondosan végzett, korrektura közben mintegy vaksággal megverve siklottam el e tévedések fölött?

Goethe azt mondta Lichtenbergről: Mikor ő tréfát farag, probléma rejtőzik mögötte. Hasonlóképpen mondhatom könyvem itt idézett helyeiről: Ha tévedés fordul elő, elfojtás rejlik mögötte. Helyesebben: őszinteséghiány, torzítás, amely végeredményben elfojtáson alapszik. Az ott közölt álmok elemzése közben már az álomgondolatokat foglalkoztató témák természete

1) Ez nem egészen téves! A mitosz orphikus változata szerint Kronosz merényletét fia Zeusz ő vele szemben megismétli. (Roscher, Lexikon der Mythologie.)

arra kényszerített, hogy az elemzést egyrészt valahol még kikerekítése előtt félbeszakítsam, másrészt egy-egy indiszkrét részletet enyhe elváltoztatással tompítsak. Nem tehettem másként, nem is volt egyéb választásom, ha egyáltalán adatokat s bizonyító példákat akartam felhozni; kényszerhelyzetem szükségképpen következett az álmoknak abból a tulajdonságából, hogy elfojtott, azaz tudatraképtelen lelkitartalmat fejeznek ki. Ennek dacára elég olyan dolog maradt meg a könyvben, amin érzékeny lelkek megbotránkoztak. Ámde az előttem még ismert folytatólagos gondolatok elváltoztatása vagy elhallgatása nem sikerült maradék nélkül. Az, amit el akartam nyomni, többhelyütt akaratom ellenére útat tört magának a felvett részek közé, s általam észre nem vett tévedés formájában jött napvilágra. Különben mindhárom idézett példában ugyanaz a gondolatkör adta a tévedések alapját; ezek a tévedések olyan elfojtott gondolatok leszármazottjai, amelyek elhúnyt atyámmal foglalkoznak.

ad 1) Aki a 266. oldalon elemzett álmot végigolvassa, részben leplezetlenül megtudja, részben célzásokból kitalálhatja, hogy a közlést olyan gondolatoknál szakítottam meg, amelyek apám ellen kedvezőtlen birálatot tartalmaztak volna. E gondolat és emléksor további folytatása bosszantó történetet idéz fel, amelyben könyvek játszanak szerepet, továbbá atyám egy üzletbarátja, akinek Marburg a neve, éppúgy, mint ama délivasuti állomásé, amelynek kikiáltása álmomból felébresztett. Ezt a Marburg urat az elemzés során magam és az olvasó elől el akartam sikkasztani; s ő azzal bosszúlta meg magát, hogy ott ütötte fel a fejét, ahol nem volt keresnivalója és Schiller szülőhelyének nevét Marbach-ból Marburg-ra változtatta át.

ad 2) A Hasdrubál téves megnevezése, Hamilkár, a testvérbátya neve az apáé helyett, éppen olyan összefüggésben fordult elő, amely gimnázista éveim Hannibál-fantáziáit és apámnak „népünk ellenségeivel“ szemben való viselkedésére vonatkozó elégedetlenségemet juttatja kifejezésre. Ha folytatom

a gondolatmenetet, el mondhattam volna még, miképpen változtatta meg apámhoz való viszonyomat egy Angliában tett látogatás, amelyen megismerkedtem ott élő s apám első házasságából származó féltestvéremmel. Ennek a bátyámnak legidősebb fia velem egykorú, tehát a korkülönbség sem emelt gátat azok elé az álmodozásaim elé, mennyire másképp lett volna minden, ha nem az apám, hanem a bátyám fiaként jövök a világra. Ezek az elnyomott fantáziák hamisították meg könyvem szövegét azon a ponton, ahol az elemzést megszakítottam, s arra kényszerítettek, hogy a bátya nevét tegyem az atya helyébe.

ad 3) Az ugyanezen bátyámra való visszaemlékezés befolyásának tulajdonítom, hogy a görög istenek mitológikus rémtetteit egy nemzedékkel előretoltam. Ugyanis hosszú időre emlékezetembe vésődött bátyám egy intése: „Az életmódodat illetőleg ne feledkezzél meg egy dologról“, mondta volt nekem, „hogy te az apád részéről nem a második, hanem tulajdonképpen már a harmadik nemzedékhez tartozol.“ Apánk ugyanis, már idősebb korában, ujra megházasodott s így sokkal öregebb volt, mint második házasságából való gyermekei. A szóbanforgó tévedést könyvemben éppen ott követtem el, ahol a gyermek szülei iránt való kegyeletéről szólok.

Előfordult néhányszor az is, hogy barátaim és betegeim, akiknek álmait közöltem, vagy akikre álomelemzéseimben célzást tettem, figyelmeztettek rá, hogy az együtt átélt esemény körülményeit nem egészen pontosan mondottam el. Ezek tehát ismét történeti tévedések volnának. Ezeket az eseteket a helyesbítések tudomásul vétele után egyenként átvizsgáltam s itt is arról győződtem meg, hogy emlékezetem csak akkor nem idézte fel híven a tényeket, amikor az analizisben valamit szándékosan elferdítettem vagy eltitkoltam. Itt is észre nem vett tévedés lépett fel pótlék gyanánt a szándékos elhallgatás vagy elfojtás nyomában.

Ezektől az elfojtásból származó tévedésektől élesen különböznek mások, amelyek tényleges tudatlanságból fakadnak. Így például tudatlanság volt, amikor azt hittem, hogy egy Wachauba való kirándulásom alkalmával érintettem a forradalmár Fischhof tartózkodási helyét. A két helynek csak a neve közös: az az Emmersdorf, ahol Fischhof lakott, Karintiában fekszik. Ezt azonban nem tudtam.

4) Ime, még egy megszégyenítő és tanulságos tévedés, — ha szabad így neveznem: az időleges tudatlanság példája. Egy betegem figyelmeztetett egy napon, adjam oda azt a két Velencéről szóló könyvet, amelyet odaigértem volt neki, hogy husvéti utazására készüljön belőlük. Már ki is vannak készítve, feleltem, s átmentem könyvtárszobámba, hogy kihozzam őket. A valóságban azonban elfelejtettem a könyveket kikeresni, mert betegem utazását, amelyben a kezelés szükségtelen megszakítását s az orvos anyagi megkárosítását láttam, nem igen helyeseltem. Hamar körülnézek tehát könyvtáramban, merre találom a két könyvet, amelyre gondoltam: „Venedig als Kunststätte" az egyik, de ezenkivül valami történeti mű is van birtokomban egy hasonló gyüjtemény keretében. Persze, itt is van: „Die Mediceer" ; fogom és odaviszem a várakozónak, hogy aztán megszégyenülve valljam be tévedésemet. Hiszen azt aztán igazán tudom, hogy a Medicieknek semmi közük Velencéhez, de rövid pillanatokra ezt nem éreztem tévedésnek. Most aztán igazságot kellett szolgáltatnom: minthogy a beteget oly sokszor figyelmeztettem saját tüneti cselekvéseire, csak úgy menthettem meg előtte tekintélyemet, hogy becsületesen megmondtam neki a titkolt okokat, amelyek miatt nem szivesen láttam utazását.

Általában csodálkozhatnánk rajta, hogy az embereknek igazságra hajtó ösztöne mennyivel erősebb, mint amennyire rendszerint becsülni szokták. Különben talán már a lélekelemzéssel való foglalkozásom következménye, hogy alig tudok hazudni. Ahányszor megkisérlem, hogy elferdítsek valamit, valami

tévedés vagy más elvétés esik meg rajtam, amely, mint a fentidézett esetekben, elárulja az őszinteség hiányát.

A tévedés mechanizmusa, úgylátszik, a leglazább az összes elvétések között, azazhogy a tévedés megtörténte általában azt jelzi, hogy az illető lelki működésnek valami zavaró befolyással kellett megküzdenie, anélkül azonban, hogy a tévedés fajtáját a homályban rejtőző zavaró gondolat minősége határozná meg. Itt azonban még utólag megjegyezzük, hogy gyakran ugyanezt a tényállást kell feltennünk az elszólás és a tollhiba egyszerű eseteiben is. Valahányszor elszóljuk magunkat, vagy az írásnál tévedünk, szándékunkon kivül álló lelki folyamat zavaró behatására következtethetünk; de el kell ismernünk, hogy az elszólás vagy tollhiba gyakran a hasonlóság, kényelmesség, vagy sietésre való törekvés törvényeit követi, anélkül, hogy a zavaró elemnek sikerülne valamely sajátos jellemvonását az elszólás vagy elírás eredményezte hibában érvényre juttatni. Csak a nyelv anyagának erre való készsége teszi lehetővé a hiba mivoltának determinálását és ez is szab ennek határt.

Hogy ne csupán saját tévedéseimet hozzam fel például, még néhány esetet fogok közölni; ezeket ugyan éppúgy sorolhattam volna az elszólás vagy balfogás csoportjába, detekintve, hogy az elvétések mindezen módjai egyenértékűek, ennek úgy sincs jelentősége.

5) Egy betegemnek megtiltottam, hogy kedvesét, akivel maga is szakítani szeretne, telefónon felhívja, mert minden ujabb beszélgetés csak ujra fellobbantja benne a leszokás küzdelmét. Irásban mondja el a nőnek búcsúszavát, noha nehézségekbe ütközik, hogy levelet juttasson el hozzá. Egy napon betegem délben 1 órakor meglátogat, hogy megmondja nekem, milyen módot talált e nehézség elkerülésére s többek közt megkérdezi tőlem, hivatkozhatik-e orvosi tekintélyemre. Délután 2 órakor a búcsúlevél megírásánál ül, hirtelen abbahagyja s így szól mellette ülő anyjához: Most elfelejtettem a professzort megkérdezni, szabad-e a levélben megneveznem; telefónhoz siet, összeköttetést

kér s ezzel a kérdéssel kezdi meg a beszélgetést: Kérem, beszélhetek már a tanár urral ebéd után? „Adolf, megbolondultál?“, hangzik feléje egy csodálkozó hang, éppen az a hang, amelyet tilalmam folytán nem lett volna szabad többé hallania. Csupán „tévedett“ s az orvos száma helyett kedveséét mondta be.

6) Egy fiatal hölgy látogatást akar tenni nemrégiben férjhezment barátnőjénél a Habsburgergasse-ban. Erről beszél a családi asztalnál, de tévedésből azt mondja, a Babenbergergasse-ba megy. A jelenlevők nevetve figyelmeztetik tévedésére — vagy, ha akarjuk, elszólására, — amelyet maga nem vett észre. Ugyanis két nappal előbb kiáltották ki Bécsben a köztársaságot, a feketesárga szin eltünt s helyébe a régi Ostmark szinei: piros-fehér-piros kerültek; a Habsburgok letüntek; a beszélő ezt a helyettesítést barátnője lakáscímébe is belevitte. Van különben Bécsben egy nagyon ismert Babenberger straße is, de egyetlen bécsi sem nevezné ezt soha „Gasse“-nek.

7) Egy nyaralóhelyen a helység tanítója, teljesen szegény, de igen jómegjelenésü fiatalember, annyira udvarolt egy nagyvárosi villatulajdonos leányának, hogy a leány szenvedélyesen beleszeretett és családját is rábírta, hogy a házasságba beleegyezzék, a fennálló társadalmi és faji különbségek dacára. Ekkor a tanító egy napon levelet ír a bátyjának, amely többek között így szól: „Szépnek ugyan cseppet se szép a kisleány, de nagyon helyes s így rendben volna. De hogy rá tudom-e szánni magamat, hogy zsidóleányt vegyek el, azt még nem mondhatom meg neked.“ Ez az írás a menyasszony kezébe kerül s véget vet az eljegyzésnek, míg ugyanakkor a tanitó bátyja álmélkodva kap egy szerelmi esküvésektől áradozó levelet. Aki a történetet közölte velem, biztosított, hogy nem ravasz fogásról, hanem tévedésről volt szó.

Tudok egy másik esetet is, amikor egy hölgy elégedetlen lévén régi orvosával, mégsem akart neki nyiltan lemondani s ezt a célt két levél felcserélésével érte el; ebben az esetben

magam jótállhatok, hogy tévedés, nem pedig tudatos csel volt, ami ez ismert vígjátéki fogás alkalmazására késztette.

8) Brill meséli:

Egy hölgy közös barátnőjük hogyléte iránt kérdezősködik nála s ezt tévesen leánynevén nevezi. Mikor erre figyelmeztetik, be kell vallania, hogy az illető hölgy férjét ki nem állhatja és ennek házasságát nagyon ellenezte.

9) A tévedés egy esete, amelyet „elszólás"-nak is nevezhetnénk: Egy fiatal apa az anyakönyvvezetőhöz megy, hogy második leánya születését bejelentse. A gyermek nevéül Hannát mondja be s a hivatalnoknak kell figyelmeztetnie: hiszen ilyen nevű leánya már van. Ebből a tévedésből következtethetjük, hogy a második leányt már nem fogadta oly szivesen, mint annakidején az elsőt.

10) Még néhány névösszecserélés esetét fűzöm ide, amelyek természetesen éppoly jogosan nyerhettek volna helyet e könyv valamely más fejezetében.

Egy hölgynek három leánya van, akik közül kettő már régen férjhezment, míg a legfiatalabb még várja a jó szerencsét. Egy barátnője mindkét fiatal asszonynak ugyanazt a nászajándékot adta, egy-egy értékes ezüst teakészletet. Ahányszor mármost ez a készlet kerül szóba, az anya tévesen harmadik leányát nevezi meg tulajdonosa gyanánt. Nyilvánvaló, hogy ez a tévedés az anyának azt a kívánságát juttatja kifejezésre, hogy utolsó leánya is férjhez menjen. Feltételezi, hogy ő is ugyanazt a nászajándékot fogja kapni.

Éppen ily könnyen felderíthetők azok a gyakori esetek, amikor egy anya összecseréli leányai, fiai vagy vejei nevét.

11) A konok névösszecserélésnek csinos és könnyen átlátható példáját közlöm S. G. úr önmegfigyelése alapján, egy szanatóriumban való tartózkodás idejéből:

A szanatórium *table d'hôte*-ján számomra igen kevéssé érdekes s egészen konvencionális hangon folytatott beszélgetés közben különösen szeretetreméltó frázist intézek szomszédnőmhöz. A kissé

idősecske leány ezt nem állja megjegyzés nélkül: máskor nem szoktam vele ily szeretetreméltó és gáláns lenni. — Ez a megjegyzés egyrészt bizonyos sajnálkozást fejez ki, másrészt, sokkal inkább, világos éllel fordul egy mindkettőnkkel ismerős kisasszony ellen, akivel figyelmesebb szoktam volt lenni. Persze rögtön megértem ezt. A társalgás további folyamán mármost — ami nagyon kínosan érint — ismételten azt a figyelmeztetést kell hallanom szomszédnőmtől, hogy nem a saját, hanem annak a fiatal hölgynek nevén szólítom, akit joggal tekintett szerencsésebb vetélytársának.

12) „Tévedés" volt a következő eset is, amelynek komoly háttere van s amelyet közvetlen tanúja közölt velem: Egy hölgy a szabadban töltötte az estét, urának és két idegennek társaságában. E két idegen közül az egyik intím barátja, amiről azonban a többiek nem tudnak s nem is szabad, hogy tudjanak. Az ismerősök házuk kapújáig kisérik a házaspárt. A kapúnyitásra való várakozás közben búcsúzkodnak. A hölgy kezet ad az idegennek s elbúcsúzik tőle. Azután titkos szerelmese karjába ölti karját, a férjéhez fordul s attól is ilymódon akar búcsúzni. Az ura, mintha komolyan venné a helyzetet, kalapot emel és túlzott udvariassággal mondja: Kezét csókolom, nagyságos asszonyom. Az asszony ijedten ereszti el szerelmese karját s éppen hogy érkezése van még a házmester megjelenése előtt felsóhajtani: Mi nem történik az emberrel! A férj azok közé a férjurak közé tartozott, akik minden lehetőségét ki akarják zárni annak, hogy a feleségük hütlenné lehetne. Ismételten esküdözött, hogy az esetben nem e g y emberéletnek volna vége. Tehát igen erős belső indoka volt, hogy a tévedésben rejlő kihivást ne vegye észre.

13) Ime egy betegem tévedése, amelyet ellentétes értelemben való ismétlődése tesz különösen tanulságossá: A tulságosan aggodalmoskodó fiatalember hosszú belső küzdelmek után végre eljutott odáig, hogy a leányt, aki régen szereti, s akit ő is viszontszeret, feleségül kérje. Hazakiséri immár jegyesét, elbúcsúzik tőle, boldogságtól dagadó szivvel száll villamosra és a kalauz-

tól két jegyet kér. Körülbelül félévvel később már férj, de még nem igen tud házas boldogságába belehelyezkedni. Kételyei vannak, vajjon jól tette-e, hogy megházasodott, sajnálja régebbi baráti kötelékek meglazulását, különböző kifogásai vannak az asszony szülei ellen. Egy este szülei házából viszi haza ifjú feleségét, villamoskocsira száll vele és a kalauztól most — csak egy jegyet kér.

14) Maeder (Nouvelles contributions etc. Arch. de Psych. VI. 1908) kedves példát közöl arra, hogyan sikerülhet egy nehezen elnyomott kivánságot „tévedés“ útján mégis kielégíteni: Egy kartárs szabad napját nagyon szeretné teljesen zavartalanul élvezni; de látogatást kell tennie Luzernben, még pedig olyat, amelynek nem tud örülni. Hosszabb gondolkodás után mégis elhatározza, hogy odamegy. Szórakozásul a Zürich-Arth-Goldau-közti vonalon az ujságokat lapozza át, Goldauban átszáll és továbbolvas. Egy idő mulva az ellenőrző kalauz figyelmezteti, hogy rossz kocsiba szállt, abba ugyanis, amely Goldauból Zürichbe megy vissza, míg a jegye Luzernbe szólt.

15) Hasonló, de nem egészen sikerült kisérletről, hogy tudniillik valami elfojtott óhaj a tévedés mechanizmusán keresztül próbáljon érvényre jutni, számol be Dr. V. Tausk „Falsche Fahrtrichtung“ címen. (Internat. Zeitschr. f. Psychoanalyse, IV. 1916/17.)

Szabadságra mentem haza Bécsbe a harctérről. Egy régi betegem tudomást szerzett honlétemről s magához kéretett, mivel ágyban fekvő beteg volt. Teljesítettem kérését és két órát töltöttem nála. Búcsúzáskor megkérdezte a beteg, mivel tartozik.

„Csak szabadságra vagyok most itthon és nem rendelek,“ feleltem. „Tekintse látogatásomat baráti szivességnek.“ A beteg meghökkent, mert nyilván az volt az érzése, hogy nincs joga hivatásszerű munkámat ingyenes baráti szivességképpen igénybevenni. De végülis belenyugodott feleletembe, abban a — pénzmegtakarítás fölötti öröm sugalmazta — tiszteletteljes véleményben, hogy én, mint pszichoanalitikus, bizonyára tudom mit cselekszem.

Bennem már néhány pillanat mulva kételyek ébredtek nagylelkűségem őszinteségét illetőleg s ilyen — alig félreérthető — kételyek közt szálltam fel a villamoskocsira X. irányban. Rövid idő mulva Y. irányba kellett átszállnom. Mig az átszállóhelyen várakoztam, megfeledkeztem a honorárium-ügyről s betegem kórtünetein gondolkodtam. Közben jött a kocsim s én felszálltam. De már a legközelebbi megállónál le kellett ujra szállnom. Ugyanis Y-kocsi helyett, tévesen s anélkül hogy észrevettem volna, X-kocsiba szálltam, még pedig abban az irányban, amelyből jöttem, tehát vissza a betegemhez, akitől nem akartam pénzt elfogadni. A tudattalanom azonban be akarta hajtani a honoráriumot.

16) Egész hasonló ügyeskedést, mint amilyet a 14. példában láttunk, vittem véghez egyszer magam is. Megigértem volt nagyszigorú legidősebb bátyámnak, hogy ezen a nyáron lerovom nála már olyan régen esedékes látogatásomat egy angol tengerifürdőben, még pedig az idő rövidsége miatt köteleztem magam, hogy a legegyenesebb úton s minden megszakítás nélkül utazom hozzá. Kértem ugyan egy napi haladékot Hollandia számára, de ő azt mondta, ezt rászánhatom hazamenetkor. Tehát Münchenből Kölnön keresztül Rotterdam—Hook van Hollandba utaztam, ahonnan éjfélkor indul a hajó Harwichba. Kölnben át kellett szállnom; leszálltam a vonatomból, hogy a Rotterdam felé induló gyorsvonatra szálljak át, de ezt sehogysem tudtam felfedezni. Jobbra-balra kérdezősködtem a vasuti alkalmazottaknál, egyik sinről a másikra küldözgettek, túlságos kétségbeesésbe hajszoltam magam s csakhamar rá kellett jönnöm, hogy e hiábavaló keresgélés közben már el is késtem a vonatomat. Miután ez beigazolódott, azon gondolkoztam, vajjon Kölnben maradjak-e éjszakára, amit többek között a kegyelet is tanácsolt volna, mert régi családi hagyományunk szerint őseim egykor ebből a városból menekültek el egy zsidóüldözés alkalmával. De azután másként határoztam s egy későbbi vonattal Rotterdamba utaztam, ahová csak késő éjszaka érkeztem meg s így kénytelen voltam egy napot Hollandiában időzni. Ez a nap régen táplált vágyam-

nak hozott teljesedést: megnézhettem a hágai és amszterdami képtárak csodás Rembrandt-képeit. Csak másnap délelőtt, amikor Angliában a vasuti kocsiban kissé elrendezhettem benyomásaimat, merült fel bennem kétségtelen tisztasággal az emlék, hogy a kölni pályaudvaron, alig néhány lépésnyire onnan, ahol leszálltam és ugyanazon a perronon nagy táblát láttam Rotterdam—Hook van Holland felírással. Ott állt a vonat, amellyel utazásomat folytatnom kellett volna. Érthetetlen „vakság"-nak kellene neveznünk, hogy e kitünő útbaigaigazítás dacára másfelé siettem és a vonatot máshol kerestem, hacsak nem akarjuk feltenni, hogy éppen az volt a szándékom, hogy a Rembrandtképeket bátyám utasítása dacára már odamenet megcsodáljam. Minden egyéb: jóljátszott tanácstalanságom, annak a kegyeletes gondolatnak felmerülése, hogy Kölnben maradjak éjszakára, csak arra volt jó, hogy szándékomat önmagam előtt elleplezze, amig teljesen nem érvényesült.

17) Hasonló „feledékenység" segélyével létrehozott mesterkedésről számol be J. Stärcke (i. m.) saját személyére vonatkozólag, szintén oly kivánság megvalósításának céljával, amelyről állítólag már lemondott:

Egyszer egy falúban kellett előadást tartanom vetített képekkel. Ez az előadás azonban egy héttel elhalasztódott. Feleltem az elhalasztásról értesítő levélre és a megváltozott dátumot bejegyeztem jegyzőkönyvecskémbe. Szerettem volna már a kitüzött nap délutánján kimenni az illető falúba, hogy egy ott lakó irót meglátogathassak. De nagy sajnálatomra abban az időben nem tudtam erre a célra egy délutánomat sem szabaddá tenni. Csak nagyon kelletlenül mondtam le a látogatásról.

Mikor azután az előadás estéje elkövetkezett, nagy sietséggel s egy tele táska képlemezzel a pályaudvarra indultam. Bérkocsit kellett vennem, hogy a vonatot még elérjem. (Gyakrabban esik meg velem, hogy oly soká késlekedem, amíg kocsit kell vennem, ha még idejében akarok érkezni.) Mikor megérkeztem rendeltetésem helyére, kissé meglepett, hogy senki sem várt a pályaudvaron (amint ez ilyen alkalmakkor kisebb helységekben szokás). Hirtelen

eszembejutott, hogy az előadást egy héttel elhalasztották s hogy ma, az eredetileg kitüzött napon, hiábavaló útat tettem. Előbb szívből átkoztam feledékenységemet, aztán elkezdtem gondolkozni, vajjon rögtön a következő vonattal hazamenjek-e. Alaposabb meggondolás után azonban eszembejutott, hogy most jó alkalmam van a rég óhajtott látogatás megvalósítására s ezt meg is tettem. Csak útközben jutott eszembe, hogy az a teljesületlen vágyam, hogy erre a látogatásra kellő érkezésem legyen, készítette elő az egész cselszövést. A nehéz táskával való cipekedés és a vonathoz való sietés is csak arra szolgáltak, hogy annál jobban elburkolják a tudattalan szándékot.

Talán azt vethetnék ellenem, hogy a tévedések azon csoportja, amelynek itt lélektani magyarázatát adom, sem nagyon gyakori, sem különösebben jelentős. De talán meggondolandó volna: vajjon nincs-e okunk, hogy ugyanezeket a szempontokat kiterjesszük az emberek hasonlíthatatlanul fontosabb ítéletbeli megtévedéseinek, téves itéleteinek elbirálására is, amelyekkel az életben és a tudományban találkozunk. Úgylátszik, csak a legnagyobb, kiválasztott és kiegyenlített szellemek képesek rá, hogy az érzékelt külső valóság képét mentesen őrizzék meg attól az eltorzítástól, amelyet az különben, az észrevevő lelki egyéniségén keresztülhatolva, elszenved.

XI

ÖSSZETETT ELVÉTÉSEK

Az utolsó fejezetben felhozott példák közül kettőt, azt a tévedésemet, amellyel a Medicieket Velencébe helyeztem s ama fiatalemberét, aki a tilalom dacára ki tudta erőszakolni a kedvesével való telefónbeszélgetést, tulajdonképpen nem írtam le pontosan s ha gondosabban vizsgáljuk meg ezeket, a feledésnek a tévedéssel való összekapcsolódását láthatjuk bennük. Ugyanezt az összetételt még világosabban mutathatom be néhány további példán:

1) Egy barátom következő élményét közli velem: „Néhány évvel ezelőtt elfogadtam egy bizonyos irodalmi egyesület választmányi tagságát, mert feltételeztem, hogy az egyesület egyszer majd segítségemre lehet abban, hogy drámám színrekerüljön; rendszeresen, noha nem nagy érdeklődéssel, résztvettem a minden pénteken megtartott választmányi üléseken is. Néhány hónap előtt biztos igéretet kaptam, hogy a . . .-i színház darabomat elő fogja adatni s ettől fogva rendszeresen megesett rajtam, hogy ezekről az ülésekről m e g f e l e d k e z t e m. Mikor elolvastam az ön könyvét ezekről a dolgokról, elszégyeltem magam e feledékenységem miatt, szemrehányásokat tettem magamnak, hogy mégis csak alávalóság, hogy most kimaradok, mikor ezekre

az emberekre már nincs szükségem s elhatároztam, hogy jövő pénteken semmiesetre sem feledkezem meg az ülésről. Ujra meg ujra emlékezetembe idéztem ezt az elhatározást, mindaddig, amíg megvalósítottam, s tényleg ott álltam az ülésterem ajtaja előtt. Csodálkozásomra a terem ajtaja zárva volt; az ülést lekéstem: ugyanis most meg a napot vétettem el; már szombat volt!"

2) A következő példa, amely a tüneti cselekvés és a „félretevés" keveréke, nagyobb kerülőúton, de megbízható forrásból jutott hozzám.

Egy hölgy a sógorával, egy híres művésszel, Rómába utazik. A művészt a Rómában élő németek nagyon ünneplik; többekközt egy antik aranyérmet kap ajándékba. A hölgyet bántja, hogy sógora nem becsüli meg eléggé a szép emléket. Mikor őt, mint kisérőt, a nővére váltotta fel, hazautazik s a kicsomagolásnál felfedezi, hogy az érmet, maga sem tudja hogyan, — magával vitte. Erről rögtön levélben értesíti a sógorát s bejelenti neki, hogy az elvitt érmet másnap visszaküldi neki Rómába. Másnapra azonban oly jól elrakja az érmet, hogy semmiképpen sem tudja megtalálni, így nem is küldheti el s ekkor nyílik ki a szeme „szórakozottságának" értelmét illetőleg: hogy ugyanis szeretné az érmet magának megtartani.

3) Ime néhány olyan eset, amelyben valamely elvétés konokul ismétlődik, mégpedig különböző eszközök segítségével:

Jones (i. m. 483. o.) közli: Önmaga előtt ismeretlen indokból egyszer több napon át íróasztalán hevertetett egy megírt levelet, anélkül, hogy feladta volna. Végre mégis rászánta magát, de visszakapta a „Dead letter office"-ból, hogy kézbesíthetetlen, mert a címet elfelejtette ráírni. Megcímezte tehát s ismét a a postára vitte, ezuttal azonban a bélyeg hiányzott. Végül be kellett látnia, hogy ellenkezés van benne az ellen, hogy a levelet egyáltalán elküldje.

4) Dr. K. Weiss (Wien) egy rövid közlésében (Zentralblatt für Psychoanalyse II. 9.) igen érdekes képét adja a hiábavaló fáradozásoknak, hogy valamely cselekvést belső ellenállások dacára is végrehajtsunk.

„Hogy mily következetesen tud érvényesülni a tudattalan, ha valami indoka van rá, hogy valamely szándékunk megvalósítását meggátolja s milyen nehéz az ellen a törekvés ellen védekeznünk, ennek bizonyítékát adja a következő történet: Egy ismerősöm egy könyvet kölcsönöz ki tőlem s megkér, hogy másnap hozzam magammal. Rögtön igent mondok, de közben nagy kedvetlenséget érzek, amelyet első percben nem tudok magamnak megmagyarázni. Később aztán tisztába jövök vele: az illető már évek óta tartozik nekem egy pénzösszegel s, úgylátszik, eszébe se jut, hogy visszafizesse. Nem foglalkozom többet a dologgal, de másnap délelőtt eszembe jut, megint igen kellemetlen érzést kelt bennem s rögtön azt mondom magamban: ‚A tudattalanod arra fog törekedni, hogy a könyvet itthonfelejtsd. De te nem fogod ezt a szivességet megtagadni s ezért mindent elkövetsz, hogy ne felejtsd el.' Hazamegyek, papirosba csomagolom a könyvet s magam elé teszem az íróasztalra, amelyen leveleket írok. Kis idő múlva elmegyek hazulról, de alig teszek néhány lépést, eszembe jut, hogy a leveleket, amelyeket postára akartam vinni, otthagytam az íróasztalomon. (Mellesleg, volt közöttük egy, amelyben kellemetlen dolgot kellett írnom olyanvalakinek, akitől egy bizonyos ügyben segítséget vártam.) Visszafordulok, magamhoz veszem a leveleket s ismét elmegyek. A villamosban eszembe jut a feleségemnek tett igéretem, hogy valami bevásárlást végzek el helyette s nagy megelégedéssel tölt el, hogy csak kicsi csomagról van szó. A csomagról hirtelen a könyv jut eszembe, s most veszem észre, hogy a könyv nincs nálam. Tehát nemcsak hogy megfeledkeztem róla, mikor először elindúltam hazulról, hanem következetesen elnéztem fölötte, amikor visszatértem a levelekért, amelyek mellett feküdt."

5) Ugyanezt állapítja meg Otto Rank egy részletesen elemezett esetben (Zentralblatt für Psychoanalyse II, 5.):

Egy pedánsan rendes és pontos ember a következő, nála egészen szokatlan élményét mondja el. Egy délután az uccán meg akarja nézni, hány óra s akkor veszi észre, hogy óráját otthonfelejtette, ami vele, amióta csak visszaemlékezni tud, soha még nem történt meg. Minthogy estére pontos időre kitüzött megbeszélése van, s arra már nincs érkezése, hogy közben hazamenjen az órájáért, egy jóismerős hölgynél való látogatásakor annak az óráját kéri kölcsön aznap estére. Ezt annál inkább tehette, mert a hölgyet, régebbi megbeszélése folytán, másnap délelőtt úgyis megkellett látogatnia, s így megigérhette, hogy ezúttal egyszersmind az órát is visszaadja. Másnap, amikor a kölcsönórát át akarja adni tulajdonosának, csodálkozással látja, hogy most meg ezt felejtette otthon; a saját órája most vele volt. Erősen megfogadta, hogy a női órát még aznap délután visszaviszi s ezt meg is tette. Mikor azonban elmenéskor megakarja nézni, hány óra, legnagyobb csodálkozására és bosszúságára látja, hogy most már megint a saját óráját felejtette otthon. Az elvétés e többszöri ismélődése annyira betegesnek tünt fel a különben oly rendszerető ember előtt, hogy szerette volna megismerni lelki indokoltságát. Ez hamarosan ki is derült a lélekelemző kérdezősködés nyomán, vajjon az első elfelejtés napján nem élt-e át valami kellemetlent s ha igen, milyen összefüggésben. Erre rögtön elmesélte, hogy ebéd után, röviddel mielőtt hazulról elment, beszélgetést folytatott anyjával, ez elmesélte neki, hogy egy könnyelmű rokona, aki már eddig is sok anyagi kárt és sok bánatot okozott neki, elzálogosította az óráját; minthogy azonban erre a házban szükség van, kéreti, adjon neki pénzt a kiváltására. A pénzkölcsönzésnek ez az erőszakos módja kínosan érintette emberünket s ismét eszébe juttatta mindazt a kellemetlenséget, amit az a rokona neki évek óta okozott. Tüneti cselekvése tehát többszörösen determinált; először olyasforma gondolatnak ad kifejezést: én bizony nem engedem, hogy ilymódon préseljenek ki belőlem pénzt s ha éppen órára van szükség, inkább otthon hagyom a magamét; minthogy azonban az órájára este szüksége van, ez a szándéka csak tudattalan úton, tüneti cselekvés formájában nyílvánulhat meg. Másodszor olyasformát jelent ez az elfelejtés: ez a semmirekellő annyi pénzembe kerül, hogy egészen tönkre megyek bele mindenemet oda kell adnom. Noha a

rokonát illető közlés állítása szerint csak egy pillanatig bosszantotta emberünket, ugyanannak a tüneti cselekvésnek ismétlődése mégis azt mutatja, hogy ez a tudattalanban erősen tovább hatott, olyanformán, mintha a tudat azt mondaná: ez a dolog nem megy ki a fejemből.[1] Hogy egy ízben ugyanaz lesz a sorsa a kölcsönkért női órának is, azon, a tudattalannak ilyen beállítottsága mellett, nem csodálkozhatunk. Lehetséges azonban az is, hogy különleges indokok kedveztek az ‚ártatlan' női órára való átvitelnek. A legközelebbfekvő indok talán az, hogy valószinűleg szerette volna ezt megtartani saját feláldozott órája helyett s ezért felejti el másnap visszavinni, de talán azért is szerette volna megtartani az órát, mert a hölgyre emlékezteti. A női óra otthonfelejtése továbbá alkalmat szolgáltat, hogy a szeretett hölgyet mégegyszer meglátogassa; hiszen délelőtt más ügyben ugyis el kellett hozzá mennie s az óra otthonhagyásával mintegy azt jelzi, hogy sajnálja ezt a már régebben megbeszélt látogatást egyszersmind az óra visszaadására is felhasználni. A saját órájának kétszeri otthonfelejtése és a kölcsönóra visszaadásának ily módon való lehetővététele amellett szól, hogy az illető tudatlanúl kerülni igyekszik, hogy a két órát egyszerre hordja magánál. Nyilván arra törekszik, hogy elkerülje a bőség látszatát, amely rikító ellentétben volna a rokon inségével; másrészt pedig a hölggyel szemben látszólag feltörekvő házassági szándékát azzal szorítja vissza, hogy családjával (anyjával) szemben feloldhatlan kötelezettségei vannak. További oka lehet végül a női óra otthonfelejtésének, hogy előző este legényember létére restelte ismerősei előtt, hogy női órát hord magánál, csak lopva nézte ezt meg, s e kínos helyzet megismétlődését elkerülendő, nem akarta többé az órát magához venni. Minthogy másrészt vissza kellett vinnie, itt is tudattalanúl végrehajtott tüneti cselekvés jött létre, amely a két ellenkező indulat közötti kiegyezést és a tudattalan lelkihatóság drágán megvásárolt győzelmét jelenti."

6) J. Stärcke (i. m.) közli a következő három megfigyelést:

Félrerakás = eltörés = elfelejtés — mint elfojtott ellenakarat kifejezői:

1) Ez a tudattalanban való tovább-hatás némelykor az elvétés után bekövetkező álomban, máskor az elvétés megismétlődésében, vagy helyreigazításának elmulasztásában nyilvánúl meg.

„Tudományos munka illusztrálására összegyűjtött képanyagomból egy napon egyet-mást fivéremnek kellett kölcsönadnom, aki vetített képek alakjában akarta őket egy előadásában felhasználni. Bár egy pillanatra felmerült bennem a gondolat, hogy jobb szeretném, ha a reprodukciók, amelyeket sok fáradsággal gyűjtöttem, semmimódon sem kerülnének bemutatásra vagy nyilvánosság elé, amíg magam nem használhatom fel őket, mégis megigértem, hogy a kért képek negativjait kikeresem és laternaképeket csinálok belőlük. De ezeket a negativokat nem tudtam megtalálni. Átkutattam egy egész halmaz ily tárgyú képpel telt dobozt, jó kétszáz negativumot vettem egyenként kézbe, de azok, amelyeket kerestem, nem voltak közöttük. Sejteni kezdtem, hogy tulajdonképpen sajnálom fivéremnek odaadni a képeket. Miután ezt a rosszakaratú rezdületet tudatossá tettem és legyőztem, észrevettem, hogy a dobozrakás tetején álló skatulyát félretettem volt és nem néztem át; s tényleg ebben voltak a keresett lemezek. A doboz tetején rövid felírás jelezte tartalmát s valószinű, hogy futólagos pillantással megláttam azt, mielőtt a dobozt félretettem. A tiltakozás érzését azonban, úgylátszik, mégsem sikerült egészen legyőznöm, mert még így is csak mindenféle bonyadalmak után küldhettem el a képeket. Az egyik laterna-lemezt darabokra törtem, amikor a kezemben tartva, az üvegoldalát tisztítottam (így még sohasem törtem össze laternalemezt). Mikor erről a lemezről ujat másoltam, ezt is kiejtettem a kezemből s csak úgy menthettem meg az eltöréstől, hogy előrenyújtott lábammal fogtam fel. Mikor a laterna-lemezeket felszereltem, még egyszer földreejtettem az egész rakást, de szerencsére semmisem tört el. Végül még néhány napig eltartott, amíg tényleg becsomagoltam és elküldtem őket, mert ezt mindennap ujra megfogadtam és mindig ujra elfelejtkeztem e szándékomról."

7) *Ismételt elfelejtés — balfogás a cselekvés végrehajtásánál.*

„Egyszer egy levelezőlapot kellett egy ismerősömnek küldeni de napról-napra halogattam ezt, mint erősen sejtettem, a következő okból: Ismerősöm levélben értesített, hogy a hét folyamán látogatásomra készül valaki, akit nem láttam szivesen. Mikor ez a hét eltelt s a kevéssé kivánatos látogatás veszélye erősen csökkent, végre megírtam a levelezőlapot, amelyen közöltem, mikor vagyok található. Előbb azt is hozzá akartam tenni, hogy ‚*druk werk*' (=halmozott, megerőltető, túlhajtott munka) miatt nem írtam hamarabb, de

azután mégsem írtam ezt, mert ezt a banális kifogást józan ember már el nem fogadja. Nem tudom, e kis hazugságnak kellett-e mégis utat törnie, de amikor a levelet a postán föladtam, tévedésből a láda alsó részébe dobtam, amelyen az áll: *Drukwerk* (= Nyomtatványok)."

8) *Elfelejtés és tévedés:*

„Egy leány a ‚Ryksmúzeumba' készül egy nagyon szép reggelen, hogy ott gipszfigurákat másoljon. Bár a szép időben jobban szeretne sétálni, mégis elhatározza, hogy szorgalmas lesz és rajzolni fog. Előbb azonban rajzpapirost kell vennie. Elmegy a boltba, (amely körülbelül tíz percnyire van a múzeumtól), ceruzákat s egyéb rajzszereket vásárol, de éppen a rajzpapirosról megfeledkezik. Azután elmegy a múzeumba s amikor leül, hogy munkába kezdjen, még mindig nincs papirosa; vissza kell a boltba mennie. Megveszi a papirost, tényleg elkezd rajzolni s munkája jól halad. Egyszerre csak hallja, amint a toronyóra sokszor üt egymásután. Már tizenkét óra! gondolja, tovább dolgozik, amíg egynegyedet üt a toronyóra, ekkor becsomagolja holmiját (‚negyedegy', gondolja) s a ‚Vondelpark'-on keresztül sétálva elindul, hogy a testvérnénjénél megkávézzon (a holland villásreggeli). A Suassomúzeumnál csodálkozva látja, hogy nem félegy van, hanem csak tizenkét óra. A csábító napsugár győzdelmeskedett szorgalmán s amikor a toronyóra féltizenkettőt ütött, nem is gondolt rá, hogy ez a félórákat is üti."

9) Mint már a fentebbi esetek egynémelyike mutatja, e tudattalan zavaró törekvés oly módon is célt tud érni, hogy ugyanazt a fajta elvétést konokúl megismétli. Erre mulatságos példát találtam egy „Frank Wedekind und das Theater" című könyvecskében, amely a müncheni Drei Masken-Verlag-ban jelent meg, de a felelősséget a Mark Twain modorában elmondott történetkéért a könyv szerzőjére kell hárítanom.

„Wedekind ‚Die Zensur' című egyfelvonásának legkomolyabb helyén az a mondás fordul elő: ‚*Die Furcht vor dem Tode ist ein Denkfehler*'. ‚A haláltól való félelem — gondolkodási hiba.' A szerző, aki e részre súlyt helyezett, megkérte az illető szinészt, hogy a gondolkodási hiba — *Denkfehler* szó előtt kis szünetet tartson. Az előadáson a szinész teljesen átadta

magát szerepének, híven betartotta a kis szünetet is, de önkénytelenül a legünnepélyesebb hangon azt mondotta: ,A haláltól való félelem — nyomtatási hiba' *(Druckfehler)*. A szerző előadás után, az előadó művésznek kérdésére, teljes megelégedésését fejezte ki, csakhogy, mondá, az a bizonyos hely nem úgy hangzik: a haláltól való félelem nyomtatási hiba, hanem: gondolkodási hiba. Másnap este ismét a ,Die Zensur' került színre s ekkor a szinész ezt a bizonyos helyet, még pedig ismét a legünnepélyesebb hangon, így mondta: ,A haláltól való félelem — emlékeztető lap' *(Denkzettel)*. Wedekind megint teljes elismeréssel adózott a szinésznek, csak mellékesen megjegyezte, hogy nem úgy hangzik a mondat vége: *Denkzettel* hanem *Denkfehler*. — Harmadik este ismét ,Die Zensur'-t játszották és a szinész, aki közben összebarátkozott a szerzővel és művészeti dolgokról élénk eszmecserét folytatott vele, ekként beszélt a nevezett helyen, még pedig a világ legünnepélyesebb hangján: A haláltól való félelem — nyomtatási lap *(Druckzettel)*. — A művész elragadtatott dicséretet kapott a szerzőtől, az egyfelvonásost még sokszor játszották, de a *Denkfehler* fogalmát a szerző immár egyszer s mindenkora elintézettnek tekintette."

Rank foglalkozott az „elvétés és az álom" közötti igen érdekes vonatkozásokkal is („Fehlleistung und Traum", Zentralblatt f. Psychoanalyse és Intern. Zeitschrift für Psychoanalyse III. 1915), de ezeket nem követhetjük nyomon az elvétéshez kapcsolódó álom beható elemzése nélkül. Egyszer, hosszabb összefüggésben, azt álmodtam, hogy elvesztettem a pénztárcámat. Reggel az öltözködésnél tényleg nem találtam ezt; előző este vetkőzés közben elfelejtettem volt, hogy a nadrágzsebemből kivegyem s szokott helyére tegyem. Tehát volt tudomásom az elfelejtésről, valószinűleg valami tudattalan gondolat kifejezésére szolgált, amely megérett volt arra, hogy az álomtartalomban felléphen.[1]

1) Hogy valamely elvétés — elvesztés — félretevés helyrehozódik az álomban, mert megálmodjuk, hol van a hiányzó tárgy, szintén előfordul, de ez sem okkult jelenség, ha az álmodó és az elvesztő ugyanaz a személy. Egy fiatal hölgy írja: Körülbelül négy hónapja igen szép gyűrűt veszítettem el a bankban. Szobám minden zugát végigkutattam

Nem állítom, hogy az ilyen összetett elvétések esetei valami uj tanulságot rejtenek, amelyet nem láthatnánk meg már az egyszerű esetekben is; de az elvétés e formaváltozatai, amelyek mind ugyanazt az eredményt szolgálják, mégis igen élénken domborítják ki olyan akarás működését, mely bizonyos cél felé törekszik s még sokkal erélyesebben ellene szólnak annak a felfogásnak, hogy az elvétés csak valami véletlen, magyarázatra nem szoruló dolog. Az is joggal feltünhetik, milyen tökéletesen csődöt mond a tudatos szándék törekvése, hogy az elvétés sikerét hátráltassa. Barátomnak mégsem sikerült az egyesület ülésén megjelennie s az a hölgy sehogysem tud az éremtől megválni. Az ismeretlen, mely a tudatos szándék ellen tiltakozik, másik kivezető útat talál, ha az elsőt elzárják előle. Az ismeretlen indíték legyőzéséhez ugyanis valami más is kell még, mint az, hogy tudatosan szembehelyezkedjünk vele; ehhez még olyan lelki munkára is szükség lenne, amely az ismeretlent a tudat előtt ismertté teszi.

érte, hiába. Egy hete azt álmodtam, hogy a gyűrű a szekrény mellett, a fűtőtesten fekszik. Az álom persze nem hagyott nyugton s másnap reggel tényleg azon a helyen találom a gyűrűt. A hölgy csodálkozik ezen a dolgon, azt állítja, gyakran megesik, hogy gondolatai, óhajai így teljesülnek, de elmulasztja, hogy megkérdezze magától: milyen változás történt életében a gyűrű elvesztése és megtalálása közt.

XII

A DETERMINIZMUS — A VÉLETLENBEN VALÓ HIT ÉS A BABONA — SZEMPONTOK

A föntebb vizsgált jelenségek egyenkénti taglalásának általános eredményeképpen a következő megismerést szögezhetjük le: Lelki teljesítményeink bizonyos tökéletlenségei, — melyeknek közös jellegét azonnal pontosan fogjuk meghatározni — s bizonyos szándékolatlannak látszó cselekvéseink, a lélekelemzés vizsgálómódszerének alkalmazásával teljesen indokoltaknak és a tudat előtt ismeretlen indokok által determináltaknak bizonyúlnak.

Valamely elvétés akkor sorozható az ily módon magyarázandó jelenségek közé, ha megfelel a következő feltételeknek:

a) Nem szabad meghaladnia bizonyos mértéket, amelyet értékelésünk szab meg, s melyet a „normalitás határain belül" kifejezés jelöl meg.

b) Pillanatnyi és múló működészavar jellegét kell mutatnia. Kell, hogy ugyanazt a cselekvést előzőleg pontosabban teljesítettük legyen és bizzunk magunkban, hogy bármikor is

helyesebben teljesíthetjük. Ha kijavítanak, a helyreigazítás helyességét és saját lelki folyamatunk téves voltát rögtön fel kell ismernünk.

c) Ha egyáltalán észrevesszük az elvétést, nem szabad éreznünk indokolt voltát, hanem arra kell hajlanunk, hogy „figyelmetlenség"-gel magyarázzuk vagy „véletlen"-nek minősítsük.

Ebbe a csoportba tartoznak tehát: az elfelejtés esetei, a jobb tudomás ellenére való tévedés, az elszólás (nyelvbotlás), a téves olvasás, a tollhiba, a balfogás és az úgynevezett véletlen cselekvések.

Az el igekötővel való összetétel révén, mely e jelenségek nagyrészének elnevezésében közös, már a nyelvhasználat is rámutat benső rokonságukra (németben ez még feltünőbb: *verlesen, verschreiben, vergessen, verlieren* stb.). Ez így meghatározott lelkifolyamatok megvilágításához azonban még néhány megjegyzést kell hozzáfűznünk, amelyeknek egyrésze talán mélyebb érdeklődést kelthet.

A) Ha lelki működéseink egyrészével szemben elejtjük a célképzetekkel való megmagyarázás lehetőségét, félreismerjük a determináltság terjedelmét a lelki életben. Ez a determináltság itt és más területeken sokkal messzebb terjed mint gondolnók. R. M. Meyer irodalomtörténetíró 1900-ban a „*Zeit*"-ban megjelent dolgozatában kifejtette és példákkal igazolta, hogy lehetetlenség szándékosan és önkényesen valami értelmetlenséget összeszerkeszteni. Már régóta tudom, hogy éppolyan lehetetlenség teljesen tetszésszerint valamely számot vagy nevet kigondolni. Ha a látszólag önkényesen alkotott, esetleg többjegyű, mintegy tréfából odavetett számot megvizsgáljuk, kiderül, hogy minden része szigorúan determinált, amit igazán nem hittünk volna lehetségesnek. Legelőbb is egy önkényesen választott név példáját fogom fejtegetni, azután egy „gondolkodás nélkül odavetett" szám hasonló példáját akarom részletesen elemezni.

1) Egyik nőbetegem kórtörténetét készültem a nyilvánosság számára átdolgozni s azon gondolkodtam, milyen keresztnéven nevezzem a közleményben. A választék óriásinak látszik; egynéhány nevet ugyan eleve kerülnöm kellett: elsősorban a beteg igazi nevét, azután hozzátartozóimét, amelyeknek ilyen használata ellen tiltakozás ébred bennem, s esetleg még más, különös hangzású női neveket; egyébként azonban igazán nem volt hiány nevekben. Az ember elvárná, magam is azt hittem, hogy egész sereg női név fog majd eszembe jutni. Ehelyett egyetlen egy név merült föl egymagában: Dóra. Kerestem, honnan determinálódott ez. Kit is hívnak még Dórának? Hitetlenül szerettem volna visszautasítani az első ötletet, t. i., hogy a nővérem gyerekének pesztonkáját hívják Dórának. De vagyok annyira fegyelmezett és gyakorlott a lélekelemzésben, hogy az ötletet megragadjam s tovább fűzzem. Rögtön eszembe is jutott az előző este egy kis eseménye, mely meghozta a keresett determinálást. A hugom ebédlőasztalán levelet találtam „W. Róza kisasszony" címére. Csodálkozva kérdeztem, kit hívnak így s megtudtam, hogy a Dórának vélt pesztonkát tulajdonképpen Rózának hívják, de igazi nevét, szolgálatbalépésekor, meg kellett változtatnia, mert a „Róza" megszólítást nővérem magára is vonatkoztathatná. Sajnálkozva jegyzem meg: Ezeknek a szegény teremtéseknek még a saját nevükről is le kell tenniök! Ahogy most visszaemlékezem, nagyon elcsendesedtem azután s mindenféle komoly dolgokon merengtem, amelyek emléke homályba vész el, de amelyeket könnyen tudnék ismét tudatomba idézni. Mikor azután másnap olyan személy megjelölésére kerestem nevet, kinek s a j á t n e v é r ő l l e k e l l t e n n i e, nem találtam mást, épp a „Dóra" nevet. Ez az egyedülvalóság szoros tartalmi összefüggésen is alapul, mert betegem történetében a kezelés lefolyására is döntő befolyást gyakorolt egy idegen szolgálatban álló személy, a nevelőnő.

E kis történetnek évek múltán váratlan folytatása lett. Mikor

a Dórának nevezett nőbetegem régesrég közzétett kórtörténetét egyetemi előadásaim során fejtegettem, eszembe jutott, hogy két nőhallgatóm egyike éppen ezt a Dóra nevet viseli, amelyet a legkülönbözőbb összefüggésekben oly gyakran kell emlegetnem. Bocsánatkérőleg fordultam tehát az ifjú kartárshoz, akit személyesen is ismerek; igazán nem gondoltam rá, mondtam, hogy őt is így hivják, előadásom folyamán készségesen keresek más nevet a beteg megjelölésére. Gyorsan más nevet kellett tehát választanom s közben fontolgattam, hogy most aztán semmiesetre se szabad valamely másik nőhallgatóm nevére bukkannom s így a lélekelemzésben már jártas ifjú kollégáknak rossz példát adnom. Nagyon örültem tehát, midőn az Erna név jutott eszembe a Dóra pótlására s ezt használtam mármost előadásomban. Az előadás befejeztével kutattam magamban, ugyan honnan ered az Erna név s nevetnem kellett, mikor észrevettem, hogy az aggodalmasan került lehetőség — legalább részben — mégiscsak érvényesült e pótló név választásában. Másik nőhallgatóm vezetékneve Lucerna, ennek egy része volt az Erna.

2) Levelet írok barátomnak, amelyben közlöm vele, hogy most befejeztem az „Álomfejtés" átjavítását s többet nem nyúlok e munkához „és ha 2467 hiba volna is benne." Rögtön hozzálátok, hogy ezt a számot felderítsem s, utóirat gyanánt, az erre vonatkozó kis analizist is a levélhez csatolom még. Legjobbnak találom itt szószerint idézni, amit akkor — tettenérve magamat — leírtam:

„S most gyorsan még egy adatot a mindennapi élet lélekkórtanához! A levélben pajkos önkényességgel 2467-re tettem az álomról szóló könyvemben található hibák számát. Persze valami nagy számot akartam mondani s ez jutott eszembe. Tudjuk azonban, hogy a lelki életben nincs önkényes, meg nem határozott történés. Tehát bizonyára jogos az a feltevésed, hogy a tudattalan azon mód magához ragadta a szám meghatározását, melynek megválasztását a tudat szabadjára hagyta. Nos: éppen

előbb olvastam az ujságban, hogy E. M. tábornok táborszernagyi ranggal nyugalomba vonúlt. Tudnod kell, hogy ez az ember érdekel engem. Mikor mint katonaorvosnövendék szolgálati évemet töltöttem, egyszer odajött a kórházba — ezredes volt akkor — s azt mondta az orvosnak: „De nyolc nap alatt feltétlenül meg kell gyógyítania, mert van egy munkám, amire a császár várakozik.“ Akkor föltettem magamban, hogy figyelemmel kisérem ennek az embernek a pályáját s ime, jelenleg (1899-ben), elérte ennek tetőpontját, táborszernagy lett és nyugalomba vonúlt. Ki akartam számítani, mennyi idő alatt tette meg ezt az útat és abból indultam ki, hogy a kórházban való találkozásunk 1882-ben történt. Tehát 17 év telt el azóta. A feleségemnek is elmesélem a dolgot s ő megjegyzi: „Hát akkor neked is nyugalomba kellene már vonulnod?“ Tiltakoztam: Isten ments! E beszélgetés után leülök és levelet írok neked. Az előbbi gondolatmenet azonban továbbszövődik bennem, éspedig jogosan. Számításom téves volt; ennek helyreigazítására biztos támpontot találok emlékezetemben, Nagykorúságomat, tehát 24-ik születésnapomat katonai áristomban ünnepeltem (engedély nélküli kimaradás miatt). Ez tehát 1880-ban történt; most 19 éve. Innen került a 24-es szám a 2467-be! Most vedd jelenlegi éveim számát, 43-at és add hozzá a 24-et, megvan a 67. Tehát arra a kérdésre, vajjon én is nyugalomba akarok-e már vonulni, vágyódásom még 24 évi munkaidőt jósolt. Nyilván bánkódom azon, hogy jómagam nem vittem sokra abban az időközben, amelyben M. ezredes pályáját figyeltem s mégis bizonyos diadallal tölt el, hogy ő már mindennek végére ért, előttem pedig még nyitva a világ. Így joggal mondhatjuk, hogy még a minden szándék nélkül odavetett 2467-es számnak is megvan a maga tudattalan determináltsága.“

3) Mióta elsőízben sikerült ilymódon egy látszólag önkényesen választott szám determináltságát felderítenem, számtalan hasonló elemzést végeztem, mindig ugyanazzal az eredménnyel, ám a

legtöbb esetben az indokok annyira intim vonatkozásuak, hogy az elemzéseket nem közölhetem.

Éppen ezért örömmel veszem át egy véletlen „számötlet“ rendkivül érdekes analizését, amelyet dr. Alfred Adler (Wien) tett közzé egy „teljesen egészséges“ ismerősének élménye és közlése nyomán.[1] „Tegnap este — számol be az ismerőse — a ‚Mindennapi élet pszichopatológiájá“-t vettem elő s egyfolytában végig is olvastam volna, ha valami különös dolog közbejötte meg nem zavar. Mikor ugyanis ott tartottam, hogy minden számnak, amelyet látszólag önkényesen tudatunkba idézünk, megvan a maga meghatározott értelme, elhatároztam, hogy magam is próbát teszek egy számmal. Az 1734-es szám jutott eszembe. Erre aztán a következő ötletek rohantak meg nagy hirtelenséggel: 1734 : 17 = 102, 102 : 17 = 6. Azután a fenti számot kettéválasztom 17-re és 34-re. 34 éves vagyok. A 31 esztendőt, mint, úgyhiszem, már említettem Önnek, az ifjúság utolsó esztendejének tekintem s ezért utolsó születésnapomon nagyon keservesen éreztem magam. 17-ik életévem betöltésével fejlődésem igen szép és érdekes korszaka kezdődött. Életemet 17 éves szakaszokra osztom. De mit jelentenek a föntebbi osztások? A 102-es szám azt juttatja eszembe, hogy a Reclam Universal-Bibliothek 102-es száma Kotzebue ‚Embergyűlölet és Bűnbánat‘ *(Menschenhaß und Reue)* című darabját tartalmazza.“

„Jelenlegi lelkiállapotom — embergyűlölet és bűnbánat. Az Universal-Bibliothek 6. száma pedig (egész csomó ilyen szám van a fejemben), Müllner darabja, a „Bűn“ *(Schuld)*. Folyton kínoz az a gondolat, hogy saját bűnöm, hibám, ha nem lettem azzá, amivé képességeim révén lehettem volna. Továbbá eszembe jut, hogy a Reclam-könyvecskék 34. száma ugyanezen Müllner egy elbeszélését tartalmazza, amelynek címe: ‚A kaliber.‘ Ezt a szót kettéválasztom: „ka-liber“; azután eszembejut, hogy

1) Psych.-Neur. Wochenschr., 1905. évfolyam, 28. sz.

benne vannak az „Ali“ és „kali“ szavak. Ez arra emlékeztet, hogy egyszer (hat esztendős) Ali fiammal rímeket faragtunk. Azt mondtam neki, keressen rímet a saját nevére. Ez nem sikerült neki s engem kért meg, mondjak egyet. Ezt mondtam: ‚Tiszta fiú az Ali. Szájvize a mangánsavas kali.‘ Sokat nevettünk ezen és Ali nagyon kedves volt. Utóbbi napokban bosszúsan láttam, hogy bizony nem kedves (*„ka (kein) lieber“ Ali*).“

„Most felötlött a kérdés: Mi a Reclam-füzetek 17-es száma? De nem tudtam rájutni. Valamikor azonban, egész biztos, hogy tudtam: felteszem tehát, hogy ezt a számot el akartam felejteni. Minden tépelődés hiábavaló volt. Tovább akartam olvasni, de csak gépiesen követtem a betűket, anélkül, hogy az olvasottat megértettem volna, mert a 17 üldözött. Eloltottam a lámpát és tovább kutattam. Végre eszembe jutott, hogy a 17-es számnak egy Shakespeare-darabnak kell lennie. De melyik? ‚Hero és Leander‘-jut eszembe. Nyilván akaratomnak ostoba kapálódzása ez, hogy figyelmemet elterelje. Végül fölkelek és előveszem az Universal-Bibliothek katalógusát. A 17-es szám ‚Macbeth‘. Megütközve veszem észre, hogy erről a darabról majdnem semmit sem tudok, noha éppen annyit foglalkoztam vele, mint Shakespeare egyéb drámáival. Csak a következők jutnak eszembe: gyilkos, Lady Macbeth, a boszorkányok, ‚a szép-csúnya‘, s hogy valamikor nagyon szerettem Schiller Macbeth-feldolgozását. Kétségtelen tehát, hogy a darabot is el akartam felejteni. Eszembe ötlik még, hogy 17 és 34 annyi, mint 1 és 2. A Reclamfüzetek 1. és 2. száma Goethe ‚Faust‘-ja. Régebben nagyon sok fausti vonást találtam magamban.“

Sajnálnunk kell, hogy az orvosi titoktartás nem engedett bepillantást nyernünk ez ötletsorozat jelentésébe. Adler megjegyzi, hogy az illetőnek nem sikerült ötleteit egységbe foglalnia. Nem is tartottuk volna érdemesnek, hogy közöljük őket, ha nem történik utólag valami, ami felderíti az 1734 szám és az egész ötletsorozat értelmét.

„Ma reggel azután olyan élményem volt, amely nagyon megerősíti Freud felfogásának helyességét. Feleségem is fölébred éjjeli felkelésemre s most megkérdezi, minek kellett nekem az Universal Bibliothek katalógusa. Szerinte mindez csupa haszontalan okoskodás, csak — különösképpen — a Macbeth jelentőségét fogadja el, amely ellen én annyira tiltakoztam. Kijelenti, hogy neki bizony semmi sem jut eszébe, ha valami számra gondol. Felajánlom, tegyünk próbát. A 117-es számot nevezi meg. Rögtön megfejtettem: ‚A 17 vonatkozás arra, amit most mondtam neked; ezenfelül tegnap azt mondtam: ha egy asszony 82 éves, az ura pedig 35, nem illenek egymáshoz.' Néhány napja azzal ingereltem a feleségemet, hogy 82 esztendős vén anyóka. 82 + 35 = 117."

Az az ember, aki a maga számának determináltságát nem tudta felfedni, mindjárt megfejtette azt a számot, amelyet felesége vetett oda, állítólag önkényesen. Különben az asszony nagyon jól megérezte, milyen gondolatkomplexum határozta meg azt a számot, mely az urának eszébe jutott s ugyanehhez a komplexumhoz kapcsolódik az övé is; úgy látszik, ez egyformán foglalkoztatta mindkettőjüket: a kettejük közötti korkülönbség kérdése. Most tehát könnyen megfejthetjük a férfi számötletét. Mint Adler rámutat, elfojtott óhajtást fejez ki, mely körülbelül így szólna: 34 éves férfihoz, mint én, tulajdonképpen csak 17 éves asszony illene."

Nehogy túlságosan lekicsinyeljék az ilyen „játszadozásokat", megemlítem azt a tényt, amelyet dr. Adler nemrégiben közölt velem, hogy egy évvel a fönti analizis megjelenése után az illető úr elvált a feleségétől.[1]

1) A „Macbeth"-ötlet magyarázatára (a Reclamfüzetek 17. száma) Adler közli velem, hogy az illető 17 éves korában egy anarchista társaságba lépett be, mely a királygyilkosságot tűzte ki céljául. Valószinűleg ezért felejtette el a „Macbeth" tartalmát. Ugyanabban az időben az illető oly titkos irást talált ki, amelyben a betűket számok helyettesítették.

4) Hasonló magyarázatát adta Adler a konokul üldöző — obszedáló — számok keletkezésének is. Az úgynevezett „kedvenc számok" megválasztása az illető ember élményeivel függ össze s ennek is van bizonyos lélektani érdekessége. Egy úrnak különösen kedves száma volt a 17 és a 19. Rövid gondolkodás után eszébe jutott, hogy tizenhét éves korában érte el a régen vágyott egyetemi szabadságot s 19 éves korában tette első nagy utazását s röviddel ezután első tudományos felfedezését. De ez előszeretet rögzítődése csak két lusztrummal később következett be, amikor e számok szerelmi életében is jelentőséget nyertek. Sőt, az analizis olyan számoknak is felfedi meglepő értelmét, amelyeket az ember látszólag önkényesen, igen sűrűn használ bizonyos összefüggésben. Például egyik betegemnek egyizben feltünt, hogy türelmetlenségében különösen gyakran szokta mondani: ezt már legalább 17-szer vagy 36-szor megmondtam neked. Rögtön eszébe jutott, hogy a hónap 27.-én született, testvéröccse pedig 26.-án s hogy sok oka van a sors ellen háborogni, amiért annyi jótól fosztotta meg, amit mind erre a fiatalabb öccsére árasztott. A sors részrehajlását úgy fejezte ki, hogy a saját születési dátumából 10-et levont és azt az öccse dátumához hozzáadta. „Én vagyok az idősebb és mégis ennyire megrövidültem."

5) Hosszasabban kivánok e számötletelemzéseknél időzni, mert az egyes észleletek semmilyen más fajtája sem nyújtja oly döntő bizonyítékát annak, hogy vannak magasrendű s összetett gondolatfolyamatok, amelyekről a tudatnak nincs értesülése; másrészt ezek kitünő példái az oly elemzéseknek, amelyekben az orvos oly sokat hánytorgatott befolyása — a szuggesztió — egész bizonyossággal nem jöhet tekintetbe. Közlöm tehát még — az illető beleegyezésével — egy betegem számötletét, akiről csak annyit kell elmondanom, hogy sokgyermekes család legifjabb sarja s hogy nagyon csodált édesapját korán elvesztette. Igen vidám hangulatban a *426718* szám ötlik fel neki s föl-

teszi magában a kérdést: „Ugyan mit juttat ez eszembe? Legelőbb is egy élcet, amelyet hallottam. Ha az ember a náthát orvossal kezelteti, akkor 42 napig tart, ha nem kezelteti, — 6 hétig.“ Ez megfelel a fenti szám első két jegyének: 6×7=42. Ez első megoldás után megakad; felhivom figyelmét arra, hogy a választott hatjegyű szám az összes egyjegyű számokat magában foglalja a 3 és 5 kivételével. Most rögtön megtalálja a további magyarázatot. „Heten vagyunk testvérek, én a legifjabb. A harmadik a sorban A. nővérem, az 5-dik L. bátyám, ezek voltak az ellenségeim. Gyerekkoromban minden esti imámban kértem az istent, hogy ezt a két kínzómat szólítsa el. Nos hát, ezt a kivánságomat most önmagam teljesítettem, a 3-at és az 5-öt, a gonosz bátyát s a gyűlölt nővért, kihagytam a sorból.“ — „De ha ez a szám a testvérei sorát jelenti, mire való a végen a *18*? Hiszen csak 7-en voltak.“ — „Sokszor gondoltam rá, hogy, ha apám tovább él, nem én maradtam volna a legifjabb testvér. Ha még 1 gyerek született volna, *8*-an lettünk volna s nekem lett volna egy kisebb testvérem, akivel szemben én adhatom az öregebbet.“

Ezzel magyarázta a számot, de még fel kellett derítenünk, milyen összefüggés van a megoldás első és második része között. Ezt nagyon könnyen megállapíthattuk abból az utolsó két számra nézve szükséges feltételből: Ha az apa tovább élt volna. 42=6×7 gúnyt fejezett ki az orvosok ellen, akik apján nem tudtak segíteni; tehát ily formában adott kifejezést az apa életbenmaradása iránti vágyakozásnak. Az egész szám tulajdonképpen a családja körét illető két gyermekkori óhajtásának teljesedését mutatta, hogy a két gonosz testvér halt volna meg s inkább egy kicsi testvérke jöjjön utánok, vagy a legrövidebben összefoglalva: Bár inkább az a két testvér halt volna meg a szeretett apa helyett![1]

1) Egyszerűsítés kedvéért elhagytam a beteg néhány nem kevésbbé idevágó ötletét.

6) A következő kis példát levelezésemből merítem. Egy l-i póstaigazgató írja, hogy $18^1/_2$ éves fia, aki orvosi tanulmányokra készül, már most foglalkozik a mindennapi élet lélekkórtanával és igyekszik szüleit állításaim helyességéről meggyőzni. Közlöm az ecélból végzett kisérletei egyikét, anélkül, hogy a hozzá kapcsolódó vitáról nyilatkoznám.

„A fiam az úgynevezett véletlenről beszélget a feleségemmel s azt magyarázza neki, hogy nem említhet meg egy dalt, egyetlen számot sem, amely igazán csak ‚véletlenül' jutna eszébe. A társalgás így szövődik tovább: Fiú: Mondj valamilyen számot. — Anya: 79. — Fiú: Mi jut erről eszedbe? — Anya: Arra a szép kalapra gondolok, amelyet tegnap megnéztem. — Fiú: Mi volt az ára? Anya: 158 márka. — Fiú: No tessék 158 : 2 = 79. Drágáltad a kalapot s bizonyára azt gondoltad: ‚Ha fele ennyibe kerülne, megvenném'.

Fiamnak ezen fejtegetésével szemben legelőször is azt az ellenvetést hozom fel, hogy hölgyek általában nem szoktak valami kitünően számolni s hogy valószinűleg anyja sem jutott rá, hogy 79 a 158-nak a fele. Tehát a fiú okoskodása abból a meglehetősen valószínűtlen feltevésből indul ki, hogy a tudattalan jobban számol, mint a normális tudat. ‚Éppenséggel nem', volt a felelet, ‚megengedem, hogy anyám nem számította ki, hogy 158 : 2 = 79, de nagyon könnyen láthatta valahol ezt az egyenletet; sőt, álmában foglalkozhatott a kalappal s akkor világossá lehetett előtte, hogy mennyibe kerülne, ha a fele áron adnák'."

7) Egy más számelemzést J o n e s idézett munkájából veszek át (478. o.). Egy ismerőse találomra a *986*-os számot nevezte meg előtte, majd felszólította, mutassa ki ennek összefüggését valami gondolattal, mely őt foglalkoztatja. „A kisérleti személy első gondolattársitása egy rég elfelejtett tréfa felidézése volt. Hat évvel azelőtt, az év legforróbb napján, egy ujságban az állt, hogy a hőmérő 986°-ot mutat Fahrenheit szerint, tréfásan

túlozva a tényleges 98.6⁰-ot! Beszélgetés közben erős kandallótüz előtt ültünk, úgyhogy ismerősöm továbbtolta a székét és — valószinűleg jogosan — megjegyezte, hogy a nagy hőség juttatta eszébe ezt a dolgot. Én azonban nem értem be ennyivel, hanem megkérdeztem, miért élt éppen ez az emlék oly erősen az emlékezetében. Erre elmondta, hogy ezen a tréfán annak idején borzasztóan nevetett s mindig ujból mulatott rajta, ahányszor csak eszébe jutott. Minthogy a tréfát nem találtam különösen jónak, csak megerősödött az a várakozásom, hogy rejtett értelem van mögötte. Legközelebbi gondolata az volt, hogy a meleg képzete mindig olyan sokat jelentett neki. A meleg a legfontosabb a világon, minden élet forrása, stb. A különben meglehetős józan fiatalembernek ezt a rajongását feltünőnek találom, megkérem, folytassa képzettársitásait. Legközelebbi ötlete egy gyárkéményre vonatkozott, amely a hálószobája ablakából volt látható. Sokszor bámulta esténként a belőle ömlő füstöt és szikrákat s eközben a sajnálatos energiapazarláson gondolkodott. Meleg, tüz, minden élet forrása, az energia pazarlása egy hosszú, belül üres csövön át, — mindezekből az ötletekből nem volt nehéz kitalálnom, hogy a hő és tüz fogalmát a szerelem képzetével kapcsolta össze, mint ez a szimbólikus gondolkodásban rendszerint történik, s hogy erős maszturbációs-komplexum indokolta a felötlött számot. Nem tehetett egyebet, meg kellett erősítenie feltevésemet."

Ha valaki meg akarja ismerni azt a módot, ahogy a tudattalan gondolkozás a számok anyagát feldolgozza, annak ajánlom C. G. Jung dolgozatát: „Ein Beitrag zur Kenntnis des Zahlentraumes" (Zentralbl. für Psychoanalyse, I, 1912) és E. Jones egy tanulmányát „Unconscious manipulations of numbers." (U. v. II, 5, 1912.)

Efajta önanaliziseimen különösen két dolog tűnik fel: Először a valósággal szomnambul biztosság, amellyel a magam előtt ismeretlen cél felé törekszem, s abba a számolási folyamatba

mélyedek, amely azután hirtelen a keresett számhoz vezet, továbbá az a gyorsaság, mellyel az egész utómunka végbemegy; másodszor pedig az a körülmény, hogy a számok oly könnyen állnak tudattalan gondolkodásom rendelkezésére, holott különben rossz számoló vagyok s igen nehezemre esik évszámokat, házszámokat stb.-t tudatosan megjegyeznem. Ezekben a számokkal való tudattalan gondolati műveletekben különben olyan babonára való hajlandóságot észlelek, amelynek eredete hosszú ideig ismeretlen volt előttem.[1]

1) Schneider Rudolf úr, Münchenben, érdekes ellenvetést emelt az ily számelemzések bizonyító ereje ellen. (Zu Freuds analytischer Untersuchung des Zahleneinfalles, Internat. Zeitschr. für Psychoanalyse, 1920, Heft 1.) Ő már adott számokat ragadott meg — például azt, amely egy történeti mű felütésekor legelőször szemébe ötlött, vagy pedig más személy elé terjesztett egy magaválasztotta számot — és azután várta, vajjon az ilyen kivülről rákényszerített számhoz is merülnek-e fel az illetőben látszólag determináló ötletek. Tényleg így történt; az egyik, őt magát illető példában, melyet közöl, az ötletek éppoly bőséges és értelmes determinálás anyagát adták, mint a mi, önként felmerült számokra vonatkozó elemzéseinkben, pedig Schneider kisérletében az illető számnak, mint kivülről adottnak, nem kellett determináltnak lennie. Egy másik, idegen személlyel végzett kisérletében nyilvánvalóan nagyon is megkönnyítette magának a feladatot, mert a 2-es számot adta fel neki, amelynek valamiféle anyaggal való kapcsolata mindenkinél feltétlenül kimutatható. — Schneider R. mármost két következtetést von le megfigyeléseiből: először, hogy „a pszichének éppoly társítási lehetőségei vannak a számokhoz, mint a fogalmakhoz", másodszor, hogy a meghatározó ötletek felmerülése spontán számötletek nyomán egyáltalán nem bizonyít e számoknak az „elemzésük"-kel felderített gondolatokból való származása mellett. Az első következtetés kétségtelenül helyes. Egy adott számhoz éppoly könnyen találunk odaillő asszociációt, mint egy odakiáltott, odamondott szóhoz, sőt talán még könnyebben, mert a létező néhány számjegy összekapcsolhatósága különösen nagy. Ez egyszerűen az úgynevezett képzettársitásos kisérlet állapota, amelyet a Bleuler-Jung iskola a legkülönfélébb irányokban kiaknázott. Ebben a helyzetben az ötletet (reakciót) a megadott szó (hívó szó) határozza meg. Ez a reakció azonban még igen különböző jellegű lehetne és Jung kisérletei mutatták, hogy a további megkülönböztetést nem a „véletlen" szabja meg, hanem hogy tudattalan „komplexumoknak" van részük az ötlet meghatározásában, ha a hívószó megrezdítette őket.

Nem fogunk meglepődni, ha úgy találjuk, hogy nemcsak számok, hanem bármily más szóötlet is rendszeresen determináltnak bizonyul, ha analitikus vizsgálat alá vetjük.

8) Egy obsedáló, azaz üldöző, szó eredetének kedves példáját adja Jung (Diagnost. Assoziationsstudien IV, 215 o.): „Egy hölgy meséli, hogy néhány nap óta minduntalan a ,Taganrog, szó ötlik a nyelvére, de fogalma sincs róla, miért. Kérdezősködöm a közelmúlt indulattelt élményei és elfojtott vágyai után. Némi habozás után elmondja, hogy nagyon szeretne egy uj pongyolát — *Morgenrock* — de a férjében nincs meg a kellő érdeklődés e vágya iránt. *Morgenrock* — *Tag-an-rock*, itt rejlik a részleges hangzási és értelmi rokonság. A szó oroszos formáját az determinálja, hogy az illető hölgy körülbelül ugyanabban az időben megismerkedett valakivel, aki Taganrogból való."

9) E. Hitschmann dr.-nak köszönhetem egy más eset felderítését, amidőn valakiben bizonyos tájék megpillantása ismételten egy verssort idézett fel, amelynek eredetét s vonatkozásait akkor nem értette:

— Schneider második következtetése túlságosan messzemenő. Abból a tényből, hogy kivülről megadott számokhoz (vagy szavakhoz) felmerülnek odaillő ötletek, semmi olyan nem következik a spontán felmerülő számok (vagy szavak) eredetére, amit nem kellett volna tekintetbe vennünk már e tény megismerése előtt. Ezek az ötletek (szavak vagy számok) lehetnének determinálatlanok, vagy azok a gondolatok determinálhatták őket, amelyeket az elemzés felderít, vagy más gondolatok, amelyeket az analizisben nem fedett fel, mely esetben az analizis megtévesztett volna bennünket. Csak fel kell szabadulnunk az alól a benyomás alól, hogy e kérdés másképpen áll számokra, mint szóötletekre vonatkozólag. A probléma kritikai vizsgálatát s ezzel a lélekelemző ötlettechnika igazolását nem tűztem ki e könyv feladatául. Az analitikus gyakorlat abból a feltevésből indul ki, hogy a fenti lehetőségek közül a második a ténylegesen fennálló s a legtöbb esetben értékesíthető. Egy kisérleti pszichológus vizsgálódásai azt mutatják, hogy ez a legislegvalószinübb (Poppelreuter). (V. ö. különben Bleuler figyelemreméltó fejtegetéseit „Das autistisch undisziplinierte Denken etc." c. könyvében, 1919, 9. fejezet: Von den Wahrscheinlichkeiten der psychologischen Erkenntnis.)

„Dr. jur. E. meséli: Hat évvel ezelőtt Biarritzból San-Sebastianba utaztam. A vasúti vonal a Bidassoa folyón megy keresztül, mely itt Franciaország és Spanyolország határát képezi. A hídról nagyon szép kilátás nyílik egyik oldalon egy széles völgyre és a Pyrenaeusokra, másik oldalon messze ki a tengerre. Szép, világos nyári nap volt, minden napsugárban, fényben úszott, magam szabadságon voltam, örültem, hogy Spanyolországba jutok s ekkor hirtelen ezek a verssorok jutottak eszembe: „Ámde szabad már a lélek, lebeg fénynek tengerén". (*„Aber frei ist schon die Seele, Schwebet in dem Meer von Licht."*)

Emlékszem, akkoriban törtem a fejemet, honnan származnak e sorok, de nem tudtam rájönni; ritmusukat tekintve valami költeményből valók lehettek, amely azonban tökéletesen kiesett emlékezetemből. Azt hiszem, később, minthogy a sorok ismételten eszembe jutottak, még másoknál is kérdezősködtem irántuk, de nem tudtam meg semmit.

Múlt évben, Spanyolországból hazatérve, ugyanazon a vasúti vonalon utaztam. Sötét éjszaka volt és esett az eső. Kinéztem az ablakon, hogy megnézzem, elérkeztünk-e már a határállomáshoz és észrevettem, hogy éppen a Bidassoa hídján vagyunk. Rögtön a fenti sorok ötlöttek megint emlékezetembe, de megint nem tudtam, honnan erednek.

Több hónappal később, otthonomban, Uhland költeményei kerültek a kezembe. Kinyitom a könyvet s tekintetem ezekre a sorokra esik: „Ámde szabad már a lélek, lebeg fénynek tengerén." Ezek befejező sorai „A zarándok" *(Der Waller)* című költeménynek. Elolvastam ezt a költeményt, s most homályosan visszaemlékeztem, hogy valamikor, sok évvel ezelőtt, ismertem. A cselekmény színhelye Spanyolország s ez volt ez egyedüli vonatkozás, melyet az idézett verssorok s a fent leírt hely között megállapíthattam.

Felfedezésem csak félig elégített ki s gépiesen tovább lapoztam a könyvben. Az idézett sorok egy oldal végén állnak.

Mikor azt átlapozom, másik oldalán, legfelül a következő címet látom: ‚A Bidassoa hídja.'

Meg kell jegyeznem, hogy ez utóbbi költemény tartalma szinte még idegenebbnek tetszett nekem, mint az elsőé; két kezdősora így hangzik: „Fenn a Bidassoa hídján ódon szent áll s messze néz. Jobbja áldja spanyol szirtet, balja Frankhon mezejét." (‚*Auf der Bidassoabrücke steht ein Heiliger altersgrau, Segnet rechts die span'schen Berge, segnet links den fränk'schen Gau.*')

B) A látszólag találomra választott nevek és számok determináltságába való bepillantásunk talán egy más probléma tisztázását is előmozdithatja. Az általános érvényű (kivételt nem ismerő) lelki determinizmus feltevésével szemben sokan tudvalevőleg valami sajátos meggyőződöttség érzésére hivatkoznak a szabad akarat létezését illetőleg. Ez a meggyőződés fennáll s a determinizmusban való hit sem ingatja meg. Tehát, mint minden normális érzésnek, valamiképpen jogosultnak kell lennie. Ez az érzés azonban, az én megfigyelésem szerint, nem jelentkezik nagy és döntő elhatározások alkalmával; ilyenkor inkább a lelki kényszerűség érzése támad fel bennünk és szeretünk is erre hivatkozni. („Itt állok, nem tehetek másként.") Ellenben éppen a jelentéktelen, közömbös elhatározásoknál szeretné azt bizonygatni az ember, hogy épp úgy cselekedhetett volna másként is, hogy szabad, indokoktól nem befolyásolt akaratból cselekedett. Elemzéseink nyomán mármost nem kell elvitatnunk az akarat szabadságáról való meggyőződés jogosultságát. Ha különbséget teszünk tudatos s tudattalan indokoltság között, akkor az a meggyőződés alakul ki bennünk, hogy a tudatos motiváltság nem terjed ki minden mozgásunkra. *Minima non curat praetor.* Amit azonban így az egyik fórum szabadjára hagy, az más oldalról, a tudattalan felől kapja meg indokoltságát, úgyhogy a determináltság a lélekben mégis hézag nélkül megvan.[1]

1) A látszólag önkényes lelki működések szigorú determináltságát valló ezen felfogás már bőséges gyümölcsöt termett a lélektan s talán a

C) Noha tudatos gondolkodásunkból, az egész tényállásnál fogva, szükségképpen hiányzik a megbeszélt elvétések indokoltságának ismerete, mégis kivánatos volna, hogy lélektani bizonyitékot hozzunk fel ennek létezése mellett; sőt, olyan okokból amelyeket a tudattalan alaposabb megismerése juttat tudomásunkra, valószinű, hogy fogunk valahol ilyen bizonyitékokat találni. Tényleg két területen is mutathatunk ki jelenségeket, amelyek, úgylátszik, ezen motiválás tudattalan s ezért eltólt ismeretére vallanak.

a) Feltünő és általánosan észlelt sajátossága a paranoiások magatartásának, hogy a többiek viselkedésében óriási jelentőséget tulajdonitanak oly apró részleteknek, melyekre rendszerint ügyet sem szoktunk vetni; ezeket értelmezik s messzemenő következtetések alapjául veszik. Például az utolsó paranoiás, akit láttam, azt következtette, hogy egész környezete összefog ellene, mert elutazásakor az emberek a pályaudvaron bizonyos mozdulatot tettek egyik kezükkel. Egy másik feljegyezte, hogyan járnak az emberek az uccán, hogyan hadonáznak sétapálcáikkal stb. [1]

A paranoiás ezek szerint a mások lelki megnyilvánulásaira vonatkozólag elveti a véletlennek, az indokolásra nem szoruló megnyilvánulásoknak kategóriáját, amelyet a normális ember saját lelki működéseiben és elvétései egy részében érvényesnek ismer el. Minden, amit a paranoiás másokon észrevesz, jelentős, min-

jogtudomány számára is. Bleuler és Jung ez értelemben tették megérthetővé az úgynevezett asszociációs kisérletnél fellépő reakciókat, amelynél a megvizsgált személy egy feléje kiáltott szóra egy ehhez eszébeötlő szóval válaszol (hívószó-reakció) s a közben eltelt időt megmérik (reakció-idő). Jung „Diagnostische Assoziationsstudien" című tanulmányában (1906) kimutatta a lelkiállapotoknak mily finom reagense az ily módon értelmezett asszociációs kisérlet. A prágai H. Gross bűntetőjog-tanár két tanítványa, Wertheimer és Klein e kisérletből a büntetőjogi esetekben való „tényállás-megállapítás" technikáját fejlesztették ki, amelynek megvizsgálásával jelenleg pszichológusok és jogászok foglalkoznak.

1) Más szempontból kiindúlva a mások jelentéktelen és véletlen cselekedeteinek ilyenforma megitélését a „vonatkoztatási-téboly" tünetének tekintik.

den értelmezhető. Hogyan jut ehhez a felfogáshoz? Itt is, mint oly sok hasonló esetben valószínűleg úgy, hogy a mások lelkiéletébe vetíti azt, ami a sajátjában tudattalanul jelen van. A paranoiában ugyanis igen sok minden tör keresztűl a tudathoz, amit a normális emberben és a neurótikusban csak a pszichoanalizis tud tudattalan lelki tartalom gyanánt felderiteni.[1] A paranoiásnak tehát bizonyos tekintetben igaza van; felismer olyasmit, amit a normális ember nem vesz észre, élesebben lát, mint a normális elme, de a felismert tényállásnak másra való eltolása értéktelenné teszi megismerését. Remélem, azért nem várják tőlem az egyes paranoiás értelmezések igazolását. A jogosultságnak az a kis része azonban, amelyet a paranoiásnak a véletlen cselekvések ilyetén felfogásából meghagyunk, megkönynyíti számunkra, hogy lélektanilag megértsük azt a meggyőződést, amely a paranoiás mindezen értelmezésekhez fűz. T u d n i i l l i k t é n y l e g v a n b e n n ö k v a l a m i; kórosnak nem nevezhető téves itéleteink is csak ilyen módon jutnak a velükjáró meggyőződés érzetéhez. Ez az érzet jogosult a téves gondolatmenet egy részére, vagy kiinduló forrására vonatkozólag s mi azután kiterjesztjük ezt az egész összefüggésre.

b) Más oldalról a babona jelenségei utalnak a véletlen és téves cselekvések indokoltságának tudattalan és eltolt ismeretére. Nézetemet ama kis élmény tárgyalása kapcsán akarom kifejteni, amely nekem e meggondolások kiinduló pontjául szolgált.

Szabadságomról hazatérve, gondolataim csakhamar betegeimre irányúlnak, akikkel majd az ujból kezdődő munkaévben foglalkoznom kell. Első útam egy nagyon öreg hölgyhöz vezet, akinél évek óta (l. fönt) végzem naponta kétszer ugyanazt az orvosi

1) Például a hisztériásoknak lélekelemzéssel tudatba hozható szexuális és kegyetlen merényletekről való fantáziái gyakran minden részletükben megegyeznek az „üldözött“ paranoiások panaszaival. Figyelemreméltó, de érthető, hogy ugyanez a tartalom megvalósulva is megnyilvánul előttünk azokban a jelenetekben, amelyeket a perverz hajlandóságúak rendeznek vágyaik kielégítésére.

ténykedést. A munka egyhangúsága folytán gyakran jutottak nálam tudattalan gondolatok kifejezésre, amikor útban voltam a beteghez, vagy kezelése közben. A beteg meghaladta a 90. esztendőt, természetes tehát, hogy minden év kezdetén fölmerűl a kérdés, vajjon meddig fog még élni. Azon a napon, amelyről szólok, nagyon sietős dolgom volt; kocsit veszek tehát, hogy odamenjek hozzá. A házam előtt levő bérkocsiállomáson minden kocsis tudja már az öregasszony címét, mert mindegyikük sokszor vitt már hozzá. Ezen a napon mármost az történik, hogy kocsisom nem a beteg háza előtt, hanem egy közeli s tényleg hasonló külsejű párhuzamos uccának ugyanolyan számú háza előtt áll meg. Észreveszem a tévedést, szemrehányást teszek a kocsisnak, aki mentegetődzik. Van-e már most valami jelentősége annak, hogy olyan ház elé vittek, amelyben az öreg hölgyet nem találhatom? Számomra bizonyára nem; de ha b a b o n á s volnék, ebben az eseményben előjelt látnék, a sors figyelmeztetését, hogy ez az év az öreg hölgy utolsó esztendeje. Igen sok, a történelemben feljegyzett, előjel alapja éppen ily gyenge szimbólikán alapult. Én azonban az egész dolgot minden jelentős értelem nélkül való véletlennek tartom.

Egészen másképp állna a dolog, ha gyalog tettem volna meg az útat s aztán ‚gondolataimba merülve', „szórakozottságomban" kerültem volna a másik ucca háza elé. Ezt nem nevezném puszta véletlennek, hanem tudattalan szándékkal indokolt, értelmezésre szorúló cselekedetnek. Ennek az „eltévedésnek" valószinűleg az lett volna a magyarázata, hogy az öreg hölgyet már nem sokáig reménylem ott találni.

Én tehát a babonás embertől a következőkben különbözöm: Nem hiszem, hogy olyan esemény, amelynek létrejöttében a magam lelkiéletének nem volt része, valami rejtett dolgot hozhat tudomásomra a valóság jövendő alakulására vonatkozólag; de hiszem, hogy saját lelkiműködésem egy szándékolatlan megnyilvánulása igenis felfed előttem valami rejtett dolgot, ami

ismét csak lelkiéletemet illeti; hiszek a külső (reális) véletlenben, de nem hiszek a belső (lelki) véletlenségben. A babonás éppen ellenkezőképpen vélekedik: mitsem tud véletlen cselekvéseinek és elvétéseinek motiváltságáról s hiszi, hogy a lelki életben van véletlenség; ellenben hajlandó a külső véletlennek olyan jelentőséget tulajdonítani, amely tényleges történésben fog megnyilvánulni, hajlandó a véletlenben valami külső, előre rejtett dolog kifejezését látni. A különbség a babonás között és köztem kettő: először is ő kifelé vetíti az indokoltságot, amelyet én belül keresek; másodszor történéssel magyarázza a véletlent, amelyet én gondolatra vezetek vissza. Ámde, ami számára rejtett valóság, megfelel annak, amit én tudattalannak nevezek s mindkettőnkben közös az a kényszer, hogy a véletlent ne fogadjuk el véletlennek, hanem értelmezzük.[1]

Felteszem ármost, hogy a lelki véletlenségek indokolt voltának e tudatos nemismerése és tudattalan ismerete a babona egyik lelki gyökere. Minthogy a babonás mitsem tud saját

1) Igen szép példát közlök itt, amelyen N. Ossipow a babonás, a pszichoanalitikus és a misztikus felfogás közötti különbséget fejtegeti. (Psychoanalyse und Aberglauben, Intern. Zeitschrift. f. Psychoanalyse, VIII, 1922.) Egy orosz kisvárosban tartotta esküvőjét s rögtön utána Moszkvába utazott ifjú feleségével. Egy közbeeső állomáson, két órányira Moszkvától, kivánsága támadt, hogy a pályaudvar kijáratáig menjen és onnan egy pillantást vessen a városra. Úgy gondolta, bőven van erre ideje, ám mire visszatért a perronra, a vonat már elrobogott fiatal feleségével. Öreg dajkája otthon fejcsóválva hallgatta ezt a történetet: „Ennek a házasságnak nem lesz jó vége". Ossipow akkoriban nevetett a jövendölésen. Minthogy azonban öt hónap mulva elvált az asszonytól, utólag kénytelen a vonatról való akkori leszállását „tudattalan tiltakozás"-nak tekinteni a házasság megkötése ellen. A város, ahol ez a leszállás történt, évek múlva nagy jelentőségre emelkedett életében, mert ott élt valaki, akivel sorsa később szorosan összefűzte. Azt a valakit az elvétés elkövetése idején még nem ismerte, sőt még létezéséről sem tudott. Viselkedésének misztikus magyarázata azonban úgy szólna, hogy azért szállt le abban a városban a moszkvai vonatról s azért hagyta el a feleségét, mert valamiképpen megakart nyilatkozni számára az ama későbbi kapcsolatban rendeltetett jövendő.

véletlen cselekvéseinek indokoltságáról és, minthogy ez indokoltságnak ténye mégis elismerésre törekszik benne, arra kényszerűl, hogy ez indokoltságot eltolással a külső világba helyezze. Ha ez az összefüggés fennáll, akkor alig szorítkozhatik erre az egyes esetre. Valóban azt hiszem, hogy a legmodernebb vallásokba is belenyuló mitológikus világnézetnek nagyrésze nem egyéb, mint a külvilágba vetített lélektan. A tudattalan lelkitényezőknek és viszonylataiknak homályos felismerése[1] (úgyszólván endopszichikus érzéklése), — nehéz ezt másképp kifejeznünk s a paranoiával való analógiát kell itt segítségül vennünk — egy érzékfölötti valóság megszerkesztésében tükröződik, amelyet a tudomány azután ujra a tudattalan lélektanává kell, hogy visszaváltoztasson. Bátran vállalkozhatnánk rá, hogy az édenkertről és a bűnbeesésről, az istenről, a jóról s rosszról, a halhatatlanságról stb. szóló mítoszokat ilymódon oldjuk meg s a metafizikát metapszichológiává változtassuk át. A paranoiás és a babonás ember gondolateltolása között kisebb az űr, mintsem első pillanatra látszik. Mikor az emberek gondolkodni kezdtek, tudvalevőleg kénytelenek voltak a kűlvilágot anthropomorph módon s a maguk képére egy csomó személyiséggé bontani szét, tehát a véletlenek, amelyeket babonásan magyaráztak, cselekedetekké, más személyek megnyilatkozásaivá lettek. Ezek az emberek tehát éppúgy viselkedtek, mint a paranoiások, akik a mások nyilvánította csekély jelekből következtetéseket vonnak le. s mint az összes egészségesek is, akik, joggal, embertársaik véletlen s szándékolatlan cselekvéseit veszik alapul jellemük megitélésére. A babona csak a mi modern, természettudományi, de még egyáltalán nem végleg kialakúlt világnézetünkben látszik annyira helyén nem valónak; a tudományelőtti korok és népek világnézetének jogosult és következetes kiegészítője volt.

1) Amely természetesen teljesen hiányán van a megismerés jellegének.

A rómainak tehát viszonylag igaza volt, amikor elállt egy fontos vállalkozásától, mert a madarak repülésében kedvezőtlen jelt látott: a maga feltevéseihez képest következetesen cselekedett. Ha azonban azért mondott le vállalkozásáról, mert elindúláskor megbotlott házának küszöbén, („*un Romain retournerait*") akkor abszolute véve is túltett rajtunk, hitetleneken, jobb lélekismerő volt, mint amilyennek mi lenni igyekszünk. Mert ez a megbotlás valami belső ellenkezésnek fennforgását kellett, hogy felfedje előtte, amely tiltakozás ereje a cselekvés pillanatában megcsorbíthatta szándékának erejét. Teljes sikert ugyanis csak akkor várhatunk, ha minden lelki erőnk egységesen törekszik a kivánt cél felé. Mit is válaszol Schiller „Tell"-je, miután oly sokáig habozott, hogy az almát gyermeke fejéről lelőjje, Gessler kérdésére, mi célból vette magához a második nyilat?

„*Mit diesem Pfeil durchbohrt' ich — Euch,*
Wenn ich mein liebes Kind getroffen hätte,
Und Euer — wahrlich hätt' ich nicht gefehlt."
(„Ha kedves fiamat találom,
E másik nyíl — téged járt volna át,
És a tiéd célt nem téveszt tudom")

D) Akinek alkalma volt rá, hogy az emberek rejtett lelki rezdületeit a pszichoanalizis módszerével tanulmányozza, a babonában kifejezésre jutó tudattalan indokok minőségére vonatkozólag is mondhat némi ujat. Legvilágosabban a kényszergondolatokban és kényszerállapotokban szenvedő, sokszor igen intelligens, idegbetegeknél ismerhetjük fel, hogy a babona elnyomott ellenséges és kegyetlen indulatokból ered. A babona igen nagy részben szerencsétlenség várása, félése, s az, aki másoknak gyakran kivánt rosszat, de a jóságra nevelés következtében ezeket a kivánságokat a tudattalanba fojtotta, különösen hajlamos lesz arra, hogy ilyen tudattalan gonoszságáért büntetést várjon, valami kivülről fenyegető veszély formájában.

Elismerjük, hogy a babona lélektanát ezekkel a megjegyzésekkel éppenséggel nem merítettük ki; viszont legalább érintenünk kell azt a kérdést, vajjon teljesen tagadásba kell-e vennünk, hogy a babonának reális gyökerei lehetnek, vajjon egész biztos-e, hogy nincsenek megsejtések, jósálmok, telepátikus tapasztalatok, érzékfeletti erők megnyilvánulásai stb. Távolról sem akarom e jelenségeket általában ily rövid úton elintézni, mikor ezekről olyan sok alapos megfigyelést közöltek még értelmileg igen kiváló férfiak is; leghelyesebb, ha ezek továbbra is még vizsgálódások tárgyát képezik. Sőt remélhető, hogy e megfigyelések egy része a tudattalan lelki folyamatokat illető fejlődő megismeréseink révén magyarázatát fogja nyerni anélkül, hogy minket jelenlegi nézeteink alapját megdöntő változtatásokra kényszerítene. Ha ezeken felül még más, például a spiritiszták állította jelenségek is valóknak bizonyúlnának, akkor hát módosítani fogjuk az uj tapasztalatok alapján „törvényeinket", anélkül, hogy a világegyetem törvényszerű összefüggésében való hitünk meginogna.

E fejtegetések keretében mármost fent felvetett kérdésekre csak szubjektive, azaz személyes tapasztalatom alapján felelhetek. Sajnálattal kell bevallanom, hogy azok közé a méltatlan egyének közé tartozom, akik előtt a szellemek abbahagyják ténykedésüket s akik elől az érzékfölötti meghátrál, úgy, hogy sohasem volt alkalmam olyat megélni, ami a csodákban való hitre serkenthetett volna. Voltak sejtelmeim és értek csapások, csakúgy mint minden embert, de e kettő elkerülte egymást; a sejtelmekre nem következett be semmi, a csapások pedig bejelentetlenül törtek rám ifjú koromban, amikor egyedül éltem egy idegen városban; sokszor hallottam, hogy egy rögtön felismert, drága hang hirtelen néven szólít, feljegyeztem a hallucináció időpontját s aggódva érdeklődtem az otthonmaradottaknál, mi is történt abban a pillanatban. Nem történt semmi. Ezzel szemben később egyszer nyugodtan és mitsem sejtve dolgoztam betegeimmel, miközben gyermekem majdnem elvérzett. Azokat a sejtelmeket

sem ismerhettem el reális jelenségek gyanánt, amelyeket betegeim közöltek velem. De be kell vallanom, hogy az utóbbi években egynéhány különös tapasztalatot tettem, amelyeket a telepátikus gondolatátvitel feltevése könnyen megmagyarázna.

Igen elterjedt a jósálmokban való hit, mert ez arra támaszkodhatik, hogy némely dolog tényleg úgy alakul a jövendőben, amint azt a vágy az álomban előre kiépítette.[1] De ezen igazán nincs mit csodálkozni, ezenfelül meg az álom és teljesedése közt rendszerint még igen nagy eltérések mutatkoznak, amelyeket az álmodó hívő szivesen mellőz. Joggal prófétikusnak nevezhető álom szép példáját közölte velem egyszer pontos elemzés végett egy intelligens és igazságszerető nőbetegem. Egyszer, beszélte, azt álmodta, hogy volt háziorvosával és barátjával találkozik egy bizonyos uccában, egy bizonyos üzlet előtt, s midőn másnap reggel bement a Belvárosba, tényleg ugyanezzel az úrral találkozott az álomban megjelölt helyen. Megjegyzem, hogy e csodálatos megegyezés semmiféle utána következő történéssel nem mutatta ki jelentőségét; tehát nem nyerhetett a jövendőből igazolást.

A gondos vizsgálódás megállapította, hogy semmiféle bizonyiték sincs arra, hogy a hölgy erre az álomra már az álmodást követő reggelen, tehát a sétája s az orvossal való találkozása előtt emlékezett. Semmi jel nem szólt a tényállás olyan felfogása ellen, amely az eseményt minden csodálatos elemétől megfosztja s csak egy érdekes pszichológiai problémát hagy meg belőle. Egy délelőtt ama bizonyos uccán ment végig és a megnevezett bolt előtt régi háziorvosával találkozott: csak az ő megpillantásakor támadt benne az a meggyőződés, hogy a találkozás előtti éjszakán álmodott erről az, ugyanezen helyen történt, találkozásról. Az elemzésnek azután nagy valószínűséggel sikerült rámutatnia, honnan eredt ez a meggyőződés, amelytől az álta-

1) V. ö. Freud, Traum und Telepathie (Imago, 1922, VIII.)

lános szabályoknak megfelelőleg nem tagadhatunk meg bizonyos hitelre való jogosultságot. Egy bizonyos helyen s előzetes várakozás után való találkozás: ez a rendezvous tényállása. Az öreg háziorvos régi idők emlékét keltette fel benne, amikor egy harmadik, az orvossal is barátságban levő, személlyel való találkozások nagyon jelentősek voltak számára. Ezzel az úrral azóta is fenntartotta az érintkezést s az állítólagos álmot megelőző napon hiába várt reá. Ha az erre vonatkozó összefüggéseket bővebben közölhetném, könnyen kimutathatnám, hogy a prófétikus álomnak az elmúlt időkből való barát megpillantásakor támadt illuziója körülbelül ezt jelenti: „Oh, doktor úr, maga elmúlt időket juttat az eszembe, amikor soha sem kellett N.-re hiába várakoznom, ha találkozót beszéltünk meg."

Arra az ismert „csodálatos találkozásra", hogy az ember éppen akkor akad össze valakivel, amikor gondolatban vele foglalkozott, egyszerű és könnyen magyarázható példát hozhatok a magam megfigyelése alapján, amely valószínűleg jó mintaképét adhatja a hasonló eseteknek általában. Néhány nappal azután, hogy megkaptam az egyetemi tanári címet, amely monarchikus országokban magában is nagy tekintélyt ad, a Belvárosban sétáltam s gondolataim menete hirtelen gyerekes bosszúfantáziába csapott át, amely egy bizonyos házaspár ellen irányúlt. Ezek az emberek néhány hónappal ezelőtt leánykájukhoz hívtak, akinél egy álommal kapcsolatosan érdekes kényszerjelenség lépett fel. Nagyon érdekelt az eset, amelynek keletkezését átlátni véltem; a szülők azonban nem kivánták kezelésemet, hanem értésemre adták, hogy egy külföldi tekintélyhez akarnak fordulni, aki hipnózissal gyógyít. Séta közben mármost elképzeltem, hogy a szülők e kisérlet tökéletes kudarca folytán az én kezelésemet kérik ki, teljes bizalmukról biztositanak stb. Én azonban azt felelem: „Igen, most, hogy én is professzor lettem, megjött a bizalmuk. Ez a cím azonban mitsem változtatott a képességeimen; ha mint docens nem kellettem önöknek, meglehetnek nélkülem

most is, hogy tanár vagyok." — E ponton képzelődésemet hangos köszöntés szakította félbe: „Alázatos szolgája, professzor ur!" s amint föltekintettem, az a házaspár ment el mellettem, amelyen kérése visszautasításával éppen most álltam bosszút. A legközelebbi meggondolás eloszlatta a „csodálatos" látszatát. Egyenes és széles csaknem néptelen uccán mentem ama házaspárral szembe s futólag feltekintve, körülbelül husz lépésnyi távolságban, megpillantottam s megismertem termetes személyiségüket, de ezt az érzéklést — a negativ hallucináció mintájára — éppen azokból az érzésbeli indokokból küszöböltem ki, amelyek azután látszólag önként felmerült bosszúfantáziámban jutottak érvényre.

A „látszólagos előre megsejtés" másik esetének megoldását Otto Ranktól veszem át:

„A minap magam éltem át ama „csodálatos összetalálkozás" különös változatát, amikor az ember találkozik valakivel, mikor éppen gondolatban vele foglalkozott. Közvetlenül karácsony előtt az Osztrák-Magyar Bank pénztárába mentem, hogy tíz koronát uj ezüstkoronásokra váltsak be elajándékozás céljából. Útközben becsvágyó álmodozásokba merülök, amelyek csekély vagyonomnak a bank épületében felhalmozott óriási pénztömegekkel való összehasonlításából indúlnak ki s így fordulok be a keskeny Bankgasse-ba, melyben a bank épülete áll. A kapú előtt automobil áll és rengeteg ember jár ki-be. No hiszen, gondolom magamban, most majd pont az én pár koronámmal érnek rá bibelődni. Mindenesetre rövidesen intézem el a dolgot, odanyújtom a felváltandó bankjegyet és azt mondom: Kérek aranyat! — Rögtön észreveszem tévedésemet, hiszen én ezüstöt akarok kérni és felébredek álmodozásomból. Már néhány lépésnyire vagyok csak a bank bejáratától; egy fiatalembert látok szembejönni velem, aki ismerősnek tetszik nekem, de akit rövidlátásom miatt nem tudok még határozottan felismerni. Amint közelebb érek hozzá, megismerem, hogy fivéremnek iskola-

társa, Gold úr, akinek fivérétől, egy neves írótól, nagy támogatást vártam irodalmi pályám elején. Ez a támogatás azonban elmaradt, s vele a nyomában remélt anyagi siker is, amelyről az imént álmodoztam. Álmodozásaimba elmerülve, nyilván már előbb tudattalanul érzékeltem Gold úr közeledtét, s ezt anyagi sikerekről álmodó tudatom olyan formában vette tudomásul, hogy elhatároztam, hogy a pénztárnál aranyat — *Gold* — fogok az értéktelenebb ezüst helyett kérni. Másrészt viszont az a paradox tény, hogy tudattalanom észrevett valamit, amit szemem csak később tudott felismerni, részben a komplexumfogékonyságban (Bleuler) leli magyarázatát, amely az anyagi javak köre felé irányúlt s amely lépteimet jobb tudomásom ellenére kezdettől fogva amaz épületrész felé vezette, ahol csak aranyat és aranyra váltanak be.“ (Zentralblatt für Psychoanalyse, II, 5).

A csodás és „félelmes“ („*unheimlich*“) hallucinációk kategóriájába tartozik még az a sajátos érzés, amely egy-egy pillanatban és helyzetben elfog bennünket, mintha már átéltük volna egyszer ugyanazt, lettünk volna ugyanabban a helyzetben, de semmiféle erőlködéssel sem sikerül a régi élményre, amely így kisért, világosan emlékezni. Tudom, hogy csak a hanyag nyelvszokást követem, amikor azt, ami ilyenkor bennünk támad, érzésnek nevezem; tulajdonképpen itéletről, még pedig megismerési itéletről van szó, de ezeknek az eseteknek mégis egészen sajátos a jellegük és arról a körülményről sem szabad megfeledkeznünk, hogy a keresett emléket sohasem tudjuk visszaidézni. Nem tudom, hogy a „*déjà vu*“ ezen jelenségét megkisérelték-e már komoly érv gyanánt felhozni az egyén lelki praeexisztenciája mellett; de a pszichológusok érdeklődéssel fordúltak feléje s a legkülönbözőbb spekulációk útján próbáltak a rejtély nyitjára jutni. A megkisérelt magyarázatok egyikét sem tartom helyesnek, mert egyikük sem vesz tekintetbe mást, mint a tünemény kisérőjelenségeit és a felmerülésének kedvező feltételeket. Azokat a lelki folyamatokat, melyek az én megfigyeléseim szerint a

„déjà vu“ magyarázatáért egyedül felelősek: a tudattalan fantáziákat ugyanis a pszichológusok ma még egyáltalán nem veszik tekintetbe.

Úgy hiszem, helytelenül cselekszünk, ha az „egyszer már átélt“ érzését illúziónak nevezzük. Ellenkezőleg, ilyen pillanatokban tényleg olyasmi rezdűl meg, amit egyszer már átéltünk, csakhogy ez utóbbi nem juthat tudatosan emlékezetünkbe, mert sohasem is volt bennünk tudatos. A *„déjà vu“* érzése, röviden szólva, egy tudattalan fantáziára való emlékezés. Vannak ugyanis tudattalan fantáziák (vagy éber-álmok) éppúgy, mint ahogy vannak ilyfajta tudatos alkotások, amely utóbbiakat mindnyájan tapasztalatból ismerjük.

Tudom, hogy ez a kérdés a legalaposabb tárgyalásra érdemes, itt azonban a *„déjà vu“* jelenségének csak egyetlen esetét fogom felemlíteni , amelyben ennek érzete feltünően erős és hosszantartó volt. Egy jelenleg 37 éves hölgy azt állítja, egész határozottan emlékszik arra, hogy tizenkét és fél éves korában először tett látogatást iskolatársainál ezeknek vidéki otthonában s már a kertbe beléptekor az az érzése volt, hogy már járt ott egyszer; ez az érzése megújult, amikor a lakásba lépett, úgyhogy mindig már előre tudni vélte, milyen szoba következik azután, milyen kilátás lesz onnan stb. Egészen kizárt dolog azonban, s ezt szüleinél való kérdezősködéssel is megállapította, hogy ez ismerős érzésnek a házban és kertben való régebbi, esetleg zsenge gyermekkorában történt látogatás képezte volna az alapját. A hölgy, aki ezt a tényt elmondta, nem kereste ennek lélektani magyarázatát, hanem e sajátos érzés jelentkezésében prófétikus előjelét látta annak, hogy éppen ezek a barátnők rendkívűl jelentőségre tettek később szert érzésvilágában. Ha azoban megfontoljuk a körülményeket, amelyek között e jelenség fellépett, más magyarázatra nyilik út. Mikor a leányka e látogatást tette, tudott róla, hogy barátnőinek egyetlen, nagybeteg fivére volt. Látta is egyszer a fiút, úgy találta, hogy nagyon rossz színben van, s

azt gondolta, nemsokára meg fog halni. Ámde, néhány hónappal ezelőtt, az ő saját egyetlen fiútestvére volt veszélyes beteg, súlyos diftériája volt; s ennek betegsége alatt a leányka heteken át messze volt a szülői háztól, valami távoli rokonnál lakott. A hölgy úgy hiszi, hogy fivére szintén ott volt e vidéki látogatáson, sőt, úgy rémlik neki, hogy ez volt első nagyobb kirándulása a betegsége után; de emlékezete e részben feltünően bizonytalan, míg az összes többi részletek, különösen a ruha, melyet aznap viselt, rendkívűl világosan állnak szeme előtt. Tapasztalataink alapján e jelekből azt kell következtetnünk, hogy a fivér halálára vonatkozó várakozás akkoriban nagy szerepet játszhatott a leányka lelkében, de vagy sohasem vált tudatossá, vagy a betegség szerencsés kimenetele után igen erős elfojtás tárgya lett. Ha a fiú meghalt volna, más ruhát, t. i. gyászt kellett volna hordania A barátnőinél mármost hasonló helyzetet talált: egyetlen fivérük életveszélyben volt, aminthogy röviddel utánna meg is halt. Most arra kellett volna tudatosan emlékezni, hogy ezt a helyzetet néhány hónap előtt maga is átélte; minthogy azonban ennek felmerülését, az elfojtás megakadályozta, az emlékezés érzetét a helyre, a kertre és házra vitte át s az a „*fausse reconnaissance*" fogta el, hogy mindezt éppen így látta már egyszer. Az elfojtás tényéből arra következtethetünk, hogy az egykori várakozás, hogy fivére meg fog halni, annakidején majdnem vágyfantázia jellegével bírt. Akkor persze ő maradt volna az egyetlen gyermek. Később kialakult neurózisában igen erősen gyötörte az aggodalom, hogy szüleit elvesztheti, amely mögött az elemzés, mint mindig, az erre irányuló tudattalan vágyat tudta kideríteni.

A „*déjà vu*" önmagamon tapasztalt, futólagos érzéseit hasonlóképpen vezethettem le a pillanat érzési konstellációjából. „Ez megint jó alkalom volna, hogy felébressze azt a (tudattalan és ismeretlen) képzelődést, amely ekkor meg ekkor, mint helyzetem javítására irányuló vágy szövődött bennem."

A „*déjà vu*" ezen magyarázatát eddig csak egyetlen meg-

figyelő méltatta. Dr. Ferenczi, aki olyan sok értékes adatot szolgáltatott e könyv harmadik kiadásához, a következőket írja erre vonatkozólag: „Úgy magamnál, mint másoknál meggyőződhettem róla, hogy a megmagyarázhatlan „felismerési érzés" tudattalan fantáziákból ered, amelyeket bizonyos aktuális helyzet tudattalanul ébreszt fel az emberben. Egyik betegemnél látszólag más, de valójában teljesen hasonló forrása volt e lelki tüneménynek. Ez érzés nagyon gyakran lépett fel nála, de rendszerint kiderült, hogy az elmúlt éjszaka valamely elfeledett (elfojtott) álomdarabjából származott. Úgylátszik tehát, hogy a *„déjà vu"* érzése nemcsak nappali álmodozásokból, hanem éjjeli álmokból is származhatik."

Később jutott tudomásomra, hogy Grasset 1904-ben olyan magyarázatát adta e jelenségnek, amely az enyémet nagyon megközelíti.

1913-ban egy kis értekezésben[1] egy más tüneményt írtam le, amely közel rokon a *„déjà vu"* jelenségével. Ez a *„déjà raconté"*, azaz illúzió, hogy már közöltünk valamit, s ez különösen érdekes, ha a pszichoanalitikus kezelés folyamán jelentkezik. A beteg ilyenkor a szubjektiv biztosság határozottságával állítja, hogy egy bizonyos emléket már régen elmondott. Az orvos azonban biztosan tudja az ellenkezőjét és rendszerint rá is bizonyíthatja a betegre. Ez érdekes elvétés magyarázata, hogy a betegben megvolt az ösztönzés és a szándék, hogy ezt a dolgot közölje, de elmulasztotta, s most a szándékra, impulzusra való emlékezést teszi a megvalósításnak helyébe.

Hasonló a tényállásuk, valószinűleg hasonló a mechanizmusuk is a — Ferenczi elnevezésével — „képzelt elvétéseknek" is.[2] Az ember azt hiszi, valamit — valamely tárgyat — elfelejtett, elrakott, elvesztett, azután meggyőződhetik róla, hogy mindezt

1) Über *fausse reconnaissance* (*„déjà raconté"*) während der psychoanalitischen Arbeit. (Int. Zeitschrift f. Psychoanalyse 1913. I.)

2) Internationale Zeitschrift f. Psychoanalyse, 1915, III.

nem tette, hogy minden rendben van. Például egy nőbeteg azzal az indoklással jön vissza az orvos szobájába, hogy ott felejtette az esernyőjét, de az orvos figyelmezteti, hogy hiszen az ernyő — kezében van. Megvolt tehát az impulzus az ilyen elvétésre és ezzel beérte az ember, a végrehajtás elmaradt. Egyébként a képzelt elvétésnek ugyanaz a jelentősége, mint a valóságosé. Csakhogy, mondhatnók, kevésbbé költséges.

E) Mikor múltkoriban alkalmam volt, egy filozófiai képzettségü kartársnak néhány névelfelejtési esetet elemzésükkel együtt előadnom, sietve ezt válaszolta: Ez mind nagyon szép, de nálam másképpen megy a névelfelejtés. Ennyire kényelmesen nyilván mégsem szabad elintézni a dolgot; nem hiszem, hogy a kolléga előzetesen valaha is gondolt rá, hogy egy névelfelejtést elemezzen; nem is tudta megmondani, mimódon megy ez nála másként végbe. De megjegyzése mégis olyan kérdést érint, amelyet sokan hajlandók előtérbe helyezni. Vajjon a téves- és véletlen cselekvések fentebb ismertetett értelmezése általános érvényű-e, vagy pedig csak egyes esetekre áll, és utóbbi esetben, melyek azok a feltételek, amelyek között e más módon is előállható jelenségek magyarázatára éppen ezt az értelmezést kell felhasználni? E kérdés eldöntésére tapasztalataim nem elegendőek. Csak azt kell hangsúlyoznom, hogy a kimutatott összefüggéseket semmiesetre sem szabad kivételeseknek tekintenünk, mert valahányszor magamon vagy betegeimen próbát tettem, éppúgy, mint a közölt esetekben, mindig teljes bizonyossággal hasonló indokoltságot lehetett kimutatni, vagy legalább is alapos okok merültek fel e feltevésre. Éppen nem csodálatos, hogy nem mindenkor sikerül a tüneti cselekvés rejtett értelmét felderítenünk, minthogy itt a megoldásnak ellene szegűlő belső ellentállások nagyságát mint döntő tényezőt kell figyelembe vennünk. Arra sem vagyunk képesek, hogy megfejtsük a magunk vagy betegeink mindenegyes álmát; az elmélet általános érvényűségének meg-

erősítésére elegendő, ha csak egy bizonyos fokig is be tudunk hatolni a rejtett összefüggésbe. Gyakran előfordúl, hogy valamely álom a következő napon semmiképpen meg nem fejthető; egy héttel vagy hónappal később pedig sikerült felfedni rejtett értelmét, ha közben valami olyan változás állott be a valóságban, mely az egymással küzdő lelki tényezők súlyát csökkentette. Ugyanazt látjuk a téves és tüneti cselekvések megfejtésénél is. Az egyik föntebb közölt téves olvasási példán („*Im Faß durch Europa*") alkalmam volt kimutatni, miképpen válik egy eleinte megmagyarázhatlan tünet az elemzés számára hozzáférhetővé akkor, ha az elfojtott gondolatokhoz fűződő reális érdek csökken.[1] Ameddig fennállt a lehetőség, hogy öcsém hamarabb jut az áhított címhez, mint én, az említett olvasási hibát ismételt próbálkozással sem sikerült elemeznem; mikor kiderült, hogy ez a megelőztetés nem valószínű, egyszerre megnyílt az út, amely a megoldáshoz vezetett. Helytelen volna tehát minden olyan esetben, amelynek elemzése nem vezet célhoz, azt állítani, hogy ezt más lelki mechanizmus hozta létre, mint amelyet itt felderítettünk; e feltevés felállításához egyéb nem csupán negativ bizonyítékokra volna szükség. Nincs semmiféle bizonyító ereje annak az egészséges embereknél valószínűleg általános készségnek sem, hogy a téves és tüneti cselekvésekre másféle értelmezést fogadjanak el; ez természetesen ugyanazon lelki erők megnyilvánulása, amelyek az indokokat titokba burkolták s melyek tehát síkra szállnak e titok fenntartásáért s tiltakoznak felderítése ellen.

1) Ide igen érdekes ökonómiai természetű problémák kapcsolódnak, olyan kérdések, amelyek tekintettel vannak arra a tényre, hogy a lelki folyamatok gyönyörkeresésre és fájdalom elkerülésére törekszenek. Már az is ökonómiai probléma, miként lehetséges, hogy egy kedvetlenség elkerülése céljából elfelejtett nevet pótló képzettársítások révén visszaidézünk. Tausk egy szép munkája („Entwertung des Verdrängungsmotivs durch Rekompense", Intern. Zeitschrift f. Psychoanalyse 1913, I) jó példákon mutatja be, hogy az elfelejtett név ismét felötlik, ha sikerül kedvelt társitások körébe kapcsolni, amelyek aztán a várható kedvtelenség érzetét ellensúlyozzák.

Másrészt viszont nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy hiszen az elfojtott gondolatok és indulatok nem önállóan teremtik meg kifejezésüket a téves és tüneti cselekvésekben. A beidegzések ilyen kisiklásának technikai lehetősége tőlük függetlenül kell, hogy adott legyen, azt azután szívesen kihasználja az elfojtottnak azon törekvése, hogy tudatos érvényesülésre jusson. Hogy melyek azok a szerkezeti és működési viszonylatok, melyek e szándék rendelkezésére állanak, azt a beszédbeli kisiklásokra vonatkozólag a filozófusok és filológusok tüzetes vizsgálódásokkal igyekeztek megállapitani. Ha tehát a téves és tüneti cselekvések feltételeit illetőleg megkülönböztetést teszünk a tudattalan inditék s az érvényesülését elősegítő fiziológiai és pszichofizikai viszonylatok között, fennmarad még az a kérdés, vajjon a lelki egészség határain belül vannak-e még egyéb mozzanatok is, amelyek a tudattalan indok módjára és annak helyén az említett viszonylatok útján téves és tüneti cselekvéseket idézhetnek elő. Nem az én feladatom, hogy e kérdésre feleljek.

Egyébként az sincs szándékomban, hogy az elvétések pszichoanalitikus és különben szokásos felfogása közötti amúgy is nagy különbséget túlozzam. Inkább olyan esetekre szeretnék rámutatni, amelyekben e különbségek kevésbbé élesek. Az elszólás és tollhiba legegyszerűbb s legészrevétlenebb eseteiben, amikor például csak szavakat vonunk össze vagy egyes szavakat és betűket hagyunk ki, nincs helye a bonyolúlt értelmezéseknek. A pszichoanalizis szempontjából azt kell állítanunk, hogy ezekben az esetekben a tudatos szándék valamelyes megzavarása jelentkezett, de nem mutathatjuk ki, vajjon ez a zavar honnan származott és mi volt a szándéka. Csak éppen annyi sikerült neki, hogy jelenlétét nyilvánítsa. Ugyanezekben az esetekben látjuk azután az elvétés kedvező hangzási értékviszonyok s a közelfekvő pszichológiai képzettársitások befolyásának érvényrejutását is, amelyet mi sohasem vitattunk el. De méltányos tudományos követelés, hogy az elírás és elszólás ilyen csökevényes eseteit is

a jobban kialakult esetek értelmében ítéljük meg, amelyeknek megvizsgálása olyan egyértelmű felvilágosításokat szolgáltatott az elvétések előidéző okait illetőleg.

F) Az elszólásokat tárgyaló fejtegetéseink óta beértük annak a bizonyításával, hogy az elvétéseknek rejtett indokoltságuk van és a pszichoanalizis segítségével útat nyitottunk a motivumok megismeréséhez. Az elvétésekben megnyilvánuló lelki tényezők általános természetét és sajátosságait eddigelé alig vettük figyelembe; legalább is nem kisérlettük meg, hogy ezeket pontosabban meghatározzuk és törvényszerűségüket felderítsük. Most sem fogunk a tárgy alapos kimerítésére törekedni, mert már az első lépéseknél tapasztalni fogjuk, hogy erre a területre más oldalról jobban lehet behatolnunk.[1] Itt több kérdés merülhet fel, amelyeket legalább fel akarok sorolni s terjedelmüket körülírni. 1.) Milyen tartalmúak s honnan erednek azok a gondolatok és rezdületek, amelyek téves és véletlen cselekvésekben adnak jelt magukról? 2.) Milyen feltételek között kényszerűl és lesz képessé egy gondolat vagy rezdület arra, hogy az ilyen eseteket kifejezési eszközűl használja fel? 3.) Kimutathatunk-e állandó és egyértelmű vonatkozásokat az elvétések módja s az általuk kifejezésre jutott lelki tartalom mineműsége között?

Legelőbb is az utolsó kérdés megvilágításához hordok össze némi anyagot. Az elszólás eseteinek fejtegetése közben szükségesnek bizonyúlt, hogy túlmenjünk a szándékolt beszéd tartalmán és a beszédzavar okát a beszéd szándékán kívűl kellett keresnünk. Ez az ok aztán az esetek egy részében igen közeli s a beszélő tudata előtt ismeretes volt. A látszólag legegyszerűbb s legátlátszóbb példákban ugyanannak a gondolatnak éppoly jogosúltnak

1) Ez a munka egészen népszerű; csak az a célja, hogy a példák halmozásával útat egyengessen a tudattalan és mégis hatékony lelki folyamatok szükségszerű feltevésének elfogadására, de nem tartalmaz elméleti meggondolásokat a tudattalan természetét illetőleg.

tetsző más fogalmazása zavarta meg a gondolat kifejezését, anélkül, hogy meg tudtuk volna mondani, miért került alúl az egyik s miért győzött a másik. (Meringer és Mayer kontaminációnak nevezett példái.) Az esetek másik csoportjában az egyik fogalmazás visszaszorítását bizonyos tekintet indokolta, mely azonban nem bizonyúlt elég erősnek arra, hogy azt teljesen elnyomja. („*zum Vorschwein gekommen*".) A visszafojtott fogalmazás is világosan tudatos volt. Csak a harmadik csoportról állíthatjuk minden megszorítás nélkül, hogy itt a zavaró gondolat a kifejezni szándékolttól teljesen különböző volt, s itt, úgylátszik, lényegbeli megkülönböztetést állíthatunk fel. A zavaró gondolat vagy gondolattársítás útján kapcsolódik a megzavart gondolathoz (belső ellentmondás folytán való megzavarás) vagy pedig lényegében idegen tőle s meghökkentő külső társítás útján éppen a megzavart szó kapcsolódik a zavaró gondolattal, mely gyakran tudattalan. Azokban a példákban, amelyeket pszichoanalíziseimből hoztam fel, az egész beszéd ugyanakkor hatékonnyá vált, de teljesen tudattalan gondolatok befolyása alatt áll, amelyek vagy magában az elvétésben nyilvánulnak meg (*Klapperschlange —Kleopatra*) vagy közvetve érvényesítik befolyásúkat, amidőn lehetővé teszik, hogy a tudatosan szándékolt beszéd egyes része megzavarják egymást. (*Asenatmen*: mely mögött a *Hasenauerstrasse* és egy francia nőre való emlékezés lappang.) Az elnyomott vagy tudattalan gondolatok, amelyek a beszéd megzavarását okozzák, a legkülönbözőbb eredetűek. Ez az áttekintés tehát semmilyen irányban sem fedett fel általános jelenségeket.

A téves olvasás és tollhiba eseteinek összehasonlító vizsgálata hasonló eredményekhez vezet. Egyes esetek, úgylátszik, éppúgy, mint az elszólásnál, mélyebben nem indokolt sűrítési munkának köszönik eredetüket (pld. *der Apfe*). Szeretnők azonban tudni, nem kell-e mégis különös feltételeknek fennállniok, hogy ilyen sűrítés jöjjön létre, mely az álommunkában szabályszerű, éber gondolkodásunkban hibás; erre maguk a példák nem adnak fel-

világosítást. De semmiesetre se vonnám le ebből azt a következtetést, hogy nincs más ilyen feltétel, mint éppen a tudatos figyelem csökkenése; hiszen máshonnan tudom, hogy éppen automatikus cselekvések nagy pontosságukkal és megbízhatóságukkal tűnnek ki. Inkább hangsúlyoznám, hogy itt, mint a biológiában oly gyakran, normális, vagy a normálist megközelítő jelenségek kedvezőtlenebb kilátást nyújtanak a kutatás számára, mint a pathológikusok. Amit e legenyhébb zavarok megmagyarázása homályban hagy, arra, várakozásom szerint, a súlyosabb zavarok megfejtése világot fog vetni.

A téves olvasás és tollhiba esetei közt is voltak olyanok, amelyeknek távolabbi és bonyolúltabb indokoltságát ismerhettük fel. „*Im Faß durch Europa*" olvasási zavar, amelyet egészen távoli, idegen gondolat befolyása magyaráz, a becsvágy s féltékenység elnyomott indulatából fakadó gondolat, mely az „e l ő h a l a d á s" szó „váltóját" használta fel az olvasott, közönyös és jelentéktelen tárggyal való kapcsolódásra. A B u r c k h a r d esetben maga a név ilyen „váltó."

Félreismerhetetlen, hogy a beszédműködés zavarai könnyebben állnak elő s a zavaró erőknek itt kisebb erőt kell kifejteniők, mint más lelkiműködések zavarainak előidézésnél.

Más talajon állunk a tulajdonképpeni értelemben vett felejtésnek, azaz elmúlt élmények elfelejtésének vizsgálatánál. (A tulajdonnevek és idegen szavak elfelejtését, amelyet az I. és II. fejezetben tárgyaltunk, „kiesés"-nek, a föltett cselekvési szándékok elfelejtését „mulasztás"-nak nevezhetnők megkülönböztetésűl a szorosabb értelemben vett elfelejtéssel szemben.) A felejtés normális folyamatának alapfeltételei ismeretlenek.[1] Figyelmeznünk

[1]) A tulajdonképpeni felejtés mechanizmusára vonatkozólag nagyjában a következő rámutatásokkal szolgálhatok: Az emlékezés anyaga általában két befolyás: a sűrítés és a torzítás befolyása alatt áll. A torzítás a lelki életben uralkodó tendenciák műve s mindenekelőtt az indulatkeltő hatékonyságukat megtartott emléknyomok ellen fordul, amelyek ellentállóbbak

kell arra is, hogy nem minden felejtődött el, amit annak tartunk. A mi magyarázatunk itt csak olyan esetekkel törődik, amelyekben az elfelejtés megütközést kelt bennünk, amennyiben megsérti azt a szabályt, hogy a jelentéktelen dolgok elfelejtődnek, a fontosak pedig megmaradnak az emlékezetben. Az elfelejtés nézetünk szerint külön megvilágításra szoruló eseteinek elemzése mindenkor abban találta az elfelejtés indokát, hogy bizonyos kedvetlenség szegűlt az olyasminek emlékbeidézése ellen, ami kínos érzéseket kelthet. Igy ahhoz a feltevéshez jutunk, hogy ez az indok a lelki életben mindenütt megnyilvánulni törekszik, de más ellene ható erők gátolják, hogy valamiképp rendszeresen érvényesűljön. E kínos benyomásokkal szemben való emlékezési kedvetlenség terjedelme és jelentősége a leggondosabb lélektani vizsgálatra méltó; valamint nem kapcsolható ki ebből a tágabb összefüggésből az a kérdés sem, milyen különös körülmények teszik lehetővé egyes esetekben a feledést, amelyre való törekvés általános.

A feltett szándékok elfelejtésében egy más mozzanat lép előtérbe: a konfliktus, amelyet a kínos érzést keltő visszaemléke-

a sűrítéssel szemben. A közömbössé vált emléknyomok ellenkezés nélkül lesznek a sűrítési folyamat áldozataivá, de megfigyelhetjük, hogy ezenfelűl olyan torzítási célzatok is próbáltak a közömbös anyagon érvényesülni, amelyek ott, ahol megnyílvánulni akartak, nem tudtak kielégűlni. Minthogy e sűrítés és torzítás folyamatai hosszú időkön át húzódnak, miközben az összes friss élmények átalakitólag hatnak az emlékezettartalomra, rendesen úgy hisszük, az idő teszi emlékeinket bizonytalanná és határozatlanná. Igen valószinű, hogy a felejtésben az idő közvetlen funkciójáról szó sincs. — Az elfojtott emléknyomokon megállapíthatjuk, hogy igen hosszú időkön át sem szenvedtek változást. A tudattalan egyáltalán időtlen. A lelki „rögzítődés“ legfontosabb és legmeghökkentőbb jellege az, hogy egyrészt minden benyomás ugyanazon módon megmaradt, mint ahogy befogadták, s ezenfelül még mindazokban a formákban is, amelyeket további fejlődés folyamán vett fel; oly viszonylat ez, amelyet semmiféle, más szférából vett hasonlattal nem magyarázhatunk. Ez elmélet szerint tehát az emlékezettartalom minden régebbi állapota helyreállítható volna az emlékezés számára akkor is, ha annak elemei eredeti vonatkozásaikat régen ujabbakkal cserélték is fel.

zés elfojtásában csak sejtettünk, itt kézzelfoghatóvá válik; az ilyen esetek elemzése rendszerint ellenakaratot tár fel, amely a feltett szándékkal szembehelyezkedik, de ezt meg nem döntheti. Mint a már letárgyalt elvétéseknél, itt is a lelkifolyamatok két tipusával találkozunk; az ellentétes akarat vagy egyenest a szándékolt cselekvés ellen fordul (némi fontossággal biró szándékok esetén) vagy pedig tulajdonképpen tőle idegen és külső eszmetársítás útján létesít vele kapcsolatot (csaknem közömbös szándékok esetében).

Ugyanez a konfliktus a döntő a balfogás jelenségeinél. Az impulzus, mely a cselekvés megzavarásában megnyilvánul gyakran ellen-impulzus, de még gyakrabban teljesen idegen rezdület, amely csupán az alkalmat használja fel, hogy a cselekvés megzavarásával kifejezésre jusson. Azok az esetek, amelyekben a megzavarást belső ellentmondás okozza, jelentőségesebbek s fontosabb működéseket is zavarnak meg.

A belső konfliktus mozzanata a véletlen és tüneti cselekvésekben már mindinkább háttérbe szorúl. Ezek a tudatosan igen csekélyre becsült vagy észre sem vett motórikus megnyilvánulások igen sokféle tudattalan vagy elnyomott indulat számára szolgálnak kifejezésül; többnyire fantáziáknak vagy vágyaknak szimbólikus megnyilvánulásai.

Arra az első kérdésre, honnan erednek a gondolatok és indulatok, amelyek az elvétésekben kifejezésre jutnak, azt válaszolhatjuk, hogy az esetek egy részében könnyen kimutathatjuk a zavaró gondolatoknak elfojtott lelki indulatokból való származását. Önző, féltékeny, ellenséges érzések és indulatok, amelyeket a morális nevelés lenyom, egészséges embereknél nem ritkán a téves cselekvések útján lelnek rá módot, hogy valamiképpen megnyilvánítsák tagadhatatlanul meglevő, de a magasabb lelki hatóságok által el nem ismert hatalmukat. E téves és véletlen cselekvések szabadjára engedése nagyrészben azt jelenti, hogy az erkölcstelen indulatokat kényelmesen megtűrjük. Ez elnyomott

indulatok között nem csekély szerepet játszanak a különféle szexuális áramlatok. Az anyaggyűjtésben rejlő véletlen, hogy éppen ezek a nemi irányzatok az itt elemezett példákban oly kevéssé szerepelnek. Minthogy túlnyomóan saját lelkiéletemből merített példákat vettem analízis alá, a kiválasztásban már eleve részrehajló voltam és kiküszöböltem a nemi vonatkozású elemeket. Máskor viszont egészen ártatlan tekintetek és ellenvetések képezik a zavaró gondolatok forrását.

Most azután a második kérdésre kell felelnünk: milyen lélektani feltételek kellenek ahhoz, hogy egy gondolat nem teljes formában, hanem mintegy élősdi alakban, mint valamely más gondolat módositója és megzavarója leljen kifejezést. Az elvétések legfeltünőbb példái nyomán valószinű, hogy ezek a feltételek abban keresendők, mennyire válhatik tudatossá az elfojtott gondolat, mennyire határozott elfojtott jellege. De ha végig megyünk a példák sorozatán, ez a jelleg mind elmosódottabb nyomokká halványul. Azt látjuk, hogy az igyekezet, hogy valami időpazarló dolgot félretoljunk — az a megfontolás, hogy az illető gondolat nem tartozik tulajdonképpen a szándékolt dologhoz — ugyanolyan szerepet játszhat egy gondolat elfojtásának indokolásában (amely gondolat azután egy másik megzavarására van utalva, hogy kifejezéshez jusson), mint egy rakoncátlan indulatrezdülés erkölcsi elitélése vagy a teljesen tudattalan gondolatmenetekből való származás. Igy tehát nem nyerhetünk betekintést a téves- és véletlen cselekvések meghatározottságának általános természetébe. Egyetlenegy jelentős tényt szögezhetünk le e vizsgálódások közben: minél ártatlanabb az elvétés indokolása, minél kevésbbé megbotránkoztató s így tudatképtelen a gondolat, mely benne kifejezésre jut, annál könnyebben megfejthetjük az illető jelenséget, ha figyelmünk ráirányul; az elszólás könnyű eseteit rögtön észrevesszük és önként kijavítjuk. Ahol az indokolás igazán elfojtott indulatokból származik, ott csak gondos

elemzés hozhat megfejtést s néha még ez is nehézségekbe ütközik, vagy nem vezet eredményre.

Jogosúlt tehát ez utóbbi vizsgálódás eredményét útmutatásnak tekintenünk arra, hogy a téves- és véletlen cselekvések lélektani feltételeinek kielégítő magyarázatát más úton s más pontból kiindúlva kell keresnünk. Az elnéző olvasó tehát e fejtegetésekben ne lásson egyebet, mint ama törési felületek kimutatását, amelyeknél ezt a tárgyat meglehetősen mesterkélten egy nagyobb összefüggésből kiragadtuk.

G) Néhány szóval legalább rá akarok utalni a további összefüggés irányára. A téves- és véletlen cselekvések mechanizmusa, amint az az elemzés alkalmazásával elénk tárúlt, lényeges pontjaiban megegyezik az álomképződés mechanizmusával, amelyet az álomfejtésről írott könyvem az „álommunkáról" szóló fejezetében fejtettem ki. A sűrítéseket és kompromisszum-képződményeket (kontaminációkat) itt is, ott is megtaláljuk; a helyzet ugyanaz, hogy ugyanis tudattalan gondolatok szokatlan úton, külsőséges társítások révén, más gondolatok módosításaként jutnak kifejezésre. Az álomtartalom fonákságai, képtelen volta és tévedései, amelyek következtében az álmot alig ismerik el a lelki működés termékének, ugyanolyan módon, de természetesen a rendelkezésre álló eszközök szabadabb felhasználásával, jönnek létre, mint mindennapi életünk közönséges hibái; a hibás funkció látszatát itt is, ott is két vagy több korrekt működés sajátságos interferenciája oldja fel. E megegyezésből fontos következtetést vonhatunk le: azt a sajátságos munkamódot, amelynek legfeltünőbb teljesítményét az álomtartalomban ismerjük meg, nem szabad a lelki élet alvási állapotára visszavezetnünk, mikor az elvétéses cselekvések megannyi bizonyítékát adják éber életben való hatékonyságának. Ugyanez az összefüggés tiltja azt is, hogy a lelki élet mélyreható szétesését a lelkiműködés beteges állapotát tekint-

sük ez abnormálisnak és idegenszerűnek látszó lelki folyamatok feltételéül.[1]

A különös lelki működést, amely úgy az elvétést, mint az álomképeket létrehozza, csak akkor itélhetjük meg helyesen, ha tapasztaljuk, hogy a pszicho-neurótikus tünetek, különösen a hisztéria és kényszerneurózis lelki képződményei, mechanizmusukban e munkamód összes lényeges vonásait megismétlik. Ezen a helyen kellene tehát vizgálódásaink folytatásának bekapcsolódnia. Számunkra azonban még különös érdekessége van annak, hogy a téves-, véletlen- és tüneti cselekvéseket ez utóbbi analógia megvilágításában szemléljük. Ha a pszichoneurózisok termékeivel, a neurótikus tünetekkel, helyezzük őket egy sorba, akkor két gyakran ismételt állítás nyer értelmet és alapot: hogy az idegéletben a norma és az abnormitás közötti határ elmosódó és hogy mindnyájan kissé idegesek vagyunk. Minden orvosi tapasztalás hijján az ily, csupán kis jelekkel sejtetett idegességnek — a neurózisok *formes frustes*-jeinek — különböző tipusait képzelhetni el: oly eseteket, amelyekben csak kevés a tünet, vagy amelyekben a tünetek csak ritkán, vagy csak kevéssé hevesen lépnek fel; a csökkenést tehát a beteges jelenségek számába, erejébe, időbeli terjedelmébe helyezhetnénk, de talán éppen arra a tipusra nem találnánk rá, amely, úgylátszik, leggyakrabban közvetíti az átmenetet az egészség és a betegség között. Az előttünk lévő tipus ugyanis, amelynek a téves- és tüneti cselekvések a betegségi tünetei, azzal tünik ki, hogy a tünetek a legkevésbbé fontos lelki működéseken nyilvánúlnak meg, míg a nagyobb lelki értékkel biró tevékenység zavar nélkül megy végbe. A tüneteknek ezzel ellentétes elhelyezése, a legfontosabb egyéni és társadalmi működéseken való jelentkezésük, úgyhogy a táplálkozást és nemi életet, a hivatás betöltését s a társas érintkezést megzavarhatják, a neurózis súlyos

1) V. ö: „Traumdeutung“ 362. (7. kiad. 449. o.)

eseteiben fordúl elő s jobban jellemzi ezeket, mint például a betegségi tünetek sokfélesége vagy hevessége.

De a legkönnyebb, valamint a legsúlyosabb esetek közös jellege, amelyben a téves- és véletlen cselekvések is osztoznak, hogy e jelenségek tökéletlenűl elnyomott lelki anyagra vezethetők vissza, amely, bár a tudatból kiszorúlt, nem vesztette el minden képességét arra, hogy megnyilvánuljon.

TARTALOMJEGYZÉK

Freud

A MINDENNAPI ÉLET PSZICHO-PATHOLOGIÁJA

Freud

A MINDENNAPI ÉLET PSZICHO-PATHOLOGIÁJA